

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі
“Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы”
Кафедра гісторыі Беларусі, археалогіі і спецыяльных
гістарычных дысцыплін

Гісторыя Беларусі ў XX стагоддзі.
Памяці прафесара Івана Коўкеля

History of Belarus in XX century.
In memory of the professor Ivan Koukel

Зборнік навуковых артыкулаў

Гродна
«ЮрСаПрынт»
2017

УДК 94(476)
ББК 63.3(4Бел)
Г 51

Навуковы рэдактар:

кандыдат гістарычных навук Аляксандр Горны

Рэцэнзенты:

доктар гістарычных навук, дацэнт С.А. Піваварчык

кандыдат гістарычных навук, дацэнт Г.У. Васюк

Зборнік падрыхтаваны ў рамках праекта А 59-16 «Эканамічныя, этнасацыяльныя і культурныя працэсы ў Заходняй Беларусі (1921-1939 гг.)», які выконваецца ў рамках задання 1.2.01 «Гісторыя і культура» Дзяржаўнай комплекснай праграмы навуковых даследаванняў на 2016-2020 гады.

Г 51 **Гісторыя Беларусі ў XX стагоддзі. Памяці прафесара Івана Коўкеля:** зб. навук.
арт. / Пад рэд. А. Горнага. – Гродна : ЮрсаПрынт, 2017. – 266 с.

ISBN 978-985-7846-2-6.

Зборнік прысвечаны памяці беларускага гісторыка, кандыдата гістарычных навук, прафесара Івана Іванавіча Коўкеля (1942–2009). Артыкулы зборніка закранаюць розныя аспекты навейшай гісторыі Беларусі: беларускі нацыянальны рух, палітычная, сацыяльная і эканамічная гісторыя Заходняй Беларусі ў складзе Польшчы, гісторыя беларускай дыяспары. Будзе карысны навуковым супрацоўнікам, выкладчыкам сярэдніх і вышэйшых навучальных устаноў, аспірантам, магістрантам, студэнтам, усім, хто цікавіцца гісторыяй.

УДК 94(476)
ББК 63.3(4Бел)

ISBN 978-985-7846-2-6

©УА «ГрДУ імя Я.Купалы», 2017

© Афармленне.

ТАА «ЮрСаПрынт», 2017

pawet.net

*Прафесар Іван Коўкель
(1942 – 2009)*

Іван Іванавіч Коўкель

Ян Гардзееў (Кракаў)

Прафесар Іван Коўкель: вехі жыцця і дзейнасці

Іван Іванавіч Коўкель нарадзіўся 31 кастрычніка 1942 года ў вёсцы Вялікае Сяло, якая сёння знаходзіцца ў Лідскім раёне Гродзенскай вобласці. Сярэдняю адукацыю атрымаў у Жырмунскай школе Воранаўскага раёна¹. Сістэматычную гістарычную і філалагічную – у Гродзенскім педагагічным інстытуце імя Янкі Купалы, дзе пачаў вучыцца ў 1959 г., і які скочыў у 1964 годзе, атрымўшы кваліфікацыю настаўніка сярэдняй школы па спецыяльнасці беларуская мова, літаратура і гісторыя². Адразу пасля вучобы ў інстытуце пачаў працаваў настаўнікам гісторыі, беларускай мовы і літаратуры ў Жырмунскай сярэдняй школе³. Абавязковую вайсковую службы скончыў ў 1965 г. і вярнуўся настаўнічаць у Жырмунскую школу, а ў 1966 г. стаў дырэктарам ў Магунскай васьмігадовай школе Воранаўскага раёна⁴. У 1969 г. Іван Коўкель паступіў у дзённую аспірантуру кафедры гісторыі БССР Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Тры гады пазней пачаў працаваць асістэнтам, а ўжо з 1973 года старшым выкладчыкам кафедры гісторыі СССР і БССР Гродзенскага педагагічнага інстытута імя Янкі Купалы⁵. У красавіку 1979 г. абараніў кандыдацкую дысертацыю па тэме “Политическое банкротство националистов и контрре-

¹ Прафесары Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. 1940-2010. Біябібліяграфічны слоўнік. Баранавічы, 2010. С. 48-49.

² Дыплом С № 404603 выдадзены Коўкелю Івану Іванавічу Гродзенскім дзяржаўным педагагічным інстытутам імя Я. Купалы, Гродна, 1 ліпеня 1964 г. Копія з Аддзела кадраў Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Асабісты архіў аўтара.

³ Прафесары Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта. С. 48-49.

⁴ Там жа.

⁵ Ва ўдзячнай памяці калег // Гродзенскі Універсітэт. 2009. №7-8. 16 верасня. С. 8; Прафесары Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта. С. 48-49.

волюции в Белоруссии (1919-1925 гг.)”¹, а ў 1981 годзе атрымаў вучонае званне дацэнта па кафедры гісторыі СССР і БССР².

Іван Коўкель да 1986 года працаваў дацэнтам кафедры гісторыі БССР, а пазней пяць гадоў загадваў кафедрай грамадскіх навук Гродзенскага абласнога інстытута ўдасканалення настаўнікаў³. У 1991 годзе вярнуўся на пасаду дацэнта (год пазней прафесара) кафедры гісторыі Беларусі⁴. У 2005 годзе Іван Коўкель атрымаў вучонае званне прафесара гісторыі⁵.

Іван Коўкель з’яўляецца аўтарам 250 навуковых прац, у тым ліку больш за 20 манаграфій і навучальных дапаможнікаў⁶. Ён прымаў актыўны ўдзел у рэалізацыі дзяржаўнай праграмы па стварэнню новага пакалення падручнікаў па гісторыі Беларусі. Варта ўспомніць пра вучэбны дапаможнік для студэнтаў гістарычных спецыяльнасцей вышэйшых навучальных устаноў “Гісторыя Беларусі: з 1795 г. да вясны 1917 г.” (Мінск: Аверсэв, 2011) з грыфам Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, метадычныя матэрыялы для студэнтаў па курсах “Гісторыя грамадскіх рухаў і палітычных партый” (Гродна: ГрДУ, 2001), “Гісторыя Беларусі” (Гродна: ГрДУ, 2005)⁷. Вялікім поспехам карысталася напісанае ў сааўтарстве з Э.С. Ярмусікам навукова-папулярнае выданне “Істория Беларуси. С древнейших времен до нашего времени” (Минск, Аверсэв 2001), якое пазней дачакалася шматлікіх выданняў. Істотным дасягненнем у выкладчыцкай працы была таксама распрацоўка спецкурсаў пад назваю “Беларускі грамадска-палітычны рух: асноўныя ідэйныя плыні і палітычныя партыі (1902-2007 гг.)” ды “Актуальныя праблемы гісторыі Беларусі”⁸.

Галоўнымі тэмамі ў даследчыцкай працы Івана Коўкеля з’яўляліся: беларускі нацыянальны рух у міжваенны час, гісторыя гарадоў і вёскак Гарадзеншчыны, гісторыя беларускіх партый ды

¹ Там жа.

² Аттестат доцента ДЦ № 050370, Ковкелю Ивану Ивановичу присвоено ученое звание доцента по кафедре истории СССР и БССР. Москва, 9 декабря 1981 г. Асабісты архіў аўтара.

³ Прафесары Гродзенскага дзяржаўнага універсітэта. С. 48–49; Трудовая книжка Ковкеля И. И. Асабісты архіў аўтара.

⁴ Трудовая книжка Ковкеля И. И. Асабісты архіў.

⁵ Корзенко Г. Историки Беларуси в начале XXI столетия: биобиблиографический справочник. Минск, 2007. С. 191–192.

⁶ Ва ўдзячнай памяці калег // Гродзенскі Універсітэт. 2009. №7-8. 16 верасня. С. 8

⁷ Список опубликованных работ кандидата исторических наук, профессора кафедры истории Беларуси Учреждения образования “Гродненский государственный университет имени Янки Купалы” за 2001–2006 гг. Машынапіс. Асабісты архіў аўтара.

⁸ Шкала бальнай самооценки вклада Ковкеля Ивана Ивановича. Машынапіс. Асабісты архіў аўтара.

арганізацый канца XIX – пачатку XXI ст., дзейнасць польскага антысавецкага супраціву на тэрыторыі Беларусі ды метады даследавання гісторыі Беларусі. Іван Коўкель падрыхтаваў 4 магістраў і 10 кандыдатаў гістарычных навук, якія працягвалі даследванні па падобнай тэматыцы. Пад кірункам прафесара Коўкеля кандыдацкія дысертацыі абаранілі: Крывашэй Дзмітрый Антонавіч, Шаланда Аляксей Іванавіч, Сяменчык Міхаіл Баляслававіч, Сільвановіч Станіслаў Алейзавіч, Чарнякевіч Андрэй Мікалаевіч, Сіткевіч Сяргей Анатольевіч, Грэсь Сяргей Міхайлавіч, Кулевіч Іна Расціславаўна, Гецэвіч Андрэй Казіміравіч, Борка Андрэй Іванавіч, Сцяцкевіч Пётр Тадэвушавіч, Шчука Вольга Леанідаўна. Такія чынам, Іван Коўкель стварыў навукова-педагагічную школу даследвання гісторыі палітычных партый і грамадскіх рухаў Беларусі¹.

Імя прафесара ўвекавечана ў літаратуры, у тым ліку ў “Энцыклапедыі гісторыі Беларусі” ды даведніку “Історики Беларуси в начале XXI столетия”². Іван Коўкель атрымаў шматлікія ўзнагароды: знак “Выдатнік адкуацыі Рэспублікі Беларусь”, ганаровыя граматы рэктара ўніверсітэта, таварыства “Веды”, Нацыянальнага Сходу Рэспублікі Беларусь і іншыя³. Прафесар Коўкель быў таксама сябрам таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры⁴.

Іван Іванавіч Коўкель памёр 10 ліпеня 2009 года ў Гродне.

¹ Ва ўдзячнай памяці калег // Гродзенскі Універсітэт. 2009. №7-8. 16 верасня. С. 8

² Там жа.

³ Корзенко Г. Историки Беларуси в начале XXI столетия: библиографический справочник. С. 191–192; Ва ўдзячнай памяці калег // Гродзенскі Універсітэт. 2009. №7-8. 16 верасня. С. 8.

⁴ Выкладчыкі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы: бібліяграфічны даведнік. Гродна, 1999. С. 248.

Прафесар І.І. Коўкель у маёй памяці

Час ляціць імкліва, і вось ужо амаль 8 год, як няма з намі Коўкеля Івана Іванавіча, чалавека неардынарнага, таленавітага вучонага і педагога. Вельмі няпроста даць усебаковую характарыстыку гэтаму чалавеку, які для мяне быў выкладчыкам, калегам, дарадчыкам, старэйшым сябрам. Для гэтага трэба было б вывучыць яго гістарычную спадчыну, сабраць успаміны блізкіх яму людзей, студэнтаў, калег па рабоце, аспірантаў. Мяркую, што некалі так і будзе, і светлы вобраз Івана Іванавіча зойме годнае месца ў гістарычнай навуцы нашай рэспублікі.

Упершыню з Іванам Іванавічам я пазнаёміўся, калі быў у 1979 годзе студэнтам – завочнікам слаўнага тады гістарычнага факультэта. Паступіць у той час на гэты факультэт было гонарам для многіх, бо факультэт славіўся далёка за межамі Гродна, і заканчэнне яго давала магчымасць у далейшым займацца навукай, працаваць не толькі ў сферы адукацыі, але дзяржаўных, партыйных, савецкіх і сілавых структурах. На факультэце працавалі выдатныя выкладчыкі, якія валодалі глыбокімі ведамі і перадавалі іх студэнтам: Мараш Я. Н., Чарапіца В. М., Бельская І. Д., Станкевіч А. Я., Налівайка Ф. У., Кобрынец П. М., Ткачоў М. А. і многія іншыя. Іван Іванавіч выкладаў гісторыю Беларусі. Упершыню для нас ён адкрыў шмат якія дыскусійныя старонкі гісторыі, асабліва многа гаварылася ім пра БНР, нацыянальна-дзяржаўную палітыку, палітычныя партыі на Беларусі і многае іншае. Безумоўна, гісторыя Беларусі выкладалася з пункту гледжання марксісцка-ленінскай метадалогіі, іншых падыходаў і быць не магло. Але Іван Іванавіч ніколі не паказваў гісторыю як аднабаковы працэс, а асвятляў і іншыя пункты гледжання, хаця і крытыкаваў іх. Ён гарача адстойваў свае пазіцыі, крытыкаваў беларускіх “буржуазных нацыяналістаў”, але таксама вучыў студэнтаў мець свой пункт гледжання на гістарычны працэс, і не зніжаў ацэнкі студэнтам, якія з ім не былі згодны. Вельмі прыкметнымі былі яго грамадзянская пазіцыя, патрыятызм, любоў да сваёй Радзімы і да свайго краю, дзе ён нарадзіўся і вырас – Воранаўшчыны. Не змяніў свае погляды Іван Іванавіч нават тады, калі пачала рушыцца, а затым разваліліся сацыялістычная сістэма, КПСС – КПБ, знік з карты Еўропы Савецкі Саюз. Ён не выкінуў, як многія, свой партыйны білет, не адрокся ад свайго савецкага мінулага. Не ўсе калегі, студэнты і аспіранты былі згодны з пазіцыяй Коўкеля.

А ці трэба ўвогуле за гэта асуджаць людзей? Ці мала такіх прыкладаў, калі сотні тысяч людзей заставаліся вернымі сваім прынцыпам, не падзялялі поглядаў прыхільнікаў новай улады, маўклівай большасці або прыстасаванцаў?

Асобна варта сказаць пра работу Івана Іванавіча з аспірантамі. Ён добра ўсведамляў, што кожны навуковец павінен прадоўжыць сябе ў вучнях. Будучых аспірантаў ён знаходзіў сярод студэнтаў, з якімі цяропліва працаваў, развіваў іх творчы патэнцыял. У аспірантуры фарміраваўся канчаткова воблік будучага маладога навукоўца. Несумненна, што ў гэтым вялікая роля належала Івану Іванавічу. Ён ведаў добра ўсе замежныя і айчыныя даследаванні, дапамагаў аспірантам выпрацаваць свой пункт гледжання на іх, пашыраць навуковы круггляд, ствараць канцэпцыю навуковага даследавання. Аспіранты часта бывалі ў кватэры Івана Іванавіча, падоўгу абмяркоўвалі з ім артыкулы, гістарыяграфію, дысертацыі. Вынікі былі бліскучымі. Усе аспіранты абараняліся. Іван Іванавіч прадоўжыў сябе не толькі ў вучнях, але і ў сваёй дачцы Лілі, зяцю Юрыю і ўнуку Яне. Яны жывуць у Кракаве. Ліля і Юра – дактары гістарычных навук, Ян – студэнт гістарычнага факультэта Ягелонскага ўніверсітэта.

Іван Іванавіч быў выкладчыкам, якога з задавальненнем слухалі студэнты. Яго заняткі не былі “сухімі”, а заўсёды утрымлівалі значны факталагічны матэрыял, рознабаковыя ацэнкі падзей, асоб, гістарычнага працэсу. Ён клапаціўся аб тым, каб веды па гісторыі Беларусі былі запатрабаванымі і даступнымі для шырокага кола грамадскасці, моладзі, вучняў. Па яго ініцыятыве з 1998 года пачалося выданне вучэбнага дапаможніка “История Беларуси с древнейших времён до настоящего времени”, частку якога – з 1939 года да сучаснасці – прапанаваў падрыхтаваць мне. Затым гэтым выданнем зацікавілася выдавецтва “АВЕРСЭВ”. Дапаможнік перавыдаваўся дзесяць разоў! Кожны раз тыражы раскупляліся, не залежваліся на паліцах кнігарняў. Падручнік быў прызнаны адным з лепшых у рэспубліцы. Ім карысталіся студэнты, настаўнікі, вучні, курсанты. Праўда, не абыходзілася і без крытыкі некаторых гісторыкаў, якім не падабаліся асобныя палажэнні і канцэпцыі, і якія яны лічылі “памылковымі”.

Яшчэ аб адным вучэбным дапаможніку, які выдадзены намі сумесна, хачу сказаць. Гэта “Гісторыя Беларусі XIX – пачатку XXI стагоддзя”. Надрукаваны ў 2006 годзе з грыфам Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. Вучэбны дапаможнік прадназначаўся для 11 класа ўстаноў, якія забяспечвалі атрыманне агульнай і сярэдняй адукацыі, з беларускай і рускай мовай навучання, павыша-

ны і базавы ўзровень. Тыраж – 5025 экзэмпляраў. Грунтоўна выканана метадычнае забеспячэнне Т. Ф. Ходзінай, В. В. Гінчук, М. А. Красновой. На жаль, ім карысталіся ўсяго адзін год, а пасля ўсе падручнікі ў сувязі з пераходам на 12-гадовы тэрмін навучання былі ліквідаваны. А шкада. Сёння, калі з гістарычнай адукацыяй у школах немаведама што тварыцца, калі няма разумення, па якіх падручніках вучыць, варта было б звярнуцца да гэтага дапаможніка і некаторых іншых.

Цяжкая хвароба, якая напаткала Івана Іванавіча, не зламала яго. Да апошніх дзён жыцця ён верыў, што пераадолее яе і пры гэтым прадаўжаў працаваць, пісаць артыкулы, абмяркоўваў розныя праблемы з калегамі, аспірантамі. Ён верыў у цуда, якое, на жаль, не адбылося. Сваім дзецям і ўнукам ён пакінуў запісаныя на магнітафон свае успаміны і парады, як жыць і працаваць.

Іван Іванавіч заставіў пасля сябе багатую гістарычную спадчыну – манаграфіі, артыкулы, рэцэнзіі, падручнікі, канспекты. На жаль, у Дзяржаўным архіве грамадскіх аб'яднанняў Гродзенскай вобласці на сённяшні дзень няма яго асабістага фонда. А яго трэба стварыць тэрмінова. Такі фонд мог бы стаць важнай крыніцай для будучых даследчыкаў гісторыі гістарычнай навукі Беларусі.

АРТЫКУЛЫ

Віктар Белазаровіч (Гродна)

Карэспандэнты штотыднёвіка аб значэнні «Нашай нівы»

З 1906 года цэнтрам беларускага нацыянальнага руху становіцца штотыднёвая газета «Наша Ніва». Рэдакцыя вызначала сваю пазіцыю ў тым, што «Наша Ніва» «будзіць наш народ», «каб кожны беларус ведаў, што і ён чалавек і грамадзянін аднаго народу». Члены рэдакцыі былі ўпэўнены, што «беларуская кніжка і беларуская газета сталі патрэбай для «светлых мужыцкіх галоваў». За чатыры гады выдання імі было надрукавана 906 уласных карэспандэнцый з 489 вёсак, мястэчак і інш. населеных пунктаў Беларусі, 246 вершаў 61 песняра і 91 апавяданне пісьменнікаў. Але «Наша Ніва» пачала выходзіць у складаны час, «калі ўсе пачалі чурацца грамадскай працы» і «трудна было чакаць дапамогі ад інтэлегентнай Беларусі». Таму рэдакцыя штотыднёвіка ў 1910 годзе выступіла с просьбай: «Падтрымайце «Нашу Ніву» грашыма, не дайце загінуць адзінай газеце, каторую беларускі мужык лічыць сваёй...»¹.

Аб папулярнасці газеты сведчыць шматлікая карэспандэнцыя, дасылаемая яе падпісчыкамі і проста зацікаўленымі асобамі ў рэдакцыю. Леанід Ігнацьевіч Шашура састанцыі Быцень Слонімскага ўезда ў лісце ад 13 кастрычніка 1909 года пісаў: «Видел в Минске Константина Мицкевича. Кланялся Вам. Выглядит довольно хорошо... Пришлите мне «Нашу Ниву». Впоследствии сам попробую писать по белорусски, тем более, что в этом крае язык ближе всего подходит к литературному белорусскому наречию (я говорю о языке, на котором говорят жители-крестьяне)»². А Васіль Фаміч Казакевіч з Ражан Ломжынскай губерні выказаў жаданне «подписаться на один из лучших белорусских литературных органов»³. Агент «Нашай Нівы» Фабіян Шантыр са Слуцка Мінскай губерні адзначаў:

¹ Літоўскі цэнтральны дзяржаўны архіў (ЛПЦДА). Ф. 368. Воп. 1. Спр. 1. Арк. 40-41.

² Там жа. Спр. 2. Арк. 15-15 зв.

³ Там жа. Арк. 24.

«Маю вялікую надзею, што кожны чалавек, прачытаўшы шчырыя словы Вашай газеты на роднай мове,.. дасць асвету для адраджэння гэтай мовы ў родным краю»¹. Павел Сьнігір занатаваў, што калі ён прачытаў газету, то зразумеў «прычыну нашай нядолі, бо мы, беларусы, дагэтуль былі матэрыялам для другіх народаў, каторыя на кошт нашых сіл будуць сабе лепшае жыццё». Рэдакцыя адказала яму: «Старайцеся-ж дзеля супольнай добрай і вялікай справы ўсьведаміць хоць аднаго чалавека, а гэтым вы сабе паставіце жывы памятник»².

Стаўленне да «Нашай Нівы» з боку сялян было неадназначным. Напрыклад, у заходнебеларускім рэгіёне было адчувальным моцнае пранікненне польскай гаворкі. У Карыцінскую парафію Сакольскага ўезда нехта даслаў некалькі нумароў газеты, і мясцовыя сяляне іх прачыталі. Малодшае пакаленне стала сцвярджаць пра «хамскую», недастойную для іх мову, а больш сталыя людзі, наадварот, выступілі ў абарону беларускай мовы. Язэп з-пад Карыціна заўважыў: «Лепей мець свой уласны кут, як быць прымаком у чужой хаце»³.

У мястэчку Волпа Гродзенскага ўезда традыцыйна жыхары-католікі размаўлялі на польскай мове, а праваслаўныя – на рускай. Карэспандэнт Алексюк заўважыў яшчэ адну негатыўную рысу з жыцця мясцовых сялян – п’янства («корчмы паўнюсенькі беларусамі»). Калі ксёндз аб’ехаў навакольныя вёскі і правёў з сялянамі гутаркі аб шкоднасці празмернага ўжывання гарэлкі, то праз тыдзень яны напіліся ў два разы болей⁴.

А ў вёску Жортай Барысаўскага ўезду Мінскай губерні, як пісаў нехта «А.С.», «рух беларускі ешчэ ні даткнуўся гэтай старонкі, але народ ні страціў сваёй мовы і звычаёў і не відаць, каб ён іх чураўся. Але і тут маладыя хлопцы – хто ад купцоў, а хто у салдатах – павывучываліся расейскіх «словечэк» і фарсяць імі перад простым беларусам»⁵. Цікавы факт апісаў карэспандэнт Ф. Чэрышэвіч з мястэчка Капыль Мінскай губерні. Хлопцы, якія паступалі на вучобу ў народнае вучылішча, г.зн. «надзевалі гузікі», сталі чурацца сваёй роднай мовы і размаўляць па расейску. Адзін з іх заявіў карэспандэнту, што беларуская мова мёртвая і гаварыць на ёй – значыць «воскрешать мертвое». На што Ф. Чэрышэвіч заўважыў: «Аднак вы адважны чалавек, што не баіцеся жыць сярод мерцвякоў»⁶.

¹ Там жа. Акр. 45.

² Наша Ніва. 1911. №13.

³ Наша Ніва. 1910. №6.

⁴ Наша Ніва. 1910. №11.

⁵ Наша Ніва. 1912. №14.

⁶ Наша Ніва. 1912. №20-21.

А. Петрашкевіч з вёскі Рэпішчэ Вілейскага ўезда Віленскай губерні даносіў у газету, што мясцовыя сяляне — «п'яніцы, разбойнікі, ды ўсё народ цёмны». Ён чытаў ім «Нашу Ніву». Сяляне ўважліва слухалі і нават зайдросцілі карэспандэнту, што ён так шпарка чытае. Калі А. Петрашкевіч прапанаваў аднавяскоўцам сапраць грошы, каб падпісацца на «Нашу Ніву» ці «Беларускі календар», то яны адмовіліся¹. Але прага сялян даведаў і асветы ўжо была відавочнай. Карэспандэнт з Магілёва пісаў, як мясцовы настаўнік чытаў вяскоўцам артыкулы са штотыднёвіка, і яны прасілі яго, «каб часцей чытаў ім пра ўсё, што робіцца па вёсках нашай абшчынай, але йшчэ дужа цёмнай Беларусі»².

Беларусы, якія мігрыравалі ў глыб Расіі, з радасцю знаёміліся з рэдкімі для іх нумарамі штотыднёвіка. Марк Тарсоў з вёскі Юшкова Табольскай губерні пісаў: «Нашу Ніву» чытаюць тут рускія і беларусы, «вольные переселенцы... жычим ёй доўгіх гадоў...»³. Чытач з Варшавы праз тры гады наведаў сваю радзіму — Случчыну, «многа ўгледзеў і пачуў новаго, а найлепш падабалася мне газэта ў нашай роднай беларускай мове, каторую мой брат выпісывае...»⁴.

Рэдакцыя «Нашай Нівы» імкнулася падтрымаць прыхільнікаў беларускай мовы і культуры. «Праца адзінокіх людзей слабая, калі німа падмогі ўзяго грамадзянства, — адзначалася на зварот Аніські. Будзьце-ж сяўцом, каторы сеець сьвет с поўнай рукі»⁵. Олехновічу-Чэркасу адказалі наступнае: «Кожная пара рук, а перадаўсім гарачыя сэрцы могуць многа зрабіць для нашай бацькаўшчыны, калі хоць двух-трох людзей зробіць праўдзівымі сынамі свайго краю. Там, на чужыне, у Рэвелі, многа нашых братоў па крыві, а мала па духу; страйцеся-ж разбудзіць у іх дух, і гэта будзе найбольшая заслуга ваша перад родным краем»⁶.

Цесную сувязь з «Нашай Нівай» падтрымліваў Максім Багдановіч. У Літоўскім цэнтральным дзяржаўным архіве захоўваецца ліст, у якім паэт звяртаецца да рэдакцыі газеты: «Я временно живу в Ялтѣ. Вышлите туда «Нашу Ніву» за 1908 г. от 1-го до 16-го номеров включительно и 26-ой номер (17 номеров — 85 к.) русским шрифтом по адресу: Ялта, Аутка, пансіон «Шалаш» М.А.Богдановичу. С почтением, М.Богданович». В постскриптуме он отметил: «Адрес точен: Аутка, а не Алупка»⁷.

¹ Наша Ніва. 1912. №37-38.

² Наша Ніва. 1912. №43.

³ Наша Ніва. 1910. №6.

⁴ Наша Ніва. 1910. №12.

⁵ Наша Ніва. 1911. №2.

⁶ Наша Ніва. 1912. №15.

⁷ ЛІЦДА. Ф. 368. Воп. 1. Спр.2. Арк. 46.

Член рэдакцыі «Нашай Нівы» В.Ю. Ластоўскі ўспамінаў, што ў 1909 годзе Максім Багдановіч даслаў некалькі сваіх вершаў. Ядвігін Ш. назваў іх «дэкадэншчынай», але Янка Купала «інтуітыўна вычуў у гэтых першых паэтыцкіх спробах у Максіме Багдановічу сапраўднага мастака». У абарону паэта выступіў Сяргей Палуян, Чыж, а пазней Антон Луцкевіч. У выніку вершы М. Багдановіча былі надрукаваны на старонках штотыднёвіка ў 1910 годзе, што выклікала актыўную дыскусію. Праз два гады паэт наведаў сваю бацькаўшчыну. Яго запрасіў Антон Луцкевіч «да свайго дзядзькі, дробнага шляхціца, які меў свой фальварак недзе між Вілейкай і Менскам». На канікулах М. Багдановіч напісаў шмат вершаў. Рукапіс пад назвай «Кніжка выбраных вершаў» у 1913 годзе быў надрукаваны рэдакцыяй «Нашай Нівы» як зборнік вершаў «Вянок, кніжка выбраных вершаў». Вацлаў Ластоўскі раз'ясніў чытачам: «вянок на магілу С.А.Палуяна»¹.

Такім чынам, матэрыялы (лісты і публікацыі) карэспандэнтаў газеты сведчаць аб вядучай ролі «Нашай Нівы» у развіцці беларускай асветы, фарміраванні нацыянальнай культуры і самасвядомасці.

The article discusses the perception of the first Belarusian weekly newspaper «Nasha Niva» her readers and correspondents. Reveals the attitude of the newspaper from peasants and intellectuals. Lit national-Patriotic position of the editorial Board of «Nasha Niva».

¹ Ластоўскі В. Выбраныя творы. Мінск, 1997. С. 186–192.

Сімволіка арганізацыі “Беларуская сялянская партыя “Зялёны Дуб”.

“Беларуская сялянская партыя Зялёны Дуб” адна з найбольш вядомых беларускіх антыбальшавіцкіх арганізацый. Аднак, нягледзячы на тое, што ў апошнія дзесяцігоддзі былі апублікаваныя шэраг артыкулаў і даследаванняў, даследчыкі не далі адказаў на шматлікія пытанні. Аўтар паспрабуе даць адказ на адно з такіх пытанняў, але першапачаткова правядзе невялікі экскурс па гісторыі арганізацыі.

Назва арганізацыі на думку даследчыцы Н. Стужынскай нарадзілася не выпадкова, а мае свае карані ў былой тэатральнай дзейнасці кіраўніка арганізацыі В. Адамовіча (Дзяргача). Сябры мінскай зялёнадубскай арганізацыі ў адзін голас сцвярджалі, што знаёмства з ім адбылося менавіта ў хоры Уладзіміра Тэраўскага. На адным з першых месцаў у рэпертуары капэлы пад кіраўніцтвам У. Тэраўскага была песня “Зялёны дубочак”. Ды і прозвішча Дзяргач з’явілася не як атаманская мянушка, а як творчы і сцэнічны псеўданім¹.

Згодна з дадзенымі даследчыцы Н. Стужынскай, арганізацыя вяла свой пачатак ад 1910 г. і першапачаткова існавала як грамадска-моладзевое аб’яднанне студэнтаў народжаных на Палессі². А ў “Кароткім нарысе беларускага пытання” – праца якая была створана для службовага карыстання II аддзелам Генеральнага штабу, пачатак арганізацыі выводзіцца на час адступлення Расійскай імператарскай арміі падчас Першай сусветнай вайны. Тыя беларускія жаўнеры і прызыўнікі, якія не хацелі сыходзіць з родных мясцін, пачалі хавацца па лясах. Адсюль і паходзіць іх назва – “зялёныя”³. Спачатку гэта былі разрозненыя банды дэзертыраў без акрэсленага плана дзеянняў, аднак з пэўнай нацыянальнай і антыбальшавіцкай афарбоўкай⁴. А з цягам часу беларускія дзеячы пастараліся узяць гэты рух у свае рукі.

Як палітычная арганізацыя “Беларуская сялянская партыя Зялёны Дуб” пачала фарміравацца ў 1919 г. са стыхійнага “зялёнага руху”⁵. Назва “Зялёны Дуб” упершыню шырока гучыць пе-

¹ Стужынская Н. І. Беларусь мяцежная. З гісторыі ўзброенага антысавецкага супраціву: 20-я гг. XX ст. Мінск, 2012. С. 215.

² Стужынская Н. І. Беларусь мяцежная. С. 156.

³ Кароткі нарыс беларускага пытання. Мінск, 2009. С. 95.

⁴ Там жа.

⁵ Стужынская Н. І. Беларусь мяцежная. С. 157.

рад “Палескім паходам” генерала С. Булак-Балаховіча. Вялікую ролю ў арганізацыі “Зялёнага Дуба” адыгралі дзеячы Беларускага Палітычнага Камітэта ў перыяд падрыхтоўкі да Палескага паходу С. Булак-Балаховіча¹. Афармленне партыі адбылося з прыняццем Статута – 26 лістапада 1920 г. і арганізацыяй Галоўнага штаба². А няўдача акцыі Булак-Балаховіча паскорыла станаўленне “Зялёнага Дуба”³.

Першапачаткова арганізацыя была створана для аб’яднання стихійных антыбальшавіцкіх атрадаў. У далейшым арганізацыя набірала добраахвотнікаў у партызанскія атрады для антыбальшавіцкай дзейнасці на тэрыторыі як Заходняй Беларусі так і БССР.

Выконваючы Рыжскае пагадненне польскія ўлады восенню 1921 г. арыштавалі амаль усіх кіраўнікоў «Зялёнага Дуба». Атаман Дзяргач і яго партызаны трапілі ў Навагрудскую турму, потым іх размясцілі ў лагеры для інтэрнаваных. Аднак у гэты час Польшча пачала праводзіць мерапрыемствы па ўмацаванню сваёй новай усходняй мяжы і напрыканцы лета 1921 г. зялёнадубцы былі вызвалены. Яны былі зарыентаваны на вядзенне так званай супраць-партызанскай вайны з партызанскімі атрадамі, якія засылаліся з тэрыторыі Савецкай Беларусі. Адначасова яны праводзілі дыверсіі і вялі выведку на савецкай тэрыторыі⁴.

Згодна са Статутам “Беларуская сялянская партыя «Зялёны Дуб» “ставіць сваёй галоўнай мэтай вызваленне Беларусі ад Маскоўска-бальшавіцкай навалы і адбудаваць свайго незалежнага гаспадарства”⁵. Аднак нягледзячы на тое, што галоўным ворагам былі пазначаны “бальшавікі”, акрэсленага стаўлення да польскай дзяржавы не было. У гэты час было выбрана супрацоўніцтва з польскай уладай, аднак магчымасць барацьбы з палякамі ў далейшым не выключалася. Аб гэтым неаднаразова падаваліся даклады як прадстаўнікоў польскай паліцыі, так і дэфензіву⁶.

У 1922-1924 гг. «Зялёны Дуб» актыўна праводзіў мабілізацыю і ажыццяўляў баявыя рэйды на тэрыторыю Савецкай Беларусі. З канца 1924 г. зялёнадубцы зрабілі ўхіл на фарміраванне невялікіх, так

¹ Латышонак А. Жаўнеры БНР. Вільня, 2009. С. 208.

² Стужынская Н. І. Беларусь мяцежная. С. 158.

³ Стужынская Н. Непарадны герой беларускай атамашчыны. Дзве расстрэльныя справы // АРНЕ. 2009. № 1-2. С. 228-229.

⁴ Стужынская Н. Трагедыя зялёнадубцаў // Беларускі гістарычны часопіс. 1996. № 1. С. 31.

⁵ Стужынская Н. Статут Беларускай сялянскай партыі «Зялёны Дуб». <https://wirade.ru/cgi-bin/wirade/YaBB.pl?board=krievs;action=display;num=1167950750>

⁶ Дзяргажны архіў Брэсцкай вобласці (ДАБВ). Ф.67. Воп.1. Спр. 84. Арк. 27.

званых атрадаў асобнага прызначэння і груп актыўных дзеянняў для налётаў на пагранічныя пасты і для кароткачасовых рэйдаў у савецкі тыл. Аднак ўжо ў гэты час, згодна з дадзенымі агента ДПУ, у атрадах у асноўным былі асаднікі з Галіцыі і Познані, толькі кіраўнікі спецгруп былі з мясцовых¹. Факт сведчыць, што беларусы, у першую чаргу сяляне, гублялі веру ў перамогу зялёнага руху, пакідалі атрады, вярталіся дамоў на сваю гаспадарку. Такім чынам пачынаючы з 1924 г. арганізацыя пачынае губляць падтрымку насельніцтва.

У 1925 г. крызіс паглыбляецца. Сярод партызан “Зялёнага Дубу” мае поспех агітацыя з савецкага боку. У гэты час сяляне стаміліся ваяваць, ды і палітыка польскай улады мякка кажучы не была спрыяльнай для беларусаў. У той час, як на савецкім баку была створана беларуская дзяржава, праводзілася Новая Эканамічная Палітыка і палітыка беларусізацыі. Усё гэта стварала больш прывабны вобраз Савецкага Саюза сярод насельніцтва Заходняй Беларусі і наадварот Польшча і палякі набываюць негатыўны вобраз.

Кантакты “Зялёнага Дуба” і манархісцкай арганізацыі – “Братства Рускай Праўды” (БРП), пачаліся з 1925 г., а ў 1927 г. адбылося аб’яднанне. Афіцыйна ў “БРП” увайшлі атаман Дзяргач, Крэчат і Клім². Як пісаў атаман «Крэчат» (Станіслаў Ярашэвіч) “приняв его имя (арганізацыі БРП – аўт.) и общерусские лозунги”³.

Што за сімвалы выкарыстоўвалі “зялёнадубцы”? Арганізацыя мела свой сцяг і пячаткі, якімі зацвярджаліся дакументы. Надпісы на пячатках і штампам былі на беларускай мове (кірыліцай і лацінкай). Пячатка, якая мела непасрэднае дачыненне да назвы арганізацыі – пячатка у сярэдзіне якой знаходзіцца выява трох лістоў дуба. У 1919 г. у арганізацыі таксама выкарыстоўвалі пячатку з выявай трох дубовых лістоў і чэрапа пад імі⁴. Як эмблему доблесці і мужнасці дуб (дубовы ліст) выкарыстоўвалі і выкарыстоўваюць зараз у войсках розных краін.⁵

У арганізацыі “Зялёны Дуб” тры дубовых лісткі выкарыстоўваліся партызанамі і як знак адрознення “свой-чужы”. Так у апавяданні, напісаным Адамовічам у 1919 г., “Адзін дзень у арміі “Зялёнага Дуба”” апісваецца наступная сітуацыя: “А вецер ціха калыша

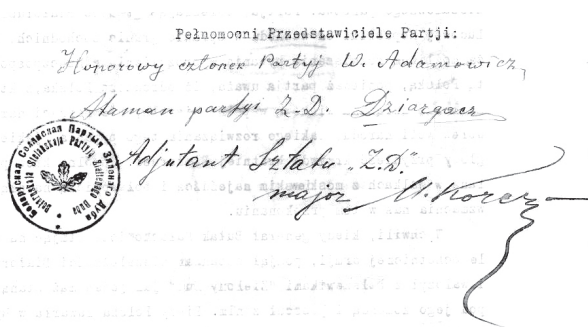
¹ Стужынская Н. Трагедыя зялёнадубцаў // Беларускі гістарычны часопіс. 1996. № 1. С. 34.

² Базанов П. Н. Братство Русской Правды – самая загадочная организация Русского Зарубежья. <http://readli.net/bratstvo-russkoy-pravdyi-samaya-zagadochnaya-organizatsiya-russkogo-zarubezhya/>

³ Там, где еще бьются. Повести-были русского повстанчества. Берлин. 1929. С. 126.

⁴ Там, где еще бьются. С. 120.

⁵ Стужынская Н. Зялёны Дуб // Беларускі гістарычны часопіс. 1995. №1. С. 60.

галіны едлы, а тые, як шырокіе лапы сьмерці, прыгарнулі да сябе гэтага маладога байца за сваю Бацькаўшчыну. Вось усе бліжай і бліжай, вось і вырас усаднік на белым каню. Упіўся у яго вачыма чалавек з вінтоўкай пад елкай, і ціхая радасьць засьвяцілася у яго вачох. Свой! Вось ужо добра відаць малады твар і шапку, а на ёй тры дубовых лісткі, а за поясам заткнуты “маўзер”¹.

Вельмі выразна гэта бачыцца ў наступным урыўку з апавядання атамана Крэчата “Там, где ещё бьются”: “В действительно-сти эти всадники были полны внутренним напряжением. Их глаза всё видели и замечали. Под их красными звездами, скрывались зеленые дубовые листья и святой крест. Маскарад был выполнен не плохо”...².

А дубовыя галіны выкарыстоўвалі пры пахаванні забітых сяброў арганізацыі: “Не званілі на іх ў званы, не сьпявалі сьвятых песняў; не ў дамавіну паклалі іх, - паклалі іх у магілу, пакрылі вянкамі з дубовых галін усе бакі гэтай магілы і апусцілі ў яе двух загінуўшых за родны край байцоў. [...] І вось хутка вырасте капец, а на ем крэст з вянкам дубовым”³.

Беларускі палітычны камітэт падчас Палескага паходу 1920 г. С. Булак-Балаховіча пазіцыянаваў сябе як цывільная ўлада будучай вольнай Беларусі. Цесная сувязь БПК і “Зялёнага Дуба” дазваляе меркаваць, што менавіта ў гэты час з’яўляецца на пячатках “Пагоня”⁴.

Герб “Пагоня” мае старадаўнюю гісторыю звязаную з нашай зямлёй. “Пагоня” з’яўлялася дзяржаўным гербам

¹ Стужынская Н. І. Беларусь мяцежная. С. 349.

² Там, где еще бьются. С. 164.

³ Стужынская Н. І. Беларусь мяцежная. С. 355.

⁴ Стужынская Н. Непарадны герой беларускай атаманшчыны. Дзве расстрэльныя справы // АРНЕ. 2009. № 1-2. С. 225.

Вялікага княства Літоўскага, была складовай часткай герба Рэчы Паспалітай. Пасля ўваходжання беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі, выкарыстоўвалася паўстанцамі ў 1830-31 гг. і 1863-64 гг. У пачатку 20-стагоддзя герб «Пагоня» зноў вяртаецца на палітычную сцэну і выкарыстоўваецца беларускім і літоўскім нацыянальнымі рухамі. А ў 1918 г. «Пагоня» стала дзяржаўным гербам Беларускай Народнай Рэспублікі і яе пачалі шырока выкарыстоўваць розныя беларускія арганізацыі.

Дарэчы, Статут Беларускай Сялянскай Партыі «Зялёны Дуб», які быў падпісаны 26 лістапада 1922 г., зацверджаны дзвума пячаткамі. У сярэдзіне адной з іх пад выявай «Пагоні» знаходзіўся чэрап са скрыжаванымі косткамі, а ў цэнтры другой - малюнак трох дубовых лістоў¹. На жаль выявы другога варыянту пячаткі з пагоняй, якую выкарыстоўвалі зялёнадубцы мною не знойдзена. Таму знізу падаецца дакумент падпісаны Ц. Хведашчэняй². Ён у 1921 г. некаторы час быў камандзірам аднаго з атрадаў «Зялёнага Дуба»³.

Знізу дакумента прыкладзены дзве пячаткі – прадаўгаватая «Атаман партызанскіх атрадаў» і круглая «Атаман беларускіх партызанскіх атрадаў», у цэнтры якой герб «Пагоня», пад якім чэрап з перакрыванымі косткамі⁴.

Арганізацыя «Зялёны Дуб» актыўна супрацоўнічала з польскай выведкай. З аднаго боку арганізацыя атрымала дазвол на сваю дзейнасць, падтрымку ад польскіх улад, польскі ж бок атрымліваў актуальную інфармацыю з тэрыторыі

БССР. Захаваўся дакумент польскай выведкі, дзе былі апісаны пячаткі, якія выкарыстоўвала арганізацыя ў 1921 г. Нас цікавіць апісанне адной з іх: «Пячатка круглая з даўнішнім расійскім арлом (царскім – аўт.), над галавамі арла – тарча з белым крыжам, надпіс: «Ataman Wooruzennoj Krestianskoj Raboczzej Trudowej Siloj»⁵.

Арганізацыя ЗД даволі цесна супрацоўнічала з генералам С. Булак-Балаховічам падчас яго «Палескага пахода» ў 1920 г. і паз-

¹ Стужынская Н. Статут Беларускай сялянскай партыі «Зялёны Дуб». <https://wirade.ru/cgi-bin/wirade/YaBB.pl?board=krievis;action=display;num=1167950750>

² Стужынская Н. І. *Беларусь мяцежная*. С. 160.

³ Латышонак А. «Цімафей Хведашчэня – атаман і настаўнік. <http://krytyka.by/by/page/science/historya-navuka/271>

⁴ Стужынская Н. І. *Беларусь мяцежная*. С. 160.

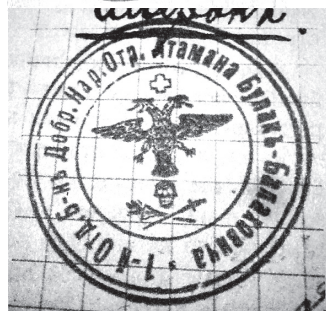
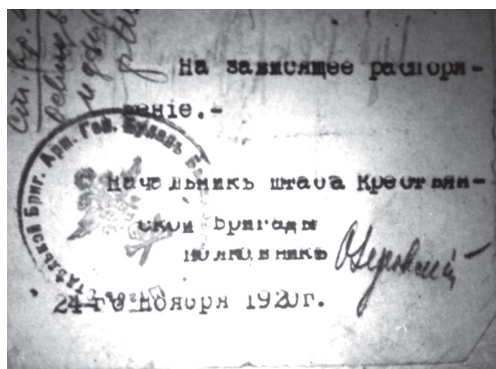
⁵ ДАБВ. Ф.67. Воп.1. Спр.61. Арк.165.

ней. Таму нядзіўна, што зялёнадубцы выкарыстоўвалі некаторыя элементы сімволікі Дабраахвотніцкай арміі С. Булак-Балаховіча. На жаль мною не знойдзены адбіткі такой пячаткі. Для прыкладу падаю адбіткі пятака арміі С. Булак-Балаховіча. На першай пячатцы выява царскага арла над галавамі якога знаходзіцца крыж; знізу, пад лапамі арла – чэрап, пад якім скрыжаваныя меч і костка. Надпіс: «Штабъ Отдѣльной Бриг. Арм. Ген. Булакъ Балаховича» (Штаб асобнай брыгады арміі генерала Булак-Балаховіча).

Надругойпячатцывыяватакаяж, аленадпісвыкананылацініцай “ROS. ARMJA NAROD. GEN. BULAK-BALACHOWICZA*PUTIWLSKI KON.-STRZEL. PULK” (Пуціўльскі конна-стралецкі полк з Сялянскай брыгады атамана Іскры-Ляхвіцкага).

На яшчэ адной пячатцы выява зменена – пад чэрапам знаходзяцца скрыжаваныя меч і паходня. Надпіс: «Отд. Б-нѣ Добр. Нар. Отр. Атамана Булакъ - Балаховича» (Асобны батальён добраахвотнага народнага атрада атамана Булак-Балаховіча).

Такі элемент, як чэрап з перакрыванымі косткамі (у арміі Булак-Балаховіча відазменены – скрыжаваныя меч і костка, скрыжаваныя меч і паходня) меў даволі шырокае распаўсюджванне падчас Першай Сусветнай вайны. Падобныя выявы можна знайсці на сцягах, пячатках, розных вайсковых нашывках, какардах, узнагародах, нават на прысценках. Адзін з сэнсаў дадзенага элемента: змагаемся да апошняга, у палон не здаемся¹.

Важным элементам арганізацыі, асабліва вайскавой, з'яўляецца сцяг. Захавалася апісанне сцяга арганізацыі “Зялёны Дуб”: «Была тем-

¹ ДАБВ. Ф.67. Воп.1. Спр.162. Арк.72; Ліс-Блонскі С. Балахоўцы. Беласток. Вільня, 2012. С. 29.

ная Пасхальная ночь с 6 на 7 апреля 1924 года. Партизаны решили встретить Святой Праздник, как подобает христолубивым воинам. Около озера Князь (возера Князь (Жыд) у Мазырскім павеце – аўт.) был устроен походный импровизированный алтарь. Отец Николай торжественно и проникновенно служил заутреню. Над алтарем высилось наше партизанское знамя. На шелковом зеленом фоне, с одной стороны, печальными глазами глядел лик Спаса, с другой стороны был Крест в дубовом трилистнике и череп»¹.

Зялёны колер быў выбраны не здарма – гэта колер лясоў, дзе хаваліся паўстанцы. Ды і ў назве арганізацыі зялёны колер прысутнічае – “Беларуская Сялянская Партыя Зялёны Дуб”. Крыж і “лік Спаса” сімвалізуе рэлігійны чыннік арганізацыі, тры дубовых лістка – непасрэдны сімвал арганізацыі, чэрап можа мець два значэння – рэлігійны (“адамава галава”) ці вайсковы – сімвал адвагі перад тварам смерці. Паводле Святога пісання прах Адама знаходзіўся на Галгофе, дзе адбылося распяцце Хрыста. Згодна з праваслаўным вучэннем, кроў Хрыста амыла чэрап Адама і ў яго асобе ўсё чалавецтва ад грахоў, дараваў гэтым магчымасць выратавання. Такім чынам гэты сімвал мае значэнне вызвалення ад смерці і выратавання ў хрысціянскім сэнсе.

Рэлігійная сімволіка пачынае набываць асаблівае значэнне, калі на тэрыторыі Савецкай Расіі пачынаюцца ганенні на царкву. Аб тым, што рэлігійнае пытанне мела даволі важнае значэнне пацвярджае Статут, згодна з якім у арганізацыю прыёмаліся “...Беларусы, веруючыя ў Бога...”. А ў далейшым, пры утварэнні вольнай Беларусі, планавалася абавязковае навучанне дзяцей Закону Божаму². Да таго ж выява – “ліка Спаса” – выкарыстоўвалася на сцягах ў арміі Расійскай імперыі. 21 траўня 1900 года сцягі Расійскай імператарскай арміі атрымалі новае афармленне. З гэтага часу палотна мелі ўніфікаваны малюнак. На адным баку адлюстроўваўся Спас Нерукатворны. У рамцы змяшчаўся дэвіз «Съ нами Богъ». На адваротным баку вензель Мікалая II³. У арганізацыі “Зялёны Дуб” было даволі шмат былых вайскоўцаў царскай арміі, таму хутчэй за ўсё і ўзялі ўсім добра знаёмы сімвал.

Падводзячы вынікі можна канстатаваць, што арганізацыя “Сялянская партыя Зялёны Дуб” выкарыстоўвала наступныя сімвалы і іх варыяцыі:

¹ Там, где еще быются. С. 193; Дуров В. Награды “Братства Русской Правды” // Цейхгауз. 1998. №1. С. 31.

² Стужынская Н. Статут Беларускай сялянскай партыі «Зялёны Дуб». <https://wirade.ru/cgi-bin/wirade/YaBB.pl?board=krievs;action=display;num=1167950750>

³ Флаги царской армии. <http://premiumflag.ru/articles/1202/>

- 1) асабісты – тры зялёных дубовых лістка;
- 2) агульнабеларускі – “Пагоню”;
- 3) рэлігійныя – лік Спаса Нерукатворнага, крыж з чэрапам (“адамава галава”);
- 4) маючыя дачыненні да Расійскай імператарскай арміі і арміі С. Булак-Балаховіча – лік Спаса Нерукатворнага, белы крыж над царскім арлом, чэрап з перакрываваемымі косткамі.

«The Belarusian peasants party Green Oak» is one of the most famous and mass media of the Belarusian anti-Soviet organizations. She had formed the structure of the headquarters, the Statute, flag and their own stamps. The organization used the following symbols and their variations: 1) self – three green oak leaf; 2) obselesence – «Chase»; 3) religious – the face of the Savior, the cross with the skull; 4) relevance to the Russian Imperial army and the army of S. Bulak-Balakhovich – the face of the Savior, the white cross of the Royal eagle, skull with crossbones.

ДАДАТАК

№ 1

Рапорты и донесения Барановичской экспозитуры ДОК IX¹

До постерунка Дефензивы в Несвиже.
20.IV.1921г. м. Клецка

Рапорт

1) Белорусская дружина: девудца дружины, по словам капитан Самусевич из Слуцка. Был в армии Колчака, в Несвиже живет его

¹ Правапіс арыгіналу захаваны

жена с сыном. Человек по видимому довольно смелый, поворотливый, но секретов держать не умеет.

Его адъютант поручик Москалевич, тоже был в армии Колчака – из Слуцка, иногда у него появляются деньги.

Подпоручик Бабарейко – житель из-под Слуцка, он же где-то достал ящик пироксилиновых шашек (около пуда) по видимому знает, где можно достать и оружие. Как при них самих, и у их людей (около 2-х рот) оружия я не видал. Положение своё они считают крайне неопределенным, боятся быть интернированы. Ввиду отказа им (быть может и временно) продуктов, положение их еще хуже. Продукты они по видимому имеют, т.к. например капитан Самусевич предлагал пуд жита за подводу до Несвижа. Из их разговоров видно, что все белоруссы против Российских коммунистов, но за отделение от Польши и, в случае, если им не дадут автономии, то отделяться к России; по их словам, генерал Балахович тоже за автономию белоруссии, при чем они имеют связи с ним, ? (неразборлива – аўт.) они друг другу и что именно – я не знаю.

Белорусские партизаны в одиночку в пограничной полосе живут у крестьян белорусов в ожидании и чего-то (?) (так у тэксце – аўт.). Подпоручик Бабарейко собирается как будто (по его словам) в Совдепию к себе домой за одеждой и спрашивал у меня, нельзя ли где-нибудь достать большевицких документов. Капитан Самусевич, для разведки, надеется, или имеет возможность связаться со Слуцкой чрезвычайкой, где думает найти верных людей. Особенного чего-либо в их жизни не замечаю, ищут знакомства; иногда за обедом выпивают бутылку водки. Мне лично предлагают поступить к ним на службу. Прием добровольцев в дружину в данное время приостановлен в виду отказа им в выдаче продуктов.

Подозрения о моем странном занятии на меня усиливаются, не знают точно кто я, но почему-то по словам неизвестного мне сержанта (по видимому из Генерального Штаба) меня знают все жида, что я капитан русской службы, но кто я и что представляю из себя – точно по видимому не знает, также в тупике полиция и жандармерия, следит за мной, иногда очень заметно. Возможно, что будут поступать к вам на меня бумаги, как о подозрительной личности. Из разговоров между белорусами мне удалось узнать следующее: какой-то молодой человек, подозревая во мне “честного сыщика” желает передать мне, что он знает нескольких подозрительных личностей ...[...].

Агент П. Виноградов.

Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці. Ф.67. Воп.1. Спр.161. Арк.112, 112 адв.

Рапорты и донесения Барановичской экспозитуры ДОК IX¹

До постерунка Дефензивы в Несвиже.
22.IV.1921г.

Рапорт

В связи с арестом расквартированной в Клецке Белорусской дружины, я получил при сем прилагаемую “анонимку”. Вот они не знают за что арестованы, подозревают то, что или начальник Дружины Федосеня продал сахар и прочие продукты, пьянствовал на эти деньги, не обращая внимания на своих офицеров. Все они обвиняют его. Настроение по этому поводу разное: одни – жида рады этому, не будут де воевать с большевиками, другие – белорусы – взволнованы и жалеют, почему не воевали с большевиками во время войны Польши с Совдепией. По слухам белорусские партизаны все таки будут организовываться для налетов на большевиков.

Получил сведения, что на пасху или страстной неделе из м. Тимковичи в Клецк должны придти два неизвестных лица: Роман Жук в штатском костюме, волостной военный комиссар, другой, фамилия неизвестна, в колушке, остановиться они должны в конце Цеперской улицы, идучи с города по правой стороне у еврея, который скупает зерно. Фамилии скупщиков зерна: Паль, Рейзин и Мушелевский.

Агент П. Виноградов.

Дзяржаўны архіў Брэскай вобласці. Ф.67. Воп.1. Спр.161. Арк.106, 106 адв.

Распоряжение Белостокского ДОГ/234²

Кіраўніцтва Генеральнага Округа Беласток Беласток
2/VII/1921г.

Штаб Аддзел II //таємна//

Узор пячатак якія выкарыстоўвае Беларуская Арганізацыя.

Ніжэй падаюцца ўзоры пячатак, якія выкарыстоўваюцца Беларускай Арганізацыяй Дзергача – Алексюка ў раёне Слуцка; вышэйназваная арганізацыя быццам бы мае 2-3 тысячы людзей; да ведамасці і ўжытку службовага.

¹ Правапіс арыгіналу захаваны

² Пераклад з польскай мовы

1) Пячатка прадаўгаватая: “Sztab Partyzanskoj Powstanczeskoj Wooruzennoj Krestianskoj Raboczej Trudowoj Siloj dn. ____ 192 ____”;

2) Пячатка круглая з даўнішнім расійскім арлом (царскім – аўт.), над галовамі арла – тарча з белым крыжам, надпіс: “Ataman Wooruzennoj Krestianskoj Raboczej Trudowoj Siloj”;

3) Пячатка прадаўгаватая: “Ataman Partyzanskich Otriadow”;

4) “Adjutant”;

5) “Naczalnik sztaba”;

6) “Gławnokamandujuszczey”;

7) “Narodnyj uczytiel”.

Арыгінальныя адбіткі пячатак знаходзяцца ў тут. кіраўніцтве.

Weingarten

капітан і кіраўнік

II аддзел штаб

Дзяржаўны архіў Брэскай вобласці. Ф.67. Вон.1. Спр.61. Арк.165.

Организационно-правовая деятельность польских властей по подготовке и проведению выборов в сейм Виленской земли в 1922 г.

Окончание Первой мировой войны не принесло Виленской земле долгожданного спокойствия. Три народа видели ее составной частью своих вновь созданных государств. Выборы в Виленский сейм – важнейшее событие, которое на весь межвоенный период предопределило судьбу этого края, включив его в состав Речи Посполитой Польши (название государства дано согласно заголовку Конституции 1921 г. и статье 1). Отношение к нему как тогда, так и сейчас неоднозначное, но предсказуемое. Литовская сторона утверждала, что поляки составляют в Виленском крае незначительное меньшинство, и не признавала результаты «сфальсифицированного плебисцита»¹, польская же, наоборот, доказывала правомерность включения края в состав Польши, необоснованность литовских претензий. Фактически первой такого рода публикацией является официальное издание генерального избирательного комиссара – «Выборы в Сейм в Вильно 8 января 1922 г.»², а одной из последних – монография А. Сребраковского³. Их общая позиция такова: выборы прошли в демократических условиях, а их результаты не были сфальсифицированы⁴.

В современной белорусской историографии непосредственно проблему выборов затронул А. Пашкевич при изучении отношения к ним национальной общественности. Ссылаясь на воспоминания польского политика В. Витаса, рапорты Общества стражи кресовой, автор ставит под сомнение чистоту проведения выборов и польскую статистику по национальному вопросу⁵.

В данной статье предлагается проанализировать организационно-правовую деятельность властей по подготовке и проведению выборов в сейм Виленской земли. Правовая форма деятельности государства понятна, и она не нуждается в дополнительных объяснениях. Что понимается под организационной? Это деятельность, которая не

¹ Ашарчук В. Виленская проблема в историографии // Журнал международного права и международных отношений. 2010. № 4. <http://evolutio.info/content/view/1761/232/> (дата обращения: 14.04.2013).

² Wybory do Sejmu w Wilnie, 8 stycznia 1922 r.: oświecenie akcji wyborczej i jej wyników na podstawie źródeł urzędowych. Wilno, 1922.

³ Ашарчук В. Виленская проблема в историографии.

⁴ Там же.

⁵ Пашкевич, А. Выборы в Виленский сейм в 1922 г. и отношение к ним белорусского общества / А. Пашкевич <http://belhist.ru/2012/10/ales-pashkevich-vybory-v-vilenskij-sejm-v-1922-g-i/>.

требует полного и строго юридического оформления, не связана с совершением юридически значимых действий, последние не влекут за собой правовых последствий, но осуществляется в рамках действующего законодательства и в пределах компетенции того или иного органа. Принципиально важным является то, что правом здесь регламентируется лишь общая процедура совершения действий¹. В качестве основных источников выбраны три: упоминаемое уже официальное издание генерального избирательного комиссара², отчёт главного избирательного комиссара Срединной Литвы³, декрет № 421⁴, т. е. избирательный закон (этот тип документов по-польски называется «ординация»).

В результате «бунта генерала Л. Желиговского», который 9 октября 1920 г. занял Вильно и Виленский край, оккупированные территории были объявлены государством «Срединная Литва» во главе с Верховным главнокомандующим и Временной правящей комиссией, которой передана правительственная власть. Практически сразу генерал издал обращение к населению, в котором пообещал, что судьбу края решит свободная воля жителей. Подобные речи звучали уже здесь в апреле 1919 г. из уст Ю. Пилсудского. Реализация данного обещания в то время была поручена Гражданскому управлению восточных земель, одной из компетенций которого стала «организация выборов в институты самоуправления и созыв представительств местного населения»⁵. Сведения о деятельности данного органа в указанном направлении практически отсутствуют, но её продуктом стали законы о самоуправлении, которые издавались от имени генерального комиссара восточных земель. Эти нормативные правовые акты существенно отличались от аналогичных, изданных для территории центральной Польши, и устанавливали иной политико-правовой режим на оккупированных территориях⁶.

Однако власть органа, который их издавал, к осени 1920 г. уже

¹ Общая теория права и государства. Москва, 2001.

² Wybory do Sejmu w Wilnie. 8 stycznia 1922 r.: oświetlenie akcji wyborczej i jej wyników na podstawie źródeł urzędowych. S.1.

³ Lietuvos centrinių valstybės archyvas (LCVA). F. 70. Ap. 1. B. 190. Sprawozdanie głównego komisarza wyborczego

⁴ Dekret № 421 prezesa TKR z dn. 1 gr. 1921 r. w przedmocie ordynacji wyborczej do Sejmu w Wilnie jako zgromadzenia przedstawicieli ziemi Wileńskiej dla dania wyrazu woli jej ludności // Dziennik urzędowy Tymczasowej komisji rządzącej 2 grudnia 1921 r.

⁵ Чернякевич А.Н. Политика Польши на оккупированной территории Беларуси в период советско-польской войны (февраль 1919 – март 1921 г.): дис. ... канд. истор. наук: 07.00.02. Гродно, 2001. С. 49

⁶ Дзмітрук, А. П. Палітыка-прававы рэжым на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў міжваеннай Польшчы // Праблемы гісторыі дзяржавы і права Беларусі. Мінск, 2011. С. 57–61.

не распространялась на территорию края, кроме того, законы касались выборов только в гминное, городское самоуправление, а значит, не подходили для их проведения на большей территории, тем более в один день. Зато, отзываясь о деятельности Гражданского управления восточных земель, генеральный комиссар в своём официальном издании указал, что он ввёл государственную администрацию, приспособленную к специфическим особенностям восточных земель, подготовил и создал национальную статистику этих земель¹. К тому же был получен практический опыт проведения выборов в некоторых городах, гминах. Таким образом, можно утверждать, что роль данного органа, созданного при польских войсках, огромна. В период его деятельности были выполнены основные подготовительные работы для проведения плебисцита в Вильно. Насущной проблемой оставалась разработка нового избирательного закона и принятие решения о дате выборов, от которой обычно вёлся отсчёт всех остальных избирательных действий.

Через месяц после захвата Вильно – 1 ноября 1920 г. – Л. Желиговский издал декрет № 11, в котором были регламентированы сразу несколько вопросов. Во-первых, день проведения выборов назначен на 9 января 1921 г. Во-вторых, в соответствии с этим документом избирательную ординацию необходимо было опубликовать не позднее 28 ноября 1920 г. В-третьих, главным избирательным комиссаром, которому подчинялся комитет из трёх отделов, был назначен В. Лучинский².

Однако накануне выборов (5 января 1921 г.) изменилась дата проведения: они были перенесены с 9 января на 6 февраля 1921 г. Следующий документ от 18 января 1921 г. продлил некоторые избирательные действия на 14 дней «согласно пожеланиям населения», что автоматически отодвигало выборы на 20 февраля. Но 1 февраля 1921 г. Л. Желиговский, «в соответствии с письменной рекомендацией правительства Речи Посполитой Польши»³, приказал задержать исполнение распоряжения на неопределённый срок. С этого момента главный избирательный комитет начал свою ликвидацию. В середине февраля прервал свою деятельность отдел пропаганды, до 1 июля ликвидированы общий и организационные отделы, но должности окружных избирательных комиссаров, секретаря, секретарь-машиниста, работника канцелярии просуществовали до объявления даты новых выборов⁴.

¹ Wybory do Sejmu w Wilnie. S. 20.

² LCVA. F. 70. Ap. 1. B. 190. Sprawozdanie głównego komisarza wyborczego

³ Там же.

⁴ Там же.

В сентябре 1921 г. стало известно, что польско-литовский спор не будет решаться на международной арене в Лиге наций, поэтому польское правительство решило не откладывать волеизъявления населения Виленщины. В начале октября 1921 г. генерал Л. Желиговский порекомендовал главному избирательному комиссару вновь организовать избирательный аппарат, который и был сформирован уже в конце октября в основном из бывших работников¹. Таким образом, с осени 1920 и до осени 1921 г. дата проведения выборов постоянно по различным причинам переносилась, но при этом избирательный комитет свою работу фактически не прерывал.

Если касаться избирательной ординации, то первый её вариант был издан 28 ноября 1920 г. После многочисленных перипетий 30 ноября 1921 г. главнокомандующий войск Срединной Литвы издал декрет № 419, где определил 8 января 1922 г. как избирательный день². Непосредственно сама ординация в собрание представителей Виленской земли, на основании которой верховная власть перешла к Временной правящей комиссии, была издана её председателем А. Мейштович 1 декабря 1921 г. под № 421³. Однако, несмотря на то, что окончательно территорию, на которой должны были проводиться избирательные действия, определил декрет № 425, иные положения и статьи избирательного закона не изменялись⁴.

По мнению генерального комиссара, текст декрета № 421 являлся выражением далеко идущих демократических постулатов: пятипредметность, полная независимость избирательных властей от администрации, опора при их организации на судейский элемент, деление на избирательные округа в границах территориальных единиц, что исключило этнополитические цели. Кроме того, подчёркивалась простота и доступность процесса голосования, использование для обеспечения порядка избирательной стражи из гражданского элемента, наличие кассационной палаты. По мнению генерального комиссара, всё это обеспечивало чистоту выборов, возможность выражения свободной воли в форме, установленной законом⁵.

Интересно, что при этом в официальном издании ни слова не сказано о применении пропорциональной избирательной системы.

¹ Там же.

² Там же.

³ Dekret № 421 prezesa TKR z dn. 1 gr. 1921 r. w przedmocie ordynacji wyborczej do Sejmu w Wilnie jako zgromadzenia przedstawicieli ziemi Wileńskiej dla dania wyrazu woli jej ludności // Dziennik urzędowy Tymczasowej komisji rządzącej 2 grudnia 1921 r.

⁴ LCVA. F. 70. Ap. 1. B. 190.; Dekret № 421.

⁵ Wybory do Sejmu w Wilnie, 8 stycznia 1922 r.: oświetlenie akcji wyborczej i jej wyników na podstawie źródeł urzędowych. S. 20–21.

Фактически её главным предназначением являлось обеспечить, насколько это возможно, меньшинствам соответствующую репрезентацию в представительных органах. Демократично? На первый взгляд, да. Но при применении этой системы было несколько нюансов, которые человек, не знакомый с ней, не учитывал. Во-первых, перед голосованием нужно было чётко определить собственные силы, так как если группы населения, которые преобладают количественно, будут голосовать за единого кандидата, то он, получив необходимые голоса, пройдёт, но остальные голоса будут мёртвыми, ненужными и никем не учтёнными. Во-вторых, она требовала чёткой организации. Нужно было не только определить число кандидатов, но и то, кто за кого будет голосовать, чтобы соответствующие люди вошли в представительные органы. Для групп, которые преобладают количественно эти организационно-технические дела труднее осуществить, чем меньшинствам, при условии их консолидированного голосования за определённого человека. Они получали почти гарантированную возможность провести своего представителя. В-третьих, чтобы вычислить все возможности, нужно было хорошо знать систему подсчёта голосов и перераспределения мандатов. Таким образом, вся система требовала не только чёткой организации соответствующих групп, но и достаточно высокого образовательного уровня.

Кроме этого, пропорциональное голосование при точном знании этнорелигиозного состава населения позволяло прогнозировать результаты выборов и частично манипулировать ими. Для этого, во-первых, очень важно подсчитать, сколько послов надо выбрать, чтобы обеспечить необходимое количество представителей от фаворизируемого меньшинства, во-вторых, как распределить избирательные округа, чтобы обеспечить такой мандат. Напомним, что властные полномочия, правовые рычаги находились в руках поляков, а Гражданское управление восточных земель в 1919 г. собрало необходимую национальную статистику. К тому же избирательный аппарат действовал с осени 1920 г., т. е. ещё до издания ординации. Таким образом, преимущество при проведении избирательной компании уже было на стороне польского населения. Обратим внимание на то, как урегулирована в избирательном законе проблема разделения на округа и определения количества мандатов от них.

В этой связи статья 7 декрета № 421, изданного Временной правительственной комиссией, отсылает нас к приложению, в котором размещены как список избирательных округов, так и количество представителей, которые должны от них выбираться, а также ме-

сто расположения избирательных комиссий¹. При подготовке ординации именно эта часть до последнего момента постоянно изменялась, уточнялась.

Вся территория Виленщины была разделена на 12 избирательных округов, но последующие документы постоянно их изменяли. Окончательно в декрете № 425 председателя Временной правящей комиссии проведение избирательных действий было объявлено только на территории 10 округов, а в 1-м и 6-м, которые охватывали гмины в нейтральной зоне, оккупированной литовцами, они откладывались. Фактически оставшиеся округа были разделены на две части: 1) непосредственно Срединную Литву и 2) присоединённые, по решению польского сейма к территории голосования, Лидский и Браславский поветы. Несмотря на все эти факты, в официальном печатном издании, посвященном выборам в Виленский сейм, утверждалось, что «все этнографическо-политические проблемы при определении округов во внимание не принимались», а «деление избирательной территории на округа осуществлено в границах территориальных единиц поветов»². Но отказ от проведения выборов в двух из них и присоединение части новых территорий наводят на размышления и позволяют усомниться в словах, поэтому в дальнейшем постараемся обратить внимание на проблему разделения их на участки.

Согласно избирательной ординации, на каждой территории действовал главный избирательный комиссар. Для Срединной Литвы он назначался председателем Временной правящей комиссией, а для присоединённой – министром внутренних дел Речи Посполитой Польши (ст. 13)³. Для согласования акции на обеих территориях была введена должность генерального избирательного комиссара в качестве верховной организационной и контролирующей выборы власти, которая стала и высшей апелляционной инстанцией. Формально он назначался председателем Временной правящей комиссии, но должность генерального комиссара и одновременно главного для округов 10-12-го, присоединённых польским сеймом, занимало одно и то же лицо – З. Заберовский (*Z. Zabierzowski*)⁴. На решения генерального комиссара можно было жаловаться в Кассационную палату, что, однако, не сдерживало избирательных действий (ст. 14). Аналогично, как и главные, назначались окружные комиссары (ст. 13)⁵.

¹ Dekret № 421.

² Wybory do Sejmu w Wilnie, 8 stycznia 1922 r.: oświetlenie akcji wyborczej i jej wyników na podstawie źródeł urzędowych. S. 23.

³ Dekret № 421.

⁴ Wybory do Sejmu w Wilnie, 8 stycznia 1922 r.: oświetlenie akcji wyborczej i jej wyników na podstawie źródeł urzędowych. S. 90

⁵ Dekret № 421.

К моменту издания избирательной ординации при главном комиссаре так называемой Срединной Литвы уже действовал подчинённый ему избирательный комитет, но декрет ни о нём, ни об аналогичных окружных, не вспоминал. В статье 12 отмечалось, что для проведения выборов будут созданы органы: генеральный избирательный комиссар, два главных, окружные, а также окружные и участковые избирательные комиссии¹.

Председателем окружной избирательной комиссии по мере возможности назначалось лицо из числа судей главой Временной правящей комиссии по предложению руководителя Кассационной палаты в Вильно (ст. 13). Он, в свою очередь, «кооптировал» всех остальных её членов, которые назначали председателя и членов участковых комиссий (ст. 13)². На практике стремились в их состав включить местных граждан, представителей различных партийных и национальных групп, проживавших на территории округа или избирательного участка³.

Факт назначения председателя из числа судей позволял при пропаганде ссылаться на независимость и общественно-судейский характер данного органа в соответствующей литературе, как бы самостоятельной и независимой от административных властей⁴. Этой же цели должен был служить фактический состав самих комиссий, что в результате приводило к тому, что в пропагандистской прессе их освещали как «органы, которые проводят выборы», «коллегиальные органы»⁵. Но в тексте самого документа нет прямых указаний на обязательный характер подобного назначения⁶.

Согласно статье 14 декрета № 421, верховные надзорные и контролирующие функции за организацией выборов, а также право издания распоряжений на всей территории через соответствующих главных комиссаров получил генеральный избирательный комиссар, однако его полномочия сильно ограничены, не до конца понятна его роль. Если он координатор, то чью деятельность согласовывал? Можно предположить, что с его помощью польскому правительству удобнее всего было финансировать избирательную компанию. Как уже отмечалось выше, на практике З. Заберовский совмещал две должности.

¹ Там же.

² Там же.

³ LCVA. F. 70. Ap. 1. B. 190. Л. 10–11.

⁴ Wybory do Sejmu w Wilnie, 8 stycznia 1922 r.: oświetlenie akcji wyborczej i jej wyników na podstawie źródeł urzędowych. S. 26; LCVA. F. 70. Ap. 1. B. 190. Арк. 12.

⁵ Wybory do Sejmu w Wilnie, 8 stycznia 1922 r.: oświetlenie akcji wyborczej i jej wyników na podstawie źródeł urzędowych. S. 25.

⁶ Dekret № 421.

Контроль за правильностью создания и формирования избирательных комиссий, приглашение инструкторов и разъяснение постановлений генерального комиссара, определение количества других работников избирательного аппарата равно принадлежали как главному комиссару Срединной Литвы, так и соответствующему для Лидского и Браславского поветов. В каждом округе распоряжения главного комиссара выполняли окружные, которые в тексте декрета упоминаются вскользь: окружные комиссары получили возможность присутствовать с совещательным голосом на заседаниях комиссий (ст. 15), и всё, больше ни слова.

В то же время, согласно документу, окружным комиссиям предоставлялось право обращаться к генеральному комиссару и жаловаться на его решения в Кассационную палату в Вильно, но такое обращение не сдерживало избирательных действий (ст. 14). Они осуществляли разделение округов на участки голосования (ст. 8), окончательно устанавливали списки (ст. 32), принимали заявления кандидатов в представительные органы (ст. 34), фиксировали итоги голосования в избирательном округе (ст. 69), принимали протесты против выборов (ст. 77). Участковые комиссары утверждали списки избирателей (ст. 24); принимали по первой инстанции протесты по избирательному списку, имели право записать, или вычеркнуть из списка (ст. 27, 31); проводили и устанавливали результаты голосования (раздел 4)¹. На основе осуществляемых функций в официальном печатном издании генерального комиссара их называли «органы, которые проводят выборы», отличая от «надзорной и контролирующей власти» аппарата главных комиссаров². Но, как уже отмечалось, функции последнего в самом декрете не урегулированы. В своей деятельности аппарат руководствовался соответствующими распоряжениями и инструкциями главного комиссара. Подчинённый ему главный избирательный комиссариат состоял из трёх отделов: пропаганды, организационного, общего.

Первый должен был знакомить население с политической обстановкой, убеждать в необходимости голосования с помощью словесной и письменной пропаганды, издания писем, плакатов³. Общий отдел занимался ведением персональных дел (регистрацией, записями об оплатах, выдачей удостоверений) и хозяйственными делами (наём бюро, телефонизация, обеспечение средствами передвижения, канцтоварами; финансовые вопросы). Но настоящим штабом,

¹ Dekret № 421; Wybory do Sejmu w Wilnie, 8 stycznia 1922 r.: oświetlenie akcji wyborczej i jej wyników na podstawie źródeł urzędowych. S. 25–26.

² Wybory do Sejmu w Wilnie, 8 stycznia 1922 r.: oświetlenie akcji wyborczej i jej wyników na podstawie źródeł urzędowych. S. 25–26.

³ LCVA. F. 70. Ap. 1. B. 190. Л. 15.

мозговым центром стал организационный отдел. В его компетенции входили: разработка инструкций для окружных избирательных комиссий, инструкторов; организация избирательной власти на местах; ангажирование и инструктирование сил; разработка принципов и проектов разделения избирательных округов на участки; регулирование хода избирательных действий с помощью толкования положений, инструкций и распоряжений к окружным, участковым избирательным властям; составление избирательного календаря, разработка форм распоряжений и оповещений; все технические дела, связанные с оборудованием для печатной продукции, контролем над деятельностью низших избирательных властей¹.

Одной из важнейших задач отдела стала разработка проекта разделения округов на избирательные участки. При их формировании ответственные лица в качестве основного принципа приняли нерушимость административного деления избирательных округов на гмины, а их, в свою очередь, – на громады (общины). Согласно инструкции, количество жителей не могло превышать более 3 000 человек, а расстояние местности от помещения комиссии – 6 км². Вот здесь и хочется обратить внимание на использование громады как организационной единицы. Ни в избирательной ординации, ни в официальном издании главного комиссариата об этом речи не идёт. Такие сведения встречаются в отчёте главного комиссара Срединной Литвы, в рапорте окружных руководителей, но нигде не объясняется, как они использовались³. В 1919 г. эту единицу польские власти использовали для осуществления выборов первой ступени самоуправления – гминного собрания, которое затем избирало раду. Однако в данном случае ситуация другая – выборы проходили не в самоуправление, в один день и под пристальным наблюдением. Какую же ещё пользу давала эта единица?

В отличие от гмины, которая юридически являлась органом самоуправления, а её границы могли изменяться только распоряжением министра внутренних дел, громада – неофициальный, «общественный» орган, который по своему составу и функциям почти полностью дублировал гминные органы, но территориально был меньше. Её границы можно было изменять обычным приказом старосты⁴, что было важно для принятия оперативных решений и проведения скрытой политики. Кроме того, на западнобелорусских землях громада состояла из сёл, колоний, городских поселений, застен-

¹ LCVA. F. 70. Ap. 1. B. 190. L. 17.

² Там же.

³ Там же.

⁴ Tejszerski R. Kilka słów o usroju i działalności samorządu terytorjalnego w Polsce. Brześć nad Bugiem. S. 6.

ков, фольварков, которые могли объединяться, что создавало так называемую совместную громаду¹. Всё это существенно отличало её от органа с аналогичным названием в центральной Польше, носившего чисто сословный характер (в него могли входить только крестьяне, которые имели хозяйство или какую-нибудь недвижимость). При составлении избирательных списков и проведении пропаганды не составляло труда зафиксировать и учесть количественный состав фольварков, осад, колоний, а их присоединение к определённым громадам с преимуществом непольского населения позволяло при использовании пропорциональной системы получать необходимый результат. Именно на этом уровне были уточнены и арифметически учтены этнографическо-политические факторы.

В связи с тем, что проблема деления на избирательные округа и участки имеет принципиальное значение, обращает на себя внимание ещё один нюанс. На первый взгляд, при сопоставлении текста декрета № 421 и инструкций главного комиссара серьёзных противоречий не обнаруживается. Окружные комиссии, т. е. официальный орган, предусмотренный законом, создавались, согласно статье 16, не позднее третьего дня избирательных действий, а уже не позднее восьмого дня (через 5 дней) они должны были обнародовать разделение гмины или города на участки голосования (ст. 10). При этом в законе чётко сказано, что на заседаниях окружной комиссии комиссарам предоставлялся только совещательный голос (ст. 15). Но, не вдаваясь в рассуждения о том, насколько реальны сроки, присмотримся к инструкциям главного комиссара. В соответствии с ними окружной комиссар «заранее должен был подготовить проект деления округов на участки согласно с инструкцией по статье 10 [...] и проследить, чтобы сроки избирательных действий выполнялись»². При этом важно то, что деятельность окружных комиссаров не прерывалась с осени 1920 г.³ Не совсем ясен состав организационного отдела, скорее всего, окружные комиссары являлись его членами. А функциями данного органа, как уже отмечалось выше, была разработка инструкций для комиссий, принципов и предложений по делению избирательных округов на участки и т.д.⁴. Таким образом, фактически окружной комиссар выполнял всю организационно-техническую работу, отвечал за сроки, не столько советовал, сколько руководил деятельностью «органов, которые проводили выборы».

Организационный отдел главного комиссариата ангажировал

¹ Там же.

² LCVA. F. 70. Ap. 1. B. 190. Л. 123.

³ Wybory do Sejmu w Wilnie, 8 stycznia 1922 r.: oświetlenie akcji wyborczej i jej wyników na podstawie źródeł urzędowych. S. 3–4.

⁴ LCVA. F. 70. Ap. 1. B. 190. Л. 15.

76 инструкторов. К кандидатам выдвигались определённые требования: образование «с соответствующим уровнем интеллигентности», рекомендация от известных и заслуживающих доверия лиц или от общественных учреждений, точное знание избирательной ординации. Кроме того, окружные комиссары имели право ангажировать инструкторские силы на местах, которые работали условно до момента утверждения их главным комиссаром¹. При этом последний руководствовался мнением отдела, высказываемой после оценки собранной информации.

Но в тексте декрета №421 о должности инструктора, опять же, упоминается вскользь, в статье 23, например, отмечается: «В каждой гмине войт или делегированные с этой целью избирательным комиссаром инструкторы составляют окружные избирательные списки»². Зато их деятельность урегулирована инструкцией № 1 главного комиссара.

В задачу инструктора входила помощь при проведении выборов «органам, созданным по их рекомендации»; разъяснение населению норм избирательного закона и доведение до сведения избирателей целей и значения выборов³. На первом этапе их деятельности первоочередной задачей стало формирование избирательного списка.

Согласно статье 1 декрета №421, избирателем считался гражданин, достигший 21 года, без различия пола, который, во-первых, был записан в списки или книги местного населения (гмины, города или в сословные на территории Виленской, Троцкой, Ошмянской, Свянтянской, Браславской, Лидской гмины, за исключением части гмин по левому берегу Немана), во-вторых, рождённые на избирательной территории; в-третьих, если до 1 августа 1914 г. проживал на территории не менее 5 лет, и не состоял на государственной российской службе; в-четвертых, имел на избирательной территории недвижимость при условии, что проживал на территории до 1 декабря 1919 г.; в-пятых, имел постоянное место жительства на избирательной территории с 1 января 1918 г.; в-шестых, работал в самоуправлении и в государственных учреждениях и до 9 октября 1920 г. осуществлял государственную службу на избирательной территории; в-седьмых, переселился после 12 октября 1920 г. на избирательную территорию из Российского государства на основании Рижского договора, если у него были рекомендации местного самоуправления, а на городском уровне получил разрешение от окружной избирательной комиссии⁴.

¹ Там же. Л. 18.

² Dekret № 421.

³ LCVA. F. 70. Ap. 1. B. 190. Л. 124.

⁴ Dekret № 421.

Таким образом, подлинной всеобщности не достигалось. Исключены лица, осуществлявшие до 1914 г. государственную российскую службу, а также переселившиеся из России после 1920 г., если они не получили рекомендации вышеуказанных органов. Сам круг избирателей очень сложно очерчен (ст. 1). Сделано все, чтобы придать как можно больше прав польскому населению. Окончательное решение о предоставлении такого права принимала Кассационная палата в Вильно. Кроме того, очень рекламировался факт, что военные и полицейские, состоявшие на действующей службе, участия в выборах не принимали (ст. 2). Однако, в инструкции для избирательных комиссий уточнялось кто относился к данным категориям¹. Исключались также нетрудоспособные и осужденные (ст. 4), причём любым судом – российским, немецким, литовским, польским².

Согласно избирательному закону решение о том кто будет составлять списки избирателей – орган самоуправления или инструктор, принимал генеральный избирательный комиссар (ст. 23). Это было связано с особыми трудностями, которые возникли на территориях с преобладанием литовцев. Специалистов, которые бы владели языком, у властей почти не было, а население, под влиянием агитации из Ковно, не стремилось помогать при формировании списков. В итоге за основу были взяты, созданные еще российскими властями книги регистрации, которые тщательно перепроверялись. Таким образом, была сорвана запланированная акция протеста литовского правительства.

На следующем этапе инструкторы должны были подготовить проект разделения округов на участки для голосования; помочь окружной комиссии в создании нижестоящих, проследить за выполнением некоторых сроков избирательных действий³.

Их важнейшей задачей с первого дня деятельности являлась пропаганда значения и цели выборов, ознакомление населения с избирательными принципами и способом деятельности⁴. В связи с тем, что часть населения путём сбора подписей уже высказывалась на различных собраниях, съездах о судьбе Виленщины, в задачу инструкторов входило разъяснение, что теперь все распоряжения носят официальный характер, а не являются общественной инициативой, так как решения сейма будут иметь юридическую силу⁵. Одновременно они знакомили население с их правами и способом проведения выборов, голосования⁶.

¹ LCVA. F. 70. Ap. 1. B. 190. Л. 135.

² Там же. Л. 133–134.

³ Там же. Л. 123.

⁴ Там же. Л. 126.

⁵ Там же. Л. 126.

⁶ Там же. Л. 127.

В своей деятельности инструкторы должны были стоять на позициях беспартийности, им было запрещено помогать в составлении списков кандидатов в послы на том участке, где работали. Кроме этого, им вменялось в обязанности объяснить разницу между избирательными комиссиями, которые являлись органами официальными и выполняли только технические действия, и избирательными комитетами, которые создавались избирателями для выдвижения и проведения своих кандидатов в сейм. После подачи списков в окружную комиссию, инструкторы занимались их проверкой, корректировкой и информированием избирателей о процедуре голосования¹. По мнению вышестоящих органов, аполитичность и деловитость инструкторов вызвала большее доверие населения, чем агитационная деятельность партий.

Наименее освещена роль окружных комиссаров. Инструкция по их деятельности самая краткая, а вот их рапорты – самая любопытная часть отчёта главного руководителя избирательной компании в Срединной Литве. Они включали в себя анализ экономического состояния населения, статистику по национальному вопросу, состояние просвещения, деятельность общественно-культурных учреждений, влияние партий. В них особо подчёркивались проблемы, с которыми сталкивалось местное население, – военные разрушения, пожары, уровень земельного голода, заразные болезни и т. д., что в дальнейшем очень чётко учитывалось при формулировании лозунгов и при выборе партий которые должны были действовать в данной местности, а возможно и для вербовки необходимого количества «правильно голосующих». Самостоятельная деятельность политических организаций вызывает сомнения, скорее она направлялась властями в нужное русло для достижения цели, чему очень помогала великолепная ориентация в настроениях населения.

Именно из рапортов мы узнаём о том, что белорусское население, впрочем, как и польское сельское, волновали не столько национальные вопросы, сколько социальные. Влияние российских событий было очень высоким, особенно в экономически бедных регионах, где любая партия, в том числе польская, предлагающая такие лозунги, пользовалась популярностью (что было учтено в деятельности избирательной властью), а вот идеи литовской государственности на данных территориях поддержкой не пользовались.

В этой связи интересны некоторые факты. Во-первых, окружные комиссары «с целью противостоять враждебной агитации» «нежелательных» партий направляли инструкторов, которые в ответ проводили «информационные» митинги.

¹ Там же. Л. 131–132.

Во-вторых, в таких регионах на первый план во время выборов выдвигались Польское стронництво людовое (ПСЛ), организация «Рада Людовая», ПСЛ «Возрождение» и др., которые широко рекламировали лозунги проведения аграрной реформы, установление религиозного порядка и т. д.

В-третьих, в условиях бойкота выборов литовской стороной и большей частью деятелей белорусского движения практически все избирательные списки были польскими. Например, в четвёртом округе (Ошмянский повет) их было выдвинуто семь: Польского центрального избирательного комитета (№ 1) и «Польского союза ...» (*неразборчиво написано – Е. Д.*) (№ 2), Польского людового стронництва (объединенный № 3, 4), Рады Людовой (№ 5), Краёвого союза (так называемый белорусский под № 6), «дикий беспартийный» г. Ошмян (№ 7)¹. В других ситуация была аналогичной.

На последнем этапе избирательной компании объективно перед польскими властями стояли две основные задачи: 1) обеспечение явки избирателей (что и было осуществлено за счёт белорусских крестьян. «Польское население всё пришло на выборы, белорусы в значительной части, евреи частично, литвины в некоторых округах»²); 2) дисциплинированно правильное голосование поляков для проведения в сейм необходимых партий.

Результаты выборов, благодаря избирательной системе, да и деятельности всего аппарата, были чётко просчитаны заранее. А вот удивление местного населения, скорее всего, вызвали два сразу факта: не просто решающее большинство поляков в Виленском сейме, но преобладание Польского центрального избирательного комитета, за которым скрывались консерваторы-землевладельцы.

По результатам выборов окружные комиссары дали оценку работе инструкторов, делению территории на избирательные округа и участки³, составили чёткую картину поведения еврейского населения во время выборов в Виленский сейм⁴.

Если говорить о вопросах финансирования, то, согласно статье 75 ординации расходы по проведению выборов несла Временная правящая комиссия, однако в отчёте главного комиссара Срединной Литвы указано, что при нехватке средств деньги выдавались также и делегатом правительства Речи Посполитой Польши.

Таким образом, если анализировать демократичность выборов, то обращает на себя внимание факт, что в официальном издании

¹ Там же. Л. 47–53.

² Там же. Л. 26.

³ Там же. Л. 45–46, 81–84.

⁴ Там же. Л. 103.

генерального комиссара её доказывали тем, что сам текст декрета № 421 являлся выражением далеко идущих демократических постулатов. Однако даже беглый её анализ показывает, что это только пропаганда. Во-первых, расплывчато очерчен круг избирателей, что давало возможность манипулирования; во-вторых, всеобщее равенство не было обеспечено; в-третьих, при анализе способов формирования избирательных органов (комиссий) вызывает сомнения рекламируемый принцип независимости избирательных властей от администрации; в-четвёртых, опора при организации комиссий на судейский элемент в тексте документа не прописана; в-пятых, при делении на избирательные округа, несмотря на то, что это осуществлялось в границах территориальных единиц, чётко учитывали этнополитические моменты.

Кроме того, если анализировать весь комплекс источников о проведении выборов в сейм Виленской земли 1922 г., чётко видна двойная структура избирательного аппарата. Первый – особый, хорошо упорядоченный: главный комиссар во главе трёх отделов – окружной – инструкторы. Он создан осенью 1920 г., т. е. его организация предшествовала разработке избирательного закона, в котором, к тому же, его деятельность слабо урегулирована, указана только его совещательная роль. Второй – окружные и участковые комиссии, представленные общественно-судейским элементом, для которого главный комиссар, согласно закону, являлся надзорным контролирующим органом с правом издания распоряжений. Несмотря на явное желание генерального комиссара представить последние как «органы, которые проводят выборы»¹, подчеркнуть их независимость и общественно-судейский характер, однако анализ как самого декрета, так и инструкций комиссара показывают их второстепенную роль. Они выполняли работу, подчиняясь фактически всем «рекомендациям» избирательных властей. Структура комиссариата, жёстко централизованная, скрытая от глаз избирателей, выполняла организационно-техническую деятельность, была ответственна как за сроки, так и за результат избирательных действий. Главных комиссаров было два, они достаточно автономны в своей деятельности (друг от друга). Несмотря на то, что один из них одновременно являлся и генеральным, но полномочия его, хоть и верховные, при этом скорее были номинальными, каждый отвечал за свою территорию. Мало демократичным является то, что основные избирательные действия регулировались не столько декретом, сколько организационными инструкциями главных комиссаров.

¹ Wybory do Sejmu w Wilnie, 8 stycznia 1922 r.: oświecenie akcji wyborczej i jej wyników na podstawie źródeł urzędowych. S. 26.

Хочется обратить внимание на ещё один факт: в официальном издании генерального комиссара постоянно освещается политика невмешательства администрации в избирательный процесс¹. Однако достаточно высокую степень участия правительства предопределила сама избирательная ординация. Председатель Временной правящей комиссии назначал не только одного из главных и окружных комиссаров, но и председателей окружных избирательных комиссий. Подписывая декрет правительство сразу определило в нём не только круг избирателей, территорию проведения, но и деление на округа, количество мандатов от каждого из них, что при использовании пропорциональной системы предопределяло результаты акции. Именно эта часть ординации постоянно изменялась, а решение об избирательной территории окончательно принято другим декретом – № 425.

Финансирование избирательной компании велось не только за счёт средств Временной правящей комиссии, что было предусмотрено ординацией, но и правительством Речи Посполитой Польши. Присоединение к избирательной территории Лидского и Браславского поветов, входящих в состав данного государства, назначение для проведения выборов в них главного избирательного комиссара, который одновременно являлся и генеральным, – прямое участие в выборах заинтересованной стороны в споре за Виленскую землю.

Все эти факты ставят под сомнение демократичность как самого избирательного закона, так и его реализации. Дискуссии о фальсификации выборов в Виленский сейм не утихают², однако в данной статье, освящающей только организационно-правовую деятельность, будет не достаточно обосновано делать заключение об их результатах. Единственное, о чём можно чётко утверждать: полный военный и административный контроль над избирательной территорией, специфически сконструированный избирательный аппарат, избирательная система, финансирование позволяли польским властям достигать необходимых результатов. Можно долго спорить о цифровых данных, ходе проведения компании, но нам хотелось бы обратить внимание на другой момент.

Фальсификация заключается в том, что пропорциональная избирательная система позволяла национальному меньшинству обеспечивать себе представительство в избираемых органах, а власти представили результаты выборов как доказательство преобладания польского населения на данных территориях в качестве обоснова-

¹ Там же. S. 27–29.

² Ашарчук В. Виленская проблема в историографии; Иванов В. De jure и de facto: в 4 т. Т. 3. <http://www.proza.ru/2010/01/03/528>

ния присоединения Виленского края к Речи Посполитой Польше. Кроме того, проведение «плебисцита» рассматривалось как доказательство, что «польское правительство никогда не имело своей целью империалистическую политику». Ведь были проведены «демократические выборы»! При этом забывают добавлять, что в принятой 13 января 1922 г. Советом Лиги Наций резолюции было заявлено, что она не признаёт эти выборы¹. Провал на международной арене очевиден, но мало кто из исследователей обращает внимание на внутриполитические цели проведения выборов 8 января 1922 г. Их наиболее точно определил А. Мейштович, Председатель Временной правящей комиссии, которой Л. Желиговский передал правительственную власть над Срединной Литвой. Он рассматривал выборы «как проверку количества желающих сотрудничать с Польшей»².

The organizational and legal aspect of the activities of the Polish occupation authorities in the design of the electoral system during the elections to the Vilnius Sejm of 1922 is disclosed. The formal legal analysis of the electoral law and its comparison with the reports of the chief election commissioner as its main moderator allows us to conclude that the system is undemocratic .

¹ Иванов В. De jure и de facto.

² Gomółka K. Między Polską a Rosją: Białoruś w koncepcjach polskich ugrupowań politycznych 1918-1922. Warszawa, 1994. S. 203.

Сяргей Сіткевіч (Гродна)

Алена Сцяпанавя (Гродна)

Рэалізацыя палітыкі ваеннага асадніцтва на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў 20-я гады XX ст.

Польская дзяржава ў 1919 годзе разгарнула ваенную кампанію супраць Савецкай Расіі з мэтай далучэння беларускіх, украінскіх і літоўскіх зямель у свой склад. Правячыя колы Польшчы абасноўвалі свае дзеянні жаданнем аднаўлення дзяржавы ў межах 1772 года. Краіны Антанты падтрымлівалі такую кампанію Польшчы, паколькі яе правядзенне садзейнічала аслабленню сіл Чырвонай арміі, якая ў гэты час знаходзілася ў стане грамадзянскай вайны. Аднак, акрамя палітычных прычын, існавалі і эканамічныя: у першую чаргу аграрнае перанасяленне Польшчы. Так, па дадзеных Пулаўскага ўніверсітэта, у 1921 годзе ў Кракаўскім ваяводстве на адзін кіламетр квадратны прыходзілася 114 чалавек, у Лодзкім – 118, у той жа час як у Віленскім – 36 чалавек, а ў Палескім – усяго толькі 20 чалавек¹. Уключэнне новых тэрыторый давала магчымасць перасяліць значную колькасць палякаў на далучаныя землі і такім шляхам вырашыць праблему з перанасяленнем. Праблема перанасялення набыла ў тагачасным польскім грамадстве значную актуальнасць па прычыне таго, што 73% ад агульнай колькасці насельніцтва былі задзейнічаны ў аграрнай сферы. У выніку, аграрная праблема заняла цэнтральнае месца ва ўрадавай палітыцы міжваеннай Польшчы.

Яшчэ пад час ваенных дзеянняў польскае кіраўніцтва пачало ажыццяўляць палітыку рэфармавання сістэмы землекарыстання і землеўладання. Аграрны закон ад 15 ліпення 1920 года заклаў магчымасці дзяржаўнай і прыватнай парцэляцыі. Упершыню ў гэтым законе была абазначана новая сацыяльная катэгорыя – ваенныя асаднікі. Трэба адзначыць, што катэгорыя асаднікаў з'явілася ў Польшчы ў 1919 годзе і было гэта звязана з далучэннем у яе склад Аўстрыйскіх і Венгерскіх зямель. Польскае кіраўніцтва распрацавала спецыяльны закон па надзяленню ваенных асаднікаў зямлей, які быў прыняты 17 снежня 1920 года. Дадзены закон быў накіраваны на крытэрыі падбору ваенных асаднікаў, сістэму надзялення зямлей суб'ектаў палітыкі і ўмовы карыстання зямельнымі надзеламі. Выканаўчы працэс палітыкі асадніцтва ў адносінах да «крэсаў усходніх» ажыццяўляўся на аснове распараджэння ад 16

¹ Rocznik statystyki za 1923. Warszawa, 1924. S. 37.

сакавіка 1921 года. Непасрэдная яго рэалізацыя ўскладвалася на Павятовыя надаўчыя камітэты. У камітэт уваходзіў стараста або яго намеснік як кіруючыя асобы. Членамі з'яўляліся: прадстаўнік ад аграрнага міністэрства і дзяржаўных маемасцей – павятовы зямельны рэферэнт, а таксама прадстаўнікі ад Галоўнага зямельнага ўпраўлення, міністэрства фінансаў і ваенных спраў. З правам дарадчага голасу выступалі два мясцовых жыхара. Функцыянальным абавязкам надаўчых камітэтаў было стварэнне зямельнага фонду, у які ўваходзілі землі некаталіцкіх канфесій, каталіцкага касцела з пагаднення Ватыкана, а таксама зямельныя ўгоддзі ад прыватных асоб, якія не вярнуліся да 1 красавіка 1921 года, а таксама ад асоб, у якіх зямельная маемасць пераўзыходзіла 400 гектараў. На камітэты ўскладвалася і работа па афармленню юрыдычных дакументаў на зямлю, і прадстаўленне ваенных асаднікаў для атрымання матэрыяльнай падтрымкі і крэдытаў. Узгадненнем усіх судовых цяжб займалася Апеляцыйная камісія, якая была арганізавана ў Брэсце і Навагрудку. У яе ўваходзілі: ваявода як кіраўнік, а членамі з'яўляліся прадстаўнікі ад аграрнага міністэрства, міністэрства дзяржаўных маемасцей, ваеннага міністэрства, міністэрства фінансаў і Галоўнага зямельнага ўпраўлення¹. Пры рэалізацыі палітыкі ўсе прытэндэнты на зямлю дзяліліся на наступныя катэгорыі:

салдаты і інваліды аграрнікі,
салдаты і інваліды неаграрнікі адзначаныя ўзнагародамі,
дабравольцы, якія адслужылі ў арміі і з'яўляліся аграрнікамі,
дабравольцы, якія служылі ў арміі, але не адносілі сябе да аграрнікаў.

Трэба падкрэсліць, што прытэндэнтамі на зямлю з'яўляліся не толькі выхадцы з цэнтральных раёнаў Польшчы; жадаючымі выступалі і выхадцы з «крэсаў усходніх». Так на тэрыторыі Палескага ваяводства да 1923 года было заселена: 991 ваенны асаднік з цэнтральных рэгіёнаў і 886 мясцовых асаднікаў². Правячыя колы Польшчы ставілі акцэнт на ваенных, якія з'яўляліся аграрнікамі, аднак не ўключыць неаграрнікаў не прадстаўлялася магчымым. Такая пазіцыя польскага кіраўніцтва, была не выпадковай: «...спачатку асаднікі павінны праводзіць зямельную каланізацыю, а затым паланізацыю мясцовага насельніцтва»³. Пры гэтым трэба адзначыць, што ваенныя асаднікі падзяляліся і па ўмовам атры-

¹ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. 1921. Nr 27. Poz. 157. S. 325.

² Дзяржаўны архіў Брэскай вобласці (ДАБВ). Ф. 372. Воп. 1. Спр. 155. Спісы ваенных асаднікаў з указаннем іх маемаснага стану. Арк. 42.

³ ДАБВ. Ф. 60. Воп. 1. Спр. 5. Інструкцыі галоўнага зямельнага ўпраўлення аб выдачы крэдытаў для асаднікаў. Арк. 14.

мання зямлі: адным зямля выдзялялася на загаспадараванне, а другім толькі на засяленне.

Выканаўчы працэс палітыкі ваеннага асадніцтва пачаўся з вясны 1921 года. Найбольш актыўным часам рэалізацыі палітыкі асадніцтва з'яўляўся храналагічны перыяд з сакавіка 1921 года да 1 студзеня 1923 года. У цэлым за гэты час на тэрыторыі чатырох ваяводстваў было падрыхтавана 5184 зямельных надзелаў, на якіх 3459 асаднікаў атрымалі зямлю. Пераважная большасць асаднікаў (а дакладна 2268 чалавек) атрымала магчымасць вядзення індывідуальнай гаспадаркі. Неабходна адзначыць і такі момант, што не ўсе жадаючыя атрымалі зямельныя надзелы. Так па дадзеных польскай афіцыйнай статыстыкі было не задаволена 725 пададзеных прашэнняў. Найбольшая колькасць асаднікаў асела на тэрыторыі Навагрудскага ваяводства – 1391 чалавек. На рэалізацыю рэформы была прадстаўлена наступная колькасць зямлі: Беластоцкае ваяводства – 14257 га, Віленскае – 9487 га, Навагрудскае – 46941 га, Палесскае – 100338 га. Неабходна адзначыць, што сярод ваенных асаднікаў былі і прадстаўнікі мясцовага насельніцтва, а дакладна 2957 чалавек, з якіх палова прыходзілася на Навагрудскае ваяводства¹. У цэлым было пададзена 99513 прашэнняў, з іх 17731 ад афіцэраў і 81782 ад радавых ваенных. Акрамя гэтага, 22702 прашэнняў паступіла ад салдат-інвалідаў. Задаволена ўсяго ж было 22503 прашэння з іх 4859 афіцэрскіх і 17644 салдацкіх. Сярэдні памер асадніцкіх гаспадарак па ваяводствам дастаткова разніўся і выглядаў наступным чынам: у Беластоцкім - 14 га, у Навагрудскім - 16 га, у Віленскім - 18 га, у Палескім - 20 га².

Пры бясплатным прадастаўленні зямлі ваенным асаднікам аказвалася матэрыяльная падтрымка: 80 кубічных метраў леса для будаўніцтва, з жывога інвентара пара коней і воз. Таксама выдзялялася фінансавая падтрымка ў памеры 50 тысяч марак на год на будаўніцтва і развіццё гаспадаркі. Аднак Павятовыя надаўчыя камітэты не заўсёды арганізоўвалі выдачу такой матэрыяльнай падтрымкі. Разам з тым зразумела, што нават гэтая падтрымка не магла забяспечыць паўнацэнную работу па арганізацыі і развіццю асадніцкіх гаспадарак. У сувязі з гэтым польскае кіраўніцтва пайшло па шляху распрацоўкі крэдытавання ў адносінах да суб'ектаў палітыкі асадніцтва. Неабходна адзначыць, што такі накірунак не з'яўляўся нечым выключна новым.

¹ Rocznik statystyki za 1923. Warszawa, 1924. S. 40.

² ДАБВ. Ф. 1. Воп. 7. Спр. 1729. Справа аб надзяленні зямлей ваеннага асадніка Арлымоўскага. Арк. 28.

На працягу 1919 – 1920 гадоў быў распрацаваны шэраг крэдытных палітык у адносінах да асаднікаў, якія засяляліся на заходніх тэрыторыях II Рэчы Паспалітай (напрыклад пастанаўленне ад 19 снежня 1919 года). У адносінах да ваенных асаднікаў ад Аграрнага міністэрства і міністэрства Дзяржаўных маемасцей выдзялялася да 50 тысяч марак на будаўніцтва і такая ж сума на аграрную прадукцыю¹. Не кожны асаднік меў магчымасць атрымаць такую матэрыяльную падтрымку па прычыне таго, што не заўсёды разам з надзеям выдавалася фінансавая падтрымка. У сувязі з гэтым польскае кіраўніцтва распрацавала крэдытную палітыку, якая праводзілася цераз Галоўнае зямельнае ўпраўленне і была прынята ў верасні 1922 года. Яна была адрасавана выключна ваенным асаднікам і накіроўвалася на дапамогу будаўніцтва, правядзення пасяўных кампаній, папулярызацыю агранаміі, а таксама на школьныя і рэлігійныя патрэбы суб'ектаў палітыкі. Па тэрміну крэдыт быў кароткатэрміновы, агульны бюджет складаў 50 мільярдаў марак, працэнтная стаўка раўнялася 4% гадавых². Акрамя гэтага, была распрацавана спецыяльная крэдытная палітыка і ў адносінах тых асаднікаў, якія мелі права куплі зямлі. Дадзеная палітыка пачала ажыццяўляцца са жніўня 1922 года з мэтай выдаткавання фінансавых сродкаў на набыццё зямельных надзеяў асаднікамі. Апрацэнтаванне аднак было вышэйшым і складала 6% гадавых. Банк браў на себя выплаты ў адносінах да асаднікаў 75%, прычым для мясцовых асаднікаў гэты памер павышаўся да 150% кошту зямлі. Такія крэдыты выдаваліся ў асноўным на 20 гадоў. У цэлым, атрымлівалася, што сплачваць прыходзілася кожны месяц 2% ад агульнага задаўжэння, а сярэдні памер крэдыту складаў 35 тысяч марак³. У далейшым крэдытную палітыку польскага ўрада працягнуў закон ад 15 лістапада 1927 года.

Пры атрыманні крэдыту асаднік павінен быў прадставіць пасведчанне, што не выплачвае іншых крэдытаў. Узносы крэдыту ажыццяўляліся цераз павятовы аддзел “Саюзу ваенных асаднікаў”.

У выніку, у канцы 20-ых гадоў склалася вялікая задоўжанасць ваенных асаднікаў перад дзяржавай. Так, у Столінскім павеце з 73 асаднікаў толькі 4 не выкарысталі крэдыты пры вядзінні сваёй гаспадаркі. Сярэдні памер задоўжанасці перад банкам склаў 2500 злотых, аднак прысутнічалі і такія выпадкі, калі памер дасягаў

¹ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. 1921. Nr 31. Poz. 192. S. 407.

² Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. 1922. Nr 54. Poz. 375–376. S. 596.

³ ДАБВ. Ф. 374. Воп. 1. Спр. 42. Задоўжанасць ваенных асаднікаў Палесскага ваяводства. Арк. 4.

і 10000 злотых. У сярэдзіне 30-х гадоў стала зразумелым, што асаднікі не ў стане выплачваць крэдыты, якія яны выкарыстоўвалі. Асаднікі неаднаразова звярталіся ў Саюз асаднікаў з жаданнем адцягнуць тэрмін выплаты задоўжанасці, або ўвогуле яго скасаваць. Звычайнай з'явай стала неаплата падаткаў, пры тым трэба абазначыць, што асаднікі павінны былі выплачваць пазямельны і падаходны падаткі. У такіх умовах польскае кіраўніцтва пайшло па шляху канверсіі кароткатэрміновых крэдытаў. Для гэтага збіраліся спецыяльныя камісіі, у склад якіх уваходзілі прадстаўнікі ад мясцовых улад, грамадскіх аб'яднанняў, саюза асаднікаў і кіруючы Павятовым надаўчым камітэтам. Пад канверсію пападалі тыя асобы, якія мелі сярэдні ўзровень задоўжанасці, а асаднікі, якія мелі дастаткова высокую задоўжанасць ў сярэднім ад 9 да 13 тысяч злотых, не падвяргаліся канверсіі. Памер канверсіі быў розным, і ў некаторых выпадках ён дасягаў палову памеру задоўжанасці. Цікавым з'яўляецца той факт, што для асоб, якія займалі кіруючыя пасады, канверсія дасягала 6000 злотых ад агульнага задаўжэння 12028 злотых. Дзейнасць такіх камісій у многім насіла суб'ектыўны характар сярод асаднікаў і выклікала шмат нараканняў.

Зямельныя надзелы, якія атрымлівалі асаднікі, згодна закону ад 17 снежня 1920 года не маглі прадавацца на працягу 45 гадоў, і складалася ў многім узнікала па прычынах юрыдычнага характару. У асноўным асаднікі атрымлівалі права на зямлю ў адзін год, а права юрыдычнага ўладання – толькі цераз 7–8 гадоў. А тыя асаднікі, якія атрымлівалі зямлю ў 30-ыя гады, увогуле такіх праў не мелі.

У цэлым, палітыка ваеннага асадніцтва ажыццяўлялася арганізавана праз спецыялізаваныя структуры, а асаднікам надаваліся ўсе неабходныя ўмовы для арганізацыі і вядзення гаспадаркі.

This article is devoted to the problem of land reforms in Poland in 1919-1939. Poland was an agrarian country in this period of time. The Polish government carried out a reform to allocate land to asadniki (soldiers who participated in the war of 1919-1920). The land fund was established on the territory of Western Belarus. There were established structures that carried out the land reform. The material assistance, lands were provided to asadniki.

**Мадэрнізацыя сельскай гаспадаркі
Палескага ваяводства ў 1921–1939 гг.***

Уводзіны. На працягу 1921–1939 гг. Палескае ваяводства займала асобае месца ў народна-гаспадарчым комплексе польскай дзяржавы: з аднаго боку гэта была самая буйная па тэрыторыі адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка, з другога па ацэнках сучаснікаў найменш развітая ў сацыяльна-эканамічным плане. Палескае ваяводства ахоплівала тэрыторыю памерам у 36 700 км² (прыкладна роўна тэрыторыі Бельгіі), што складала каля 1/9 плошчы тагачаснай Польшчы¹.

Паводле матэрыялаў агульнадзяржаўнага сельскагаспадарчага перапісу 1921 г. 82,0 % усяго працаздольнага насельніцтва Палескага ваяводства было занята ў сферы сельскай гаспадаркі (у сярэднім па Польшчы – 63,8%), на 1931 г. – 81,3% на Палессі і 61,0 % у Польшчы. Глеба пераважна бедная, пясчаная – ўраджай жыта складаў прыкладна 480-800 кг з га, у Польшчы – 1136 кг з га. Адначасова неабходна падкрэсліць складаныя мясцовыя прыродныя ўмовы (найперш за ўсё забягненасць каля 40 % тэрыторыі), а таксама памежнае становішча ваяводства.

Аб сярэдняй ураджайнасці зямель Палескага ваяводства ў 1925-1935 гг. у параўнанні з агульнапольскай сведчыць наступная табліца (у цэнтнерах з 1 га)²:

Павет	Пшаніца	Жыта	Ячмень	Авёс	Бульба
Брэскі	12	11,1	11,9	10,8	119
Драгічынскі	11,4	13,8	12,8	12,5	97
Камень-Кашырскі	7	7,6	8	7,8	83
Кобрынскі	9,5	10,5	10,1	9,3	89
Косаўскі	9	9,9	11,2	9,6	109
Лунінецкі	9,1	10,6	9,4	9,2	107
Пінскі	7,9	10,4	8,6	9,5	101
Пружанскі	12,1	11,7	10,8	10,6	110
Столінскі	8	12	9,9	9,5	112
У сярэднім па Польшчы	12,1	11,1	12,3	11,6	121

Такім чынам, па большасці паказчыкаў ураджайнасць у

¹ * Артыкул падрыхтаваны ў рамках навуковага гранту па праграме “Artes Liberales” (Варшаўскі ўніверсітэт, ліпень 2016 г.)

² Tomczonek Z. Wieś Poleska, 1918–1939 // Чалавек. Этнас. Тэрыторыя. Праблемы развіцця заходняга рэгіёну Беларусі. У 2 ч. Ч. 2. Брэст, 1998. С. 111.

² Śleszyński W. Województwo poleskie. Kraków, 2014. S. 133.

Палескім ваяводстве істотна саступала агульнапольскай, што патрабавала ад уладаў планамернай і крапатлівай працы над яе павышэннем.

Аграрныя адносіны на тэрыторыі Палескага ваяводства характарызаваліся захаваннем значнай колькасці феадальна-прыгонніцкіх перажыткаў, панаваннем буйнога памешчыцкага землеўладання, безземлем і малаземлем сялян, а таксама яго масавым збыдненнем. У 1922 г. каля 4500 памешчыцкіх гаспадарак Палескага ваяводства (0,9 % усіх гаспадарак) валодала амаль 4 700 000 гектараў (58 % прыватнаўласніцкай зямлі), вядучае месца ў памешчыцкім землеўладанні займалі буйныя латыфундыі плошчай ад 2 000 да 10 000 (а часам і больш) гектараў зямлі. На Палессі ў 1921 г. налічвалася 857 маёнткаў памерам больш за 50 га кожны агульнай плошчай 146 985 га, што было відавочна зашмат¹. На іншым баку знаходзілася каля 480 000 сялянскіх гаспадарак (больш 99 % сельскагаспадарчага насельніцтва ваяводства), якія валодалі толькі 3 300 000 га (42 %) ворнай зямлі, прычым 8250 сялян-палешукоў мела ў сярэднім па 0,5 га, а каля 20 % сялян былі зусім безземельнымі. У сувязі з гэтым аграрнае пытанне атрымлівала асаблівае значэнне з-за сваёй вастрынё і патрабавала тэрміновага вырашэння.

З гэтай мэтай міжваенныя польскія ўлады правялі шэраг карэнных пераўтварэнняў на шляху да мадэрнізацыі мясцовай сельскагаспадарчай вытворчасці, яе інтэнсіфікацыі і рацыяналізацыі, павышэння ўзроўню агра-тэхнічнай культуры сялян. Варта падкрэсліць, што ўлады ў адказ на шматлікія просьбы сялян аб надзяленні іх дадатковай зямлёй неаднаразова падкрэслівалі неабходнасць пераходу мясцовых гаспадарак на інтэнсіўны шлях развіцця (праз выкарыстанне новых метадаў апрацоўкі зямлі і больш прадуктыўных форм арганізацыі працы), а не экстэнсіўны (дзякуючы механічнаму павелічэнню зямельнага надзелу), што было відавочна больш надзейна і абгрунтавана ў сувязі з адсутнасцю дастатковага фонду свабодных зямель і неабходнасцю павышэння агульнай агра-тэхнічнай падрыхтоўкі сялянства.

Гістарыяграфія. Рэалізацыя такіх карэнных пераўтварэнняў у аграрнай сферы з самага пачатку прываблівала ўвагу даследчыкаў, як з польскага боку, так і айчынных. Першай працай, у якой знайшлі адлюстраванне дадзеныя працэсы, стала даследаванне Л. Гака², у якім сцісла паказана накіраванасць і сутнасць ажыццяўляемых

¹ Gałka B.W. Ziemiaństwo i ich organizacje w Polsce lat 1918-1939. Toruń, 1999. S. 67.

² Гак Л. Аграрная палітыка польскай буржуазіі ў Заходняй Беларусі. Мінск, 1933.

мерапрыемстваў, разам з тым па зразумелых прычынах кніга носіць заідэлагізаваны характар, прыведзеныя прыклады характарызуюць аграрную палітыку польскіх улад з самага негатыўнага боку.

На больш высокім навуковым узроўні выкананы даследаванні І.В. і У.А. Полуян¹, у якіх у адпаведнасці з патрабаваннямі пануючай тады марксісцка-ленінскай метадалогіі першасная ўвага надаецца вывучэнню сялянскага руху ў Заходняй Беларусі міжваеннага перыяду. Асабліва трэба адзначыць Б.Я. Кухарава² і А.А. Сарокіна³, якія комплексна паказалі рэалізацыю аграрных пераўтварэнняў на землях Заходняй Беларусі, але названыя даследчыкі таксама дзейнічалі ў вызначаным зверху афіцыйным накірунку і таму іх магчымасці па ўзважанаму разгляду рэалізацыі польскімі ўладамі аграрных пераўтварэнняў былі істотна абмежаваны.

Сярод польскіх даследчыкаў неабходна назваць працы Мечыслава Мешчанкоўскага⁴, які разгледзеў развіццё сельскай гаспадаркі міжваеннай Польшчы і мерапрыемствы польскіх уладаў па яго мадэрнізацыі, але разам з тым заходнебеларускі рэгіён (і ў тым ліку Палессе) у многім застаўся па-за яго ўвагай.

Першай працай, прысвечанай непасрэдна разглядаемаму рэгіёну, стала кніга славутага даследчыка гісторыі міжваеннай Заходняй Беларусі Ежы Тамашэўскага⁵, у якой паказаны разнастайныя аспекты сацыяльна-эканамічнага развіцця Палескага ваяводства. Разам з тым, ён пісаў сваю манаграфію з апорай пераважна на апублікаваныя ў польскім перыядычным друку і статыстычных зборніках матэрыялы і без уліку беларускіх архіваў, што ў значнай ступені абмежавала магчымасці навукоўцы.

На больш высокі ўзровень даследавання азначанага пытання выйшла пасля 1991 г. з набыццём Рэспублікай Беларусь дзяржаўнай незалежнасці, калі замест пануючай у гуманітарнай навуцы гісторыка-партыйнай тэматыкі значна больш увагі стала надавацца сацыяльна-эканамічным і культурна-рэлігійным аспектам, даследаванні набылі больш уважаны і абгрунтаваны характар,

¹ Полуян В.А. Революционно-демократическое движение в Западной Белоруссии (1927–1939 гг.) Минск, 1978; Полуян В.А., Полуян И.В. Революционное и национально-освободительное движение в Западной Белоруссии в 1920–1939 гг. Минск, 1962; Полуян И.В. Западная Белоруссия в период экономического кризиса 1929–1933 гг. Минск, 1991.

² Кухарев Б.Е. Сельское хозяйство Западной Белоруссии (1919–1939 гг.) Минск, 1975.

³ Сарокин А.А. Аграрный вопрос в Западной Белоруссии. 1920–1939 гг. Минск, 1968.

⁴ Mieszczańkowski, M. Struktura agrarna Polski międzywojennej. Warszawa, 1960; Mieszczańkowski, M. Rolnictwo II Rzeczypospolitej. Warszawa, 1983.

⁵ Tomaszewski, J. Z dziejów Polesia, 1921–1939: zarys stosunków społeczno-ekonomicznych. Warszawa, 1963.

напісаны з шырокім выкарыстаннем архіўных матэрыялаў¹. Замест дамінуючай раней адназначна адмоўнай ацэнкі польскіх аграрных пераўтварэнняў даследчыкі зараз разыходзяцца ў сваіх ацэнках, паказваючы як становішчыя, так і адмоўныя іх наступствы².

Сярод польскіх навукоўцаў неабходна вылучыць Ядвігу Стабняк-Смагажэўскую³, якая разглядае насаджэнне вайсковага асадніцтва, узаемаадносіны перасяленцаў з мясцовым насельніцтвам, паказвае асаблівае становішча Палесся, выкліканае яго памежным становішчам. Разам з тым варта падкрэсліць, што Стабняк-Смагажэўская з'яўляецца дачкой асаднікаў, у сувязі з чым асадніцтва атрымала ў яе працах даволі ідэалізаваны характар. Азначанае пытанне асветлена таксама Браніславам Гралакам⁴ і Міхалам Каспржакам⁵, даследаванні якіх прысвечаны месцу асаднікаў у аграрнай палітыцы польскіх уладаў.

Вялікая ўвага да дадзенай праблематыкі назіраецца ў беластоцкіх гісторыкаў Анджэя Смалярчука⁶ і Зофіі Тамчонак⁷, дзякуючы якім знайшлі адлюстраванне многія раней невядомыя старонкі гісторыі Палесся 1921–1939 гг., паказаны найбольш характэрныя для мясцовай вёскі адметнасці.

Сярод буйных даследаванняў, прысвечаных непасрэдна Палескаму ваяводству мэтазгодна вылучыць нядаўна выдадзеныя кнігі Войцэха Сляшынскага⁸ і Пятра Ціхарацкага⁹, у якіх паказана стаўленне польскай гістарыяграфіі, разглядаюцца рознастайныя аспекты сацыяльна-эканамічнага і грамадска-палітычнага жыцця тагачаснага Палесся.

¹ Никитенков И. Народные ремесла в экономике Полесского воеводства (1920–1939 годы) // Беларусь і Польшча ў XX стагоддзі. Брэст, 2001. С. 58–60; Сілюк Т. С. Сацыяльна-эканамічнае развіццё Івацэвіччыны ў складзе II Рэчы Паспалітай (1921–1939 гг.) // Вучоныя запіскі Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта. Брэст, 2011. Вып. 7, ч. 1. С. 83–90.

² Савіч А. А. Айчынная гістарыяграфія сацыяльна-эканамічных адносін на тэрыторыі Заходняй Беларусі 1920–1930-х гг. // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Серыя 2, 2016. № 2. С. 9.

³ Stobniak-Smogorzewska J. Kresowe osadnictwo wojskowe 1920–1945. Warszawa, 2003. S. 17.

⁴ Gralak B. Osadnictwo wojskowe marszałka Józefa Piłsudskiego na ziemiach wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej, 1920–1939. Zgierz, 2006.

⁵ Kasprzak M. Ziemia dla żołnierzy: Problem pozyskania i rozdysponowania gruntów na cele osadnictwa wojskowego na kresach wschodnich 1920–1939. Łódź, 2009.

⁶ Смолярчик А. Полесское воеводство в общественной, культурной и религиозных структурах Второй Речи Посполитой // Славянскія краіны ў эпоху глабалізацыі. Брэст, 2004. Вып. 1. С. 103–111.

⁷ Tomczonek, Z. Ruch ludowy na kresach północno-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej. Białystok, 1996.

⁸ Śleszyński W. Województwo poleskie. Kraków, 2014.

⁹ Cichoracki P. Województwo poleskie 1921–1939. Z dziejów politycznych. Łomianki, 2014.

У цэлым неабходна падкрэсліць, што ў айчыннай і замежнай гістарыяграфіі назіраецца вялікая колькасць прац, у якіх разглядаюцца шматлікія старонкі польскай аграрнай палітыкі ў 1921–1939 гг., разам з тым, нават да гэтага часу многія яе аспекты застаюцца яшчэ недастаткова вывучанымі і патрабуюць больш ґрунтоўнага асвятлення з улікам падыходаў сучаснай гістарычнай навукі і выкарыстаннем рознастайных крыніц.

Ажыццяўленне парцэляцыі. 28 снежня 1925 г. пасля працяглага абмеркавання Сеймам міжваеннай Польшчы прыняты канчатковы варыянт аграрнай рэформы¹. Законам прадугледжвалася парцэляцыя (продаж сялянам зямлі невялікімі надзелямі – парцэламі) 200 000 га зямлі штогод на працягу першых дзесяці гадоў. Парцэляцыя праводзілася за кошт дзяржаўных і памешчыцкіх зямель, сюды ж уключаліся пустуючыя землі, якія перайшлі ва ўласнасць дзяржавы: уладанні некаторых памешчыкаў непольскага паходжання, былыя ўладанні царскай сям’і і замежных грамадзян і арганізацый, былога Дзяржаўнага банка, кінутыя маёнткі і гаспадаркі, на якіх не аб’явіліся законныя ўладальнікі (бежанцы), а таксама царкоўныя і іншыя землі². Варта падкрэсліць, што азначаная норма па розных прычынах увесь час не вытрымлівалася, у першую чаргу гэта было вынікам супрацьстаяння памешчыкаў, якія часцей за ўсё аддавалі на парцэляцыю горшыя землі.

Пры правядзенні парцэляцыі паветы падзяляліся на раёны па катэгорыі зямлі. Так, Пінскі павет падзяляўся на чатыры раёны: першы – паблізу Пінска, ворная зямля чацвёртага класа каштавала 900 злотых за 1 га, пятага – 600, шостага – 400; другі раён – сярэдні кошт зямлі чацвёртага класа – 600 злотых, пятага – 450, шостага – 350 і гэтак далей³.

Просты селянін у большасці выпадкаў не мог купіць зямлю з-за яе высокага кошту: у 1927 г. адзін га ў Палескім ваяводстве каштаваў 660 злотых, у Віленскім – 610, у Навагрудскім – 830 злотых, а ў цэнтральных ваяводствах Польшчы яна была намнога вышэй – у Варшаўскім ваяводстве – 1320 злотых, у Кракаўскім – 3310 злотых за 1 га. Кошт зямлі на Беларусі быў самым нізкім з-за яе не самай высокай якасці і адносна слаба развітых сацыяльна-эканамічных адносін.

¹ Ustawa z dnia 28 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (DURP). 1926. № 1. Poz. 1. S. 2–19.

² Historia chłopów polskich / pod red. Stefana Inglota. Wrocław, 1995. S. 215.

³ Зялінскі П. І. Аграрная рэформа ў Заходняй Беларусі (1919–1939 гг.) // Праблемы ўз’яднання Заходняй Беларусі з БССР: гісторыя і сучаснасць. Мінск, 2000. С. 27.

Усяго на 1939 г. у Палескім ваяводстве было распарцэлявана 223 800 га, на якіх было створана 34 700 гаспадарак¹. Аб ходзе правядзення тут па гадах парцэляцыі сведчыць наступная табліца²:

Год	Плошча (у га)
1919-1920	5 976
1921	2 408
1922	5 690
1923	8 709
1924	4 905
1925	10 823
1926	11 033
1927	17 613
1928	23 989
1929	21 704
1921-1929	106 874
1930-1937	100 452
1919-1937	213 300
1938	10 500
1939 (план)	12 000

Такім чынам, асаблівы размах, па трапнаму сцвярдженню Пятра Ціхарацкага, парцэляцыя на Палессі набыла пасля заканадаўчага ўрэгулявання аграрнай рэформы ў 1925 г. і дзякуючы спрыяльнай эканамічнай кан'юнктуры наступных гадоў да пачатку сусветнага эканамічнага крызісу 1929-1933 гг. у рэгіёне ў гэтым плане быў ажыццёўлены асноўны аб'ём работ.

Польскія ўлады на самым пачатку падкрэслівалі, што “граматнае правядзенне аграрнай рэформы на палескіх землях дазволіла б вырашыць зямельныя праблемы, раўнамерна распаўсюдзіць зямельныя ўчасткі і нават атрымаць зямельныя лішкі, пры ўмове, што падзелу падлягалі б часткі дзяржаўных і прыватных лясоў, бо менавіта гэтыя змелі можна выкарыстаць пад ворыва”³, але ў цэлым парцэляцыя праводзілася абмежавана і не змагла выправіць сітуацыю да лепшага.

Насаджэнне асадніцтва. Галоўнай складовай часткай аграрнай палітыкі польскіх улад стала насаджэнне на новадалучаных землях вайсковых асаднікаў – перасяленцаў з ліку былых салдат і афіцэраў польскай арміі, якія ўдзельнічалі ў савецка-польскай вайне 1919–1921 гг. Яшчэ пад час вайны ў сваім распараджэнні ад 18 кастрычніка 1920 г. галоўнакамандуючы польскай арміяй Юзаф Пілсудскі абяцаў сваім салдатам – “Айчына Вас не забудзе. Зямля,

¹ Mały rocznik statystyczny (MRS), 1938. Warszawa, 1938. S. 65; MRS, 1939, S. 70.

² Cichoracki P. Województwo poleskie 1921-1939. S. 59.

³ Гарады і раёны Берасцейшчыны: гісторыя і сучаснасць. Івацэвіцкі раён. Брэст, 2009. С. 132.

засеяная крывавым семем вайны, чакае севу спакою, чакае тых, хто меч зменіць на лемех”¹. Пілсудскі заклікаў салдат праявіць у працы такую ж адвагу, як і на вайне, абяцаў ім даць зямлю ў тых месцах, дзе яны раней ваявалі: “Кожны салдат павінен атрымаць заваяваную ім зямлю”.

Палескае ваяводства мела стратэгічна важнае памежнае значэнне, таму планавалася густа засяліць яго перасяленцамі з цэнтральнай Польшчы – каля 100 000 чалавек. Гэтая тэрыторыя здавалася кіраўніцтву Міністэрства ўнутраных спраў Польшчы найбольш “надзейнай” – прыдатнай для далейшай каланізацыі, бо мясцовае насельніцтва “не мела ніякай нацыянальнай свядомасці, палітычна малаарганізавана”, таму паспяховай каланізацыі на думку польскіх улад не павінна было нічога перашкодзіць².

Большасць асаднікаў атрымлівала ў Палескім ваяводстве па нізкім кошце ці навогул бясплатна па 15-45 га зямлі ў залежнасці ад вайсковых заслуг і звання: па агульнапрынятаму правілу палкоўнік атрымліваў 30 гектараў зямлі, капітан – 20, паручнік – 15, рады – каля 9-10 га, але былі і такія асаднікі, якіх надзялілі толькі 3-5 гектарамі зямлі³. Аб колькасці зямлі ва ўласнасці мясцовых вайсковых асаднікаў па дадзеным на 1932 г. сведчыць наступная табліца, з якой выцякае, што большасць асаднікаў на Палессі валодавала буйнымі надзеламі (у многім гэта можна растлумачыць слабой урадлівасцю мясцовай зямлі)⁴:

да 5 га	5–10	10–15	15–20	20–25	25–30	30–35	усяго
2,2%	0,09%	5,0%	17,8%	38,4%	21,2%	15,3%	1133

Згодна закону ад 17 снежня 1920 г. на аднаго каланіста на абзавядзенне гаспадаркай польскім урадам выдзяляліся:

Адна пара коней з вупражжу і воз пасля дэмабілізацыі асадніка;

80 кубічных метраў дрэва і іншыя неабходныя матэрыялы для ўзвядзення хаты і гаспадарчых пабудов;

Крэдыт на 50 000 марак (1921 г.) на стварэнне гаспадаркі;

Крэдыт на будаўніцтва па прашэнню асадніка, якое разглядалася мясцовым павятоўчым надаўчым камітэтам для вызначэння памераў неабходнай дапамогі⁵.

¹ Stobniak-Smogorzewska J. Kresowe osadnictwo wojskowe 1920-1945. S. 17.

² Мірановіч Я. Праекты інтэграцыі паўночна-ўсходніх “крэсаў” у палітычнай думцы санацыйнага лагера // Юзаф Пілсудскі ў гісторыі Польшчы і Беларусі. Мінск, 2002. С. 34.

³ Зялінскі П.І. Аграрная рэформа ў Заходняй Беларусі (1919–1939 гг.). С. 26–27.

⁴ Stobniak-Smogorzewska, J. Kresowe osadnictwo wojskowe 1920-1945. S. 112.

⁵ Тамсама. S. 54, 64-65.

Увесь працэс па надзяленні зямлёю асаднікаў ускладаўся на павятовы надаўчы камітэт, а Міністэрства вайсковых спраў разам з вайсковымі аддзеламі дывізій і брыгад ажыццяўлялі тэхнічны падзел зямлі на часткі пад кантролем павятовага надаўчага камітэта і Галоўнай зямельнай управы¹. Асаднікі падпарадкоўваліся вышэйшаму вайскавому камандаванню, трымалі сувязь з расквартараванымі паблізу армейскімі часткамі

У сувязі з тым, што ветэраны (асноўную частку якіх складалі былыя сяляне) доўгі час з-за войн былі адарваны ад зямлі і страцілі сельскагаспадарчую кваліфікацыю (многія з іх яшчэ зусім маладымі людзьмі прызвалі ў рускую ці аўстра-венгерскую армію на пачатку жніўня 1914 г.), польскія ўлады стваралі для іх спецыяльныя курсы, на якіх будучых каланістаў вучылі асновам капіталістычнага вядзення сельскай гаспадаркі.

Дзеля атрымання зямлі асадніку неабходна было знайсці двух паручэнцаў, якія б неслі фінансавую адказнасць у выпадку яго неплацёжаздольнасці. Пры выкарыстанні пазык не па прызначэнні асадніку пагражалі такія меры пакарання, як датэрміновае вяртанне грошай, ці, у выключных выпадках, пазбаўленне зямлі. Так, у 1930 г. у выніку правядзення ўладамі праверкі выкарыстання крэдытаў 36 вайсковых асаднікаў Брэсцкага павета было пазбаўлена сваіх надзелаў².

Памер аплаты за зямлю прыроўніваўся да 30-100 кг збожжа за 1 га штогод з выплатай дзяржаве на працягу 30 гадоў, пачынаючы з пятага года пасля атрымання зямлі³. Паводле распараджэння Прэзідэнта Польшчы Ігнацы Масціцкага ад 16 лютага 1928 г. плата асаднікамі ў золотых з гектара зямлі ў год у залежнасці ад мясцовасці і якасці зямлі вызначалася наступным чынам⁴:

Паветы	I клас		II клас		III клас	
	Ворная зямля	Лугі	Ворная зямля	Лугі	Ворная зямля	Лугі
Брэсцкі	25	30	18	22	11	11
Іншыя паветы Палескага ваяводства	18	20	15	15	10,50	10,50

¹ Вырастка А.Ф. Выпрацоўка заканадаўства ў II Рэчы Паспалітай і яго рэалізацыя // Заходні рэгіён Беларусі вачыма гісторыкаў і краязнаўцаў. Гродна, 2006. С. 236.

² Калесніковіч Т.А. Памешчыцкая гаспадарка на тэрыторыі Камянецкага раёна ў міжваенны перыяд (1921-1939) // Моладзь Берасцейшчыны: зборнік студэнцкіх навуковых прац. Брэст, 2006. С. 97.

³ Gralak B. Osadnictwo wojskowe marszałka Józefa Piłsudskiego na ziemiach wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej, 1920–1939. S. 66.

⁴ Kacprzak M. Ziemia dla żołnierzy. S. 229.

Такім чынам, дзякуючы добрай якасці зямлі і блізкасці Брэстанад-Бугам як адміністрацыйнага, гаспадарчага і культурнага цэнтра ваяводства мясцовыя асаднікі плацілі нашмат больш у параўнанні з перасяленцамі іншых паветаў.

Асаднік павінен на працягу года пасяліцца на сваім водрубце і ў трохгадовы перыяд асвоіць яго, у адваротным выпадку яго маглі пазбавіць надзела. Так, напрыклад, спецыяльнай камісіяй у сакавіку 1926 г. пры праверцы асадніцкіх гаспадарак Брэсцкага павета ў асадзе Малыя Зводы гміны Лышчыцы было высветлена, што асаднік Станіслаў Грын апошні раз быў на сваім надзеле № 3 памерам 14,9 га восенню 1925 г. і да гаспадарчых работ фактычна не прыступіў, таму зямлю Грына перадалі на 6 гадоў яго суседу, уладальніку надзела № 2 памерам 14,6 га Марцэлю Кітаеўскаму¹.

Дакладныя дадзеныя колькасці вайсковых асаднікаў на тэрыторыі Палескага ваяводства на 1937 г. прыведзены ў змешчанай ніжэй табліцы²:

Павет	Колькасць асаднікаў	Вайсковых з самага пачатку	Перайшло з цывільных
Брэсцкі	204	202	2
Драгічынскі	182	182	1
Кобрынскі	105	105	-
Косаўскі	117	117	-
Камень-Кашырскі	138	138	2
Лунінецкі	6	6	-
Пінскі	158	158	-
Пружанскі	142	142	-
Столінскі	74	74	-
Усяго	1116	1111	5

З мэтай падтрымкі вайсковых і цывільных асаднікаў, а таксама для іх лепшай каардынацыі, Міністэрства вайсковых спраў міжваеннай Польшчы пры падтрымцы ўрада пачынае ствараць грамадскія арганізацыі, у якіх галоўную ролю ігралі вайсковыя асаднікі. Самай буйной з іх стаў “Саюз былых абаронцаў усходніх ускраін” (які потым пераіменаваны ў “Саюз асаднікаў”). Узначальваў гэтую арганізацыю Цэнтральны саюз асаднікаў у Варшаве, а ў кожным заходнебеларускім ваяводстве стваралася яго аддзяленне, мясцовыя павятовыя аддзелы і пярвічныя арганізацыі.

Членам “Саюза асаднікаў” мог стаць кожны поўнагадовы

¹ Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці (ДАБВ). Ф. 60. Воп. 1. Спр. 17. Арк. 59. Протоколы засяданняў камісіі ў складзе прадстаўніцтва ад агульнага землеўнаўладання, Цэнтральнага саюза асаднікоў і Брэсцкага паветовага камітэта па надзеле- нню землеў военных асаднікоў у Брэсцкім повете ад 24 сакавіка 1926 года

² Sprawozdanie wojewody Poleskiego na posiedzenie Rady wojewódzkiej w grudniu 1937 r. Brześć-nad-Bugiem, 1937. S. 15.

грамадзянін міжваеннай Польшчы, які атрымаў асаду (надзел зямлі на новадалучаных тэрыторыях) ці меў права на яе атрыманне, поўнагадовыя члены яго сям'і, прадстаўнікі адміністрацыйнага апарату асады, а таксама тыя грамадзяне, дзейнасць якіх магла быць для асаднікаў каштоўнай. Прыём у арганізацыю праходзіў непасрэдна на з'ездах пры рэкамендацыі павятовага аддзела і па пісьмовых характарыстыках двух членаў “Саюза асаднікаў”. У гэтую арганізацыю часта ўваходзілі таксама дзяржаўныя служачыя гмінных і павятовых устаноў, леснікі і г.д. Званне ганаровага члена арганізацыі прысуджалася рашэннем Агульнага сходу Саюза па рэкамендацыі Галоўнай управы. Першым ганаровым членам Саюза асаднікі абралі Юзафа Пілсудскага¹.

14 верасня 1922 г. старшыня Цэнтральнага Саюза асаднікаў ў Варшаве звярнуўся ў Палескую ваяводскую ўправу з просьбай аказаць падтрымку ў стварэнні ваяводскага аддзела “Саюза” ў сувязі з тым, што “Саюз асаднікаў” займае важнае месца ў абароне інтарэсаў Польшчы на “Крэсах Усходніх” і ўзмацнення тут польскага элементу. На працягу 1922 г. ў Палескім ваяводстве створана сетка павятовых арганізацый “Саюза асаднікаў” – адным з першых яшчэ ў чэрвені 1922 г. створаны аддзел Брэсцкага павета, які размяшчаўся па адрасе: г. Брэст-над-Бугам, вул. Садовая, 37а. На момант стварэння аддзелу ў павеце налічвалася каля 650 членаў гэтай арганізацыі.

У Статуце “Саюза асаднікаў” сфармуляваны наступныя мэты і задачы будучай дзейнасці вайсковых асаднікаў:

Стварэнне ўмоў дзеля далейшага развіцця дзяржаўнай незалежнасці, развіцця краіны і дасягнення ёю магутнага становішча ў свеце;

Праца над павышэннем узроўню развіцця гаспадаркі краіны, асабліва на новадалучаных землях;

Выхаванне народных мас як свядомых грамадзян краіны;

Рацыянальная перабудова зямельнага карыстання;

Апека над вайсковымі і цывільнымі асаднікамі, выхаванне ў іх пачуцця сваіх абавязкаў і правоў у адносінах да дзяржавы;

Абарона інтарэсаў вайсковых і цывільных асаднікаў пры правядзенні зямельнай рэформы і рассяленні асаднікаў.

Вайсковыя асаднікі сумесна з навакольнымі сялянамі стваралі розныя культурна-асветніцкія гурткі для выхавання насельніцтва ў польскім духу: так, на 1938 г. вядома аб існаванні

¹ Утгоф В. Общественные организации осадников и их деятельность на территории Полесского воеводства (1921-1939 гг.) // Беларусь і Польшча ў XX стагоддзі. Брэст, 2001. С. 143.

пад кіраўніцтвам асаднікаў аркестра мандаліністаў у Брэсце-над-Бугам. Амаль ва ўсіх паветах Палескага ваяводства асаднікамі арганізаваны бібліятэкі розных узроўняў, аднак кніг налічвалася мала – усяго каля 10-20 на бібліятэку. Папаўняць кніжны фонд асаднікі не мелі магчымасці, бо ўласных друкарняў у іх не было, а на закупку літаратуры патрабаваліся значныя фінансавыя сродкі. Выхад быў знойдзены ў стварэнні па заяўках чытачоў рухомых бібліятэк: так, напрыклад, у Брэцкім павеце асаднікамі сабрана каля 100 тамоў кніг, падзеленыя на чатыры бібліятэчныя аддзелы. Больш шматлікай была перыёдыка, але яна дастаўлялася часам са спазненнем у 1-2 месяцы¹. Такім чынам, вайсковыя асаднікі выступалі ў Палескім ваяводстве ў 1921–1939 гг. у якасці яскрава акрэсленага польскага каланізацыйнага элементу, але ацэньваць іх ролю ў гісторыі Палесся адназначна негатыўна нельга, бо іх гаспадаркі служылі для мясцовых сялян у якасці ўзору і такім чынам яны ўнеслі свой уклад у павышэнне ўзроўню іх агра-тэхнічнай падрыхтоўкі.

Правядзенне камасацыі. На 1921 г. каля 40 % сялянскіх гаспадарак усходніх ваяводстваў міжваеннай Польшчы мелі некаторыя зямельныя надзелы шырынёй 1–2, а 14 % гаспадарак – менш 1 метра ў шырыню, з-за гэтага на такіх надзелах селяніну з канём было цяжка нават развярнуцца. Акрамя таго, пры захаванні цераспалосіцы паміж суседзямі часта адбываліся спрэчкі і як крайнасць бойкі па праву валодання асобнымі надзелямі. У многіх выпадках межы займалі да 10 % плошчы надзелаў². Так, калі 12-ці марговая (морг – 0,56 га) гаспадарка складалася з 10-ці надзелаў даўжынёй 500 метраў і шырынёй 1 метр, адпаведная колькасць межаў забярэ на гэтую мэту 50 квадратных метраў (амаль морг, каля 8 %), не лічачы страт з-за складанай сістэмы даезду, выкліканай існуючай канфігурацыяй надзелаў³. Па меркаванні тагачасных даследчыкаў межы адначасова з'яўляліся рассаднікамі пустазелля і аблюбаваным месцам пражывання пацукоў і іншых шкоднікаў⁴.

Наяўнасць цераспалосіцы можна растлумачыць у першую чаргу хуткім драбненнем сялянскіх гаспадарак па прычыне высокага натуральнага прыросту і немагчымасці набыць зямлю ў адным месцы з-за яе дэфіцыту і высокага кошту. Зямля лічылася

¹ Выростка А.Ф. Сучасныя погляды на культурна-асветніцкую дзейнасць асаднікаў // ЕС і восточнославянский мир (конец XX – начало XXI вв.). Гродно, 2008. С. 209.

² Аграрный вопрос и крестьянское движение: справочник: [в 3 т.] Т. 2. Москва, 1935. С. 19.

³ Libański E. Zasady parcelacji i komasacji z dodatkiem instrukcji technicznej G. U. Z. (wedle wykładów w państwowej szkole mierniczej we Lwowie). Lwów, 1922. S. 17.

⁴ Krzyżanowski, W. Scalanie gruntów. Tarnopol, 1928. S. 6.

найбольш выгадным улажэннем капітала, таму калі ў сялян з’яўляліся свабодныя грошы, яны імкнуліся набыць паблізу нават самы невялікі надзел, што прыводзіла да распаўсюджвання цераспалосіцы і ўскладняла вядзенне асабістай гаспадаркі¹. Напрыклад, у вёсцы Чудзін Лунінецкага павета ў перыяд з 1860 г. да 1931 г. насельніцтва павялічылася ў 4 разы, а зямлі ў іх уласнасці амаль не павялічылася. У наваколлі адсутнічала якая-небудзь магчымасць пражыць, акрамя земляробства. Калі адразу пасля адмены прыгоннага права ў вёсцы налічвалася 40 гаспадарак, то ў 1931 г. – 248. Некаторыя сяляне ў выніку мелі 1/48 першапачатковага надзела (менш 0,5 га). У рэшце рэшт палова гаспадарак не магла сябе з сям’ёй забяспечваць самастойна. Беззямельных налічвалася 19 сямей, шмат хто меў хлеба да новага ўраджаю толькі дзякуючы шырокаму ўжыванню бульбы. Каля 25 % гаспадарак мелі хлеб без цяжкасцяў увесь год, але і ў іх былі праблемы пры неўраджаю².

31 ліпеня 1923 г. польскім Сеймам прыняты закон “Аб аб’яднанні зямель” (камасацыі), які рэгламентаваў правядзенне работ па ліквідацыі цераспалосіцы на ўсёй тэрыторыі дзяржавы. Згодна з ім надзелы аднаго ўладальніка пры суадносінах даўжыні да шырыні менш 15 разоў, аддзеленыя ад сябе іншымі надзеламі, лічыліся раздробленымі і цераспалоснымі і падлягалі звядзенню па магчымасці ў адзін, адпавядаючы асновам справядлівага гаспадарання. Камасацыя праводзілася вызначаным зямельнай управай і ўпаўнаважаным на падставе закона ад 15 ліпеня 1925 г. землемерам з памерам старога стану валодання зямлёй ці без яго.

Сучаснікі разглядаемых падзей падкрэслівалі, што рэалізацыя камасацыі прыводзіла да павышэння ўраджайнасці зямлі дзякуючы паляпшэнню якасці яе апрацоўкі. Так, напрыклад, пры аналізе 49 сялянскіх гаспадарак з 32 вёсак Палескага ваяводства, скамасаваных у 1927–1933 гг., зроблена выснова, што, калі пры цераспалосіцы ў цэнтнерах з 1 га ўраджаёў пшаніцы складаў 5,0, жыта – 7,0, ячменю – 4,8, аўсу – 10,0, бульбы – 85, сена – 13, то пасля камасацыі паказчыкі істотна павысіліся: пшаніца – 7,5, жыта – 9,0, ячмень – 8,0, авёс – 10,0, бульба – 100, сена – 16³. Такім чынам, дзякуючы аб’яднанню надзелаў сяляне маглі больш дасканала апрацоўваць сваю зямлю, выкарыстоўваць сельскагаспадарчую тэхніку, угнаенні і г.д., не баючыся з-за гэтага ўступаць канфлікты з суседзямі.

¹ Свирид А.Н. К вопросу о культурном, социальном и экономическом развитии Малоритского района в 1921-1939 гг. // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Серыя 2. 2015. № 1. С. 38.

² Tomaszewski J. Z dziejów Polesia, 1921–1939. S. 97.

³ Mysłakowski K. Melioracje na tle polityki agrarnej w Polsce. Warszawa, 1937. S. 8.

Правядзенню камасацыі спрыяла павышэнне з 1935 г. цэн на прадукты харчавання і як следства паляпшэнне дабрабыту сялян, дзякуючы чаму яны маглі своечасова аплачваць патрабуемыя работы. Акрамя таго, з мэтай прапаганды камасацыі ў якасці ўзоравых у розных рэгіёнах дзяржавы ствараліся спецыяльныя забяспечаныя водапроводам, электрычнасцю і каналізацыяй вёскі (так званыя “панятоўкі”, названыя ў “гонар” тагачаснага міністра сельскай гаспадаркі Юліўша Панятоўскага), землі якіх былі асушаны і скамасаваны пад пільным наглядам уладаў¹.

Дробным заходнебеларускім сялянскім гаспадаркам неабходна была дадатковая прырэзка ворных зямель для паспяховага пераадолення негатыўных момантаў пры перасяленні на хутар, звязаных у першую чаргу з вялікімі фінансавымі выдаткамі па перанясенні хаты і гаспадарчых будынкаў на новы надзел, і для далейшага развіцця асабістай гаспадаркі². Дзяржаўная крэдытавая дапамога сялянам выдзялялася з вызначаных на гэтыя мэты міністэрскіх фондаў у форме дадатковых банкаўскіх пазык пад 4 % гадавых. Уладальнікам новаствораных хутарскіх гаспадарак выдаваўся крэдыт: 1 200 (у выключных выпадках да 2 500) злотых на перанясенне будынкаў і 600 (800) злотых на меліярацыю, а таксама малаземельным гаспадарам на набыццё дадатковай ворнай зямлі.

Заходнебеларускія сяляне спадзяваліся пры камасацыі павялічыць свае надзелы за кошт уладанняў мясцовых праваслаўных цэркваў (так званых “паповак”), але дабіцца сваёй мэты ім удавалася далёка не заўсёды, бо гэтыя землі пераважна перадаваліся асаднікам і сялянам-палякам ці рымска-каталіцкага веравызнання. Так, 16 красавіка 1937 г. з’езд служачых сельска-гаспадарчага апарата Палескага ваяводства прышоў да высновы, што “той, хто ўказвае ў дэкларацыі нацыянальнасць беларус, украінец ці яўрэй, не можа (не мае права) купіць зямлю” і патрабаваў забараніць праваслаўным купляць зямлю³.

Усяго паводле дадзеных статыстыкі на 1939 г. у Палескім ваяводстве было скамасавана 71 818 гаспадарак з 499 вёсак агульнай плошчай надзелаў у 609 798,9 га⁴. Землямерныя работы па камасацыі ажыццяўляліся вельмі марудна ў сувязі з неабходнасцю высвятлення шматлікіх абставін землекарыстання і складання вялікай колькасці неабходных дакументаў.

¹ Morawski W. Dzieje gospodarcze Polski. Warszawa, 2010. S. 216.

² Полуян И.В. Западная Белоруссия в период экономического кризиса 1929–1933 гг. С. 39.

³ Вабішчэвіч А. М. Нацыянальна-культурнае жыццё Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.). Брэст, 2008. С. 146.

⁴ MRS, 1938. Warszawa, 1938. S. 65; MRS, 1939, s. 70.

Пры аналізе паказчыкаў рэалізацыі камасацыі ў заходнебеларускіх ваяводствах трэба адзначыць, што найбольш цяжкая сітуацыя ў цэлым складалася менавіта ў Палескім ваяводстве, што было абумоўлена забягненасцю, неабходнасцю ажыццяўлення ў многіх выпадках меліярацыі, недахопам землямераў і беднасцю навакольнага насельніцтва, у сувязі з чым тэмпы правядзення камасацыі на Палессі сталі самымі нізкімі.

Ліквідацыя сервітутаў. У плане аграрнай рэформы (на аснове законаў, прынятых Сеймам 7 мая 1920 г. і 10 студзеня 1922 г.) прадагледжвалася ліквідацыя сервітутаў (агульнага сумеснага землекарыстання) як добраахвотным, так і прымусовым шляхам. У цэлым сервітуты былі з аднаго боку перажыткам з часоў паншчыны, з другога – жыццёва неабходнай для сялян рэччу – яны давалі ім магчымасць трымаць на выганах, пашах большую колькасць сельскагаспадарчай жывёлы, на вадаёмах – вялікую колькасць хатняй птушкі, лавіць рыбу, а таксама такі неабходны лес для пабудовы хаты, нарыхтоўкі дроў, магчымасць бесперашкодна збіраць ягады, грыбы, мох і г.д. Згодна прынцыпам капіталізму ў маёмасці павінен быў быць толькі адзін уласнік.

Узамен страчанага сялянам прадстаўлялася кампенсацыя, але яна часцей за ўсё іх не задавальняла і таму вяскоўцы лічылі сябе пакрыўджанымі. У барацьбе за свае правы сяляне выкарыстоўвалі як легальныя, так і нелегальныя сродкі барацьбы: суд, Сейм, перыядычны друк і г.д. Сяляне звычайна патрабавалі перадаць ім сервітут у поўную ўласнасць, для гэтага выбіралі дэлегацыі абараняць іх правы, збіралі грошы, наймалі адвакатаў і г.д., але часцей за ўсё суды пасля працяглага разгляду выносілі рашэнне на карысць памешчыка, спасылаючыся на юрыдычнае права ўласнасці памешчыкаў на гэтыя землі, якія існавалі з даўніх часоў і захаваныя пры адмене прыгоннага права ў 1861 г. На такія рашэнні сяляне падавалі апеляцыі, але і яны часцей за ўсё адхіляліся.

Пакуль ішло судовае разгляданне справы, сяляне паўсюдна карысталіся севітутамі, нягледзячы на забарону памешчыкаў. У выніку сяляне часта не прызнавалі вынікаў праведзенага зямельнага размеркавання, аказвалі прамы супраціў уладам, незаконна паслі жывёлу на землях памешчыкаў, самавольна рубілі лес і г.д. Напрыклад, у цыркуляры столінскаму старасце палескі ваявода Станіслаў Юзаф Даўнаровіч 26 мая 1924 г. пісаў, што “у апошні час у міністэрства ўнутраных спраў паступіла скарга дэлегацыі Палескага саюза памешчыкаў аб нібыта павялічыхся выпадках масавай вырубкі лясоў і выкасу сенакосаў мясцовымі сялянамі на тэрыторыі некаторых павеатаў”. Яшчэ болей грозныя маштабы на-

была барацьба сялян супраць памешчыкаў і асаднікаў у форме падпалу іх маёнткаў і хутароў, што прыносіла найбольшы матэрыяльны ўрон.

Барацьба нярэдка працягвалася і пасля ліквідацыі сервітутаў, сяляне працягвалі ім карыстацца, нягледзячы ні на што. Памешчыкі вымушаны былі выклікаць паліцыю, каб справіцца з сялянамі. Напрыклад, сяляне вёскі Загор’е Кобрынскага павета на працягу доўгага перыяду дарэмна дабіваліся праз суд прызнання іх правоў на сервітут. Суд прыняўбок памешчыка. Войт патрабаваў ад сялян, каб яны пакарыліся судоваму рашэнню і спынілі далейшае карыстанне сервітутам. У сувязі з гэтым кобрынскі павятовы стараста паведамляў у ваяводскую ўправу, што “сельская грамада вёскі Загор’е катэгарычна і рашуча адмаўляецца падпарадкавацца, заяўляючы, што і надалей будзе пасці жывёлу на лугах, бо яны належаць вышэйзначанай вёсцы”¹.

Галоўным арганізатарам супраціву сялян Палескага ваяводства была Камуністычная партыя Заходняй Беларусі (КПЗБ), якая вельмі часта з мэтай прыцягнення сялянскіх сімпатый дэкламавала заведама невыканальныя ў тагачасных умовах, але вельмі прывабныя для іх лозунгі. Як паведамляў друкаваны орган КПЗБ “Чырвоны сцяг” (№ 1, 1933 г.), у вёсцы Баравікі Кобрынскага павета “разгарнулася барацьба за вадзяны сервітут”. Пад кіраўніцтвам мясцовых камуністаў 45 сялян пайшлі на раку і прагналі 3 заможных аднавяскоўцаў, якія захапілі для сябе ўсю лоўлю рыбы на рацэ і арганізавалі яе лоўлю для ўсіх сялян “камунай”. Выступленне сялян было падаўлена паліцыяй².

У пачатку студзеня 1933 г. у вёску Хорава Пружанскага павета прыехаў землемер, каб правесці абмер сервітутных зямель, якімі карысталіся сяляне, для іх пераразмеркавання. Па закліку члена КПЗБ Сцяпана Самайловіча сяляне адзінадушна вырашылі не аддаваць сваіх зямель і далучыцца да бастуючых рабочых лясных промыслаў³.

Паводле заканадаўства ліквідацыя сервітутаў магла ажыццяўляцца і прымуова па заяве аднаго з зацікаўленых бакоў, якім звычайна выступаў памешчык. Так, напрыклад, у 1937 г. буйны землеўладальнік Караль Войцэх Пуслоўскі звяртаўся ў Палескую акруговую зямельную ўправу з просьбай аб ліквідацыі сервітаў і правядзення камасацыі ў маёнтку Целяханы Івацэвіцкага (раней

¹ Полуян В.А. Революционно-демократическое движение в Западной Белоруссии (1927–1939 гг.). С. 158.

² Гак Л., Майзель Ю. 13 год вызвалення БССР ад белапалякаў. Мінск, 1933. С. 66

³ У суровыя гады падполля: Успаміны былых членаў КПЗБ – актыўных удзельнікаў рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі. Мінск, 1958. С. 197.

Косаўскага) павета ў сувязі з цяжкім эканамічным становішчам і скарачэннем даходаў. У прашэнні адзначалася, што сялянская жывёла часта псуе навакольны малады лес і атаву. Пры гэтым Пуслоўскі абяцаў дапамогу ў правядзенні камасацыі пазыкай у 50 % яе кошту¹.

Усяго на 1939 г. у Палескім ваяводстве 45 600 сялянскіх гаспадарак было пазбаўлена права карыстання сервітутамі, за што атрымалі ўзамен кампенсацию памерам 114 500 га і 28 300 злотых². Ацаніць адназначна наколькі гэта было роўнаватасным не з'яўляецца магчымым. Разам з тым, варта падкрэсліць, што ліквідацыя сервітутаў стала самай неадназначнай і супярэчлівай часткай аграрнай рэформы.

Рэалізацыя меліярацыі. 15 лютага 1928 г. І. Масціцкі выдаў распараджэнне аб стварэнні Бюро праектавання меліярацыі Палесся (БПМП) з мэтай стварэння агульнага плана меліярацыі. Месцам размяшчэння Бюро вызначаўся Брэст-над-Бугам. БПМП падпарадкоўвалася непасрэдна міністру грамадскіх работ і павінна было распрацаваць агульны праект і праект каштарысу меліярацыі Палесся. Меліярацыя Палесся ўключала работы па рэгуляванні плыняў рэк, меліярацыі глеб, абапіраючыся на даследчыя работы гаспадарцаў і знаўцаў прыроды краю. Акрамя таго, БПМП было абавязана распрацаваць абгрунтаваны план фінансавання меліярацыі рэгіёна³.

16 сакавіка 1928 г. І. Масціцкі падпісаў загад “Аб правядзенні меліярацыі пры ажыццяўляемай зямельнымі ўправамі перабудове зямельных адносін”, якое прадугледжвала ажыццяўленне пры неабходнасці меліярацыйнай экспертызы, выкопванне каналаў, ірвоў, калодзежаў і г.д. Пры правядзенні аграрных пераўтварэнняў па меры магчымасці ўлады павінны былі выканаць меліярацыйную экспертызу, ажыццявіць неабходную меліярацыю, а таксама выкапаць, дзе таго патрабавалася, студні. Пералічаныя работы зямельныя ўправы мелі права выконваць самастойна альбо наймаць спецыялістаў звонку, на аплату гэтых работ сялянам выдзяляліся доўгатэрміновыя крэдыты⁴.

Кожнае рашэнне асушэння вялікіх абшараў багністых зямель

¹ Гароды і раёны Берасцейшчыны: гісторыя і сучаснасць. Івацэвіцкі раён. С. 143.

² MRS, 1938. Warszawa, 1938. S. 65; MRS, 1939, S. 70.

³ Галуха В.І. Передумовы та законодавча забеспечення меліорацыі на Волині у міжвоенны перыяд // Актуальныя праблемы вітчызняной та ўсесвітнай історыі. Рівне, 2010. Вип. 20. С. 204.

⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 marca 1928 r. o przeprowadzaniu melioracji przydokonowanej przez urzędy ziemskie przebudowie ustroju rolnego // DURP. 1928. № 34. Poz. 320. S. 673–674.

павінна быць прынята толькі пасля сумленнай аграгідратэхнічнай экспертызы, якая на Палессі апынулася самай цяжкай з-за таго, што павінна было ацаніць наколькі гэтыя землі будуць свабоднымі ад доўгатэрміновых вясенніх, а часам і летніх разліваў неўрэгуляваных рэк Палесся. У выпадку, калі змеліяраваныя землі трапяць пад разліў рэк, то пасеяныя на іх культуры загінуць. Такая экспертыза павінна праводзіцца вельмі ўзважана, удумліва і з адказнасцю, у той час як у многіх выпадках гэта адсутнічала і ажыццяўлялася павярхоўна. Па ацэнках тагачасных польскіх даследчыкаў вырашэнне праблемы шляхам пабудовы запруд было немагчымым, бо сяляне-палешукі іх не ўпільнуюць¹.

Такая складаная ў сацыяльна-эканамічным плане сітуацыя была выклікана недахопам інвестыцый, якія сталі накіроўвацца ў належным памеры толькі тады, калі ажыццяўленнем меліярацыі на Палессі зацікавіўся галандскі капітал. Напрыклад, у 1928 г. спецыяльная камісія Лігі Нацый наведала Палессе і напісала спецыяльны даклад ураду Польшчы і свайму кіраўніцтву, паводле якога асушэнне палескіх балот на тэрыторыі амаль 15 000 км² магло стаць самым рэнтабельным мерапрыемствам у Еўропе дзякуючы істотнаму павелічэнню ўраджайнасці змеліяраваных зямель². Як пісаў былы старшыня Палескай акруговай зямельнай управы, эканаміст Станіслаў Рухлоўскі: “толькі пры асушэнні палескіх лугоў можна было атрымаць у Заходняй Беларусі прыбытку на 29 млн. злотых у год”³.

У цэлым з 1930 г. на Палессі пачалася шырокая кампанія па асушэнні лугоў і арганізацыі ўзоравак гаспадарак з выкарыстаннем значнай колькасці штучных угнаенняў. У 1931 г. па прыкладзе Валыні ў шырокіх маштабах пачалася арганізацыя ўзоравак гаспадарак каля выкапаных каналаў. Разам з тым, такія гаспадаркі, нягледзячы на прыкладзеныя сялянамі вельмі значныя намаганні даволі часта прыходзілі ў заняпад пасля ад’езду інструктара ваяводскай зямельнай управы. Напрыклад, у вёсцы Любашова Лунінецкага павета 22 га штучных лугоў заняпалі з-за некваліфікаванага нагляду.

На 1936–1937 бюджэтны год у Палескім ваяводстве праводзіліся ўступныя меліярацыйныя работы ў 60 аб’ектах на абшары 61 108,5 га, пракопванне ірвоў у 60 аб’ектах даўжынёй 1 473 км, апрацоўка меліярацыйных праектаў у 64 аб’ектах на абшары 53 982 га агуль-

¹ Konferencja łąkarsko-melioracyjna w Wilnie, poświęcona melioracjom i zagospodarowaniu terenów zmeljorowanych w wojew. północno-wschodnich. [Wilno, 1935]. S. 5.

² Note by the Committee of experts placed at the disposal of the Polish Government by the League of Nations on the drainage of the marshes of Polesia. Geneva, 1927. S. 8,13.

³ Кухарев Б.Е. Сельское хозяйство Западной Белоруссии (1919–1939 гг.). С. 39.

най даўжынёй ірвоў 1 258 км. У 79 аб'ектах працы выконваліся пры дапамозе гмінных і грамадскіх (пры камасацыі) шарваркаў, што дазволіла сур'ёзна павялічыць колькасць работ без выкарыстання дадатковых крэдытаў¹. Паводле дадзеных дзяржаўнай статыстыкі па стане на 1937 г. у Палескім ваяводстве была выканана рэгуляцыя рэк і каналаў даўжынёй 1 300 км, пракопванне асушальных ірвоў на абшары 58 500 га².

Такім чынам, неабходна зрабіць выснову, што польскія ўлады ў 1921–1939 гг. не змаглі цалкам дабіцца вырашэння пастаўленай перад сабою задачы і асушыць у Палескім ваяводстве патрабуемую колькасць балот у першую чаргу з-за слабой скаардынаванасці і недастатковага фінансавання³. Запланаваныя па ажыццяўленні меліярацыі на Палессі працы ў разглядаемы перыяд былі ўладамі выкананы толькі часткова і ў цэлым прынеслі нязначны гаспадарчы эфект, нягледзячы на тое, што ў выніку асушэння балот магло бы істотна палепшыцца становішча мясцовых сялян.

Заклучэнне. Сельская гаспадарка Палескага ваяводства ў міжваенны перыяд у цэлым захоўвала некаторую аграрную і тэхнічную адсталасць у параўнанні з агульнадзяржаўнай, насіла экстрэнсіўны характар. Дамінуючую ролю ў сельскагаспадарчай вытворчасці займала памешчыцкае землеўладанне, у той час як частка палешукоў стаяла часам на мяжы выжывання ў выпадку неўраджаяў і паводак. Паступова з далейшым развіццём вытворчасці ішло далейшае станаўленне капіталістычных адносін і арыентацыя на рынак мясцовых сялян.

Мэтамі аграрнай рэформы, ажыццяўляемай польскімі ўладамі ў 1921–1939 гг. па ўсёй міжваеннай Польшчы, сталі мадэрнізацыя аграрнай вытворчасці, складванне адзінага народна-гаспадарчага комплекса, дасягненне харчовай бяспекі краіны, укараненне перадавых метадаў вядзення гаспадаркі, павышэнне агульнай агра-тэхнічнай культуры і адпаведна паляпшэнне ўрадлівасці зямлі і матэрыяльнага становішча мясцовага сялянства.

Правядзенне аграрнай рэформы на тэрыторыі Палескага ваяводства ў 1921–1939 гг. спрыяла мадэрнізацыі мясцовай аграрнай сферы, пашырэнню перадавых метадаў апрацоўкі зямлі, паўсюднаму выкарыстанню штучных угнаенняў, тэхнікі, развядзенню адборных парод жывёлы і г.д. Паказчыкі прадукцыйнасці сельскай гаспадаркі ў 1930-я гады значна выраслі і дасягнулі

¹ Sprawozdanie wojewody Poleskiego na posiedzenie Rady wojewódzkiej w grudniu 1937 r. Brześć-nad-Bugiem, 1937. S. 20-21.

² MRS, 1938. Warszawa, 1938. S. 65.

³ Śleszyński W. Województwo poleskie. S. 137.

ўзроўня перадавых краін свету: Францыі і ЗША, а ў некаторых выпадках нават пераўзыйшлі іх, павялічылася таксама колькасць сельскагаспадарчай жывёлы. Разам з тым, станаўленне капіталістычных адносін не магло не выклікаць паскарэнне сацыяльнай дыферэнцыяцыі мясцовага сялянства, асабліва праз выдачу крэдытаў, без якіх большасці вяскоўцаў немагчыма было перабудаваць на новы лад сваю асабістую гаспадарку.

Неабходна падкрэсліць, што нягледзячы на тое, што мадэрнізацыя ў некаторай ступені прыпыняла працэс драблення сялянскіх гаспадарак, іх дэцэнтралізацыя працягвалася ў першую чаргу з-за вялікага натуральнага прыросту мясцовага насельніцтва. Калі ў 1921 г. у Палескім ваяводстве налічвалася 55 800 гаспадарак плошчай да 5 га (47,9% усіх гаспадарак), то ў 1932 г. іх было 117 900 (55,4%), у той жа час колькасць гаспадарак плошчай у 5-20 га ўзрасла з 56 100 да 86 900 (на 55%) пры росце агульнай колькасці гаспадарак на 79%.

Вата звярнуць увагу, што па сведчаннях сучасных айчынных гісторыкаў адсутнасць звышрадыкальных пераўтварэнняў у аграрным сектары Заходняй Беларусі ў 1921–1939 гг. (у адрозненне ад масавай калектывізацыі ў тагачаснай БССР) спрыяла захаванню ў сялянскіх сем'ях традыцыйнага ўкладу, працоўнай маралі, нацыянальнай культуры і беларускай мовы¹. Такім чынам, нягледзячы на тое, што не ўсе пастаўленыя задачы былі дасягнуты, мясцовая сельская гаспадарка зрабіла даволі значны крок наперад, а матэрыяльнае становішча мясцовага сялянства істотна палепшылася.

У цэлым па меркаванні сучаснага польскага гісторыка Аляксандра Ліхаровіча, ажыццяўляемая перш за ўсё на аснове закона ад 28 снежня 1925 г. у міжваеннай Польшчы аграрная рэформа “была рацыянальнай спробай эвалюцыйнага ажыццяўлення аптымальнай – у рамках існуючых эканамічных магчымасцяў сельскай гаспадаркі і дзяржаўных фінансаў – карэктуры (выпраўлення) ладу і структуры тагачаснай... вёскі”². Аграрная рэформа 1921–1939 гг. згодна заканадаўства не была і не магла быць радыкальнай зменай тагачаснага аграрнага ладу, бо з'яўлялася рэформай, а не рэвалюцыяй. Як слушна падкрэсліваюць даследчыкі, нават калі б яе не перарвала Другая сусветная вайна і былі б выкананы ўсе планы па парцэляцыі, гэтага не хапіла б пры выкарыстанні ўсіх існуючых зямельных запасаў на надзяленне ўсіх патрабуючых таго сялян.

¹ Хаўратовіч І. Заходняя Беларусь // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. Т. 3. Мінск, 1996. С. 423.

² *Dziedzictwo: ziemia polscy i udział ich w życiu narodu / pod red. T. Chrzanowskiego.* Kraków, 1996. S. 92.

Такім чынам патрабавалася мадэрнізацыя ў першую чаргу аграрных адносін, што і было ў выніку ажыццёўлена.

Agrarian reform in Polesie woiwodeship in 1921-1939 contribute to the modernization of the local agriculture, the expansion of advanced cultivation techniques, the widespread use of artificial fertilizers, machinery, etc. At the same time, the emergence of capitalist relations was accompanied by an acceleration of social differentiation of the local peasantry, particularly through lending, without which the majority of the villagers it was impossible to rebuild their personal economy in a new way.

“Hromada’s Day” in the Polish Sejm (Feb. 4, 1927). The Belarusian national movement under the early Sanacja Regime*

On the night of January 14-15, 1927, five deputies were arrested in Poland despite Article 21 of the Constitution which stipulated the privilege of parliamentary immunity. They were all Belarusian politicians, and four of the deputies were from the Belarusian Peasants Workers Union (Hromada). Hromada was founded in June 1925 as a result of a split in the Belarusian Club in the Polish Parliament. The other deputy belonged to the Independent Peasant Party, which had been formed in November 1924 by radical pro-Communist elements of the Polish Peasant Party “Wyzwolenie.”

Stormy debates in the Sejm on the matter began immediately after the arrests. They peaked on February 4, 1927, which historian Aleksandra Bergman called “Hromada’s Day in the Sejm.”¹ Later, after further heated discussions, the Sejm voted to approve the arrests of the five deputies and send them to court. This was a turning point in the policy of the Polish government, toward not only the Belarusian minority, but also all of the other national minorities in the *Kresy* (eastern borderlands). At the same time, it can be said that, in the sense of the infringement of parliamentary immunity, this was one of the turning points in the decline of parliamentary democracy in interwar Poland. This article discusses the suppression of the Belarusian national movement under Piłsudski’s regime (*Sanacja*) in its early days, focusing on analyzing specifically the discussions in the Sejm on “Hromada’s Day” (February 4, 1927).

By the time of the *coup d’état* led by Józef Piłsudski on May 12, 1926, it was already clear that the parliamentary government had not been able to deal effectively with not only the pressing problems of national minorities, but also the social and political issues in Poland. The national minorities in Poland were disillusioned and disgusted with the successive governments’ policies toward minorities. Therefore, Piłsudski’s seizure of power raised hope that matters concerning national minorities might improve. The coup aroused enthusiasm, especially among most of the Jews. Although the action taken by Piłsudski was evidently against the Constitution and rule of law, it was acclaimed, with only a few exceptions, by the Jewish politicians in the Polish parliament. They regarded it as a res-

*The research for this article was supported by JSPS KAKENHI grants Number 22520759 and 15K02968.

¹ Bergman A. *Rzecz o Bronisławie Taraszkiewicz*. Warszawa, 1977, p. 147.

cue – not only of the Jews, but of Poland as a whole – from the political situation which was inevitably leading to “anarchy and ruin.”¹

Both the representatives of the German minority and most of the Ukrainians in the Polish parliament also accepted this upheaval in Polish politics with acclamation.² This favorable attitude toward Piłsudski, particularly on the part of the moderate nationalists among the Ukrainians, reflected his past of struggling against the Bolsheviks along with Symon Petlura, president of the Directory (the Ukrainian national government).³

The Belarusian Club, which was formed by the deputies who did not join Hromada, approached Piłsudski's power grab cautiously.⁴ Despite this, there was some hope of reconciliation with the Poles, for example, among the Belarusian Christian Democrats, but it soon turned to disillusionment.⁵ When the anti-democratic and anti-parliamentary character of Piłsudski's regime became evident, the Belarusian Club started to turn against the government.

Hromada, on the other hand, took a hostile attitude toward Piłsudski from the start, immediately after the coup. This can be clearly seen in the speeches of Branislaŭ Tarashkievich, who was the leader of Hromada and was later arrested despite his immunity as a deputy. On June 22, 1926, in the first Sejm debate under Piłsudski's power, Tarashkievich – in the name of Hromada, the Belarusian Club, the Ukrainian Club and two Polish communist groups – proposed a motion for amnesty for political prisoners.⁶ Three days later, in his first speech after the coup, Tarashkievich already began to condemn Piłsudski. He provocatively stated: “Piłsudski is himself a former revolutionary, a terrorist, a former Socialist who fought for freedom for his nation. But now he treats the thousands of people who are fighting for peasants, workers and oppressed nations with

¹ Rudnicki S. *Żydzki w parlamencie II Rzeczypospolitej*. Warszawa, 2004, p. 223.

² Hauser P. *Przedstawiciele mniejszości niemieckiej w parlamencie II Rzeczypospolitej*. Warszawa, 2014, p. 109; Fałkowski J. *Parlamentarzyści mniejszości niemieckiej w Drugiej Rzeczypospolitej*. Częstochowa, 2000, p. 123; Torzecki R. *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929*. Kraków, 1989, pp. 146–147.

³ *Ibid.*

⁴ In discussions about the provisional budget, Bazyli Ragula, leader of the Belarusian Club, repeatedly demanded “action” not “words” from the Government in its policy in the *Kresy* in order to obtain the trust of the Belarusians. *Sprawozdanie Stenograficzne Sejmu Rzeczypospolitej* (hereinafter, *SSSR*), June 25, 1926, col. 76 and July 21, 1926, col. 9.

⁵ Trejdenński P. *Białoruskie stronnictwa polityczne w Polsce i ich ideologia // Sprawy Narodowościowe*. 1930. R. IV. No. 5–6. p. 527. Already in July 1926, Father Adam Stankievich, the only representative of the Belarusian Christian Democrats in the Polish parliament, proclaimed that “the Belarusian masses” who had been “more or less satisfied, although not enthused,” by “Marshal Piłsudski's action” were “today completely disappointed again.” *SSSR*, July 5, 1926, col. 55.

⁶ *SSSR*, June 22, 1926, col. 52.

indifference.”¹ Tarashkievich’s critical stance toward Piłsudski and the *Sanacja* regime did not change until his last speech in the Sejm, which was delivered on November 16, 1926.

Here, it should be emphasized that Tarashkievich himself was – and this was well known – a former “Polonophile” politician who had close contacts with many prominent Poles, including politicians who followed Piłsudski.² In 1924, a revolutionary and pro-Soviet trend grew to prominence in the Belarusian Club (Tarashkievich was its president at the time) as a result of the inability of the Polish government to deal with social issues in the *Kresy* and the growth of pro-Soviet Union sympathy among the Belarusians in Poland due to the extension of the Belarusian Soviet Republic territories, its policies of Belarusization, and so on. Even then, Tarashkievich was still not against cooperating with the Polish left-wing parties.³

The mentions of Tarashkievich by his political opponents confirm his former Polonophilism. For example, Juliusz Zdanowski, a senator from the Popular National Union (ZLN),⁴ which was the most powerful right-wing party and extremely hostile to Hromada, wrote in his diary on January 21, 1927, that Tarashkievich had previously been “an excellent Pole.” It is interesting that – according to Zdanowski – Tarashkievich had been “a tutor of the stepson of Marian Kiniorski,” a deputy from ZLN. Zdanowski noted that Tarashkievich’s former pupil was Stefan Sosnowski, the “current public vice-prosecutor of Vilna” and it was he “who arrested his former tutor.”⁵

However, Tarashkievich felt betrayed and disillusioned by the policy of the Polish government, especially by the colonization of the *Kresy*, the

¹ SSSR, June 25, 1926, col. 107.

² Bergman A. *Rzecz o Bronisławie Taraszkiewiczzu*, pp. 51–54; P. T. [Trejdeński P]. *Klub Białoruski // Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1927*. Warszawa, 1928, p. 339. After the arrest of the Belarusian deputies, including Tarashkievich, one Jewish daily presented the past cooperation of Tarashkievich and Symon Rak-Michajłoŭski – a leader of the Belarusian national movement and another arrested deputy – with the Polish government as follows: “In 1919 and 1920 Tarashkievich and Michajłoŭski kept close contact with the Polish authorities, receiving a large sum of money for polonophile, cultural and educational activities.” *Nowy Dziennik*. No 19 (January 24). 1927, p. 2.

³ Bergman A. *Rzecz o Bronisławie Taraszkiewiczzu*, pp. 87–91.

⁴ ZLN was founded in 1919 as a party to fulfill the political goals of National Democracy, a Polish nationalist movement, in the parliament. It had the largest number of deputies in the Constituent Assembly (1919–1922) and the first parliament (1922–1927).

⁵ *Dziennik Juliusza Zdanowskiego*, Vol. 6, Szczecin, 2015, p. 96. Stanisław Cat-Mackiewicz, editor of the conservative daily *Ślowo*, the harshest critic of Hromada, commented: “Yes, deputy Tarashkievich is a whole-hearted and disinterested person who grew up in Polish culture and a true Pole in his way of living. [...] I respect him, but I regard him as a criminal against humanity, as a Bolshevik and a spy who should be sent to the gallows.” *Ślowo*. No 13 (January 18). 1927, p. 1.

language laws of 1924 and the land reform bill of 1925. Thus, he changed his political opinions and created Hromada, an openly pro-Communist political party. What was Hromada? According to Tarashkievich, it was “the expression of the woeful experiences and struggles of the last ten years, of the disappointments and hopes, an expression of the daily needs and aspirations of all the working people of Western Belarus.”¹ It was reported that when he stated this, Tarashkievich looked like a completely changed man, and that his previously “tenor” voice had taken on a “bass” tone.²

Nevertheless, it seems to be characteristic that in his speeches we often see Tarashkievich’s mortification at Piłsudski’s radical change of course. Because of his Polonophile past, his mortification seemed to be all the stronger. For instance, he argued: “During the time Piłsudski was Head of State [1919-1922 – *M.Y.*], the peasants [in the *Kresy* - *M.Y.*] did not pay as much in taxes as they pay now, or as they paid under the Grabski and Skrzyński governments. [...] But immediately after Piłsudski’s *coup d’état*, the enforcement of payment of taxes and arrears became stricter, and taxes are raised ruthlessly, as if the very skin of the peasant is being flayed.”³ Even in his last speech in the Sejm, he said: “We never expected much from Piłsudski, from the Piłsudski whom we knew in 1919-1920, who made such empty promises to give us a truly democratic government. But even so, we never imagined that Piłsudski’s government would be so dark and so openly reactionary as they are now.”⁴

Piłsudski’s change of course became evident soon after he took power. When Piłsudski first formed his own Cabinet on October 2, 1926, he nominated Karol Niezabytowski as Minister of Agriculture and Aleksander Meysztowicz as Minister of Justice. Both were eminent landowners of the *Kresy*. The appointment of Niezabytowski, who was “a former schoolmate of Piłsudski” – according to an expert of the history of Vilna – was “perhaps a reward for his support to the Polish Socialist Party after the ‘Bezdney raid’ in 1908.”⁵ On the other hand, Meysztowicz was one of the pro-Russian and conciliatory Poles who had participated in the ceremony for the unveiling of a monument to Ekaterina II in Vilna in September

¹ SSSR, November 16, 1926, col. 76. In his trial, Tarashkievich expressed it otherwise: “The misfortunes [of the Belarusians – *M.Y.*] created Hromada.” Bergman A. *Rzecz o Bronisławie Taraszkiewiczzu*, p. 125.

² Zynger [Singer] B. *Klub Białoruski // Nasz Przegląd*. 08.14.1929. № 222. p. 4. (This article was reprinted in: Singer B. *Od Witosa do Sławka*. Paris, 1962.).

³ SSSR, June 25, 1926, col. 106.

⁴ SSSR, November 16, 1926, col. 77.

⁵ Lewandowska S. *Wilno 1921-1944. Czasy i ludzie*. Warszawa, 2009, p. 36. The “Bezdney raid” was the most well-known violent action against the Russian authorities by squads (*bojówki*) of the Polish Socialist Party. In September 1908, a group of Polish revolutionaries led by Piłsudski assaulted a Russian mail train at the Bezdney station near Vilna.

1904 (a so-called “*kataryniarz*”).¹ The proposal of the position of Minister of Justice to Meysztowicz seemed surprising, knowing Piłsudski’s hatred of the policy of conciliation toward Russia before Poland’s independence. However, this was just a prelude to Piłsudski’s turn toward the conservatives of the *Kresy*. On October 25, 1926, he visited Nieśwież, the Radziwiłł family estate, and had the opportunity to meet a large number of prominent landowners. Afterwards, the *Kresy* saw the dynamic evolution of the Belarusian national movement led by Hromada.

The disfunction and paralysis of the Polish administration and police in the *Kresy* caused by Piłsudski’s coup made it possible for Hromada’s influence to spread quickly among not only the peasants, but also among the workers in towns and the Belarusian intelligentsia.² The report by the Ministry of Internal Affairs concerning the months August–November 1926 gave the following explanation for Hromada’s organizational success:

In the villages, circles called “*hurtki*” were set up. They form a district (*powiat*) organization or a regional (*okręgowy*) one which brings together some neighboring districts. Each local organization is divided into three sections: political, cultural-educational and sports – the last is also a squad (*bojówka*). In many of the “*hurtki*”, a women’s section was also organized to draw women to political activity and auxiliary work in the organization. All the activities of the Hromada movement and of its deputies in the Sejm was led by the Central Committee, whose executive organs are the Central Secretariat in Vilna and the local executive committees. The Central Committee of Hromada is lead by the Presidium of five members with Tarashkievich as president.³

According to the Central Secretariat of Hromada, the number of “*hurtki*” had increased to 1,720, and the number of members to 66,996 by December 10, 1926, while in June of the same year, it had only had 19 *hurtki* and 569 members. Moreover, in January 1927, by forming two new district organizations (Baranowicze and Wołożyn). Hromada claimed that membership had reached 100,000.⁴

¹ Jury Sabaleŭski, the only deputy of Hromada after the arrests of his colleagues, did not fail to call Meysztowicz “an admirer of Emperess Ekaterina” during the debate on the deputies’ arrests. SSSR, January 25, 1927, col. 5.

² Mironowicz E. Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu Piłsudskiego. Białystok, 2007. p. 48.

³ Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych w Polsce za okres sierpień – listopada 1926 r., pp. 18–19. The other three members of the Presidium were Anton Luckievich (vice president), Radasłaŭ Astroŭski (treasurer) and Maksim Bursievich (secretary), the other one’s name was not written in the report.

⁴ Bergman A. Sprawy Białoruskie w II Rzeczypospolitej, Warszawa, 1984, pp. 121–122.

With the rapid growth of Hromada, the landowners of the *Kresy*, especially in the north-eastern borderlands, saw dangerous factors which could menace their dominant socio-economic position. The conservative newspapers such as *Słowo*, as well as nationalist ones such as *Dziennik Wileński*, undertook a campaign against Hromada. They even propagated a “fairytale” about “[Soviet – M.Y.] airplanes that dropped batches of weapons for Hromada.”¹ All this seems to show how much the Polish landowners and nationalists were unnerved by the Belarusian movement. On November 13, 1926, ZLN submitted a proposal that the Sejm demand that the government immediately abolish Hromada.² Meysztowicz – it is said – accepted his nomination as Minister of Justice only on the condition of being allowed to crush Hromada and the Independent Peasant Party.³ His appointment as Minister of Justice seemed to be a warning of the coming suppression of not only these radical parties, but of the Belarusian national movement as a whole.

On the night of January 14-15, 1927, the Polish authorities made mass arrests of communists and pro-communist affiliates, particularly members of Hromada. This took place in Warsaw and in the northeast provinces. Three deputies of the Hromada Club in the Sejm – Tarashkievich, Symon Rak-Michajłoŭski and Paweł Valoshyn – were arrested despite their privilege of immunity as members of parliament. On January 16, the arrest of Piotr Miatla, a deputy of Hromada, and Feliks Halavach, a deputy of the Independent Peasant Party, followed. At the same time, the police made a search of the Belarusian School Association. The Belarusian Co-operative Bank was also forced to close.⁴ About 800 people were arrested in these actions.⁵

The suppression of Hromada had already begun by the end of 1926. The mass actions had been planned by the Polish authorities, which, taking the external and internal situation into account, had been waiting for an appropriate occasion to put them into action. However, the plans of mass arrests against Hromada were to meet opposition from a group within *Sanacja* that was democratic and radical in character, and felt a need to deal fairly with national minorities.⁶ Moreover, at the beginning,

¹ Ibid, p. 37.

² Gazeta Warszawska Poranna, No 314 (November 16). 1926, p. 4.

³ Rudnicki S. Nieznany dokument w sprawie Sylwestra Wojewódzkiego // Przegląd Historyczny. 1976. Zeszyt 1, p. 72.

⁴ Bergman A. Sprawy Białoruskie, p. 128.

⁵ Garlicki A. Józef Piłsudski 1867–1935. Warszawa, 1990, p. 427. According to Meysztowicz's memoirs, 55 people were arrested. Szpoper D, Bielecki A, Aleksander Meysztowicz. Gdańsk, 2001, p. 248.

⁶ Polonsky A. Politics in Independent Poland 1921–1939. Oxford, 1972, p. 224; Garlicki A. Józef Piłsudski, p. 426.

Piłsudski himself was reluctant to agree to the plan because the *Kresy* landowners' apprehension of Hromada was – as he saw it – a sign of their “cowardice” or resulted from an exaggerated fear of Hromada's power.¹ The discordance of opinions within the Cabinet resulted in Meysztowicz's tendering his resignation – as a protest – from his post on January 5, 1927. His resignation, however, was not accepted.

However, already on January 3, 1927 – as Kazimierz Świtalski, head of the Political Department of the Ministry of Internal Affairs, wrote – Piłsudski had spoken with Maciej Rataj, Marshal (speaker) of the Sejm about “the expected arrest of some deputies.”² Piłsudski mentioned it while talking about the adjournment of the debate in the Sejm on the budget for the year 1927-28 to February. According to Świtalski, Rataj expressed his sympathy for Piłsudski's ideas and agreed that if it could not be clearly proven that these deputies received money from foreign sources, it would be enough to give evidence showing that they acted according to the instructions of a foreign country. The Marshal of the Sejm said that he would ask Minister Meysztowicz to explain the arrest of the deputies, but he would do no more than that. Rataj's memoirs confirm that there had been prior meetings between him and the government. “Piłsudski, [Kazimierz] Bartel [vice premier – *M.Y.*] and Meysztowicz asked me many times,” noted Rataj, “how I would react in the case of the arrests of these deputies. I answered: ‘Arrest them in the very act of a common crime. I will not make any difficulty and I will go along with you while going through the motions of my duties as Marshal of the Sejm.’”³

In the morning of January 15, 1927, Rataj knew three deputies had been arrested and soon sent a letter asking the Minister of Justice to explain the reasons. However, Meysztowicz's reply was not sufficient, so Rataj helped him in formulating it appropriately in order to block the expected opposition of the leftist parties. But it should be noted that Rataj himself realized that the above document could only help him pretend that the arrests of the deputies were not in contravention of Article 21 of the Constitution which ordained parliamentary immunity. Thus, as Andrzej Garlicki points out, the government's infringement of Article 21 was carried out with the cooperation of the Marshal of the Sejm. Nevertheless, Rataj was embarrassed by the further news that two more deputies were arrested within only 24 hours of the previous arrests, and especially by the fact that Halavach was arrested when he was cleaning up a

¹ Szpoper D., Bielecki A., Aleksander Meysztowicz, p. 243; Kalbarczyk S. Kazimierz Bartel (1882-1941). Warszawa, 2015, p. 475.

² Świtalski K. *Diaruiz* 1919-1935. Warszawa, 1992, pp. 205–206.

³ Rataj M. *Pamiętniki*. Warszawa, 1965, pp. 453–454.

cow-shed.¹ It seemed to Rataj that this “blunder” by Meysztowicz would make it difficult to claim that Halavach was arrested “in the act of committing a crime.”

Furthermore, Rataj came to understand that neither of the points that he had stipulated – neither had they been “caught in the act” nor were they arrested for committing a “common crime” (*zbrodnia pospolita*) – had been proven clearly in the documents provided by the Minister of Justice, the public prosecutors office of the Wilna district, and so on. In fact, the terms “in the act of committing a crime” and “common crime” were key questions in the Sejm debates. The issue of the interpretation of these terms – as Dariusz Szpopper, author of a biography of Aleksander Mesztowicz, rightly suggests – was a determining factor in the question of whether the government actions could be justified or not.²

On January 24, 1927, the Committee of Regulations of the Sejm was convened to discuss the government’s proposal to send the arrested deputies to court. The Committee consisted of 15 members, and its chairman was Karol Popiel, who was a leader of the National Workers Party, one of the center parties. Meysztowicz attended it with some representatives of the public prosecutor. Rataj also was there. It should be noted that it was not normal procedure to hold such a meeting before a plenary session of the Sejm decided to send a matter to a Committee.

At the beginning of the Committee, Rataj explained that “indeed, from the point of view of parliamentary custom, the debate in the Commission should not be started until the plenum formally directed it to deal with the government’s proposal, but the matter of the arrest of the deputies was an exceptional case that should be resolved as soon as possible.”³ Thus, he decided – with the agreement of its chairman – to convene the Commission to immediately discuss the proposal. Despite this, Rataj claimed that he would withdraw the decision if any single member would not agree to it. Fabian Jaremich, a representative of the Belarusian Club, protested against it, stating that as the arrest of the deputies had violated the constitution, it shouldn’t be necessary to breach regulations even further to deal with the matter in such a hurry. As a result of his protest, the chairman closed that day’s meeting of the Committee without a debate.

Already during the meeting of the Council of Elders (*Konwent Seniorów*), which was held just before the Committee of Regulations, Jare-

¹ Ibid, pp. 454–455. According to Ragula’s speech in the debate of the Sejm, Halavach was arrested when he was milking his cow in the cow-shed. SSSR, February 4, 1927, col. 51.

² Szpopper D., Bielecki A., Aleksander Meysztowicz, p. 251.

³ Chwila, No. 2820 (January 26). 1927, p. 3; Nowy Dziennik, No. 20 (January 26). 1927, p. 1–2; Nasz Przegląd, No. 25 (January 25). 1927, p. 3.; Gazeta Warszawska Poranna, No 24 (January 25). 1927, p. 1.

mich expressed his distrust of the Marshal of the Sejm's behavior. Rataj said that he would not deal with the matter of the arrested deputies as an item of the agenda of the January 26 plenary session because it would be sufficient – as he saw it – for the Marshal to inform the plenum about having received the government's proposal and entrusting the Committee with the matter. Jaremich protested adopting such a procedure, criticizing Rataj for doing nothing to liberate the arrested deputies. Rataj challenged him to call for a motion of no confidence against the Sejm Marshal.¹ The Belarusian Club along with the Ukrainian Club decided to do it.

During its next meeting (January 26, 1927), the Committee began to discuss the government's proposal and chose Stefan Dobrzański – a deputy of ZLN and a lawyer – to report back to the plenum of the Sejm. Many deputies and senators came to the hall to observe the Committee meeting, but before the start of debate, the Minister of Justice demanded that the chairman make it a closed discussion. Popiel accepted this and ordered all non-members to leave the hall. Meysztowicz explained to the committee the situation in the *Kresy* which had finally forced the government to arrest the five deputies. He placed great emphasis on the growing influence of the Soviets, referring even to the words of Józef Szujski, a historian of nineteenth-century Poland who belonged to the Kraków conservatives (*Stańczycy*): “Poland had once been [before and during its partition – *M.Y.*], as it were, a guest house for foreign powers. But I can affirm that it will not be that way in reborn Poland.”² In this committee – as he noted in his memoirs – the Minister of Justice tried to speak slowly and carefully and to avoid using any rhetoric which might be unnecessarily inflammatory. And his “tactics” – according to Meysztowicz – brought him a good result, because he succeeded in minimizing the effects of the criticism by members of the left parties and national minorities, who were represented there only by the Jewish Club and the Belarusian Club.³

The details of this closed discussion are unknown, but we can glean some of them from the discussion in the plenum on “Hromada's day,” because there, all its members repeated their speeches. It was reported that Dawid Schreiber, a representative of the Jewish Circle, demanded to set up a sub-committee which would consist of three members – one from the right, one from the left and one from national minorities – which would cooperate with Dobrzański in formulating the report.⁴ Along with the national minorities, the Polish Socialist Party (PPS) and the Peasant Party

¹ Chwila, No. 2820 (January 26). 1927, p. 3; Nowy Dziennik, No. 20 (January 26). 1927, p. 2.

² Szpoper D., Bielecki A., Aleksander Meysztowicz, pp. 256–257.

³ Ibid, p. 257.

⁴ Chwila, No. 2822 (January 28). 1927, p. 1.

supported the motion, but it was voted down (5 to 8).¹ The Peasant Party had been founded in March 1926 as a result of the constantly changing alignment of the peasant parties. Józef Sanojca represented this party in the Sejm Committee of Regulations, but his voting – as we can see – was not consistent. It, perhaps, reflected his party's favoring of Piłsudski in those early days.

The last meeting about this matter (February 3, 1927) was also "a closed-door session," despite Jaremich's demands for it to be open. Dobrzański, a representative of the Committee to the plenum, gave a five-hour speech arguing for the arrest of the deputies. According to a Zionist newspaper, in his speech, Dobrzański classified Poland's national minorities into two types – "conscious nationalities," like the Jews, who know what they want and what they are striving for, and "unconscious nationalities," like the Belarusians. Communism is predominant among them, and it was the arrested deputies who made communism so influential in the *Kresy*. Therefore, they should not be released. Jaremich opposed Dobrzański's opinion, stating that communism was the greatest tragedy for the people of the *Kresy*, but it was the Poles who boosted communism by their governing and excessive arrests, which brought nothing.

Schreiber demanded once more to set up a sub-committee, but was again rejected. This time, too, only the five members mentioned above supported it. After the discussion, Dobrzański's motion was passed by a vote of eight to four.² It demanded that, in accordance with the proposal of the public prosecutor of the Vilna district dated January 21, 1927, the Sejm allow the case against the arrested deputies to proceed to trial. Here, Schreiber proposed another motion which reads: "The Committee affirms that the arrest of the deputies without the Sejm's previous permission is not in accordance with Article 21 of the Constitution." This was also rejected, receiving only the votes of the same five deputies.

On February 4, 1927, the Sejm was convened to discuss the issues concerning the arrested deputies. At its start, Dobrzański, as the representative of the Committee of Regulations, presented the report

¹ The five members who voted for were Herman Lieberman (PPS), Zygmunt Zaremba (PPS), Józef Sanojca (the Peasant Party), Schreiber and Jaremich. Popiel, the chairman, did not attend the voting. *Nowy Dziennik*. No. 22 (January 28). 1927, p. 2. The meeting of the Committee of Regulation (15 members) about the matter of the deputies' arrest was held on 24, 26 January and 3 February. In the last two meetings only 14 members participated (probably, Zygmunt Marek [PPS] was absent).

² Only two PPS deputies (Lieberman and Zaremba), Schreiber and Jaremich voted for the motion. The chairman (Popiel), again, did not attend the vote. Sanojca opposed the arrest of the deputies in the debate, but abstained from this vote. *Nowy Dziennik*. No. 29 (February 5). 1927, p. 1 and No. 30 (February 6). 1927, p. 1; *Chwila*. No. 2830 (February 5). 1927, p. 4; *Nasz Przegląd*. No. 35 (February 4). 1927, p. 2.

sent to the Minister of Justice by the prosecutor of the Appeals Court in Vilna of January 21, 1927. It can be summarized as follows:

The five deputies took part in the Central Committee of the Communist Party of Western Belarus (KPZB) and of the Central Committee of the Communist Party of Poland (KPP). Under their instructions they established Hromada and the Independent Peasant Party (NPCh) as new political organizations which would seemingly act legally, but would actually be guided by the Communist International (Comintern). When Tarashkievich and Rak-Michajłoŭski participated in the meeting which was held in Gdańsk in 1925 by representatives of the Soviets and Comintern, along with ones from KPZB and KPP, they agreed that Hromada would follow without qualification the Communist Faction in the Polish parliament and, at the same time, were promised to get continuing financial support from the Soviets. Judging by the testimonies of the deponents and Hromada's resolutions, Hromada's obligations were: 1) in the case of war between Poland and the Soviets, to support the latter by diversionary and armed actions; 2) to attempt to cause an armed insurrection in the north-east provinces (województwo), regardless of its possibility of success, as long as the Soviets needed it from the standpoint of their policy toward Poland. In order to fulfill these obligations, the five deputies created armed communist "jacejki" (cells) in their parties and "kom-jacejki" (communist cells) in the army under instructions from Soviet agents with financial support from the Soviets. There is reliable circumstantial evidence which confirms that in their respective parties, they had been spying in favor of the Soviets. The decision to establish a bank which would work exclusively for these political aims had already been made at the above-mentioned meeting in Gdańsk. This resulted in the foundation of the Belarusian Cooperative Bank in Vilna. Through this bank these Belarusian deputies could get a large amount of money which was sent via Riga from the Soviets and Comintern.¹

Here, it should be remembered that Andrzej Garlicki noted: "it is difficult to judge what kind of a role the communists played in forming the Hromada Club."²

Subsequently, Dobrzański read out the accusations against each of the arrested deputies. As we see (Table 1), the charges against each of the arrested deputies were different.³

¹ SSSR, February 4, 1927, col. 29–32.

² Garlicki A. Józef Piłsudski 1867–1935, p. 425.

³ SSSR, February 4, 1927, col. 32–34.

*Table 1. Contents of the charges against the accused.
(T: Tarashkievich W: Valoshyn R: Rak-Michajłoŭski M: Miatla H: Halavach)*

Deputy ... is accused:	T	R	M	W	H
that, until his arrest, as president or a member of Central Secretariat of Belarusian Workers and Peasants Hromada [1] [in the case of Halavach: a member of Central Board of the Independent Peasant Party – <i>M.Y.</i>] and a member of the Central Committee of the Communist Party of Western Belarus and of the Central Committee of the Communist Party of Poland [2], he participated continuously in conspiracy which was connected with subversive attempts against the constitutionally established state system of Poland in all its territory, and that he was a leader of this conspiracy.	○	○	○	○	○
that, as a leader of all the actions, he wrote by his own hand, a statement of principles of the Central Committee of the Communist Party of Poland which became a basis for the entire activity of the communists by comprehensively describing tactics which were to blame for bringing about anti-state and treacherous action.	○				
that he gave all the members documents for illegally entering a neighboring country [the Soviets – <i>M.Y.</i>] with criminal intent. [3]	○	○	○	○	
that, with criminal intent, he continued to be in contact with a neighboring country and illegally crossed the border many times and made others illegally cross the border with these same criminal intents.					○
that he promoted people sent by Comintern to Poland to develop anti-state agitation to high positions in the organizations he directed. [4]	○	○	○	○	
that he participated in the above-mentioned conference in Gdańsk, where he received 15,000 dollars for anti-state and treacherous activities from an agent of a foreign country.	○				
that he directed evident rebellious and treacherous action, using resources received from a neighboring country via the Belarusian Cooperative Bank, himself being part of the management of the bank.	○	○	○	○	
that, finally, he kept many writings at home whose contents are obviously criminal, with intent to disseminate them further. [5]	○		○	○	
that he instigated the Belarusian masses against the Polish administration and people, and called on them to slaughter police and officials.				○	

that he directed weapons practice in the “ <i>hurtki</i> ” and ordered to register the possession of weapons in the “ <i>hurtki</i> ” for armed action.				○	
that he encouraged the Belarusian masses not to pay taxes and to resist military conscription.				○	
that he encouraged the local people not to pay taxes.					○
that in Vilna, he sent the mob to the prison and fomented an armed rebellion.		○		○	
that he organized fighting squads in the territory of the Dzisna District to bring about armed insurrection and undertook to deliver weapons from a neighboring country for it.			○		
that he organized diversionary bands in the Nowogródek Province in 1924 and acted in concert with the organizations of a neighboring country.					○
that he spread many writings among the local Belarusian masses whose contents are obviously inflammatory.					○

[1] Only Tarashkievich was described here as “president of the Central Secretariat of Belarusian Workers and Peasants ‘Hromada’.”

[2] Only Tarashkievich was additionally described as “a member of the Central Committee of the Communist Party of Poland.”

[3] Concerning only Tarashkievich, it was additionally noted that “these documents are acknowledged to be valid passports of this country by that authority.”

[4] Concerning Rak-Michajłoŭski, it was noted “in organizations under his influence” instead of “in the organizations he directed.”

[5] Concerning Miatla, the charge was written differently – “that he spread writings whose contents are obviously criminal among the local Belarusian masses.”

Dobrzański concluded that the arrested deputies had instigated numerous murders and attempted murders of police officers, as well as acts of violence against peaceful and loyal citizens, merely because they had informed about the spying or crimes of other people. After presenting the report of the prosecutor of the Appeals Court in Vilna, the opinion Dobrzański gave can be summed up as follows: As the report shows, the action which was intended to cause armed insurrection against the Polish state and break up its territories, must have been planned on a large scale and with sufficiently equipped combat units waiting to go into action at the appropriate time. Such a big plan to disrupt the Polish state could not be put into practice by a small number of squads nor by the “*hurtki*.” Therefore, it seems to be natural – he reasoned – that this kind of revolt was planned

in agreement with a foreign country that supported it. In fact, "Poland has two neighboring countries which are seeking their revenge on it. One of them is a country where even leading politicians do not hesitate to mention this revenge in their official statements, and that country is preparing military forces to cross the border of our country." In his speech, Dobrzański used the words "a neighboring country" to refer to the Soviets, but his arguments were so undisguised that Rataj, the Sejm Marshal, warned him to tread carefully, considering Poland's diplomatic relations with a state with which it had concluded a peace treaty.

Dobrzański particularly emphasized the close connections between Hromada and NPCh and various communist organizations, referring to the resolutions of the conferences of KPP and Comintern. For example, quoting passages from the resolutions of the KPP's Third Congress, which was held in Moscow in March of 1925, he presented a part of the KPP's program which said: "The liberation movement of the Belarusian and Ukrainian masses is a powerful revolutionary factor which is breaking up the frame of the imperialistic Polish State. Because the Party demands the victory of workers and peasants, it concentrates all its energies on supporting that movement and must lead it." And he drew attention to a part of the resolutions which stated that, along with "anti-serfdom actions," it is necessary to awaken active energy among the peasant masses. The party attests that it is possible to attain victory in the struggle only under the banner of communism, propagating the idea of incorporation of the Belarusian territories into a neighboring power among the peasant masses in Belarus."¹ In short, according to Dobrzański, the program of striving for the incorporation of the *Kresy* into the Soviet Union had already been openly proclaimed at the Third Congress of KPP, as is confirmed by the statement: "Our provincial land should be separated from the Polish State in favor of a neighboring power." Finally, Dobrzański asserted that the accused deputies were planning to incite an armed insurrection in the *Kresy* in the spring of that year (1927), at latest by Easter, to separate Belarus from Poland. Furthermore, his accusations against the five deputies and their parties were based on materials sent by five district courts to the Committee of Regulations.

Looking at the entirety of Dobrzański's speech, we can see that he described the political and social background of the arrests of the deputies while deliberately simplifying it. For example, despite his description about the relations of Hromada and NPCh with the KPP, Gabriele Simoncini, a researcher on KPP, writes that the KPP leaders demanded NPCh openly declare itself a Communist organization, supporting the annexation of the Ukraine and Western Belarus by their respective Sovi-

¹ Ibid, col. 34–36.

et republics, but “this was too much for the radical Polish peasant party [NPCh – M.Y.] to stomach.”¹ Aleksandra Bergman also suggests a variety of opinions among Hromada’s activists as well as its adherents. According to Bergman, the idea of the unification of all the Belarusian territories was a slogan which all the Belarusian parties proclaimed, but this does not mean that all the activists of Hromada regarded it as incorporation of these territories into the Soviet Union.²

At the end of our analysis of Dobrzański’s speech, we should look at his explanation on the issue of whether the arrests infringed Articles 102 and 110 of the Criminal Code. According to Dobrzański, Article 110 does not refer to a “political crime,” but exclusively to a “common crime,” and one which is “continuous” in character. The question arises whether Article 21 of the Constitution had been infringed or not because of the definition of the “continuity” (*ciągłość*) of the offense (*przestępstwo*) and the definition of crimes of Article 110. Article 21 says that a deputy of the Sejm can be arrested if he is caught in the very act of committing a common crime. Judging from the fact that Article 110 clearly belongs to the section of “common offenses” (*przestępstwa pospolite*) in the Criminal Code, and from authoritative commentaries concerning this Article, it must be concluded that a person who, before a declaration of war against a foreign government, makes an offer to cooperate with military operations by that neighboring power, should be prosecuted. An offense under Article 110 – according Prof. Wacław Makowski, an authority on the Criminal Code – can be interpreted properly only in each individual case. Finally, by quoting a passage from “Principles of the Criminal Code” by Władysław Borowski³ (“The moment of committing a continuous offense will be the whole of the time in which a perpetrator acts to realize his aims”), Dobrzański claimed as follows: “that the examining magistrates (*sędzia śledczy*), district courts, the Minister of Justice and the Sejm Marshal rightly acknowledged that the deputies were arrested in the very action of committing a common crime, high treason, and this did not infringe Article 21 of the Constituion.”⁴ The Polish laws of the time did not have clear definitions concerning the terms “caught red-handed” (*na gorącym uczynku*) and “common crime” (*zbrodnia pospolita*).⁵ This allowed the public prosecutor and the authorities to use such rhetoric.

Following Dobrzański’s long speech as a representative of the Committee of Regulations, ten deputies delivered speeches. Two of them

¹ Simoncini G. The Communist Party of Poland 1918-1929. Lewiston, 1993, p. 133.

² Bergman A. Sprawy Białoruskie w II Rzeczypospolitej, pp. 115–117.

³ Borowski W. Zasady prawa karnego. Vol.1-2. Warszawa, 1922–1923.

⁴ SSSR, February 4, 1927, col. 47-48.

⁵ On the details of this rhetoric, see Szpopier D., Bielecki A., Aleksander Meysztowicz, pp. 251–252.

(Jan Marweg and Stanisław Stroński) were members of right-wing parties, so they attempted to endorse Dobrzański's arguments. On the other hand, the rest consisted of four national minority deputies (one Jewish, one Ukrainian and two Belarusian deputies) and four members of left wing parties.

Bazyli Ragula, who represented the Belarusian Club, protested Dobrzański's arguments and stated: "If all the lawyers in the world came here, they could not defend the arrested deputies because you had already decided [to send them to court - *M.Y.*]." He continued by urging that "every [Polish – *M.Y.*] government considered promising to improve the situation in the *Kresy* as merely a kind of obligation, but in fact it oppressed the Belarusians more, violated their elementary rights as citizens. Yet, what the present government did went beyond all expectations and limits."¹ Ragula admitted that if a deputy commits murder, he could be sent to court. However, according to Ragula, Valoshyn and Tarashkievich were arrested when they were sleeping in bed. Concerning Halavach, Ragula argued: "Although I do not know whether it is true or not, peasants say that deputy Halavach was milking his cow [when he was arrested – *M.Y.*]."²

His condemnation was directed not only at the government but also at the Sejm Marshal, who "gave his silent consent to the infringement of the deputies' immunity, without doing anything for Poland or Polish parliamentarism."³ Furthermore, he exclaimed to the members of the Sejm: "You are sending our deputies to court and menacing them with rigorous imprisonment. But why didn't you send the biggest subverter [Piłsudski – *M.Y.*] to court? And why are you now kissing his hand?"⁴

Interestingly, Ragula remembered the "Bezdany raid" of 1908 (see note 14) and "Fonarny" (the robbery of a bank in the *Fonarny Pereulok* in St. Petersburg by radicals of the Russian Socialist Revolutionary Party in 1906), while discussing the charge that "the accused deputies worked for their nation with foreign money." He stated: "With what kind of money did you, the deputies, lead your [national – *M.Y.*] movement and prepare for the rebirth of Poland? Did you use your own money?" He concluded that "the important thing is with what aim did they use the money, not from whom they received it."⁵

Dawid Schreiber, as he had been in the Committee, was a sharp critic of the government's actions. It should be mentioned that during the debate, he recalled the case of 1925 in which the district court in Nowogródek had asked the Sejm to approve the arrest of Ragula and Hala-

¹ SSSR, February 4, 1927, col. 49–50.

² *Ibid.*, col. 51.

³ *Ibid.*, col. 57.

⁴ *Ibid.*, col. 52.

⁵ *Ibid.*, col. 55.

vach. At that time, they were charged with attempting an armed insurrection, but “up to now, it did not break out.”¹ Besides, neither deputy was arrested, because it became clear that the motion by the district court depended solely on the testimonies of unreliable deponents, one of whom, for example, was soon sent to jail for theft. Schreiber argued that, just as in the above case, the evidence in the matter of the five deputies’ arrest was shown to be unreliable. He demanded to set up a sub-committee to investigate again the materials submitted by the Minister of Justice, although this would be the third time. However, this motion was rejected in voting (106 for and 163 against).²

Here, Marweg (ZLN) tried to defend the motion of the Committee against the preceding two minority politicians’ speeches. It seemed that, as he was from *Wielkopolska* (the former German Poland), he did not know the problems of the *Kresy* well, and his understanding about Hromada was clearly superficial. Instead, he drew attention to differences in the concept of the state between the Jews and the Poles, and to the Polish tradition of tolerance as a reason for the decline of the Polish state.

Lieberman (PPS) pivoted the topic of the debates back to the issue of the arrested deputies and protested against sending them to court. His speech was characterized by the prophetic nature of his statements. He said: “We are setting a precedent for the future. As political relations are not stable, we do not know who will belong to which side of a barricade and when. We do not know against whom this precedent we set today will be directed some day.” He later repeated that: “The arrest of these deputies without permission of the Sejm was an infringement of the Constitution, an act of violence against the law and an attack against democracy. You will realize this one day if this precedent is drawn out of an arsenal of arguments at a suitable moment and directed at you.”³ As we see below, this came to be true in 1930.

Aside from Lieberman, two other deputies of the radical left-wing parties took the floor. Stanisław Ballin, who was Belarusian albeit a deputy of NPCh, and Czeszejko-Jerzy Sochacki, who belonged to the Communist Faction. Both of them severely protested the deputies’ arrests. Ballin heavily emphasized that the main reason for the arrests of the five “peasant deputies” was the fact that Hromada came to be such a powerful organization which menaced the landowners and the government. Ballin admitted the rapid growth of Hromada and asserted that the number of members of Hromada amounted to 98,000, although Dobrzański gave a little more than sixty thousand as its most recent number. It is interesting to

¹ Ibid, col. 59–60.

² Ibid, col. 101–102.

³ Ibid, col. 82–85.

note that Ballin tried to defend Halavach, a comrade of his party, against Dobrzański's argument in this way. Dobrzański claimed that Hołowacz crossed the border in March 1924, but Ballin argued that this was false, because the records of attendance of deputies in Sejm debates confirmed that Halavach was present in the Sejm at that time. On the other hand, it seems worthy to note that Sochacki openly attacked the passive attitudes of PPS, "Wyzwolenie" and the Peasant Party toward the matter of Hromada, using the words "conciliatory workers and peasants camp."¹ He pressed that these parties were also responsible for the government's violence against Hromada.

Jaremich, along with Ragula, delivered a speech as a representative of the Belarusians. He drew particular attention to some of the contradictions in Dobrzański's arguments. For instance, Dobrzański had stated that the decision to establish the Belarusian Cooperative Bank in Vilna was made at the meeting of members of the KPP and delegates from the Soviets which was convened in the summer of 1926 in Gdańsk, and that Tarashkievich had received 15,000 dollars from the Soviets to establish this bank.² Nevertheless, according to Jaremich, he was himself one of the founders of this bank and it was established already at the beginning of 1925, when Hromada was not yet formed. Jaremich refuted Dobrzański's arguments on the growth of communism in the *Kresy* in the following way: Why were the Belarusians inclined to be communists, to flee from Poland to the Soviets, to separate Belarus and to incorporate it into the Soviets? All of this was a result of Polish policies in the *Kresy* and "You [deputies in the Sejm – M.Y.] are their instigators." He argued further that he was not a communist, but he had to admit that in the Soviet Union, the Belarusians had schools, a university, and a high school of agriculture, although they did not enjoy any political rights whatsoever. Meanwhile, the Polish government did not give even one school, not even one grammar school (*gimnazjum*), not even a scholarship for Polish universities to the Belarusian students. "I affirm to this tribune that I respect Czechoslovakia, because that country gave scholarships to 150 Belarusian students."³

After Jaremich, a politician from the right-wing parties gave a speech again. Stroński, who belonged to the Christian National Party – an ally of ZLN, naturally, supported the arrest of the Belarusian deputies, freely making use of his knowledge of the history of the laws in Europe.⁴

Next, Serhii Kozytsky, a leader of the Ukrainian Club, harshly criticized the whole of the Polish policy toward the Belarusians and the Ukrai-

¹ Ibid, col. 81.

² Ibid, col. 46.

³ Ibid, col. 85–89.

⁴ Ibid, col. 89–98.

nians since the rebirth of Poland. He saw that the struggles between the Polish government and these two persecuted nations continued, and the matter of the five deputies' arrest was only one episode of these struggles. He condemned not only the government but also the Sejm, because to him it appeared to be no better than the government. Kozytsky finally stated that the Ukrainian Club "regards the whole of the issue of the arrest of the Belarusian deputies and the attempt to send them to court as the peak of lawlessness of the Poland in which the Ukrainian nation and Belarusian nation have been forced to live in, and as a blow against the regeneration of the Belarusian nation."¹

Jan Dąbski, leader of the Peasant Party, took the floor as the last speaker of the debate. He opposed Dobrzański's report, especially its attitude towards the national minorities, which he called "almost an opinion of the police." Indeed, his party agreed, Dąbski said, that proven cases of high treason must be punished, but the matter at hand seemed not to be such a case because there was insufficient documentation to prove it. Therefore, his party could not vote for sending the deputies to court. On the other hand, his party – as a pro-Pilsudski one – had to take its relations with the present government into consideration, and so, he asserted that his party would abstain from voting as it did in the Committee of Regulations.²

After Dąbski's speech, the Sejm Marshal proceeded to voting on the motion of the Committee. An open vote was adopted here, because not only the Right but also the Left and the national minorities demanded it. In accordance with the suggestion of the Sejm Marshal, who insisted that there were some differences in the points which five deputies were charged with, voting was conducted separately for each of them.³

The results were as follows: a motion by the Committee of Regulations which – in accordance with the government's proposal – called on the Sejm to grant permission to send Tarashkievich to trial was passed by a vote of 163 to 89 (with 10 invalid votes); concerning Rak-Michajloŭski, 165 for and 83 against (with 11 invalid votes); concerning Miatla, 166 for and 83 against (with 4 invalid); concerning Valoshyn, 165 for and 85 against (with 9 invalid); and concerning Halavach, 165 for and 84 against (with 10 invalid).⁴ It should be emphasized that for each of the accused, the number of the deputies who voted – ranging between 253 and 262 – was only slightly more than half the total number of deputies (444).

When the Sejm Marshal closed the debate that day, Kozytsky (from

¹ Ibid, col. 98–100.

² Ibid, col. 100.

³ Ibid, col. 101.

⁴ Ibid, col. 107–118.

the Ukrainian Club) cried out: “You shattered the Constitution! You lost the *Kresy*!”¹ The Belarusian and Ukrainian deputies, together with members of NPCh and the Communist Faction, stood up and protested against the previous decisions by singing a Belarussian national song. When, suddenly, the light of the hall was turned off, they went out and the singing continued – only now, they were Ukrainian songs.

At first glance, the results seem to clearly show that the right and center parties voted for trying the deputies, while the Left and the national minorities were against it. However, if we take a closer look at the results, we can see some indecision, particularly in the center and left parties (other than the pro-Communist ones). On the next day of voting, Zdanowski, a senator of ZLN wrote in his diary: “Even the Government party of premier Bartel, which consists of 6 members [in fact, there were 5 at the time – *M.Y.*], was divided in voting. [Wincenty] Witos was taken aback by our decisive position, especially by the fact that our Club [ZLN] allowed one of its members [Dobrzański - *M.Y.*] to be chosen to report about sending the deputies to court. As a result of this, they [the Polish Peasant Party “Piast” – *M.Y.*] had to take part in voting.”² As is seen here, the Labor Party, whose leader, Kazimierz Bartel, who had been a premier three times after the coup and was a vice-premier in Pilsudski’s current government, was split on this issue. Three of its five deputies voted for the motion, but the others acted differently and soon left the party.³ It is interesting that Marian Kościółkowski – the future premier (1935-36) – who was among the deputies of the Labor Party who voted for the motion, did not hesitate the next day to express his sympathy for the Belarussians during the debate in the Sejm, emphasizing – it was reported that tears were in his eyes when he said it – the malfunction of the Polish administration, and as a result, the miserable situation in the *Kresy*.⁴ According to Zdanowski’s diary, the attitude of “Piast,” led by Wincenty Witos – the most powerful party in the center – toward the arrest of the

¹ Nasz Przegląd, No. 36 (February 5). 1927, p. 2, 4.

² Diary entry, February 5, 1927. Dziennik Juliusza Zdanowskiego, Vol. 6, Szczecin, 2015, p. 101.

³ Nasz Przegląd, No. 36 (February 5). 1927, p. 4; Nowy Dziennik, No. 30 (February 6). 1927, p. 2; Chwila, No. 2831 (February 6). 1927, p.3. Ludwik Chomiński voted against, arguing that he “could not vote for it without proof of a crime having been committed, solely on a mere conjecture, betraying his conscience.” Eugeniusz Śmiarowski did not take part in the voting, but it is not known whether he attended the debate or not. It should be noted that he, as a lawyer, was the counsel of the accused in the trial of Hromada (February-May 1928).

⁴ SSSR, February 5, 1927, col. 44-48. A central newspaper of the right wing regarded Kościółkowski’s speech as “a classical example of indecision and lack of political orientation in the government and the people who had been supporting it.” Gazeta Warszawska Poranna, No. 36 (February 6). 1927, p. 3.

deputies seems to have been unclear, although this party ultimately voted for the government's proposal along with the Right.

The Polish Socialist Party and the Polish Peasant Party "Wyzwolenie" were confronted with a dilemma as well, probably a much greater one. Already at the end of January 1927, "Wyzwolenie" declared in its weekly newspaper that the attitude of this party depends on what kind of documents the Minister of Justice presents to the Sejm, denying the reports that the party had already passed a resolution to vote for the government proposal.¹ Their newspaper repeated this position in the report about the Sejm vote of February 4th: "Our Club, along with all the Left, voted against the motion."²

The Jewish dailies gave fairly reliable accounts about the matter of the arrested deputies. In their reports about "Hromada's day," they commented that "the members of PPS were not so visible" in the debate and that "a considerable part of Wyzwolenie abstained from voting."³ In fact, the results of voting confirm that – according to my counting – 25 of 41 PPS deputies took part in the vote, while only ten members of "Wyzwolenie" in the Sejm (probably numbering 23-25 at the time) voted. *Robotnik*, PPS's main newspaper, only commented as follows, without mentioning any details of the voting results: PPS "had to affirm that 1) Article 21 of the Constitution was infringed; 2) There is no evidence which would permit the Sejm to send the jailed deputies to court. Thus, the party voted against it."⁴ As we saw, it is apparent that, despite their formal statements, neither of the powerful left parties – PPS and "Wyzwolenie" – were active in the matter of the arrests of the Belarusian deputies. This confirms the fact that among the members of PPS, only Lieberman openly criticized the violent infringement of the Constitution by the government and delivered speeches in the debates in both the Committee and the plenum supporting the arrested deputies. Nevertheless, no one from "Wyzwolenie" took an active part.

Generally, the discussions about the suppression of Hromada and the arrests of the Belarusian deputies, as well as the voting, present us with a strange panorama because the Right and Center, which were hostile to Piłsudski and the *Sanacja* regime, supported the arguments of Piłsudski's government and voted for its motion in this case. In contrast, the Left had a more-or-less critical attitude toward these matters and in voting was against or abstained from it, although it was – with the exception of the pro-Communist groups – an ardent supporter of Piłsudski. It

¹ Wyzwolenie, No. 5 (January 30). 1927, p. 3.

² Ibid, No. 7 (February 13). 1927, p. 2.

³ Nasz Przegląd, No. 36 (February 5). 1927, p. 2; Nowy Dziennik, No. 30 (February 6). 1927, p. 2.

⁴ Robotnik, No. 35 (February 5). 1927, p. 1.

may be worth citing Zdanowski's diary again. He noted: "Yesterday was the first time that the government received a majority [in the Sejm – *M.Y.*] thanks to our [ZLN] votes against the Left which had been supporting it. Even Dąbski abstained from voting. Even 'Wyzwolenie' voted against the government's motion to send the deputies to court, regarding the arrests as wrongful."¹

Here, I would like to call attention to the fact that some deputies did not vote consistently. As we see (Table 2), twelve deputies who voted for the motion gave an invalid vote or did not vote in some cases. For example, even Dobrzański, who was chosen by the Committee to report in the plenum, voted for sending four deputies to court but gave an invalid vote or abstained in the vote concerning Rak-Michajłoŭski. Nevertheless, it is difficult to know whether this fact reflects Dobrzański's hesitation to acknowledge that Rak-Michajłoŭski's actions constituted a crime.

*Table 2. The deputies who behaved inconsistently in voting
(T: Tarashkievich R: Rak-Michajłoŭski M: Miatla W: Valoshyn H: Halavach)*

○ – gave a vote for sending the deputies to court

x – gave a vote against sending the deputies to court

▲ – gave an invalid vote or abstained from voting

deputy	Party	T	R	M	W	H
Stefan Dobrzański	ZLN	○	▲	○	○	○
Maria Holder-Eggerowa	ZLN	○	○	○	▲	○
Józef Markowicz	ZLN	○	○	○	▲	○
Father Marcelli Nowakowski	ZLN	○	○	▲	○	○
Jan Piotr Szturmowski	ZLN	▲	○	○	○	○
Józef Chaciński	Christian Democratic Party	▲	▲	○	○	○
Nikodem Hryckiewicz	Christian Democratic Party	○	▲	○	○	○
Stefan Posacki	Polish Peasant Party "Piast"	○	○	○	▲	▲
Ludwik Waszkiewicz	National Worker's Party	▲	○	○	▲	▲
Stefan Brzeziński	Former deputy from "Wyzwolenie," Independent from May 1926	▲	○	○	○	○
Stanisław Nowak	Polish Peasant Party "Wyzwolenie"	▲	▲	▲	○	x
Ivan Dutchak	Agricultural Ukrainian Peasant Party	x	○	x	○	○

¹ Diary entry dated February 5, 1927. *Dziennik Juliusza Zdanowskiego*, Vol. 6, p. 100.

Tomasz Arciszewski	PPS	x	x	x	▲	x
Kazimierz Dobrowolski	PPS	x	x	x	▲	▲
Herman Lieberman	PPS	x	x	▲	x	▲
Józef Niski	PPS	▲	▲	▲	▲	x
Zygmunt Piotrowski	PPS	x	▲	x	x	▲
Zofia Praussowa	PPS	▲	▲	▲	x	▲
Kazimierz Pużak	PPS	x	▲	▲	x	x
Maksymilian Malinowski	Polish Peasant Party “Wyzwolenie”	x	x	x	x	▲
Tadeusz Niedzielski	Peasant Party	▲	x	x	x	x
Artur Hauner	Jewish Circle	x	x	x	▲	▲
Leon Reich	Jewish Circle	x	▲	x	x	x
Henryk Rosmarin	Jewish Circle	x	▲	x	x	x
Salomon Weinzieher	Jewish Circle	x	x	▲	x	x
Wacław Wiślicki	Jewish Circle	x	x	▲	▲	x
Eugeniusz Franz	German Club	x	▲	x	x	x
Father Józef Klinke	German Club	x	x	▲	▲	▲
Serhii Nazaruk	Ukrainian Club	x	▲	▲	▲	x
Father Nicholas Ilkov	Agricultural Ukrainian Peasant Party	x	x	x	x	▲

This inconsistency is the same with some of the deputies who voted against the motions. Eighteen deputies did not consistently vote against them. Among these, Ivan Dutchak and Stanisław Nowak may catch our eyes with their characteristic behavior. Dutchak – a deputy of the Agricultural Ukrainian Peasant Party, which consisted of pro-Polish Ukrainians – voted for sending Rak-Michajłoŭski, Wołożyn and Halavach to court. But concerning Tarashkievich and Miatla, he voted against the motions. On the other hand, Nowak, who belonged to “Wyzwolenie,” gave an invalid vote or abstained from voting concerning Tarashkievich, Rak-Michajłoŭski and Miatla. He voted for sending only Wołoszyn to court. It should be remembered that Nowak had severely criticized the Independent Peasant Party, which Halavach belonged to.¹ Interestingly, despite this, he voted against sending Halavach to trial. Why did Nowak do this? Was it the result of his personal relationships with the men? As we saw, it is true that the offenses which each of the arrested deputies was charged with were not the same. However, it is difficult to know why the attitude of these deputies in voting was inconsistent.

¹ St. Nowak. Chłopi a komuniści // Wyzwolenie, No. 2 (January 9). 1927, p. 4.

The above-mentioned actions taken by the Polish government against the Belarusians – the oppression of the “*hurtki*” and the arrests of the Belarusian deputies – and the Polish Parliament’s decision to authorize the arrests drew a certain amount of attention in Europe. For example, the Communist group in the German *Reichstag* signaled its intention to send the Polish government their “strongest protest” against its policy.¹ In France, critical comments on the Polish government’s policy toward Hromada appeared in the February 1, 1927, issue of the Socialist journal *Le Populaire*. Despite his favorable position on Poland and close contacts with the Polish ambassador in Paris, its author criticized the Polish policy in the *Kresy*, comparing it to the Tsar’s Russification policy.²

Yet, this incident was probably given the most attention in Britain. *The Times* published detailed reports on the arrests of five “White Russian” deputies which contravened the privilege of parliamentary immunity as defined in the Constitution.³ The British attention to the situation of the Belarusians seems to be mainly thanks to two politicians from the Labour Party – John Warburton Beckett⁴ and Arthur Lewis Shepherd. From the end of 1926 until January 1927, they, as members of the House of Commons, made an inspection tour to Eastern Europe and observed some places in Poland. In Lwów, they saw the wretched situation of the Ukrainians, especially the Ukrainian workers, and on December 10, 1926, they visited Vilna, where they witnessed the harsh persecution campaign against Hromada and also had the opportunity to visit the jails.⁵ According to Adolf Warski, a deputy of the Communist Faction, during their stay in Vilna, a mass protest against the “hideous” maltreatment of prisoners took place with the police dispersing it by force.⁶

During the British parliamentary debates of February 8, 1927, Beckett made the following remarks in a speech: “The White Russians and the Ukrainians are being rounded up, prosecuted, beaten, tortured, oppressed and driven from their employment. Naturally, they are in a con-

¹ Chwila, No. 2830 (February 5). 1927, p. 4.

² Pasztor M. Polska w oczach francuskich kół rządowych w latach 1924-1939. Warszawa, 1999, p. 203.

³ The Times, No. 44479 (January 14). 1927, p. 11; No. 4441 (January 17). 1927, p. 11; No. 44483 (January 19). 1927, p. 13.

⁴ Beckett belongs to the controvertial figures of modern British history. He was a well-known politician of the Labour Party, but in the mid-1930s joined the fascist movement led by Oswald Mosley.

⁵ The conservative and nationalist press in Poland was critical of the reports on the activities of the two British deputies in Poland. Gazeta Warszawska Poranna, No. 339 (December 11). 1926, p. 1; Słowo, No. 288 (December 11). 1926, p. 3; No. 293 (December 17). 1926, p. 3.

⁶ In his speech in the debate in the Budget Committee on January 27, 1927, Warski referred to this, condemning the suppression of Hromada. Posłowie rewolucyjni w Sejmie (lata 1920-1935), Warszawa 1961, p. 309.

stant state of revolt, and, unless something is done about it, it must prevent the pacification of Europe.” He asked the Government to “make some kind of friendly representations to the Polish Government” on the question of the treatment given to the White Russians and the Ukrainians. He ended by saying: “It would be a very great help if the [British – *M.Y.*] Government would at once ask the League of Nations to inquire whether the obligations incurred when the white Russian [*sic*] and Ukraine were taken over by the new [Polish – *M.Y.*] Governments have been met and whether the people are receiving ordinary humane and civilized treatment.”¹ Furthermore, after the Polish government’s decision to delegatize Hromada (March 21, 1927), in the debates of the House of Commons of April 6, 1927, Colonel Josiah Wedgwood (who belonged to the Labour Party) asked the Secretary of State for Foreign Affairs whether he had received any information from the British Ambassador in Poland as to the suppression of part of “the White Ruthene Minority” by the Polish Government, and, “if so, whether he will summarize the matter of the communication.” In response, Austen Chamberlain stated that the reports on this subject from Warsaw “do not differ substantially from the full accounts which have appeared in the press” and dismissed the need to summarize them. When Colonel Wedgwood pressed further and asked, “May we take from that answer that the party [Hromada – *M.Y.*] has been suppressed, and can the League of Nations do nothing in the matter?” – there was no reply.²

On the night of September 9-10, 1930, 18 political leaders of opposition parties were arrested in Poland. As the second parliament had already been dissolved on August 29, they were officially “former deputies” at the time of their arrest. Therefore, the government could avoid the question of parliamentary immunity in this case. Nevertheless, the arrested politicians had been deputies up until that time, and would, without doubt, have campaigned as candidates in the upcoming parliamentary elections (November 1930). Moreover, the arrests were made without a court order, and the arrested former deputies were later confined in the military fortress in Brest. These actions explicitly violated the law. By the middle of October, several thousand people were in custody, including 84 former deputies and senators.³ Among the arrested former deputies were such PPS leaders as Lieberman, Nobert Barlicki and Adam Pragier, who had all voted against sending the Belarusian deputies to court on “Hromada’s day.” On the other hand, along with them, many politicians of right and center parties which had supported the suppression of Hromada and the

¹ Parliamentary debates. Official Report. 5th Series, House of Commons, London, 1927, col. 80-81.

² *Ibid.*, col. 2053.

³ Polonsky A. Politics in Independent Poland, p. 317; Garlicki A. Józef Piłsudski, pp. 585–586.

arrest of the Belarusian deputies were also detained. Karol Popiel, who had played an important role as the chairman of the Committee of Regulations, was among them.

At the end of December 1926, Piłsudski changed his course toward parliament from a hostile to a more conciliatory approach. Historian Andrzej Garlicki points out two reasons for this: firstly, the establishment in December 1926 by Roman Dmowski – founder of National Democracy and an old rival of Piłsudski – of the “Camp for a Great Poland” (OWP),¹ and secondly, the attempt to crush the revolutionary Left organizations, particularly Hromada.² After destroying Hromada, the conflict between the *Sanacja* regime and parliament began to grow. In the second Parliament, which was inaugurated in 1928, the conflict led to a head-on collision that peaked in the mass arrests of 1930. Taking this political development into account, the resolutions by the Sejm on “Hromada’s day” can be regarded as an important step in the decline of parliamentary democracy in interwar Poland.³

¹ OWP was a radical right-wing political organization which aimed at action outside the parliament. The *Sanacja* regime regarded its constant growth as dangerous and declared it illegal in 1933.

² Garlicki A. Józef Piłsudski, p. 425.

³ Ultimately, only Halavach was released without a prison sentence. However, the other four deputies from Hromada were sentenced to prison. They were released between 1930 and 1933 as part of a prisoner exchange between Poland and the Soviet Union. They eventually moved to the Soviets. Later, they were arrested and charged with spying for Poland as a result of changes in the Soviet nationality policy. By 1938, Rak-Michajłoŭski, Miatla and Valoshyn were all dead. It is said that Tarashkievich succumbed to heart disease in 1941.

Афіцыйная маладзёжная палітыка на тэрыторыі Заходняй Беларусі пасля разгрому Беларускай сялянска-работніцкай грамады

Моладзь складала значную частку насельніцтва міжваеннай польскай дзяржавы. Па меркаванню тагачасных польскіх дэмографіў, на працягу 1921 – 1936 гг. працэнт моладзі ў адносінах да ўсяго насельніцтва краіны вагаўся ад 21,7% да 16,7%¹. Што тычыцца Заходняй Беларусі, то, згодна з афіцыйным перапісам насельніцтва 1931 г., на тэрыторыі Віленскага, Навагрудскага, Палескага ваяводстваў і пяці павеятаў Беластоцкага ваяводства пражывала 814 193 чалавекі ва ўзросце ад 15 да 24 гадоў², што складала 19,5% ад усёй колькасці жыхароў рэгіёна.

Як і большасць усяго насельніцтва ўсходніх ваяводстваў 2-й Рэчы Паспалітай, асноўная частка заходнебеларускай моладзі жыла ў сельскай мясцовасці. У гарадах пражывала толькі 14,3% мясцовага маладога пакалення. Для параўнання: у цэнтральных ваяводствах у гарадах жыло 34,4% моладзі, на захадзе 2-й РП – 35,5%, а ў сярэднім па ўсёй краіне – 24,8%³.

Больш складаным з’яўляецца пытанне аб нацыянальным складзе маладога пакалення. Безумоўна, ён прыблізна адпавядаў нацыянальнаму складу ўсягонасельніцтва Заходняй Беларусі. Аднак да афіцыйных дадзеных усеагульнага перапісу насельніцтва 1931 г., якія сцвярджалі, што польскую мову назвалі роднай 42,5% жыхароў, а беларускую – 22,5%, неабходна падыходзіць крытычна. Нават у сакрэтным даследаванні, зробленым спецыяльна для Інстытута вывучэння нацыянальных спраў у 1939 г., адзначалася, што вынікі перапісу 1931 г. у пытанні роднай мовы “выяўляюць адносныя неадпаведнасці для амаль 50% раенаў”. Акрамя сла-

¹ Młodzież sięga po pracę. Załącznik, tablice. Warszawa, 1938. S. 88.

² Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII. 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Białostockie. Warszawa, S. 44–49; Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII. 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Nowogródzkie. Warszawa, 1938. S. 34–37; Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII. 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Poleskie. Warszawa, 1938. S. 40–43; Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII. 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wileńskie bez miasta Wilna. Warszawa, 1936. S. 20–21; Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII. 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Wilno. Warszawa, 1937. S. 16–17.

³ Młodzież sięga po pracę. Załącznik, tablice. S. 18.

бай нацыянальнай самасвядомасці на гэта паўплывала, на думку аўтара даследавання, тое, што пытанні перапісу былі для большасці жыхароў незразумелымі. Таксама адзначалася, што многія перапісчыкі не мелі адпаведнай падрыхтоўкі, не разумелі сэнсу паняцця “родная мова” і таму кваліфікавалі родную мову насельніцтва па сваім меркаванні. У шматлікіх выпадках рубрыка “родная мова” свядома запаўнялася не на месцы, а на сядзібе перапісной камісіі ці ў гміне¹. Як бачна, нават прадстаўнікі ўлад неафіцыйна прызнавалі недакладнасць перапісу 1931 г.

Больш верагоднымі з’яўляюцца дадзеныя, якія былі прыведзены беларускімі гісторыкамі ў сярэдзіне 90-х гг. мінулага стагоддзя: у цэлым на тэрыторыі Віленскага, Навагрудскага і Палескага ваяводстваў беларусы складалі 67% насельніцтва, палякаў было не 42,5%, а 12 – 13%, украінцаў жыло 5 – 6%, яўрэяў – каля 9%, рускіх – 2%, літоўцаў – 3%². Гэтыя лічбы магчыма экстрапаляваць і на нацыянальны склад маладога пакалення рэгіёна. Такім чынам, беларуская моладзь складала большасць сярод сваіх ровеснікаў. Асабліва, калі ўлічваць тое, што беларусы жылі ў асноўным на весцы, дзе ў сем’ях дзяцей было больш, чым у гарадах.

Складанаесацыяльна-эканамічнае становішча значнай часткі маладога пакалення Заходняй Беларусі і адсутнасць сур’ёзных перспектыв на яго паляпшэнне садзейнічала таму, што сярод мясцовай моладзі назіраўся рост левага радыкалізму. Асабліва яскрава гэта выявілася ў перыяд дзейнасці Беларускай сялянска-работніцкай грамады. Справаздачы польскіх улад паведамлялі пра тое, што кіруючыя інстанцыі БСРГ актыўна праводзілі рэгістрацыю мужчынскай моладзі³. Вядома, што асноўную масу членаў Грамады складалі менавіта маладыя людзі ва ўзросце да 30 гадоў⁴.

Змагаючыся з пашырэннем пракамуністычных і антыпольскіх настрояў сярод заходнебеларускай моладзі, польскія ўлады ўскладалі надзеі не толькі на сілавую структуру і паліцэйскія рэпрэсіі. Ужо ў 1927 г., амаль адразу пасля забароны БСРГ, у

¹ Srebrakowski A. Struktura narodowościowa kresów północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1931–1939 // *Przemiany narodowościowe na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej 1931–1948*. Toruń, 2004. S. 129.

² Нарысы гісторыі Беларусі. Ч. 2. Мінск, 1995. С. 221.

³ Цэнтральная навуковая бібліятэка НАН Беларусі. Аддзел рэдкіх кніг і рукапісаў (ЦНБ НАНБ. АРКР). Ф. 4. Воп. 1. Спр. 65. Арк. 12.

⁴ Ляхоўскі У. Ад гоманаўцаў да гайскакаў. Чыннасць беларускіх маладзёвых арганізацый у 2-й палове XIX ст. – 1939 г. Беласток, 2012. С. 250.

афіцыйнай прэсе адзначалася, што на “ўсходніх крэсах” перад Польшчай стаяць “вялікія выхаваўчыя і гуманітарныя задачы”. Пры гэтым паказчыкам яе сілы тут не могуць быць толькі армія і паліцыя, але і “польская культура”¹.

Фактычна размова ішла пра ажыццяўленне маладзержнай палітыкі, мэтай якой была паланізацыя мясцовай беларускай моладзі і прыцягненне яе на бок “санацыйнага” рэжыму. У афіцыйнай прэсе падкрэслівалася, што беларуская веска з’яўляецца беднай, знаходзіцца на нізкім культурным і матэрыяльным узроўні. Гэта стварае прыдатную глебу для камуністычнай агітацыі. Палітычна неаддукаваны, не падрыхтаваны да грамадскага жыцця беларускі селянін “шукае спосабу рэалізацыі сваіх векавых ідэалаў, якія б маглі забяспечыць яму кавалак хлеба”. І ў гэтым яму павінны былі дапамагчы польскія ўлады. Падкрэслівалася неабходнасць шырокага выкарыстання грамадзянскага выхавання, якое павінна было сфарміраваць унутранае перакананне выконваць грамадзянскія абавязкі добраахвотна, а не пад прымусам. Акрамя таго прызнавалася патрэба “селькагаспадарчага выхавання” і памнажэння культуры².

Рэалізацыя асноўных накірункаў афіцыйнай маладзержнай палітыкі ўскладалася не толькі на дзяржаўныя структуры, але, у першую чаргу, на праўрадавыя маладзержныя арганізацыі.

Адной з такіх арганізацый з’яўляўся Саюз сельскай моладзі “Сеў” (з 1934 г. ён стаў называцца Саюзам маладой вескі). Афіцыйна саюз лічыўся культурна-асветніцкай арганізацыяй, задачай якога было павышэнне духоўнага і гаспадарчага ўзроўня і грамадзянскага пачуцця сваіх членаў, узбагачэнне культуры вескі і Рэчы Паспалітай³. З самага пачатку свайго існавання, з першай паловы 1920-х гг., асабліваю актыўнасць саюз праяўляў менавіта на “ўсходніх крэсах” 2-й РП⁴. Вядома, што тут ССМ – СМВ карыстаўся значнай падтрымкай з боку польскіх улад. Так, у лютым 1930 г. палескі ваявода накіраваў усім павятовым старатам спецыяльны цыркуляр, прысвечаны пытанню стварэння аддзяленняў Палескага ССМ. У ім адзначалася, што ў шэрагу задач, якія стаяць перад дзяржаўнай адміністрацыяй, асабліва на ўсходніх ускраінах, важнейшай з’яўляецца кантроль над тым, каб развіццё грамадскага жыцця адбывалася “на лініі развіцця польскага дзяржаўнага

¹ Haczyńska M. O polską kulturę na kresach wschodnich // *Życie Nowogródzkie*. 1927. № 10. S. 3.

² Marusssko A. Sprawa białoruska // *Życie Nowogródzkie*. 1929. № 12. S. 2.

³ Budowa organizacyjna Poleskiego Wojewódzkiego Związku Młodzieży Wiejskiej. Brześć nad Bugiem, 1930. S. 3.

⁴ Z życia innych stowarzyszeń. Związek Młodzieży Wiejskiej // *Strzelec*. 1923. № 3–4. S. 16.

шляху”. Ваявода падкрэсліваў, што “цяперашні ўрад звяртае значную ўвагу на тое, каб, перш за ўсё, маладое пакаленне атрымала такія ўмовы развіцця, якія б давалі гарантыю выхавання з сённяшняй моладзі грамадзян, на якіх магла б абавярціцца дзяржава. Таму пан міністр унутраных спраў робіць націск на больш паспяховае развіццё арганізацый вясковай моладзі”. У цыркуляры адзначалася, што праца саюза будзе праводзіцца ў цесным кантакце з павятовымі старастамі: “Урад маральна і матэрыяльна падтрымлівае дзейнасць ССМ і чакае таго ж самага ад мясцовага самакіравання, паколькі лічыць працу ССМ адной з важнейшых задач цяперашняга перыяду”¹.

Старастам даручалася асабіста цікавіцца працай ССМ, аказваць матэрыяльную дапамогу “нават за кошт іншых пазіцый ў сферы адукацыі, падтрымкі культуры ці земляробчай асветы”. Акрамя таго, старасты павінны былі падтрымліваць сталы кантакт з ваяводай і кіраўніком ваяводскага ССМ, неадкладна паведамляць аб усіх адмоўных з’явах у развіцці арганізацыі ці дзейнасці асобных яе прадстаўнікоў. Ваявода заяўляў: “Асабіста я лічу развіццё працы ССМ адным з важнейшых фактараў у выкананні тых задач, якія ўскладзены на нас як прадстаўнікоў урада і адказных кіраўнікоў палітычнай адміністрацыі, і чакаю поўнага разумення важнасці апекі і супрацоўніцтва ў развіцці гэтай працы”².

Фактычна ССМ знаходзіўся на дзяржаўным забяспячэнні. Пра гэта сведчыць, напрыклад, бюджэтная справаздача Палескага ССМ за 1933 г. Так, членскія ўзносы склалі 487,60 злотых, прыбытак ад выдавецкай дзейнасці – 349,35 злотых. У той жа час Цэнтральным камітэтам па справах сельскай моладзі арганізацыі было выдаткавана 4 389,95 злотых, праўленнем Палескага ваяводства – 1 405, Палеская земляробчай палатай – 1 000, мясцовым камітэтам Фонда працы – 300, праўленнем Брэсцкага павета – 960 злотых. Улічваючы станоўчае сальда за мінулы год (147,23 злотых) і іншыя прыбыткі (316,20 злотых), з агульнай сумы 9 400,33 злотых дзяржаўныя датацыі складалі 8 099,95 злотых ці больш за 86% усіх прыбыткаў³.

Актыўная падтрымка з боку афіцыйных структур забяспечвала ССМ – СМВ колькасны рост, які назіраўся ў 1920 – 1930-х гг. (гл. Табл. 1).

¹ Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці (ДАБВ). Ф. 1. Воп. 9. Спр. 483. Арк. 17.

² ДАБВ. Ф. 1. Воп. 9. Спр. 483. Арк. 18.

³ Sprawozdanie Poleskiego Wojewodzkiego Związku Młodzieży Wiejskiej za rok 1933–1934. Brześć nad Bugiem, 1935. S. 16.

Табл. 1. Колькасны рост ССМ – СМВ на тэрыторыі Заходняй Беларусі¹.

	1926 г.		1936 г.		1938 г.	
	гурткоў	членаў	гурткоў	членаў	гурткоў	членаў
Віленскае ваяводства	61	1 340	309	9 310	412	11 830
Навагрудскае ваяводства	31	380	465	12 792	436	12 980
Палескае ваяводства	9	150	345	10 986	360	11 465
Беластоцкае ваяводства	90	3 000	252	7 258	386	10 548
Уся 2-я РП	1 320	37 050	4 643	129 118	5 950	171 037

Акрамя ССМ – СМВ на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў міжваенны перыяд дзейнічалі і іншыя праўрадавыя маладзёжныя аб'яднанні. Адным з іх быў Саюз народнай моладзі (СНМ). Згодна з афіцыйнымі дадзенымі, у 1937 г. у Навагрудскім ваяводстве дзейнічала 111 гурткоў гэтай арганізацыі, якія аб'ядноўвалі 3 200 членаў. Беластоцкі СНМ налічваў 92 гурткі (3 100 членаў)². У кастрычніку 1937 г. СНМ увайшоў у склад Саюза маладой Польшчы (СМП), арганізацыі створанай крайне правым крылом “санацыі”, Лагерам нацыянальнага аб'яднання.

Яшчэ адной масавай праўрадавай маладзёжнай арганізацыяй з'яўляўся Стралецкі саюз “Стралец”. Згодна са статутам, яго задачай было “абуджэнне і загартоўка ў сваіх членаў нацыянальнага духа, дысцыпліны, маральнай і фізічнай актыўнасці, а таксама распаўсюджванне ваенных ведаў”. Асноўнымі формамі дзейнасці называліся: культурна-асветніцкая праца, вайсковае навучанне, фізічнае выхаванне, а таксама гаспадарчая дзейнасць³. У 1934 г. па ўсёй Польшчы “Стралец” налічваў 300 000 членаў, з іх на тэрыторыі Заходняй Беларусі – каля 50 000 чалавек. Згодна з афіцыйнымі дадзенымі таго часу, стралецкая арганізацыя Віленскага ваяводства была найбольш моцнай у 2-й РП. Ужо ў 1931 г. яна налічвала 300 атрадаў і 7 000 членаў⁴. Менш паспяховым быў рост “Стральца” на Палессі. Па меркаванню польскіх уладаў, гэтаму перашкаджала невялікая колькасць польскага насельніцтва і “гіганцкая перавага нацыянальных меншасцей”. Акрамя таго, адзначала-

¹ Małolepszy E. Kultura fizyczna w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych II Rzeczypospolitej. Częstochowa, 2015. S. 25 – 30.

² Там жа. S. 33.

³ Wywiał P. Związek Strzelecki w tworzeniu bezpieczeństwa narodowego Polski. Tradycja i wyzwania XXI wieku. Łódź, 2009. S. 18–19.

⁴ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). Ф. 242 п. Воп. 1. Спр. 465. Арк. 112.

ся і слабая праца мясцовых праўленняў¹. Тым не менш, к 1939 г. агульная колькасць Стралецкага саюза ва ўсёй 2-й РП дасягнула 500 000 чалавек².

Таксама на тэрыторыі Заходняй Беларусі дзейнічалі і іншыя маладзёжныя аб'яднанні, якія ў той ці іншай меры знаходзіліся пад уплывам “санацыі” – Легіён маладых (ЛМ), Арганізацыя працуючай моладзі (АПМ), Саюз польскага харцэрства (СПХ), Перадавая стража (СП). Але па сваёй масавасці яны не маглі супернічаць з ССМ – СМВ і “Стральцом”.

Неабходна адзначыць, што ўлады імкнуліся да таго, каб мясцовыя арганізацыі маладзёжных саюзаў узначальвалі менавіта палякі. Так, у адным з дакументаў аддзела грамадскай бяспекі Палескага ваяводства адзначалася, што “стварэнне змешаных арганізацый з’яўляецца пажаданым пры умове, што кіраўніцтва такіх арганізацый павінна знаходзіцца ў польскіх руках і ў праўленнях павінен мець перавагу яўны польскі элемент”. Той жа самы дакумент даручаў павятовым старастам даведацца “ці не з’яўляецца наплыву непольскай моладзі ў гурткі сельскай моладзі планавай працай антыдзяржаўных элементаў з мэтай разгрому польскіх арганізацый на вёсцы”³.

Пры стварэнні праўрадавых маладзёжных арганізацый на тэрыторыі Заходняй Беларусі ўлады звярталі значную ўвагу на настроі мясцовага насельніцтва. У “неблаганадзейных” раёнах яны імкнуліся ствараць гурткі ССМ – СМВ, а не “Стральца”. Напрыклад, у справаздачы Пінскага акружнага камітэта КПЗБ за ліпень 1934 г. паведамлялася, што мясцовая польская адміністрацыя дамаглася арганізацыі гуртка ССМ, а не “Стральца”, “растлумачыўшы гэта тым, што калі ім (мясцовай моладзі) даць зброю, то заўтра яна пойдзе ў лес”⁴. Падобная практыка існавала і на Навагрудчыне. Камендант навагрудскай падакругі “Стральца” адзначаў ў сваім рапарце: “Прыймаючы пад увагу, што атрады “Стральца” праводзяць ваенную падрыхтоўку, гэта значыць маюць зброю, яны арганізуюцца ў тых раёнах, дзе насельніцтва пазітыўна ставіцца да польскай дзяржавы, адначасова там, дзе насельніцтва ставіцца варожа, Стралецкі саюз не стварае сваіх атрадаў і вызваляе гэтую тэрыторыю для дзейнасці Саюза маладой вескі”⁵.

Менавіта абавіраючыся на разгалінаваную сетку праўрадавых

¹ ДАБВ. Ф. 67. Воп. 2. Спр. 1667. Арк. 52–53.

² “Стшалец” // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 6, Ч. 1. Мінск, 2001. С. 437.

³ ДАБВ. Ф. 1. Воп. 9. Спр. 483. Арк. 12.

⁴ НАРБ. Ф. 242 п. Воп. 1. Спр. 452. Арк. 35.

⁵ ДАБВ. Ф. 67 сч. Воп. 2. Спр. 1059. Арк. 6.

маладзежных саюзаў і аб'яднанняў, польскія ўлады імкнуліся праводзіць сваю палітыку ў адносінах да маладога пакалення Заходняй Беларусі. Адным з галоўных яе накірункаў, пачынаючы з канца 1920-х гадоў, стала сельскагаспадарчая падрыхтоўка (СП) вясковай моладзі. Яна адбывалася у форме сельскагаспадарчых конкурсаў і лічылася “нязмерна каштоўным спосабам падрыхтоўкі вясковай моладзі да яе прафесіі”¹.

Звычайна ў адзін конкурсны калектыў, створаны пры якой-небудзь маладзежнай арганізацыі, аб'ядноўваліся да 15 хлопцаў і дзяўчат ва ўзросце 15 – 20 гадоў. Калектыў абіраў тэму для сваёй працы ў сферы земляробства ці жывелагадоўлі. Прафесійную дапамогу калектывам СП аказвалі інструктары сельскагаспадарчых арганізацый. Восенню адбываліся павятовыя сельскагаспадарчыя выставы. У час іх лепшыя калектывы атрымлівалі ўзнагароды. Праца ў калектыве СП была разлічана на тры гады ці тры ступені. Згодна з правіламі, якія склаліся да сярэдзіны 1930-х гг., першы год калектыў займаўся земляробствам, другі – жывелагадоўляй, трэці – усёй гаспадаркай. Лічылася, што гэтыя тры ступені павінны даць усебаковую падрыхтоўку для будучай працы ў сельскай гаспадарцы². Пры гэтым падкрэслівалася, што задачай акцыі з'яўляецца не толькі атрыманне ведаў у пэўных сферах земляробства і жывелагадоўлі, але і “накіраванне маладых розумаў на шлях мэтанакіраванага земляробчага мыслення, самастойнасці і крытычных адносін да гаспадарчых пачынанняў, да мэтанакіраванай сельскагаспадарчай самаадукацыі і ўмелага выкарыстання атрыманых ведаў у жыцці”³. Таксама, безумоўна, існаваў разлік на тое, што павышэнне агра-тэхнічнай адукаванасці палепшыць матэрыяльнае становішча вескі і, такім чынам, будзе садзейнічаць зніжэнню радыкальных настрояў сярод маладога пакалення.

Паколькі на тэрыторыі асобных павеятаў амаль кожная праўрадавая маладзежная арганізацыя займалася СП, то там ствараліся павятовыя камітэты па справам сельскай моладзі ці павятовыя камісіі СП. Іх мэтай было аказанне моладзі інструктарскай і матэрыяльнай дапамогі. Фінансаваць гэтую дапамогу павінны былі органы мясцовага самакіравання. У ваяводствах у цеснай сувязі з земляробчымі іздамі (палатамі) дзейнічалі ваяводскія камітэты па справам сельскай моладзі. Іх задачай з'яўлялася “ацэнка, пла-

¹ Mikulowski-Pomorski J. Przysposobienie rolnicze drogą konkursów // Tygodnik Rolniczy. 1928. № 41–42. S. 423.

² Cierniewski J. Praca zespołu w Przysposobieniu Rolniczem. Warszawa, 1934. S. 21–25.

³ Oleksy W. Podstawowe zasady akcji p. r. // Kierownik Stowarzyszeń Młodzieży. 1931. № 6. S. 167.

наванне і ўзгадненне пачынанняў у эканамічна-асветніцкай, грамадскай і культурнай сферах”¹. Каардынацыяй намаганняў у сферы працы з маладымі жыхарамі вескі, у тым ліку і акцыі СП, на ўзроўні ўсёй 2-й РП займаўся створаны ў 1932 г. Цэнтральны камітэт па справам вясковай моладзі². У другой палове 1930-х гг. падобныя функцыі павінен быў выконваць Камітэт па справах культуры вескі, які быў арганізаваны ў верасні 1936 г. пастановай Савета міністраў³. Пры гэтым камітэце дзейнічала спецыяльная камісія па справам вясковай моладзі. У яе складзе была і секцыя сельскагаспадарчай падрыхтоўкі. Яна збірала матэрыялы, прысвечаныя СП, абагульняла меркаванні спецыялістаў, рыхтавала агульны план развіцця конкурснай сістэмы⁴.

На думку польскіх гісторыкаў, СП была адзінай формай сельскагаспадарчай асветы, якая стварала патэнцыянальныя магчымасці для шырокага распаўсюджвання сельскагаспадарчых ведаў сярод сялянства. Пры гэтым яна забяспечвала навучанне за адносна невялікі кошт. Штогадовы кошт навучання аднаго ўдзельніка СП складаў прыкладна 30 злотых, у той час як, напрыклад, кошт навучання у сельскагаспадарчай школе быў у 20 – 30 разоў вышэйшы⁵.

На тэрыторыі Заходняй Беларусі першым да акцыі СП далучылася клерыкальнае Аб’яднанне польскай моладзі, якое правяло ў 1928 г. у Віленскім ваяводстве конкурс па вырошчванню кукурузы⁶. У далейшым актыўны ўдзел у СП прынялі ССМ – СМВ і Стралецкі саюз. Як сведчыла афіцыйная справаздача, прысвечаная развіццю СП на тэрыторыі Віленскага ваяводства за 1929 – 1938 гг., “на першапачатковым этапе колькаснай перавагай валодалі каталіцкія аб’яднанні моладзі, у апошнія гады на першым месцы ўтрымліваецца Саюз маладой вескі, Стралецкі саюз доўгі час не меў магчымасцяў для развіцця працы, паколькі не меў спецыяльных інструктарскіх кадраў”⁷. Што тычыцца Навагрудскага і Палескага ваяводстваў, то там с самага пачатку вядучую ролю адыгрывалі мясцовыя аддзяленні ССМ – СМВ.

¹ Banackowski P. Zasady akcji Przysposobienia Rolniczego // Oświata Pozaszkolna. 1938. № 11. S. 635.

² Pruszkowski A. Przewodnik społeczny. Warszawa, 1934. S. 75.

³ Jamrózek W. Edukacja a ruch młodochłopski Drugiej Rzeczypospolitej // Acta universitatis Lodziensis. Folia paedagogika et psychologica. 1992. T. 29. S. 154.

⁴ Jak pracuje Komitet do Spraw Kultury Wsi // Kurjer Wileński. 1938. 29 kwietnia. S. 5.

⁵ Wiczorek T. Historia szkolnictwa rolniczego w Polsce. Warszawa, 1980. S. 186.

⁶ Czerniewski J. Organizacja przysposobienia rolniczego młodzieży w woj. Wileńskim w r. 1929 // Tygodnik Rolniczy. 1930. № 5–6. S. 78.

⁷ Świackiewicz A. 10-lecie przysposobienie rolniczego na Wileńszczyźnie // Tygodnik Rolniczy. 1938. № 41–42. S. 493.

Неабходна адзначыць, што Віленскае ваяводства з'яўлялася адным з лідараў акцыі СП у міжваеннай польскай дзяржаве. Так, напрыклад, у 1933 г. тут існавала 569 калектываў СП (4 008 удзельнікаў). Па гэтаму паказчыку яго абганялі толькі Варшаўскае – 637 калектываў (4 195 удзельнікаў) і Кракаўскае ваяводства – 615 калектываў (4 444 удзельніка). Палескае ваяводства займала 12 месца (219 калектываў і 1 351 удзельнік). Навагрудскае ваяводства знаходзілася на 14-м месцы (109 калектываў і 759 удзельнікаў). Усяго на той момант акцыя СП праходзіла ў 16 ваяводствах¹.

Як сведчылі афіцыйныя справаздачы, акцыя СП развівалася як колькасна, так і якасна. Першапачаткова ў конкурснай працы пераважала прасцейшая тэматыка: вырошчванне буракоў, морквы, капусты. Паступова тэматыка ўскладнялася: агародніцтва, льнаводства, жывелагадоўля². Адным з дасягненняў СП на Палессі было распаўсюджванне кармавых буракоў, якія раней там амаль не вырошчваліся³.

Яшчэ адным з накірункаў афіцыйнай маладзёжнай палітыкі была ваенная падрыхтоўка (ВП) маладога пакалення. У студзені 1927 г. было створана Дзяржаўнае ўпраўленне фізічнага выхавання і ваеннай падрыхтоўкі. Гэта стала асновай для стварэння кіруючага і прапагандысцкага апарата акцыі ВП⁴. На ніжэйшым узроўні прадугледжвалася стварэнне ваяводскіх, павятовых і гарадскіх камітэтаў ФВ і ВП. Права праводзіць акцыю ВП сярод пазашкольнай моладзі атрымалі Стралецкі саюз “Стралец”, СПХ і ССМ. Іншыя арганізацыі, праўда, мелі магчымасць займацца ваенным навучаннем, але іх дзейнасць не фінансавалася Дзяржаўным упраўленнем ФВ і ВП⁵.

Была распрацавана двухгадовая праграма навучання ў сферы ВП, якая была падзелена на наступныя раздзелы: фізічнае выхаванне, стралковае навучанне, баявая падрыхтоўка, служба (муштра). На кожны з прадметаў была вызначана пэўная колькасць часу (гл. Табл. 2).

¹ O nowych uczni (konkursistów) P. R. // Rolnik Nowogródzki. 1934. 18 lutego. S. 6.

² Świackiewicz A. Przysposobienie Rolnicze na Wileńszczyźnie w 1937 r. // Tygodnik Rolniczy. 1938. № 1–2. S. 5.

³ X-lecie Związku Młodej Wsi województwa Poleskiego. 1928 – 1938. Brześć nad Bugiem, 1938. S. 113.

⁴ Kaszuba E. Sistem propagandy państwowej II Rzeczypospolitej (1926 – 1939) // Dzieje Najnowsze. 2003. № 3. S. 6.

⁵ Kęsik J. Naród pod bronią. Społeczeństwo w programie polityki wojskowej 1918–1939. Wrocław, 1998. S. 87.

Табл. 2. Размеркаванне часу (на гадзінах) на асобныя прадметы ВП¹.

Прадмет	малодшыя юнакі	старэйшыя юнакі	у лагерах
Фізічнае выхаванне	35	35	30
Стралковае навучанне	40	35	30
Баявая падрыхтоўка	35	40	40
Служба	20	20	5
Усяго	130	130	105

Раздзел фізічнай падрыхтоўкі прадугледжваў маршы, бег, кіданне гранаты, элементы фехтавання, спартыўныя гульні (футбол, баскетбол), легкую атлетыку, плаванне. Другая частка праграмы – стралковае навучанне – уключала вывучэнне зброі і навучанне стралковай справе². Баявая падрыхтоўка рыхтавала да паводзін у баі. Раздзел “Служба” уключаў такія падраздзелы, як страйкая падрыхтоўка, арганізацыя ўзброеных сіл, унутранная служба (вывучэнне армейскіх статутаў), салдацкія якасці, веды пра сучасную Польшчу, захоўванне ваеннай тайны³.

Як правіла, заняткі ВП праходзілі рэгулярна, адзін-два разы на тыдзень. Усе навучанне было падзелена на две ступені: школа малодшых і школа старэйшых юнакоў. Навучанне завяршалася зборамі ў летніх лагерах (толькі для школы старэйшых юнакоў). У лагерах праводзіўся заключны экзамен, мэтай якога было вызначыць ступень падрыхтаванасці юнакоў. Пры гэтым рэкамендавалася экзаменаваць па прадметам, на вывучэнне якіх адводзілася менш часу. Пасля паспяховай здачы экзаменаў юнакі атрымлівалі пасведчанне аб завяршэнні другой ступені ВП. Умовы атрымання гэтага пасведчання прадугледжвалі: завяршэнне першай ступені ВП, поўны год працы ў атрадзе старэйшых юнакоў, атрыманне “Польскай спартыўнай адзнакі”, праходжанне прадугледжаных праграмай маршаў і стрэльбаў, заплыў (25 м вольным стылем), дастатковае авалоданне прадметамі навучання⁴. Пасведчанне аб другой ступені ВП давала права на льготы ў час вайскавай службы.

Неабходна адзначыць, што ўлады надавалі значную ўвагу выхаваўчым момантам ВП. Адною з галоўных яе задач называлася “выпрацоўка ў моладзі актыўнага патрыятызму, у асаблівасці

¹ ДАБВ. Ф. 67 сч. Воп. 2. Спр. 197. Арк. 28.

² Tymczasowy program przysposobienia wojskowego w szkołach średnich, zawodowych i seminarjach nauczycielskich // Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. 1923. № 1. S. 7–9.

³ Szkoła Junaka. Podręcznik instruktora Przysposobienia Wojskowego. Służba. Warszawa, 1935. S. 2.

⁴ ДАБВ. Ф. 67 сч. Воп. 2. Спр. 197. Арк. 28.

дзяржаўнага пачуцця, якое выяўляецца ў гатоўнасці прынесці любую ахвяру для абароны дзяржавы”¹.

Згодна з дадзенымі польскіх даследчыкаў, на рубяжы 1920–1930-х гг. назіраліся значныя зрухі ў масавасці акцыі ВП. Так, калі ў 1929 г. ваенную падрыхтоўку прайшлі 57,7% прызыўнікоў і рэзервістаў, то ў 1930 г. гэтая лічба склала 71,5%. На тэрыторыі Заходняй Беларусі гэты працэнт быў нават вышэйшы. У ваеннай акрузе № 3 “Гродна” ВП прайшлі адпаведна 64,8% (1929 г.) і 82,2% (1930 г.), а ў акрузе № 9 “Брэст” – 55,5% (1929 г.) і 79,3% (1930 г.) прызыўнікоў і рэзервістаў².

Важнай часткай дзейнасці праўрадавых маладзевых аб’яднанняў у рамках рэалізацыі афіцыйнай маладзевых палітыкі стала культурна-асветніцкая праца і арганізацыя вольнага часу маладога пакалення. Цэнтрамі гэтай дзейнасці з’яўляліся клубы (святліцы). Лічылася, што яны даюць магчымасць “адначасова ўздзейнічаць на розум, пачуцці і волю асобы, развіваць пэўныя яе якасці і адначасова рыхтаваць яе к грамадскаму жыццю і актыўнаму ўдзелу ў ім”³.

У сувязі з гэтым маладзевыя саюзы імкнуліся стварыць шырокую сетку сваіх святліц. Так, у 1935 г. у Вільні дзейнічалі 14 святліц “Стральца” і 1 святліца АПМ⁴. Згодна з няпоўнай афіцыйнай статыстыкай, на тэрыторыі Віленскага і Навагрудскага ваяводстваў у першай палове 1930-х гг. дзейнічалі 904 святліцы. З іх 279 належылі ССМ – СМВ і 234 – Стралецкаму саюзу. Астатнія былі створаны іншымі арганізацыямі ці знаходзіліся ў сумесным карыстанні⁵. Больш складанай была сітуацыя ў Палескім ваяводстве. У цяжкіх умовах палескай вёскі мясцовы ССМ – СМВ стварыў толькі 45 сваіх уласных святліц. Яшчэ 18 клубаў былі сумеснымі. Але, акрамя гэтага, саюз карыстаўся 154 святліцамі, існаваўшымі пры школах⁶.

Менавіта ў святліцах адбывалася грамадзянскае выхаванне моладзі. Звычайна яно ажыццяўлялася ў форме розных лекцый,

¹ Zarządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i Ministra Spraw Wojskowych z dnia 4 lutego 1931 r. w sprawie organizacji przysposobienia wojskowego w szkołach średnich ogólnokształcących, seminarjach nauczycielskich i szkołach zawodowych // Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. 1931. № 3. S. 86.

² Kęsik J. Naród pod bronią. Społeczeństwo w programie polityki wojskowej 1918–1939. Wrocław, 1998. S. 96.

³ Praca świetlicowa. Instrukcja dla świetlic Z.P.O.K. Warszawa, 1934. S. 5.

⁴ Z oświaty pozaszkolnej w okręgu szkolnym Wileńskim. Sprawozdanie za rok 1934/35 i wytyczne programowe na rok 1935/36. Wilno, 1935. S. 259.

⁵ Szkop J. Akcja świetlicowa na Wileńszczyźnie i w Nowogródzczyźnie // Kurjer Wileński. 1933. 2 kwietnia. S. 2–3.

⁶ X-lecie Związku Młodej Wsi województwa Poleskiego. 1928–1938. Brześć nad Bugiem, 1938. S. 120–121.

чытанняў, гутарак, дакладаў, вечароў і г.д. Таксама пры святліцах праўрадавыя арганізацыі стваралі розныя гурткі, бібліятэкі, тэатральныя і харавыя калектывы. Вядома, што ў першай палове 1930-х гг. Палескі ваяводскі ССМ меў 85 бібліятэк, 132 тэатральных і 45 харавых калектываў¹. У той жа час на тэрыторыі Віленскага і Навагрудскага ваяводстваў пры мясцовых ССМ дзейнічалі 337 тэатральных калектываў, 171 “народны тэатр” быў арганізаваны Стралецкім саюзам. Таксама тут было створана 103 харавых калектыва пазашкольнай моладзі².

Такім чынам, для моладзі прапаноўвалася шмат магчымасцей для самарэалізацыі ў сферы культурна-асветніцкай дзейнасці. Аднак, неабходна адзначыць, што гэтая дзейнасць насіла вельмі неадназначны характар. Фактычна яна мела паланізатарскі характар. Так, вялікая ўвага надавалася фарміраванню рэпертуара мастацкай самадзейнасці. Пастаноўка твораў беларускіх аўтараў разглядалася польскімі ўладамі як праява нелаяльнасці. У справаздачы аддзела грамадскай бяспекі Палескага ваяводства, прысвечанага дзейнасці ССМ, адзначалася: “У канцы 1928 г., калі асобныя гурткі яшчэ знаходзіліся ў стадыі арганізацыі, сярод моладзі, якая цягнулася да гэтых гурткоў, можна было заўважыць тэндэнцыі да правядзення аматарскіх спектакляў пераважна на ўкраінскай ці беларускай мовах, зараз гэты накірунак цалкам змяніўся, і ўся моладзь, якая належыць да гурткоў сельскай моладзі, на чале са сваім кіраўніцтвам з’яўляецца цалкам лаяльнай і добра ставіцца да польскай дзяржавы”³. Вельмі часта “чысціня” рэпертуара “народных тэатраў” падтрымлівалася пры дапамозе адміністратыўных сродкаў. Падобным чынам складвалася сітуацыя і ў сферы рэпертуараў харавых і танцавальных калектываў. У лепшым выпадку рэкамендавалася выкарыстоўваць толькі невялікую колькасць мясцовага фальклорнага матэрыялу. На мерапрыемствах, якія праводзіліся па ініцыятыве кіраўніцтва Віленскай школьнай акругі, прадугледжвалася выкананне народных, у тым ліку і мясцовых, песен, інсцэніроўка мясцовых абрадаў⁴.

Гэта цалкам адпавядала галоўнаму накірунку ўсёй афіцыйнай маладзёжнай палітыкі, мяэтай якой было, каб “кожны ўкраінец, яўрэй ці немец, які нарадзіўся ці жыве ў Польшчы, перш чым стаць свядомым працаўніком на ніве сваёй супольнасці, павінен

¹ Sprawozdanie Poleskiego Wojewodzkiego Związku Młodzieży Wiejskiej za rok 1933–1934. Brześć nad Bugiem, 1935. S. 4–5.

² Szkop J. Teatr ludowy na Wileńszczyźnie i w Nowogródzczyźnie // Kurjer Wileński. 1933. 19 stycznia. S. 2.

³ ДАБВ. Ф. 1. Воп. 9. Спр. 714. Арк. 2.

⁴ Romer H. Chóry i teatry amatorskie // Kurjer Wileński. 1933. 1 kwietnia. S. 3.

быць, у першую чаргу, годным грамадзянінам Найяснейшай Рэчы Паспалітай”¹.

На практыцы праўрадавыя маладзёжныя арганізацыі стваралі супрацьвагу беларускім нацыянальным культурна-асветніцкім арганізацыям і садзейнічалі іх ліквідацыі. Так, напрыклад, у 1929 г. афіцыйныя польскія крыніцы паведамлялі, што “насельніцтва ў Віленскім і Навагрудскім ваяводствах у большасці выпадкаў цалкам абыякава ставіцца да дзеячоў ТБШ і акцыі, якую яны праводзяць. Гэта знаходзіцца ў пэўнай сувязі з ростам уплыву Саюза сельскай моладзі, асабліва на тэрыторыі Стаўбцоўскага і Нясвіжскага павеятаў, дзе былі падцверджаны выпадкі самастойнага роспуску гурткоў ТБШ пры адначасовым пераходзе іх членаў у Саюз сельскай моладзі”².

У справаздачах беластоцкага ваяводы за 1933 г. станюўча адзначаўся акцыя Стралецкага саюза і СНМ у месцах пражывання беларускага насельніцтва “з мэтай фарміравання мыслення гэтага насельніцтва ў сферы дзяржаўнай асіміляцыі”³. Адзначалася, што ў павеатах з беларускім насельніцтвам аддзяленні СНМ накіраваны на пазітыўную асіміляцыйную працу сярод беларускага насельніцтва⁴. У кастрычніку 1933 г. паведамлялася, што “жыцце нацыянальных меншасцей не выклікае спецыяльных заўваг, калі не лічыць працэса дзяржаўнай асіміляцыі беларускага насельніцтва на глебе арганізацый ВП і ФВ”⁵, г. зн. Стралецкага саюза.

Аднак, рэалізацыя афіцыйнай маладзёжнай палітыкі сустракала шэраг перашкод на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Галоўным праціўнікам яе ажыццяўлення быў камуністычны рух. Камсамол разглядаў Стралецкі саюз у якасці “вядучай маладзёжнай арганізацыі польскіх фашыстаў” і таму заклікаў разгарнуць масавы рух супраць “Стральца”, “акружыць яго кардонам нянавісці рабочых і сялян”⁶. Тыя ж справаздачы беластоцкага ваяводы адзначалі, што ў лістападзе 1932 г. на тэрыторыі Гродненскага павеата камуністы разгарнулі масавую акцыю, якая мае сваёй мэтай “схіліць насельніцтва разбіваць польскія арганізацыі, такія як “Стрелец” і т.п.”. Пры гэтым дадзеная акцыя знаходзіла асабісты

¹ Recko J. Wychowanie dzieci i młodzieży w polityce rządów obozu Jozefa Piłsudskiego // Marszałek Jozef Piłsudski. Wódz–polityk–wychowawca. Warszawa, 2000. S. 87.

² Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za październik, listopad i grudzień 1929 r. Warszawa, 1930. S. 25.

³ Archiwum Państwowe w Białymstoku (APB). Zespół 47. Sygnatura 89. K. 15.

⁴ APB. Zespół 47. Sygnatura 89. K. 31.

⁵ APB. Zespół 47. Sygnatura 70. K. 202.

⁶ ДАБВ. Ф. 1. Воп. 10. Спр. 204. Арк. 17.

водгук і падтрымку з боку беларускай моладзі ў былых цэнтрах дзейнасці Грамады¹. Адначасова польскія ўлады былі вымушаны мець справу не толькі з камуністычным падполлем, але і з рэстам радыкальных настрояў у “сваіх” арганізацыях. Напрыклад, у 1933 г. у Супраслі ў час сутыкненняў забастоўшчыкаў з паліцыяй мясцовыя стральцы выступілі на баку рабочых. Двое стральцоў былі забіты паліцэйскімі. Гэта прывяло да масавага выхаду моладзі са “Стральца”². Даволі напружаная сітуацыя складвалася ў другой палове 1930-х гг. унутры гурткоў СМВ на Палессі: моладзь імкнулася выйсці з-пад кантролю з боку польскіх настаўнікаў, у праўленні гурткой выбіраліся “неблаганадзейныя асобы”, неаднаразова выказвалася адмоўнае стаўленне да польскай дзяржавы³.

Частка членаў праўрадавых маладзёжных аб’яднанняў далучалася да камуністычнага руху. Так, у 1937 г. за камуністычную дзейнасць былі арыштаваны кіраўнікі гурткоў СМВ у весках Парафіяновічы і Міжэва Ваўкавыскага павета⁴. У пачатку 1939 г. у Навагрудку адбыўся суд над 17 мясцовымі камуністамі. Як адзначала афіцыйная прэса, каля трэці з іх з’яўляліся членамі СМВ⁵. Зразумела, што такая сітуацыя ўнутры праўрадавых арганізацый значна перашкаджала паўнаважнасцю рэалізацыі афіцыйнай маладзёжнай палітыкі.

Яшчэ адной сур’ёзнай перашкодай з’яўлялася цяжкае сацыяльна-эканамічнае становішча мясцовага насельніцтва. Менавіта гэты фактар не даваў зрабіць масавай акцыю СП. Нават на афіцыйным узроўні прызнавалася, што ў малазямельнага селяніна, які жыве ў галечы, проста не хапае сродкаў на розныя “культурныя” расходы – “галодны чалавек пра культуру не думае”. Напрыклад, у Навагрудскім ваяводстве ў другой палове 1930-х гг. адзін калектыў СП прыпадаў у сярэднім на 28 сельскіх населеных пунктаў⁶. У 1938 г. у Баранавіцкім павеце, які лічыўся ў Навагрудскім ваяводстве адным з перадавых у сферы развіцця сельскагаспадарчай асветы, існавалі 62 гурткі СМВ і 50 калектываў СП. Акрамя таго, тут дзейнічалі 44 сельскагаспадарчыя гурткі для дарослых сялян і 27 гурткоў сельскіх гаспадынь. Павеат абслугоўвалі

¹ APB. Zespół 47. Sygnatura 67. K. 116.

² Герасімчык М. “Стралец” – вораг рабочай і сялянскай моладзі. Вільня. 1934. С. 18–20.

³ ДАБВ. Ф. 67 сч. Воп. 2. Спр. 1059. Арк. 14–20; ДАБВ. Ф. 67 сч. Воп. 2. Спр. 1094. Арк. 9.

⁴ Skutki wychowania bez religii // Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie. 1937. № 8. S. 129.

⁵ 17 komunistów przed sądem w Nowogrodzku // Kurjer Wileński. 1939. 20 stycznia. S. 4.

⁶ Wieś musi iść również naprzód // Życie Nowogrodzkie. 1937. № 1. S. 6.

5 інструктароў і 7 спецыялістаў у сферы земляробчай асветы. Аднак, да усіх гэтых арганізацый належылі толькі 3% насельніцтва павета, астатнія ж 97% у сувязі са сваім цяжкім матэрыяльным становішчам былі пазбаўлены магчымасці далучыцца да сельска-гаспадарчай асветы¹.

Паўныя цяжкасці ўлады мелі і з правядзеннем акцыі ВП. Польскія гісторыкі адзначаюць, што польская моладзь, дзеці сялян і асабліва асаднікаў, даволі ахвотна запісваліся ў арганізацыі, якія займаліся ваеннай падрыхтоўкай, паколькі да гэтага іх “магла схіляць пазіцыя суседзяў, якія адкрыта выказвалі незадаволенасць прысутнасцю “ляхаў”². Беларуская ж моладзь ставілася да ВП негатыўна ці, у лепшым выпадку, абіякава. Так справаздача мясцовага камітэта ФВ і ВП паведамляла, што ў Косаўскім і Пружанскім паветах “умовы для ВП неспрыяльныя па прычыне дрэнных камунікацый, нязручнага размяшчэння вайсковых частак і нядобразычлівых адносін да ВП значнай часткі нацыянальных меншасцей”³. У Пінскім, Лунінецкім і Столінскім паветах: “сельская моладзь з’яўляецца беларускай і не мае жадання да ваенных заняткаў. Да працы ў ВП яе можна прыцягнуць толькі праз арганізацыю спорта, гульняў і забаў”⁴.

У нечым падобная сітуацыя складвалася і ў сферы грамадзянскага выхавання. Нават афіцыйныя крыніцы прызнавалі, што мясцовая моладзь наведвае культурна-асветніцкія мерапрыемствы толькі для ўдзелу ў розных забавах і танцах, якія адбываліся пасля лекцый ці гутарак на “патрыятычныя” тэмы⁵.

Такім чынам, неабходна прызнаць, што пасля разгрому Грамады польскія ўлады значна актывізавалі сваю маладзежную палітыку на тэрыторыі Заходняй Беларусі з мэтай прыцягнуць на бок “санацыі” мясцовае маладое пакаленне. Была створана шырокая сетка праўрадавых маладзежных саюзаў, якія павінны былі супрацьстаяць распаўсюджванню радыкальных настрояў і стаць апорай правячага рэжыму ў маладзежным асяроддзі. Найбольш уплывовымі і масавымі аб’яднаннямі сталі Саюз сельскай моладзі – Саюз маладой вескі і Стралецкі саюз “Стралец”. Абапіраючыся на гэтыя арганізацыі афіцыйныя струк-

¹ Bierniakowicz W. Człowiek głodny o kulturze nie myśli // Kurjer Wileński. 1938. 24 sierpnia. S. 5.

² Odziemkowski J. Wieś i armia w II Rzeczypospolitej. Wrocław, 1988. S. 77.

³ ДАБВ. Ф. 1. Воп. 2. Спр. 2402. Арк. 57.

⁴ ДАБВ. Ф. 59. Воп. 2. Спр. 1052. Арк. 59.

⁵ Jodzio A. Przejawy pozaszkolnej aktywności społeczno-oświatowej polskich nauczycieli szkół powszechnych w województwie poleskim w latach 1921–1939 // Zeszyty Naukowe Studenckiego Koła naukowego Historików Uniwersytetu w Białymstoku. 2009. №2. S. 123.

туры разгарнулі актыўную дзейнасць па сельскагаспадарчай падрыхтоўцы, ваеннаму навучанню і грамадзянскаму выхаванню. Рэалізацыя гэтых накірункаў была цесна звязана з правядзеннем фактычнай паланізацыі мясцовай беларускай моладзі. Польскія ўлады мелі пэўныя дасягненні ў сваёй маладзёжнай палітыкі, але і сутыкнуліся з цэлым шэрагам праблем пры яе ажыццяўленні. Галоўнымі перашкодамі сталі цяжкае сацыяльна-эканамічнае становішча Заходняй Беларусі і негатыўнае стаўленне да польскай дзяржавы і яе мерапрыемстваў з боку значнай часткі беларускай моладзі, якая працягвала заставацца пад уплывам левых радыкальных настрояў. Менавіта гэтыя фактары не дазволілі паспяхова і цалкам рэалізаваць асноўныя накірункі афіцыйнай маладзёжнай палітыкі.

The article is devoted to the development of the official youth policy in Western Belarus after 1927. The activity of the Polish authorities to establish a pro-government youth movement and sale of agricultural training, military training and civil education of the local youth. Characterized by the achievements and failures of the activities of official bodies and pro-government organizations among the youth of Western Belarusian region.

Участие МОПРа в кампании в защиту Белорусской крестьянско-рабочей громады

Международная организация помощи революционерам (МОПР) в своей деятельности по улучшению положения политзаключенных тесно сотрудничал с Белорусской крестьянско-рабочей Громадой. Члены БКРГ использовали сеймовую трибуну для показа истинного положения заключенных в польских тюрьмах. Так, депутат от БКРГ Соболевский, выступая в сейме 28 октября 1925 года, указывал, что показания в тюрьмах вынуждаются пытками. Он говорил, что голодовки в западнобелорусских тюрьмах стали ежедневным явлением.¹

Под влиянием агитации коммунистов и МОПРа рабочие и крестьяне включались в борьбу в защиту политзаключенных.

В начале 1925 г. КПП, КПЗБ и МОПР развернули массовую кампанию в защиту депутата польского сейма коммуниста С. Ланцуцкого, которому грозила смертная казнь по провокационному обвинению в государственной измене.

Мопровцы Западной Беларуси приняли активное участие в кампании в защиту Белорусской крестьянско-рабочей Громады (БКРГ). В 1927 году после тщательной подготовки правительство приступило к разгрому БКРГ и других прогрессивных организаций трудящихся Западной Беларуси. Были произведены массовые обыски и аресты, брошены в тюрьмы более 400 человек, в том числе депутаты сейма, руководители Громады Б.А. Тарашкевич, С.А. Рак-Михайловский, П.П. Волошин, П.В.Метла и депутат НПХ Ф.Головач, несмотря на то, что они по конституции пользовались правом неприкосновенности.

Были проведены репрессии и в отношении ТБШ, других культурно-просветительных, рабоче-крестьянских организаций.

Коммунистическая фракция, посольский клуб Громады, клуб НПХ, Белорусский и Украинский посольские клубы внесли в сейм предложение о неотложном освобождении депутатов Б.Тарашкевича, С. Рак-Михайловского, Б.Волошина, П.Метлы и Ф.Головача как арестованных в нарушение конституции.

25 января названные фракции внесли предложение, чтобы сейм, принимая во внимание, что правительство Пилсудского совершило в последнее время массовые аресты среди рабочих и кре-

¹ Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). Ф. 539. Оп. 5. Д. 13. ЛЛ. 115, 116.

стьян, организовало наступление на белорусское национальное движение, нарушило депутатскую неприкосновенность, выразил недоверие правительству Пилсудского.¹

Рассмотрение этих предложений вылилось в бурное обсуждение внутренней политики Ю. Пилсудского, расправы над Громадой и НПХ.

Но большинство сейма отклонило предложение. Все же, при голосовании около трети депутатов высказались против лишения депутатской неприкосновенности и выдачи под суд арестованных руководителей Громады и НПХ. Это свидетельствовало о неодобрении такой политики среди части депутатов.²

С помощью репрессий правительство Пилсудского пытались посеять страх среди членов Громады и всех трудящихся, но это не всегда удавалось. Когда в одной из деревень Косовского повета полиция попыталась арестовать руководителя кружка Громады на звук колоколов собрались все жители. Крестьяне окружили плотным кольцом товарища и не дали его арестовать.³

В ответ на ликвидацию Громады и других организаций под руководством КПЗБ была проведена широкая кампания протеста. Организовывались демонстрации в городах и селах Западной Белоруси, трудящиеся призывали ставить свои подписи под требованиями освободить арестованных громадовцев и всех политзаключенных. Мопровцы также проводили широкую агитационно-пропагандистскую работу. В одной из листовок МОПРа говорилось: «Правительство Пилсудского распустило Громаду и растоптало даже всякую видимость прав. Пусть во всех деревнях и городах раздается голос борьбы и протеста, голос охраны мучеников белорусского народа. Рабочие и крестьяне, созывайте собрания и массовки. Принимайте резолюции. Добивайтесь освобождения послов и борцов Громады. Долой угнетение народа! Честь героическим борцам Громады».⁴

Трудящиеся Западной Беларуси ответили на призывы МОПРа и КПЗБ митингами, собраниями и демонстрациями протеста. Массовые демонстрации были организованы в местечке Коссово, в Слониме, Вильно, Бресте, Ошмянах, Молодечно, Вилейке, Лебедеве других местах. Резолюции в защиту Громады, приняло большинство профсоюзов Белостока, Вильно, все профсоюзы Гродно и Бреста.⁵

¹ Палуян У. Беларуская сялянска-рабочая грамада. Мінск, 1967. С. 184.

² Там же. С. 184

³ Там же. С. 185

⁴ Государственный архив Гродненской области (ГАГО). ОНСЛ. № 2642. ЛЛ. 17–18

⁵ Революционный путь Компартии Западной Белоруссии. Минск, 1966. С. 151–152.

В борьбе против манифестантов, выступающих в защиту народных депутатов, полиция применяла оружие. Так, во время демонстрации в Коссово 3 февраля 1927 года в ответ на нежелание крестьян прекратить митинг полиция открыла по ним огонь, в результате чего 6 человек были убиты и 15 тяжело ранены.

Позднее в Гродно состоялся процесс по делу Коссовской демонстрации. 63 её участника, преимущественно коммунисты и активисты Громады, были приговорены к различным срокам тюремного заключения.¹

Кровавые столкновения происходили и в других местах.²

По данным В. Полуяна, в Бресте в демонстрации участвовало 2 тыс. человек. Полиция начала стрелять, одни были убиты и десять человек ранено. Столкновение с полицией произошло в Скиделе, в демонстрации участвовало 2 тыс. человек. В демонстрации в Слониме участвовало 3 тыс. человек, ряд выступлений прошли в деревнях.

Всего в Западной Беларуси в январе-марте состоялось около 20 крупных демонстраций, в которых приняло участие до 30 тыс. трудящихся. Крестьяне на собраниях принимали резолюции.

Среди арестованных в связи с демонстрацией в Коссово был поэт Пилип Пестрак. Вначале он был направлен в Пружанскую тюрьму, а через три месяца в Гродненскую тюрьму. И здесь заключенные ощущали помощь МОПРа. Он вспоминает: «Каждую пятницу к тюремным воротам приносили передачи. Каждый политзаключенный получал полбуханки хлеба, порцию масла и пачку махорки со спичками».³

Многие кружки продолжали ещё свою деятельность. В Вильно ещё выходила громадская газета «Наш голос». В ряде мест крестьяне вступали в Громаду до марта 1927 г.

С 21 по 30 марта началась новая атака пилсудчиков на Громаду. Репрессии снова обрушились на лучших представителей организации. Много активистов были брошены в тюрьмы.

21 марта 1927 г. Громада была полностью запрещена и перестала существовать как организация.⁴

Разгул репрессий в Западной Беларуси вызвал возмущение общественности. 30 января произошла демонстрация в рабочих районах Варшавы, 800 рабочих текстильной фабрики Рихтера в Лодзи провели митинг и приняли резолюцию, в которой высказывался

¹ Палуян У. Беларуская сялянска-рабочая грамада. С. 186.

² РГАСПИ. Ф. 539. Оп. 5. Д. 12. Л. 163.

³ Пестрак Ф. Прежде чем я стал писателем // Годы испытаний и мужества. Минск, 1973. С. 164.

⁴ Палуян У. Беларуская сялянска-рабочая грамада. С. 190.

протест против ареста рабоче-крестьянских депутатов, против преследования Громады и НПХ.¹

Были выступления и в защиту других организаций. Например, педагогический совет Белорусской гимназии в Вильно 23 января 1927 г. вынес протест против ареста директора гимназии Островского. Совет также выразил протест против преследований и арестов учеников гимназии.²

Также 23 января 1927 г. свой протест против враждебных отношений польских властей к деятелям культуры выразило Товарищество Белорусской школы. Протест подписал вице-председатель товарищества Власов В.

В декабре 1927 г. в Вильно начался процесс над Громадой. Кроме обвинения в коммунизме, деятелей Громады обвинили в шпионаже и т.д.

Безусловно, причиной популярности Громады была не денежная помощь, а поддержка населением программы БКРГ.

По поводу суда над руководителями БКРГ ЦК КПЗБ напечатал открытое письмо всем рабочим и крестьянам Западной Белоруссии, в котором была дана оценка деятельности Громады, разъяснялось, что обвинение подсудимых было построено в значительной степени на доносах провокаторов. ЦК КПЗБ вскрыл подлинные цели, которые преследовало правительство, устраивая судилище над громадой, и призвал трудящихся к организации протеста.³

Перед МОПРом Западной Беларуси также стояла задача поднимать население на борьбу против судебной расправы, за право трудящихся иметь свои организации, за свободу слова и печати.⁴

Был издан ряд листовок с протестом против разгрома БКРГ и судебного процесса над руководителями и активистами Громады и призывом к борьбе.

МОПР Западной Украины также выступил с воззванием протеста против этого акта мести польского правительства над лучшими представителями белорусского народа.⁵

Суровый приговор, вынесенный судом руководителям и активистам БКРГ, рабочие и крестьяне Западной Беларуси встретили с глубоким негодованием. На митингах и собраниях они требовали освобождения громадцев, прекратить преследование револю-

¹ Там же. С. 191.

² Польша – Беларусь (1921–1953): сб. документов и материалов. Сост. А.Н. Вабищевич [и др.]. Минск, 2012. С. 92.

³ Борьба трудящихся Западной Белоруссии за социальное и национальное освобождение и воссоединение с БССР. Т. 1. Минск, 1962. С. 517–523.

⁴ Чырвая дапамога. 1928. Сакавік.

⁵ РГАСПИ. Ф. 539. Оп. 3. Д. 932. Л.11, 12.

ционных, демократических, национальных прогрессивных организаций.

Ликвидацией БКРГ польское правительство нанесло тяжелый удар национально-освободительному движению в Западной Беларуси. Однако Громада оставила глубокий след в сознании трудящихся. Трудовой народ не забывал борцов за его интересы и под руководством мопровских организаций боролся за освобождение горожанцев из тюрем.

Большую агитационно-пропагандистскую работу проводили мопровские организации Западной Белоруси во время празднования памятных дат в истории международного рабочего движения – в день памяти 3-х Л в январе, годовщину Парижской Коммуны – день МОПРа – 18 марта, 1 мая – день Международной солидарности трудящихся, 1 августа – день борьбы против войны, годовщину Великого Октября. В эти дни широко распространялись листовки, брошюры, книги, вывешивались лозунги, транспаранты, флаги. Мопровцы втайне от полиции проводили широкую работу среди населения: выступали с беседами, рефератами, лекциями. Вся агитация и пропаганда направлялась в русло организации борьбы против репрессий, за социальное и национальное освобождение, за солидарность трудящихся.

Одним из важнейших средств укрепления солидарности, мобилизации трудящихся была помощь со стороны мопровских организаций зарубежных стран, в первую очередь СССР, МОПРу Западной Беларуси в деле борьбы с антидемократическим режимом и помощи его жертвам. Эта помощь осуществлялась по следующим направлениям: международные мопровские кампании, шефство над политзаключенными Западной Беларуси, патронатское движение, помощь политическим эмигрантам из Западной Беларуси. Расправы польского правительства над рабоче-крестьянским движением в Западной Беларуси, тяжелое положение политзаключенных в польских тюрьмах вызывали протест у прогрессивных людей всех стран.

В конце 1924 года Исполком МОПРа поставил вопрос о переходе от отдельных акций солидарности с политзаключенными в Польше к проведению интернациональных кампаний против террора в этой стране. Международные мопровские кампании являлись одной из форм вовлечения миллионных масс в дело защиты жертв репрессий интернациональной солидарности трудящихся. Первые такие кампании против террора в Польше состоялись с 1923 году.

Летом 1926 года мопровские секции многих стран организовали кампанию протеста против репрессий правительства Пилсуд-

ского. Так, Анри Барбюс, французский писатель, издал гневное воззвание протеста. 2 октября 1926 г. в Чикаго состоялся массовый митинг против террора в Польше. Большого размаха достигла в 1926 г. кампания за амнистию политзаключенных в Польше. Был создан французский комитет борьбы за амнистию в Польше, в котором принимали участие Северин, Анри Барбюс, госпожа де Сен-При, Магдалена Маркс, Леон Базальтет, Анри Торрес и др. Издавались воззвания, в которых отмечалось истинное положение политических заключенных.¹

6 августа 1926 г. протест против репрессий в Польше выразили выдающиеся германские ученые, литераторы, художники и политические деятели: Эйнштейн, Кольвиц, Курт, Розенфельд, Эгон, Эрвин, Киш и другие.²

В 1927 году была проведена широкая международная кампания против разгрома рабоче-крестьянских организаций в Польше и Западной Беларуси. Особенно активно она проходила в Советском Союзе, в том числе Советской Белоруссии. Здесь одновременно была организована и кампания помощи политзаключенным и голодающим в Западной Беларуси.

20 января 1927 г. ЦК ВКП (б) приняло решение, что Центральный Комитет КП (б) в связи с положением в Западной Беларуси должен развернуть в печати, а также на собраниях в городах и деревнях широкую кампанию протеста против террора в Польше, особенно в Западной Беларуси. При этом, планировалось провести в Белорусской ССР кампанию сбора денег для помощи заключенным в тюрьмах Польши, а также семьям, которые потерпели от террора, особенно в связи с последними арестами.

Постановление также требовало провести в БССР в порядке общественной инициативы сбор хлеба и денежных пожертвований для голодающего населения Западной Беларуси, особенно детей, не создавая пока что специального органа в виде Комитета помощи голодающим Западной Беларуси.³

В кампании участие приняла интеллигенция. Например, 27 января 1927 г. деятели науки и культуры БССР обратились к деятелям науки Запада с ходатайством в связи с репрессиями польского правительства в отношении населения Западной Беларуси.

Они обратили внимание, что белорусы в составе Польши не имеют массовой школы на родном языке. Школы, которые были – закрыты.

¹ РГАСПИ. Ф. 539. Оп. 5. Д. 12. Л. 316.

² Там же. Д. 13. Л. 33

³ Касцюк М. Бальшавіцкая сістэма ўлады на Беларусі. Мінск, 2000. С. 189.

В обращении отмечалось, что в борьбе с белорусским культурно-национальным движением, польское правительство не останавливается даже перед нарушением «собственной конституции» и «демократических гарантий» депутатской неприкосновенности арестовав подавляющее большинство белорусских послов без согласия сейма. Также были арестованы сотни активных работников на ниве белорусской культуры и просвещения, разрушены культурно-просветительские и общественные организации, которые объединяли вокруг себя десятки тысяч крестьян и рабочих.

Научные работники призвали поднять голос протеста против таких действий польского правительства.

Обращение подписали 28 человек. Среди них председатель Всебелорусской секции научных работников, декан факультета права БГУ, действительный член Института белорусской культуры С. Вольфсон, Заместитель председателя Института белорусской культуры, профессор А. Смолич, Народный поэт БССР, действительный член Института белорусской культуры Янка Купала, Народный поэт БССР, действительный член Института белорусской культуры Якуб Колас (К. Мицкевич) и др.¹

Второй всесоюзный съезд научных работников, представлявший 1400 деятелей науки, академиков, профессоров, преподавателей высшей школ, членов научно-исследовательских учреждений и пр., из Москвы, Ленинграда, Харькова, Киева, Одессы, Томска, Ташкента, Симферополя, Казани, Саратова, Днепропетровска, Еревана и пр. поднял негодующий голос протеста против гонений, которые польское правительство обрушило на белорусский народ, борющийся против социального и национального угнетения. Протест датирован 17 февраля 1927 г.²

На предприятиях, учреждениях и в селах проходили демонстрации, митинги и собрания протеста. Так, 29 января 1927 г. в Витебске состоялся митинг с участием 1000 человек. На митинге была принята резолюция, призывающая всех членов МОПРа, все население города организовать сбор средств для оказания материальной помощи трудящимся Западной Беларуси.

Аналогичные постановления были приняты на митингах рабочих Витебского железнодорожного узла, фабрики оптических приборов, фабрики «Двина», табачной, обувной фабрик, типографии «Коминтерн», а также ряда других предприятий и учреждений Витебска.

Широко развернулась кампания протеста в Орше. Все город-

¹ Польша – Беларусь (1921–1953): сб. документов и материалов. С. 92–94.

² Там же. С. 95.

ские ячейки МОПРа вынесли постановления, направленные против политики польских властей. Собрания протеста состоялись во многих деревнях и местечках Оршанского и Бобруйского округов. Одновременно проходил сбор денег. Успешно проходил сбор денег в Полоцком округе.

В Мозыре состоялись собрания ячеек МОПРа на кирпичном заводе, в окружном кооперативном союзе, окружном крестьянском союзе, в городской аптеке, окружной больнице, на фабрике «Красный Октябрь» и др., на которых выражался решительный протест против угнетения трудящихся Западной Беларуси и осуществлялся сбор денег. Резолюции протеста приняли рабочие предприятия Гомеля, Новобелицы, Речицы, крестьяне Слуцкого округа и др. Особенно успешно кампания помощи голодающим Западной Беларуси проходила в Минске. Рабочие предприятий, общественные организации, ремесленники, домохозяйки вносили деньги в фонд помощи.

Волна протеста против политики властей в Западной Беларуси докатилась до самых глухих уголков Советской Белоруссии.¹ Трудящимися Советской Белоруссии во время кампании было собрано 68000 рублей. Ход этой кампании широко освещался в печати.²

Особый размах приобрела эта кампания в связи с процессом над послами и ЦК Белорусской рабоче-крестьянской Громады.

В январе 1928 г. Исполком МОПРа издал воззвание по поводу процесса над Белорусской Громадой в Польше, в котором отмечалось, что Громада выразила освободительные стремления миллионных масс страны. Она выдвинула лозунги национального самоопределения, предоставления земель крестьянам без выкупа, рабоче-крестьянского правительства в Польше.

Исполком МОПРа призывал рабочих, крестьян и трудовую интеллигенцию всего мира встать на защиту попранных прав национального меньшинства, прав Белорусской Громады, прав депутатов сейма на неприкосновенность. Исполком МОПРа призывал всех трудящихся мощным протестом и выражением братской солидарности прийти на помощь смелым и честным борцам за это дело.

Волна солидарности в защиту Громады вновь прокатилась в городах и селах СССР, и в первую очередь, в БССР. На фабриках, заводах, учреждениях Москвы, Ленинграда, Минска, Гомеля, Могилева, Орши, Борисова и других городов, в деревнях и в армейских частях,

¹ Центральный государственный архив Литвы (ЦГАЛ). Ф. 128. Оп. 1. Д. 253. ЛЛ. 585, 586.

² Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). Ф. 242. Оп. 1. Д. 169. ЛЛ. 216, 217.

школах прошли массовые митинги и собрания трудящихся, на которых люди выражали протест против ликвидации БКРГ и репрессий властей в Западной Беларуси. На территории БССР, как и всего Советского Союза, проходило широкое движение протеста против процесса над громадовцами. Везде созывались собрания и выносились резолюции протеста, а также проводился сбор денег.¹ Возглавлял эту кампанию в БССР комитет защиты Громады. Председателем комитета был народный поэт Белоруссии Янка Купала, членами – народный поэт Белоруссии Якуб Колас, ректор БГУ В.И. Пичета и другие видные общественные деятели.

15 марта 1928 г. было принято Политбюро ЦК ВКП (б) «Об организации комитета научных работников и писателей по обороне Белорусской крестьянско-рабочей Громады». В решении было высказано согласие с предложениями ЦК КП (б) о том, чтобы утвердить программу работы комитета на ближайший период. Программа включала выпуск обращений к трудящимся всего мира и деятелям культуры, издание специальной брошюры о процессе на Громадой, обращение к секциям научных работников СССР, к отдельным ученым с призывом присоединиться к протесту. Предусматривалось обратиться к прогрессивным деятелям Польши с предложением выступить в защиту Громады. Предполагалось послать двух членов комитета за границу (в Чехословакию и Германию) для организации кампании протеста. Постановление предусматривало т.о. практические меры по поднятию протеста на высокую волну.²

Комитет научных работников и писателей БССР по защите БКРГ выступил с обращением к представителям науки и культуры, мировой общественности с требованием организовать акции протеста против политики польского правительства в Западной Беларуси. В обращении говорилось: «Четырехмиллионное население Беларуси очутившееся в границах Польши, переживает наиболее трагический момент в истории своего существования. Формально равноправные белорусские крестьяне и рабочие фактически лишены всяких прав.

Организация белорусской школы и культурных учреждений, кооперирование населения и т.д. – вот вина Громады перед польским правительством. Аресты белорусских послов польского сейма – Тарашкевича, Рак-Михайловского, Метлы и Волошина произведены путем нарушения закона о депутатской неприкосновенности.

Вместе с разгромом Громады начался разгром белорусских культурных организаций. Закрыты белорусские кооперативные банки,

¹ ЦГАЛ. Ф.128. Оп.1. Д. 233. Л. 22.

² Касцюк М. Бальшавіцкая сістэма ўлады на Беларусі. С. 191.

арестованы их руководители. Арестованы Антон Лукцевич и Радослав Островский, руководители Товарищества белорусской школы»¹.

От комитета научных работников и писателей БССР по защите Белорусской крестьянско-рабочей Громады обращение подписали: Председатель комитета, Народный поэт Белоруссии, действительный член Инбелкульта Якуб Колас, Председатель секции научных работников СССР, профессор С.Я. Вольфсон, Президент Инбелкульта, профессор В. Игнатовский, заслуженный профессор, ректор БГУ, действительный член Инбелкульта В. Пичета, действительный член Инбелкульта Д. Жилунович, действительный член и секретарь Инбелкульта В. Ластовский, действительный член Инбелкульта и председатель Главнауки БССР С. Некрашевич, Директор института сельского и лесного хозяйства Г. Горецкий, действительный член Инбелкульта, профессор Смолич и др.²

О своей солидарности с громадовцами и другими жертвами репрессий в Западной Беларуси заявили железнодорожники Минска, коллективы заводов «Энергия», «Варшавянка», «Красный Октябрь», врачи Витебска, учителя Орши, работники пищевых предприятий Мозыря и Могилева, студенты и преподаватели Белгосунiversитета. В ходе процесса над Громадой (февраль-май) газеты «Звезда» и «Советская Белоруссия» опубликовали сотни резолюций протеста.³

Во многих городах Европы происходили рабочие митинги, на которых выносились резолюции протеста против репрессий в Польше. Протестовали рабочие в Канаде, белорусские организации в Чехословакии, Латвии и Литве. Коммунистические фракции в Германии, Франции, Бельгии послали польскому правительству протест против массовых арестов, арестов послов и разгрома рабоче-крестьянских организаций. Так, по данным газеты «Бальшавік», только в Канаде в 1927 году состоялось свыше 35 митингов протеста против репрессий в Западной Беларуси, под резолюциями протеста были собраны десятки тысяч подписей. В Англии депутаты парламента. «друзья» рабочей партии подняли широкую кампанию против политики правительства в Польше.⁴

Секция МОПРа в США (международная защита труда) создала комитет борьбы с польской реакцией, провела демонстрации у зданий польских консульств. Видный участник революционного движения в Польше Д. Боген побывал в 28 городах США, выступал с информацией о протестах в Польше, о процессе над Громадой. В Париже по

¹ Польша – Беларусь (1921–1953): сб. документов и материалов. С. 96–97.

² Там же. С. 97–98.

³ Кобяк С. Под знаменем пролетарской солидарности. Минск, 1973. С. 33.

⁴ Там же. С. 101.

инициативе Красной помощи 1 июня 1928 г. состоялся массовый митинг, на котором была избрана делегация для вручения польскому посольству протеста против процесса над членами Громады и была послана телеграмма протеста Пилсудскому.¹

Вместе с тем, ряд деятелей БКРГ, в том числе Бронислав Тарашкевич, Рак-Михайловский, Волошин, Метла, которые были отправлены в СССР, БССР в результате обмена заключенных Польши и СССР и стали жертвами сталинских репрессий. Погибли и многие деятели КПЗБ, в т.ч. Логинович.

МОПР не поднял голос в защиту репрессированных деятелей БКРГ, КПЗБ в советской Белоруссии и СССР.

Проведение кампании в защиту Белорусской крестьянско-рабочей Громады содействовало, несмотря на ликвидацию БКРГ, сохранению её традиций.

Трудящиеся Западной Беларуси, БССР откликнулись на призывы МОПРа, КПЗБ проводили митинги, демонстрации, подписывали резолюции в защиту Громады. Довольно активно акции в поддержку Громады проходили в БССР, СССР, других странах. Значительное участие приняла в кампании интеллигенция, учёные, литераторы. Кампания активизировалась в связи с процессом 1928 г. над деятелями Белорусской крестьянско-рабочей Громады.

Деятельность по привлечению трудящихся в международных мопровских кампаниях в защиту жертв репрессий в разных странах явилась средством укрепления солидарности в борьбе за демократию, сыграла значительную роль в формировании традиций общедемократического движения.

Analyzed is the role of the MOPR (International Organization of Assistance to Revolutionaries) of Western Belarus, the BSSR, the USSR and other countries in conducting a campaign in support of the Belarusian Peasants' and Workers' Hramada. Shown are the worker's break outs in defense of the Hramada. Of importance was international solidarity in conducting the campaign. The MOPR also performed a broad-scale agitation work, leaflets and appeals were issued, money was collected. A Scientists' and Writers' was founded in the BSSR in support of the Belarusian Peasants' and Workers' Hramada (the Chairman was Yanka Kupala). The campaign contributed to keeping up traditions of the Belarusian Peasants' and Workers' Hramada in the Belarusian national liberation movement, in development of struggle for democratic rights and freedoms.

¹ Аврус А. Мопровские кампании против террора в Польше // Советское славяноведение. 1979. № 3. С. 36, 37.

Александр Ильин (Пинск)

Николай Синкевич (Береза)

Журналист-писатель и громадовец Владимир Гмыр

В межвоенное время в Вильно издавалось большое количество газет и журналов на белорусском языке, в которые нередко писали свои заметки простые крестьяне и рабочие. Многие из них, опасаясь репрессий польских властей, скрывались под псевдонимами и криптонимами. Сегодня перед литературоведами и историками стоит задача – установить подлинные имена корреспондентов белорусских газет. Нам удалось раскрыть больше 15 псевдонимов и криптонимов (*В. Тоска, Невесёлы песняяр, Польша, Ул. Польша, Оса, Сашыцкі, Бой, Чарот, Чорны, Нядоля, Нягутэйшы, Сербак, Зініч, З-ч, Г.* и др.) под которыми скрывался крестьянин-полешук Владимир Гмыр. Он писал также и рассказы, а в 1929 году двадцатитрёхлетний крестьянин стал редактором одной из крупнейших тогдашних белорусских газет в межвоенной Польше – “Сялянская Ніва”.

Владимир Фаддевич Гмыр родился 11 ноября 1905 года в деревне Сошица, расположенной возле местечка Селец (в одном километре) на северо-востоке Пружанского повета¹. Его родители, Фаддей Максимович Гмыр (1871-1948) и Мария Гмыр (в девичестве Валюшко, 1876-1953), были простыми крестьянами.

Володя Гмыр окончил Сошицкое одноклассное народное училище, где учителями были Павел Конончук и Василий Таразевич. Во время Первой мировой войны, летом 1915 года, отступая на восток под напором немецкой армии, российские казаки сожгли на Брестском Полесье 1006 деревень и 38 фабричных предприятий, в том числе и деревню Сошица. Семья Фаддея Гмыра эвакуировалась и оказалась в Рязанской губернии. Там Володя Гмыр продолжил своё образование.

Жизнь беженцев в России была тяжёлой, а во время гражданской войны она стала просто невыносимой: голод, разруха и террор. Поэтому беженцы просто рвались в родные места, которые уже оказались в границах другого государства – возрождённой Польши. Семья Фаддея Гмыра в 1921 году вернулась в родную деревню.

Бурные годы войн и революций способствовали раннему взрослению Володи Гмыра, который увлёкся в России революционными идеями. Его односельчанину, бывшему большевистскому комисса-

¹ Теперь Берёзовский район Брестской области.

ру Ивану Михайлович Хведчене (1901-1933) удалось в 1924 году создать коммунистическую ячейку, в которую вошли Владимир Гмыр, его сосед Макар Скробот (1904-1942), а также – Юлия Зданович и Пётр Скробот, на её базе вскоре был создан Селецкий (Сошицкий) подрайком КПЗБ.

В июле 1925 года, по инициативе КПЗБ, произошёл раскол в белорусской фракции польского сейма, из которой выделилась группа депутатов во главе с Брониславом Тарашкевичем (1892-1938), провозгласившая создание самостоятельной прокоммунистической организации – Белорусской крестьянско-рабочей громады (БКРГ). 16 августа 1926 года был создан Сошицкий кружок БКРГ, состоявший приблизительно из 20 членов. В работе сошицкого кружка активное участие принял Владимир Гмыр: он был секретарём кружка, а его друг и свояк¹ Серафим Максимович Ярмашевич (1906-1991) – председателем. Фаддей Гмыр был также членом БКРГ.

Приведём состав² (вероятно, неполный) сошицкого кружка:

Члены БКРГ деревни Сошица:

1. Быцкевич Григорий
2. Дрыга Григорий [родился 11.01.1909]
3. Гордзейчик Григорий [30.08.1906]
4. Гордзейчик Роман [02.01.1901]
5. Гордзейчик Серафим [сын Михаила, 11.01.1909]
6. Гуль Степан
7. Юзефович Василий
8. Юзефович Григорий
9. Крес Александр [14.03.1905]
10. Кевля Максим – казначей
11. Ярмашевич Серафим – председатель
12. Линник Владимир
13. Скробот Серафим
14. Нипарко Василий [12.08.1901]
15. Пунько Василий [04.03.1900–1942]
16. Петрукович Ольга
17. Петрукович Иосиф [07.03.1896]
18. Зданович Юлия [12.02.1906]

Отметим, что в соседнем местечке Селец кружок Громады насчитывал 59 членов.

Авторитет Громады среди крестьян стремительно возрастал, что напугало польские власти: в начале 1927 года БКРГ была за-

¹ Серафим Максимович Ярмашевич был женат на сестре Владимира Гмыра – Вере.

² Государственный архив Брестской области (ГАБО). Ф. 94. Оп. 2. Д. 1041. Л. 7.

прещена. Владимир Гмыр написал открытое письмо в защиту Громады, но редакция белорусской газеты “Сялянская Ніва”, с которой он начал сотрудничать, отказалась его печатать: «Карэспандэнцыю вашу зьмяшчаем. Пішыце больш, на маркі і паперу прышлём. Адкрытага пісьма аб Громадзе не зьмешчаем».

Аресты громадцев на Пружаншчине начались ещё в конце 1926 года, тогда полицией был разгромлен Берёзовский райком КПЗБ. 1 и 2 января 1927 года сошицкая молодежь (прежде всего комсомольцы) собирала среди односельчан деньги для помощи политическим заключённым, сидевшим в пружанской тюрьме. Было собрано 60 злотых. Когда Владимир Гмыр в селецком почтовом отделении посылал эти деньги в пружанскую тюрьму, его арестовала полиция. Ему предъявили обвинения в подрывной деятельности, принадлежности к КПЗБ и МОПРу. Однако полиции это доказать не удалось, и после двухмесячного заключения в пружанской тюрьме Владимира Гмыра отпустили. Но полиция следила за каждым его шагом, он жаловался на это редакции газеты “Сялянская Ніва”, которая ему ответила: «Паліцыі не забараніш сачыць за працаўнікамі ў беларускім руху».

Увлёкся Володя Гмыр и белорусской культурой. Он выписывал и читал белорусские газеты. Можно предположить, что в этом главную роль сыграл его старший друг и товарищ-единомышленник Иван Хведченя, который окончил Иркутскую учительскую семинарию, писал стихи. Он проявил себя патриотом белорусской культуры: был в годы Гражданской войны, когда жил в Петрограде, активным членом Белорусского вольно-экономического общества, целью которого было содействовать развитию науки, культуры и народного хозяйства в Беларуси. В правление этого общества, созданного в ноябре 1918 года, входили выдающиеся учёные: академик-филолог Евфимий Карский (1860-1931), академик-историк Сергей Ольденбург (1863-1934), академик-филолог Алексей Шахматов (1864-1920), член-корреспондент, историк церкви, пружанец Платон Жукович (1857-1919), фольклорист Александр Сержпутовский (1864-1940), историк и экономогеограф Евсей Канчер (1882-1979), экономист и писатель Иван Петрович (псевдоним Янка Нёманский, 1890-1937) и др. Белорусское вольно-экономическое общество возглавил тогда Евсей Канчер.

Возможно, что именно Иван Хведченя, увидев литературный талант сошицкого паренька, вдохновил его писать заметки в белорусские газеты о жизни родной деревни.

Первая, известная нам, статья молодого литератора Владимира Гмыра, “Да чаго-ж мы дажыліся?” появилась в виленской громад-

ской газете “Жыцьцё Беларуса” (1925, 4 ноября). Она была посвящена непростой тогдашней проблеме села – лечению больных домашних животных. Следующая его статья “Свой пашкодзіў” была опубликована уже в белорусской полонофильской газете “Грамадзкі Голас” (1925, 23 декабря), которую редактировал православный священник Фёдор Верниковский (1861-1935?). В статье рассказывается о неудачной попытке создания в Сошице белорусской школы. Вообще, школьная тема – сквозная в публицистике Владимира Гмыра. Много его критических заметок в различных белорусских газетах были посвящены польскому военному осадничеству. Польское правительство выделяло осадникам лучшие земли на “крэсах восточных”, которых тогда так не хватало полесским крестьянам.

Владимира Гмыра можно назвать энциклопедистом жизни деревни Сошица и местечка Селец: не было такой стороны жизни простого крестьянина и такой проблемы деревенской жизни, про которые он не писал. Когда появилась Громада, то молодой громадовец Владимир Гмыр стал, естественно, печататься в громадовских газетах: “Жыцьцё Беларуса”, “Наша Справа”, “Беларуская Ніва”, “Права Працы” і др.

В конце 1927 года Владимира Гмыра снова арестовали. В газете “Сялянская Ніва” (1927, 29 кастрычніка) читаем:

«Арышты ў Пружаншчыне. У Пружаншчыне гэтымі днямі адбыліся арышты. Арыштаваны ўл. Гмыр і другія і пасаджаны ў вастрог у Вільні на Лукішках.

Пасол Ярэміч рабіў інтэрв’яцыю ў гэтай справе, з мэтай звальнення арыштаваных, якія, як выясьнілася, арыштаваны за прыналежнасьць да ліквідаванай „Грамады“.

Сярод арыштаваных ёсьць асобы, якія яшчэ перад ліквідацыяй вышлі з Грамады і ў далейшым нічога з яе акцыяй ня мелі.

Як відаць, дык творыцца нешта іншае!...»

Владимир Гмыр был отправлен под конвоем в Вильно, где 23 февраля начался знаменитый процесс над Громадой (процесс 56-ти). На скамье подсудимых оказалось 56 громадовцев¹, среди которых были депутаты польского сейма: Бронислав Тарашкевич (1892-1938), Семён Рак-Михайловский (1885-1938), Пётр Метла (1890-1936), Павел Волошин (1891-1937), видные белорусские деятели: Антон Луцкевич (1884-1942), Радослав Островский (1887-1976), Максим Бурсевич (1890-1937), Фабиан Окинчиц (1886-1943), священник Александр Ковш (1884-1943) и др. «У агульных вывадах пракаратура абвінавачвае: усіх 56 абвінавачаных у тым, што ў часе ад 1926 году да половы студзеня 1927 году бралі ўдзел у змове пад назовам

¹ 55 белорусов и 1 поляк.

“Беларуская Сялянска-Работніцкая Грамада”, маючы на мэце даканаць замах на дзяржаўны лад Польшчы, такжа – на цэласьць яе тэрыторыі шляхам увядзеньня дыктатуры пралетарыяту, савецкага ладу і адарваньня ад Польшчы, пры помачы ўваружанага паўстаньня, паўночна-ўсходніх ваявадзтваў і далучэньня іх да Савецкай Расеі, пры чым для здзяйсненьня гэтай мэты мелі складаружжа»¹.

Владимира Гмыра обвиняли по 102-й статье Уголовного кодекса, ему грозило по этой статье 8 лет тюрьмы. Подсудимых защищали известные адвокаты: Казимир Петрусевич (1872-1949), Теодор Дурач (1883-1943) и Евгений Смяровский (1878-1932) и др. Судебный процесс вызвал большой резонанс не только в Польше, но и за её границами. На нём были аккредитованы два советских журналиста, один американский, а также десятки польских, в основном, виленских и варшавских.

22 мая 1928 года в Виленском окружном суде был зачитан приговор, по которому депутатов сейма приговорили каждого к 12 годам строгого тюремного заключения, 33 подсудимых получили от 3 до 8 лет каторги, а 19 человек оправдали, в том числе Владимира Гмыра, Антона Луцкевича, Радослава Островского, Александра Ковша и др. «Апраўданых у той самы дзень звольнілі з вастрогу. Асуджаных у той жа дзень змясьцілі ў два вагоны і адправілі з Вільні двума кірункамі. Адзін вагон пашоў праз Горадню, а другі праз Ліду – на Варшаву»².

Племянник Владимира Гмыра – Николай Ярмашевич вспоминает: «Однажды, когда я расспрашивая у отца о жизни в Западной Беларуси при поляках, о подпольщиках сошицких, о его швагере (шурине) Владимире Гмыре, отец сказал, что после процесса 56-ти польская дефензива пристально следила за поведением участников процесса, оправданных и выпущенных на волю, следила она и за Владимиром Гмыром. Дефензива несколько раз проводила у него обыски, перетряхивала всё, что было в доме, в хлеве, и некоторые книги, газеты и рукописи забрали с собой. Но Владимир Гмыр, зная повадки дефинзивы, был очень бдительным, свои самые секретные бумаги с фактами, сведениями о своей подпольной деятельности и других подпольщиков, не держал открыто в своём доме, а прятал в огороде или в ближнем от деревни лесу, в народе “местной хвойне” (полоса леса между Сошицей и Ясельдой)».

Оправдание Владимира Гмыра в Виленском окружном суде, наверно, вызвало настороженность в прокоммунистической среде.

¹ Сялянская Ніва. 1928. № 22.

² Сялянская Ніва. 1928. № 30.

Он вынужден был перейти в белорусский антикоммунистический лагерь – Беларускі Сялянскі Саюз (БСС). Возникновение Громады в 1925 году привело к расколу белорусского национального движения в Польше. Депутат сейма Фабиан Еремич (1891-1958) и сенатор Василий Рогуля (1879-1955) в противовес Громаде создали антикоммунистическую крестьянскую партию – Беларускі Сялянскі Саюз. Фабиан Еремич искал сторонников в провинции среди белорусских патриотов, разочаровавшихся в БКРГ. И таких людей белорусский политик нашел в Берёзе-Картузской, Блудне и Сошице: бывших громадовцев – Антона Мычко (1897-?), Андрея Позняка (1886-1964), Александра Левковича (1889-?) и Владимира Гмыра. Интересно, что активным членом БСС был и отец Владимира Гмыра. 30 октября 1927 года в городке Берёза-Картузская состоялась Пружанская поветовая конференция БСС при участии депутата сейма Фабиана Еремича. Председателем конференции был избран крестьянин деревни Сошица – Фаддей Гмыр.

Естественно, Владимир Гмыр стал активно печататься в органе БСС – газете “Сялянская Ніва”, которую редактировал Фабиан Еремич. Почти в каждом номере газеты стали появляться заметки её сошицкого корреспондента. В газете было напечатано также четыре его рассказы: “З успаміну мінулага”, “Забіў!...”, “Паганая служба” и “Сон Данілка”. Эти рассказы довольно интересны: своим психологизмом и интересом к человеку в пограничном состоянии. Они во многом автобиографичны. Из переписки Владимира Гмыра с редакциями белорусских газет видно, что он высылал туда и другие рассказы, которые так и не были опубликованы. Например, в 1927 году послал в редакцию газеты “Сялянская Ніва” рассказ “Бандыт”, а в 1930 году – в редакцию газеты “Наперад” рассказ “У ноч на Вадохрышча”...

Депутату Фабиану Еремичу не хватало времени заниматься газетой “Сялянская Ніва”, поэтому редакторство он передал Ал. Каптуру. Качество газеты стало неуклонно ухудшаться. Наверно, давно Фабиан Еремич заметил талант и энергию молодого сошицкого литератора и в начале 1929 года пригласил Владимира Гмыра приехать в Вильно и возглавить редакцию “Сялянскай Нівы”. К сожалению, в это время БСС стал испытывать материальные трудности: если раньше газета выходила два раза в неделю, то в 1929 году она стала выходить нерегулярно – за год вышло всего 9 номеров. Неопытный редактор Владимир Гмыр не смог исправить ситуацию и вынужден был уйти с поста редактора (под его руководством вышло всего 5 номеров). Редактором “Сялянскай Нівы” стал С. Свистун. Вскоре, в 1930 году, газета прекратила своё существование.

Владимир Гмыр стал искать газеты, где можно было бы печататься. В конце 1929 года полонофильская белорусская организация “Центросоюз” стала издавать газету “Наперад”. Фактическим редактором газеты был выдающийся белорусский политический и культурный деятель Антон Луцкевич, который тогда вызывал страшную ненависть в прокоммунистической части белорусского движения. Владимир Гмыр стал членом редколлегии газеты. Однако после опубликования трёх его статей сотрудничество с газетой на этом и закончилось.

Некоторые современники-враги Владимира Гмыра считали, что он остался верен коммунистической идее. Так, какой-то идейный враг, наверно, пострадавший от его критики, скрывшийся под псевдонимом “Іржа”, писал в полонофильской газете “Беларускае Слова” (1927, 29 траўня):

Бальшавіцкая зараза.

(Пружаншчына).

Ужо ня раз пісалася, што Сель-саюз Ярэміча і Рагулі ўва ўсім унасьледаваў тактыку нябошчыцы гнілой памяці камуністычнай “Грамады”. Доказаў гэтаму аж за шмат. Найярчэйшымі з іх ёсьць тые, што ўсе былыя дзеячы, платныя агенты “Грамады” перавярнуліся раптам у дзеячаў-агентаў (ну і пэўня-ж ня дармавых Сель-саюзу).

Ведомы ў нашай ваколіцы былы камуністычна-грамадаўскі платны агент Гмыр Уладзімер сел.[янін] з в. Сашыцы, Селецкае гміны, адсядзеўшы ў Пружанскім вастрозе два месяцы і па звальненьню (мне задаецца ня па чыстаму – але аб гэтым пасля) ня знайшоў ў жывых здохлае Грамады, – стаў раптам заядлым паклоньнікам Ярэміча і Рагулі.

У кожны нумар новае бальшавіцкае воргану “Сялянскае Нівы” ён пасылае свае брахні – корэспондэнцыі пад псеўданімамі, зьменнымі, як яго і ягоных кумпаноў скура, як “Сашыцкі”, “Полымя” і ў апошнія часы “Оса”. У сваіх корэспондэнцыях ён аблівае брудам ўсё тое і ўсіх тых хто ня ў ягоную дудку грае.

Дзякаваць аднак Богу гэтак шкодных для сялянства элемэнтаў у нашай ваколіцы больш няма. А бальшавіцкі платны агент Гмыр ужо пагрыз два месяцы вастрожскую рашотку, – дачакаецца пагрызе і болі але ... каб часам ня паламаў ўжо на ёй зубы.

Іржа.

В конце 1928 года польская полиция отмечала, что Владимир Гмыр постоянно контактирует с видными местными коммуниста-

ми: Герасимом Хведченей¹ из Осовцев, Степаном Крагелем из Стригини, Степаном и Семёном Говорко² из Сельца. Полиция предполагала, что они создают коммунистическую организацию.

Однако, похоже, что в 30-е годы Владимир Гмыр отошёл от коммунистической деятельности, однако польская полиция и военная разведка держала его под наблюдением. В 1930 году полиция так его охарактеризовала: «Гмыр Владимир Фаддевич, 26 лет, в 1927 году был арестован как видный деятель Белорусской крестьянско-рабочей громады и член МОПРа, однако Виленский окружной суд его освободил, был редактором белорусской газеты в Вильно, живёт в Сошице, гмина Селец. Контактирует с депутатским клубом “Змаганне”, Дмитрием Иовиком³ из Косовского уезда и др.».

В 1932 году Берёзовский райком КПЗБ снова был разгромлен. Только к 1936 году оживилась деятельность сошицкой ячейки КПЗБ, которую возглавил Макар Скробот. В многочисленных доношениях польской полиции о деятельности тогдашней сошицкой коммунистической ячейки Владимир Гмыр ни разу не упоминался.

Живя в дальнейшем в Вильно, Владимир Гмыр перебивался случайными заработками: пытался сотрудничать с белорусскими газетами. И всё-таки Владимир Гмыр вынужден был вернуться в родную деревню – Сошицу, где стал работать на земле, отец ему ещё раньше выделил ему гектар земли. Владимир Гмыр женился на простой, неграмотной сошицкой крестьянке Зинаиде Максимовне Кевля (1909-1995). У супругов Владимира и Зинаиды Гмыр было четыре сына: Александр, Юрий, Владимир и Марк.

В середине 30-х годов польские власти нанесли сильный удар по белорусскому движению: запретили белорусские партии и организации, закрыли газеты... Владимиру Гмыру негде было печататься, но его душе хотелось писать и видеть на страницах газет свои статьи. Он стал писать в польские газеты. Нам известна только одна его статья в “Gazeta świąteczna”, посвященной любимой его теме – школьному делу.

1 сентября 1939 года фашистская Германия вероломно напала

¹ Герасим Яковлевич Хведченя (1897–?) – секретарь Осовской ячейки и курьер РК КПЗБ, сидел в польских тюрьмах.

² Степан Говорко (1902–?) – видный селецкий коммунист, секретарь Селецкого подрайкома КПЗБ, председатель потребительского кооператива “Зубр”, сидел в польских тюрьмах; Семён Иванович Говорко (1897–?) – казначей Селецкого подрайкома КПЗБ, сидел в польских тюрьмах.

³ Дмитрий Иовик – председатель Косовского окружного правления «Товарищества Беларускай Школы», близкий соратник депутата сейма Ивана Грецкого, члена депутатского клуба “Змаганне”.

на Польшу – началась Вторая мировая война. С радостью Владимир Гмыр встретил в сентябре 1939 года приход Красной армии. Советская власть относилась к Владимиру Гмыру подозрительно: его даже не избрали в депутаты Сошицкого сельсовета.

Владимир Гмыр организовал тогда в родной деревне школу, в которой учил грамоте взрослых односельчан, и которая со временем, была преобразована в государственную вечернюю школу. Он писал в газетной заметке: «У вёсцы з мінулага года рэгулярна працуе вячэрняя школа для дарослых. Кіруе ёю настаўнік гэтай вёскі. Школу наведвае вялікая колькасць мужчын і жанчын. Усе яны старанна адносяцца да вучобы».

Работая учителем, Владимир Гмыр в душе остался журналистом. Он стал писать заметки об “успехах” советской власти в родной деревне в обласной газете “Зара”, которая была органом Брестского обкома КП(б)Б и облисполкома, а также – в польской газете “Sztandar Wolności”, выходившей тогда в Минске. Селькор часто писал и критические статьи, обличая местное начальство, руководство сельской кооперативной торговли, сошицкую пожарную команду и т. д.

25 июня 1941 года в Сошицу вошли немецко-фашистские оккупанты. В феврале 1942 года после неудач на фронте оккупанты арестовали и посадили в пружанскую тюрьму деревенский советский актив, преимущественно депутатов Сошицкого сельсовета, в числе их оказался и Владимир Гмыр.

5 мая 1942 года арестованных расстреляли в деревне Слободка под Пружанами.

Надеюсь, что имя забытого писателя-журналиста и видного громадовца – Владимира Гмыра будет возвращено в белорусскую культуру.

The article deals with the life and work of prominent hromadaman to Pruzhany, journalist, writer, editor of the newspaper “Selyanska Niva” Vladimir Hmyr (1905-1942), who was one of the organizers and leaders of the circle Belarusian Peasants and Workers Union (Hramada) in the village Soshitsa of the Selets commune.

Формирование банковской системы Западной Беларуси в первой половине 1920-х годов

На территории Западной Беларуси вначале 1920-х гг. функционировало достаточно большое количество кредитных учреждений. Очевидно, что большая их часть располагалась в крупных центрах, таких как Вильно, Белосток, Гродно.

На территории Западной Беларуси продолжали функционировать кредитные учреждения, основанные еще во времена Российской империи.

Кредитное товарищество в Белостоке там было основано в начале XX века – 1911 году. За короткий срок оно не успело набрать значительные обороты и имело капитал всего в 0,75 млн. рублей. Хотя в дальнейшем это организация существовала вплоть до начала Второй мировой войны.

Виленское кредитное общество было основано еще 1897 году и к 1914 году его оборот составил 3,5 млн. царских рублей. К 1930-м годам обороты конторы возросли и составили уже 5 млн. злотых¹.

Собственно на территории крессов восточных продолжали существовать и другие кредитные учреждения, которые были основаны в предыдущую эпоху.

На Виленщине действовало Кредитное промышленное товарищество, которое объединяло мелких и средних купцов и промышленников. Оно имело своё отделение в Варшаве и ряде городов Польши. Правда, к 1914 году количество его отделений сократилось с 11 до 5.

Кроме того в среде мелких и средних предпринимателей популярными были общества взаимного кредитования. Подобного рода организаций работали по известным тогда схемам немецких финансистов Шульце (Шульце-Деличский тип) и Райффайзена. К 1914 году в стране насчитывалось 98 подобных обществ.

Кроме того, в 1907 году в Вильно появились польские товарищества поддержки инициатив. В православных приходах стали появляться кредитные учреждения, которые контролировались политической организацией «Союз Русского народа».

К 1914 году на территории северо-западных губерний Российской империи насчитывалось 1050 кредитных обществ с капиталом в 36, 9 млн рублей и общим оборот в 158, 3 млн рублей².

¹ Morawski W. Słownik historyczny bankowości polskiej do roku 1939. Warszawa, 1998. S. 66.

² Morawski W. Słownik historyczny bankowości polskiej do roku 1939. S.86.

Вскоре, после провозглашения в ноябре 1918 г. независимости Польского государства, был образован ряд государственных банков. Первым из них, в соответствии с Законом Польши от 5 февраля 1919 г.¹, стал Сельскохозяйственный банк (Bank Rolny), который в 1921 г. был переименован в Государственный сельскохозяйственный банк (Panstwowy Bank Rolny). Основные его задачи: выделение кредитов землевладельцам (как помещикам, так и крестьянам) и финансовая помощь в проведении аграрной реформы, которая включала в себя три важнейших компонента – парцелляцию (продажа земли крестьянам небольшими наделами), коммасацію (объединение разрозненных крестьянских наделов в один участок) и хуторизацию, или осадничество (расселение в Западной Беларуси польских военных и гражданских колонистов), а также финансирование мелиорации земель.

Отделение Государственного сельскохозяйственного банка (ГСБ), обслуживающее Полесское воеводство, находилось в Пинске. ГСБ активно поддерживал поветовые коммунально-сберегательные и гминные кредитно-сберегательные кассы, которые были созданы во всех поветах и гминах и являлись учреждениями мелкого кредита.

В 1919 г. появилось еще одно государственное общепольское кредитное учреждение – Сберегательная почтовая касса (Pocztowa Kasa Oszczędności), отделения которой функционировали также во всех центрах поветов и гмин.

В 1924 г. было образовано два новых государственных банка – Банк Польский (Bank Polski) и Государственный хозяйственный банк (Bank Gospodarstwa Krajowego). Банк Польский создавался вместо образованного в декабре 1916 г. немецкими оккупационными властями в Варшавском генерал-губернаторстве эмиссионного банка, называвшегося Польская краевая кредитная касса (Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa).

Государственный польский банк возник в форме акционерного общества с капиталом в 100 млн. злотых. Его акции были распроданы на свободном рынке, что позволило банку стать независимым от иных государственных структур и проводить самостоятельную политику. Главными его задачами определялись: эмиссия денег, регулирование денежного оборота и предоставление кредитов государственным учреждениям, кооперативным организациям и частным лицам. Однако из-за кризиса 1925 года Государственно-

¹ Баюра А Кредитно-банковские учреждения Западной Беларуси в 1919 – 1939 гг. // Банкаўскі веснік. 2012. № 1. С. 23.

му польскому банку пришлось сосредоточить весь свой капитал на поддержании курса национальной валюты и отойти от других функций центрального банка страны. Пока существовала Вторая Речь Посполитая, банк выполнял в основном функцию эмиссионного центра.

В Полесском воеводстве функционировало два отделения государственного банка – в Бресте и в Пинске.

Задачей Государственного хозяйственного банка (ГХБ) было обеспечение долгосрочными кредитами промышленных предприятий, в первую очередь занятых в строительстве жилья. Кроме того, данный банк выдавал ссуды более мелким кредитным учреждениям. В Полесском воеводстве его отделение было открыто в Пинске в 1925 г.

Значительное внимание польские власти уделяли развитию учреждений среднего и мелкого кредита.

Так, 29 октября 1920 г. был утвержден примерный Устав кооперативных банков, который во многом повторял российское положение “Об Обществах взаимного кредита” (ОВК) 1895 г. Кооперативные банки во многом пользовались поддержкой ГХБ.

Определенное отношение к нашему региону имел «Сахарный Банк в Познани», поскольку именно через него осуществлялись операции по покупке/продаже сахара на складах в Бресте, Барановичах, Белостоке, Вильно и Пинске¹.

В Белостоке и Вильно работали отделения Торгового банка. Активно на территории Западной Беларуси работал Частный Торгово-промышленный банк (Bank dla Handlu i Przemysłu). Помимо отделения в Гродно, в 1925 году он проводил свои операции через представительства в Белостоке, Бресте, Вильно, Волковыске, Городее, Кобрине, Лиде, Лунинце, Несвиже, Пинске, Сарнах, Столбцах.

Отделения Кредитного банка были открыты в 1923 году в Барановичах, Белостоке, Бресте, Несвиже, Пинск, Сарны. Правда, уже в 1924 году банк вынужден был войти в ассоциацию с Торгово-промышленным банком.

В Вильно в начале 1920 годов были представительства ряда небольших коммерческих банков:

- Восточный банк;
- Банк союза предпринимателей;
- Банк союза землевладельцев;
- Польский торговый банк в Кракове.

¹ Morawski W. Słownik historyczny bankowości polskiej do roku 1939. S. 97.

В общепольском классификаторе существовали и три виленских банка.

Виленский крайовый банк был мелким банком, период расцвета которого пришёлся на 1922-1923 годы. Проводил в основном спекулятивные операции, поэтому со стабилизацией финансовой системы Польши (после 1925 г.) потерял свою традиционную нишу и обанкротился в 1927 году.

Виленский кредитный банк также просуществовал всего 4 года (1921-1924). Правда ему удалось создать филиальную сеть на Виленщине и даже офис в столице страны.

Виленский сельскохозяйственно-промышленный банк возник в 1920 году и был тесно связан с Виленским сельскохозяйственным синдикатом. Капитал банка в период расцвета (1923 г.) составлял 0,5 млрд. польских марок. К 1926 году фактически перешел под управление Польского Акционерного Коммерческого банка. Имел отделения по Виленскому воеводству и в Варшаве.

Виленский крестьянский банк. Самое старое банковское учреждение региона. Основанный в 1872 году, к началу 1920 годов остался крупным и успешным банком. Это был единственный банк страны, который, несмотря на кризис 1929 – 1933 годов, выплачивал своим акционерам дивиденды. Активы в 1925 году составили 5,25 млн. злотых¹.

Частный Виленский торговый банк. Возник в 1873 году. В период независимости Польского государства банк снизил активность операций. К тому же, неудачным было вхождение в банковский консорциум во главе с Польским торговым банком в Кракове, а также попытка создания дочернего Польского парцеляционного банка (1921 г.). Банк открыл отделы в Лиде, Сувалках и Варшаве.

Банку с большими трудностями удалось сохранять свои активы уже начиная с 1925 года. Мировой экономический кризис усугубил его положение. Вклады снизились на 20 %, а его ценные бумаги и вовсе потеряли половину стоимости. Однако благодаря долгой истории и узнаваемому бренду, банку удалось благополучно просуществовать до 1939 года².

В Белостоке были представительства следующих польских банков:

- Банк союза землевладельцев;
- Польского акционерного коммерческого банка;

Достаточно большая сеть отделений была на кресахвсходних у Банка польской земли (основан в 1918 году): Барановичи, Брест,

¹ Morawski W. Słownik historyczny bankowości polskiej do roku 1939. S.183–185.

² Morawski W. Słownik historyczny bankowości polskiej do roku 1939. S.185–186.

Вильно. Правда, уже в 1922 году большинство акций банка, равно как и его отделений в регионе, перешло в активы Торгового банка, который с помощью этого расширил своё присутствие в регионе.

Занять нишу в Западной Беларуси пытался и Польский кресовый банк, основанный в 1921 году. Он открыл 3 отделения – в Бресте, Гродно, Пинске. Просуществовал только до 1924 г.¹.

Таким образом, кредитно-банковские учреждения западнобелорусских воеводств в первой половине 1920-х годов представляли весь спектр подобных учреждений во Второй Речи Посполитой. В основном здесь были представлены государственные банки, сберегательные кассы и учреждения среднего и мелкого кредита, в меньшей степени – частные акционерные банки. Наиболее развитой являлась сеть учреждений мелкого кредита. Это можно объяснить тем, что в отличие от других регионов Польши в Западной Беларуси преобладали предприятия кустарно-ремесленного и мануфактурного типа, не требующие больших капиталовложений.

The article covers the issues of formation of banking system in Western Belarus in early 1920s.

¹ Там же. S.165.

Яўрэй ў заходнебеларускай мясцовасці “за польскім часам” (на прыкладзе Круговіцкай гміны Лунінецкага павета Палескага ваяводства)

Круговіцкая воласць размяшчалася на захадзе Слуцкага павета Мінскай губерні. Рэвалюцыйны 1917 г. прывёў да таго, што ўлады ў вёсцы пачалі змяняцца вельмі часта: царская, Часовага ўрада, савецкая, нямецкая, затым зноў савецкая – і гэта за два заключныя гады Першай сусветнай вайны.

Ваеннае ліхалецце не скончылася, а змянілася ў 1919 г. чарговай вайной – савецка-польскай, якая прайшла па круговіцкіх землях некалькімі хвалямі. Войскі адноўленай Польшчы занялі вёску Вялікія Круговічы пад канец ліпеня 1919 г. Улада палякаў пратрымалася з год: у сярэдзіне лета 1920 г. зноў прыйшлі саветы. Але ненадоўга. У пачатку кастрычніка таго ж года вярнуліся палякі. Гэтым разам амаль на два дзясяткі гадоў. 18 сакавіка 1921 г. у Польшчы бальшавікі купілі мір, у кошт якога трапіла і паў-Беларусі. Круговічы ў выніку апынуліся па заходні бок мяжы, ад якой вёску раздзяляла каля 30 км і якая стала важным чыннікам вясковага жыцця. Воласць перайменавалі ў гміну, збольшага пакінуўшы яе лакалізацыю. У параўнанні з сучаснымі сельскімі саветамі гміны былі большымі па памерах. У прыватнасці Круговіцкая займала траха не палову сучаснага Ганцавіцкага раёна (паўночную яго частку). У склад Круговіцкай гміны, напрыклад, уваходзіла ўсё разам каля 80 населеных пунктаў.

На тэрыторыі Круговіцкай воласці доўгі час не было ні мястэчак, ні чыгуначных станцый. Таму і пражыванне яўрэяў калі і магло быць, дык не масавага характару.

Яўрэйская гісторыя ў Круговіцкай воласці пачалася ў заключнай трэці XIX ст. Цар Аляксандр II у 1863 г. ліквідаваў абмежаванні адносна жыхарства яўрэяў. Закон дзейнічаў да 1882 г.¹ У пачатку XX ст. колькасць жыхароў яўрэйскай нацыянальнасці ў воласці перавысіла сотню.

У 1921 г. польскія ўлады правялі перапіс і выявілі ў адзіным мястэчку гміны – у Ганцавічах – 485 іўдзеяў (чытай: прадстаўнікоў яўрэйскай нацыянальнасці). Гэта – без малога палова ад усіх жыхароў населенага пункта. Па гміне ў цэлым такой нацыянальнасці было 592 чалавекі. Значыць, больш чым сотня

¹ Соркіна І. Міхалова ў дакументах архіўных фондаў губернскіх адміністрацый. (другая палова XIX – пачатак XX ст.) // Бельскі гостінец. 2011. № 2 (44). С. 57.

іўдзеяў жыло ў сельскай мясцовасці. Яўрэйскую прысутнасць там, аднак, па-ранейшаму можна назваць збольшага кропкавай. 107 яўрэяў па вёсках Круговіцкай гміны ў 1921 г. размяркоўвалася наступным чынам. Сама больш – у Дзяніскавічах (34) і Ескавічах (16), а таксама ў Агарэвічах (17). Цікава, што нават у Малых Круговічах пражывала 8 яўрэяў – у два разы больш чым у Вялікіх. Пражывалі яўрэі таксама ў Будчы (6), Дубняках (6), Начы (6), Лактышах (5), Востраве (3), Лахаўшчыне (2)¹. Думаецца, усе яны адносіліся да ганцаўскай абшчыны. Колькасць ганцаўскіх яўрэяў, такім чынам, за два дзясяткі гадоў вырасла ў пяць разоў!

Яшчэ больш хуткі прырост яўрэйскага насельніцтва назіраўся ў 1920–1930-я гг. Фактычна яшчэ ў першай палове 1920-х гг. яно пераваліла за палову ўсіх жыхароў мястэчка. Суадносіны яўрэяў з астатнім насельніцтвам у 1930-я гг. ужо складалі каля 70%.

Аднак звестак, што адбываўся значны прырост па вёсках у міжваенны перыяд, не выяўлена. Хутчэй за ўсё павелічэнне да-тычылася перш за ўсё мястэчка, з якім у большасці вясковыя прадстаўнікі гэтай нацыянальнасці былі звязаны каранямі ці сваяцкімі сувязямі. Да таго ж, па нашых назіраннях, народжаныя ў вёсках яўрэі маглі сваё жыццё скіроўваць у больш перспектывнае для сацыялізацыі мястэчка.

У 1935 г. Ганцавічы налічвалі каля 2300 жыхароў. Такім чынам, да яўрэйскай нацыянальнасці належала прыкладна 1600. Гэта адпавядае прасочанай тэндэнцыі размнажэння ганцаўскіх яўрэяў. Калі за 19 гадоў (1902–1921) іх колькасць вырасла ў пяць разоў, дык за 14 гадоў (1921–1935) іх колькасць павялічылася больш чым у тры разы (гл. дыяграму).

Беларускія нашчадкі Маісея хоць і жылі даволі закрытай суполкай, прымалі актыўны ўдзел у агульнадзяржаўным жыцці. Яны праяўлялі высокую палітычную актыўнасць. Яўрэі годна адстойвалі свае правы. Прычым, як паведамляюць архіўныя дакументы, у ход ішлі як легальныя метады, так і сродкі, якія выходзілі за рамкі закона. Палітычна актыўныя прадстаўнікі гэтай нацыянальнасці былі заангажаванымі ў асноўным двума ідэйнымі кірункамі – камуністычным і сіянісцкім.

Так, сярод удзельнікаў камуністычнага руху ў Круговіцкай гміне было шмат з яўрэйскімі прозвішчамі. Напрыклад, арганізаваную ў 1925 г. мястэчкавую ячэйку КПЗБ узначаліў Навум Майсеевіч Шмуклер. Сярод падазраваемых у камуністычнай дзейнасці і затрыманых паліцыяй у Лунінцы таксама аказаліся два ганцаўскія

¹ Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Tom VIII. Województwo poleskie. Warszawa, 1924. S. 38–39.

месцічы з характарыстычнымі імёнамі і прозвішчамі – Рахэль Кербэль і Янкель Пацыкольскі¹. У недалёкай будучыні, калі прыйшла савецкая ўлада і ёй спатрэбіліся мясцовыя сімпатыкі для нізавых кіраўнічых пасадаў, у гміне адшукалі 33 колішніх камуністаў, з якіх роўна трэць былі яўрэйскай нацыянальнасці (плюс 20 беларусаў і 2 палякі)². Гэтыя лічбы сведчаць, якімі былі прыкладныя суадносіны паміж нацыянальнасцямі сярод камуністаў Круговіцкай гміны напярэдадні роспуску КПЗБ у 1938 г.

Некаторыя прадстаўнікі яўрэйскай нацыянальнасці, напэўна, паддаваліся не толькі агітацыйным заклікам да барацьбы за светлую будучыню на заходнебеларускай зямлі пад прыгнётам Польшчы, але і хацелі заглянуць у тую камуністычную перспектыву. Яна, па іх меркаванні, матэрылізавалася ў Савецкім Саюзе. Варта было толькі перайсці не такую і далёкую дзяржаўную мяжу.

Гэтакага шчасця, відаць, і вырашыў пакаштаваць Гірш Аронавіч Лось. Народжаны ў мястэчку Ганцавічы ў 1910 г., ён з нейкай прычыны (магчыма, пераехалі бацькі) пражываў у Івацэвічах. Займаўся тым, што шыў адзежу прыватным чынам. З канца 1920-х гг. эканоміка ва ўсім свеце перажывала крызіс. Не выключана, што ў маладога краўца справы не ладзіліся. Таму пад канец 1931 г. 21-гадовы маладзён пераходзіць мяжу. 25 снежня ён быў арыштаваны. Складваецца ўражанне, што Г. Лось вырашыў прымяніць хітрасць – пайшоў на рэалізацыю сваёй задумкі па перасячэнні мяжы ў Калядную ноч (па каталіцкім каляндары). Таму польскія пагранічнікі маглі святкаваць – і прытупіць пільнасць. У савецкіх ахоўнікаў мяжы праводзілася атэістычная прапаганда. Ім рэлігійныя святы адзначаць было катэгарычна забаронена. Таму на савецкім баку мяжы парушальніка не прамаргалі. 16 мая 1932 г. яго як “агента польскай разведкі”, згодна з артыкуламі 68 і 120 КК БССР, прыгаварылі да трох гадоў папраўча-працоўнага лагера. Такім чынам, 21-гадовы заходнебеларускі хлопец паехаў вяршыць гісторыю на сумнавядомы Беламорканал. Што праўда, з наіўнага “заходніка” жжаліліся – і выпусцілі раней, 22 жніўня 1933 г. А багата пазней, 25 жніўня 1989 г. – увогуле рэабілітавалі³.

Паколькі камуністы лічыліся польскай уладай ці не самым злым

¹ Sprawozdanie dzienne przestępczości z dnia 3 marca 1936 roku // Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). Zespół “Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Brześciu”. Sygnatura 2018/13. K. 240.

² Бодак А. Ю., Бодак Е. А. Первые шаги Советской власти в Ганцевичском районе Пинской области (октябрь 1939 года – март 1940 года) // Беларусь у XIX–XXI стагоддзях: этнакультурнае і нацыянальна-дзяржаўнае развіццё. Гомель, 2015. С. 145.

³ Список жертв политического террора в СССР. Лор - Лопш. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <https://pomnirod.ru>. Дата доступа : 13.11.2016.

ворагам, да іх прымяняліся найстражэйшыя меры. Перадусім – зняволенне. За краты траплялі і яўрэі. Трэба сказаць, што ідэйныя паплечнікі дапамагалі асуджаным ды іх сем’ям. Адным з іх быў Янкель Леймас, сын Хаіма. Яго пакаралі 6-гадовым зняволеннем “за камунізм”. На пачатак 1936 г. ён адбыў пакаранне. Для сацыяльнай рэабілітацыі саратнікамі яму аказвалася матэрыяльная дапамога. За студзень ён атрымаў 15 злотых¹.

Нягледзячы на ўмовы нацыянальнага і сацыяльнага ўціску ў польскай Рэспубліцы, яўрэі вялі актыўную палітычную дзейнасць і пад сіянісцкімі лозунгамі. Існавалі партыі, грамадскія арганізацыі. У прыватнасці ў Ганцавічах адзначаны: «Гехалюц», «Брамнік», «Шомэра Хацаір» і «Бейтар». Ганцаўскія яўрэі рэгулярна наведвалі форумы супляменнікаў, якія адбываліся за мяжою².

Прычым польскімі ўладамі высочвалася дзейнасць, якую не заўсёды і палітычнай можна было назваць. Але ім ва ўсім бачылася палітыка. Часам яны мелі рацыю. Так, праз кантроль над перапіскай спартыўнай арганізацыі “Хашомэр Варта” і Цэнтральнага саюза сіяністаў было ўстаноўлена, што апошні заклікае да больш актыўнай працы на карысць Палестыны³. Паліцыя адсочвала сходы яўрэяў, ведала, якія грамадскія праблемы іх турбуюць. Больш за тое, ахоўнікі правапарадку выявілі, што за арганізацыяй яўрэямі пажарных каманд і правядзеннем імі вучэнняў стаіць мэта ў перспектыве стварэння самаабароны на выпадак пагромаў⁴.

Адметна, што, як паказаў аналіз матэрыялаў паліцыі, сярод удзельнікаў крымінальных злачынстваў ці правапарушэнняў на бытавой глебе практычна не фігуруе яўрэяў. Але знаходзяцца факты махлярства з мэтай нажывы. Напрыклад, 6 сакавіка 1937 г. жыхар Ганцавіч Баруховіч паведаміў у мясцовы пастарунак, што ганцавец Мойша Біргер пад прэтэкстам перапродажу дзелаваго лесу выманіў 500 злотых. Гешэфт не адбыўся, бо грошы апошні прысвоіў, не даставіўшы заказу⁵.

Больш яўрэяў значыцца сярод ахвяр супрацьпраўных паводзін. Адна з такіх – Павел Тэнгель, намеснік кіраўніка вузкакалейнай чыгункі у Дзяніскавічах – паведаміў у мясцовы пастарунак, што 18

¹ Sprawozdanie dzienne przestępczości z dnia 6 lutego 1936 roku // AAN. Zespół “Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Brześciu”. Sygnatura 2018/13. K. 97.

² HANCEWICZE [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://moreshet.pl/he/node/167>. Дата доступа : 13.11.2016.

³ Sprawozdanie dzienne przestępczości z dnia 25 września 1936 roku // AAN. Zespół “Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Brześciu”. Sygnatura 2018/14. K. 308.

⁴ Sprawozdanie dzienne przestępczości z dnia 10 i 11 lipca 1937 roku // AAN. Zespół “Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Brześciu”. Sygnatura 2018/15. K. 653.

⁵ Sprawozdanie dzienne przestępczości z dnia 11 marca 1937 roku // AAN. Zespół “Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Brześciu”. Sygnatura 2018/15. K. 230.

студзеня 1936 г. падчас яго адсутнасці ад 14 да 16 гадзіны з шуфляды яго бюрка скралі грошы – 45 злотых 67 грошаў, уласнасць камітэту дапамогі бедным дзецям у Дзяніскавічах¹. 25 красавіка таго ж года ў жыхара Баранавіч Якуба Глікмана неўстаноўленыя асобы скралі з адзежы 160 злотых, залаты гадзіннік кішэнны з ланцужком фірмы “Wilma”, нікеляваны гадзіннік на руку, залатое пяро. Агульныя страты ацэнены на суму ў 400 злотых².

Два напады запар былі здзейснены ў Будчы. Першы 12 чэрвеня 1925 г. Невядомыя ўзламалі краму Гэрш Кортуша. Нарабавалі розных мануфактурных вырабаў на больш чым 800 злотых³.

Больш не пашанцавала Пэйсаху Галембэрту. У яго літаральна праз пару тыдняў абрабавалі краму. Укралі мануфактурныя матэрыялы і грошы. Агульная шкода стклала 3.000 злотых. Было ўстаноўлена, што ўдзел у рабаванні прымалі пяць чалавек. Прычым на варце стаяла ахова з агнястрэльнай зброяй⁴. Па гэтай прыкмеце можна меркаваць, што акцыю ўчынілі прасавецкія партызаны.

Усім вядомая эканамічная актыўнасць іўдзеяў. Гэта яскрава праявілася і ў Ганцавічах.

У міжваенны час мястэчка стала важным цэнтрам лясной прамысловасці. Прыкладна 60% яўрэяў жылі з гэтай галіны вытворчасці. Яны валодалі дрэваапрацоўчымі заводзікамі. Працавалі рабочымі на іх. Акрамя таго, меўся шэраг іншых прадпрыемстваў з яўрэйскімі гаспадарамі ці супрацоўнікамі. Астатнія яўрэі займаліся дробным гандлем і рамёствамі.

Трэба чарговы раз адзначыць эканамічную прадбачлівасць прадстаўнікоў гэтай нацыянальнасці. Так, адзін з іх, ганцавец Л. Мардухоў 18 сакавіка 1932 г. атрымаў рамесную карту на права заняцця рамяством па ўладкаванні электрычных работ⁵. Як відаць, абраўшы спецыяльнасць электрыка, чалавек прадугадаў хуткі надыход эры электрычнасці.

Не абходзілі яўрэі прадпрымальніцкай увагаю і вёскі. Часцей за ўсё там яны трымалі карчму ці краму. Напрыклад, у Вялікіх Круговічах таксама была піцейная ўстанова. Належала нейкаму Хаіму⁶.

¹ Sprawozdanie dzienne przestępczości z dnia 18 stycznia 1936 roku // AAN. Zespół “Komen-da Wojewódzka Policji Państwowej w Brześciu”. Sygnatura 2018/13. K. 58.

² Sprawozdanie dzienne przestępczości z dnia 29 rwnietnia 1936 roku // AAN. Zespół “Komen-da Wojewódzka Policji Państwowej w Brześciu”. Sygnatura 2018/13. K. 318.

³ Napad rabunkowy // Życie Polesia. 1925. 21 czerwca. S. 8.

⁴ Napad rabunkowy // Życie Polesia. 1925. 12 lipca. S. 9.

⁵ Вайцешчык Г. Рамесніцкія заняткі местачкоўцаў Заходняй Беларусі ў 1921–1939 гг. // Працэсы ўрбанізацыі ў Беларусі: XIX – пачатак XXI ст. Гродна, 2010. С. 194.

⁶ Трафімчык А. Біяграфічны нарыс паводле ўспамінаў як краязнаўчая крыніца (на

Які ўчасы Расійскай імперыі, яўрэі ў пошуках лепшай долі маглі перасяляцца ў іншыя гарады і мястэчкі. Ураджанцы Круговіцкай гміны, найперш мястэчка, зафіксаваны ў якасці жыхароў Клецка, Баранавіч, Брэста... Прыязджалі на пражыванне і ў Ганцавічы. Такія былі, напрыклад, з Вільні, Нясвіжа, Клецка, Целяханаў, Сіняўкі, бліжэйшых вёсак, а таксама нават гарадоў Польшчы (некалькі чалавек, да прыкладу, з заходнепольскага мястэчка Колкі)¹.

Яўрэйская эканамічная дзейнасць дапамагала дабрачыннаму фонду. У прыватнасці ў 1932 г. быў заснаваны дзіцячы дом. Мелася некалькі адукацыйных і культурных устаноў, перадусім школы і бібліятэкі². Сіптаматычна, што менавіта яўрэі першымі паклапаціліся пра стварэнне даступнага шырокай масе кніжнага фонду: у 1923 г. Таварыства “Тарбут” адкрыла бібліятэку пры ўсеагульнай школе³. У 1931 г. ганцаўскія яўрэі зрабілі яшчэ адну грамадскую бібліятэку – у сувязі з прыходам туды сіянісцкай арганізацыі «Гехалюц». Кніжны фонд яе, праўда не перавышаў сотні кніг. Затое ўсе яны знаходзіліся ў звароце жыхароў⁴. Не дзіўна, бо яўрэі на нашых землях вылучаліся вышэйшым узроўнем адукацыі, імкненнем да яе.

У большасці выпадкаў культурна-асветныя ўстановы працавалі пры рэлігійных асяродках. Спярша пры польскай уладзе, на пачатку 1920-х гг. у мястэчку было дзве сінагогі. Але ў хуткім часе пабудавалі яшчэ столькі ж. Вядома прозвішча аднаго з равінаў – Зухавіцкі. Першай з яўрэйскіх навучальных устаноў была школа пад характарыстычнай назвай «Тарбут» (“Культура”). Побач з ёю існавала дзейнічаў аматарскі драматычны гурток. Для непісьменных дарослых таксама існавала спецыяльнае навучанне.

У верасні 1939 г. пачалася Другая сусветная вайна. Яна стала надзвычайнай катастрофай для яўрэйскага насельніцтва Поль-

прыкладзе жыхара вёскі Вялікія Круговічы Ганцавіцкага раёна Брэсцкай вобласці) // Здзяйсненне мары апантаных. Гродна, 2006. С. 97.

¹ Высветлена па дадзеных даведачнага сайта пра ахвяр Халакосту: THE CENTRAL DATABASE OF SHOAH VICTIMS' NAMES [Электронны рэсурс]. Режим доступа : <http://yvng.yadvashem.org>. Дата доступа : 13.11.2016.

² HANCEWICZE [Электронны рэсурс]. Режим доступа : <http://moreshet.pl/he/node/167>. Дата доступа : 13.11.2016.

³ Biblioteki na Wschodnich Ziemiach II Rzeczypospolitej. Informator, pod red. B. Bieńskowskiej, oprac. U. Paszkiewicz, H. Łaskarzewska, J. Szymański, S. Waligórski. Poznań, 1998. S. 200.

⁴ Тумилович В. Развитие библиотек и контроль государства за распространением печатных изданий в Лунинецком повете в 1921-39 годах // Информ-Прогулка [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://inform-progulka.by/ru/176/Pogovorim/6281/?ls-art0=150&ls-art9=80>. Дата доступа : 13.11.2016.

скай Рэспублікі. Ведаючы пра антсэмітызм нацысцкай палітыкі яўрэйскае насельніцтва заходніх тэрыторый Польшчы кінулася на ўсход. У выніку ўцёкаў Ганцавічы папоўніліся 200-300 асобамі яўрэйскай нацыянальнасці. Яны шукалі тут паратурнку ў супляменнікаў. Апошнія аднесліся з разуменнем. Па некаторых ацэнках, колькасць іўдзеяў у мястэчку дасягнула трох тысяч¹.

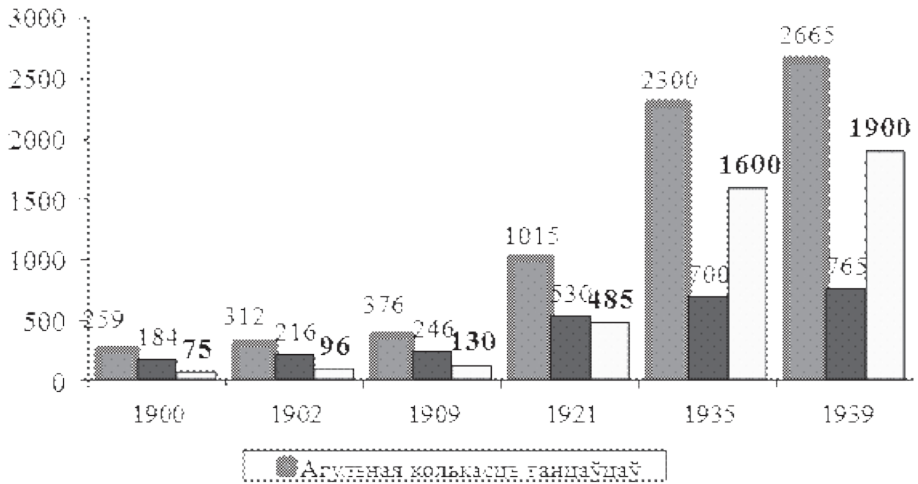
Неўзабаве на Заходняй Беларусі наступіла змена ўлады. Гэта тэрыторыя была далучана да СССР. У цэлым прынята лічыць, што заходнебеларускія яўрэі з радасцю віталі савецкую ўладу. Нягледзячы на многія праблемы, звязаныя з сацыяльнымі трансфармацыямі, прыход Чырвонай Арміі ў верасні 1939 г. азначаў, што для дзедзічаў Палесціны мінула пагроза нацызму, які вырашаў “яўрэйскае пытанне” радыкальнымі спосабамі. Як аказалася, не так і надоўга.

Такім чынам, у міжваенным часе яўрэі Круговіцкай гміны працягвалі існаваць у рамках свайго традыцыйнага ўкладу. Разам з тым праявілася і неаднароднасць у іх палітычных прыхарытэтах. У асноўным погляды падзяліліся на прыхільнікаў сіянізму і камунізму. Яўрэі праводзілі інтэнсіўную эканамічную дзейнасць і часам стаялі ў яе авангардзе. Прыкметная ўвага пры гэтым удзялялася культурнаму жыццю. У любым выпадку іўдзеі, нягледзячы на пэўную закрытасць сваёй этнічнай суполкі, складалі найбольш актыўную і мабільную частку тагачаснага заходнебеларускага грамадства. Яўрэйская старонка ў гісторыі азначанай зямлі была закрыта ў 1942 г.

Jewish life in the Krugovicheskaya commune, which was typical to Western Belarus, was concentrated in the town of Gantsevichi. The Jewish community in the interwar period reached about 1600 people and accounted for 70% of the total population of the town. Jews also lived in the countryside. Despite the closeness of their life the Jews were a very mobile social group. They were actively engaged in politics and were divided mainly into supporters of Zionism and Communism. They carried out intensive economic activities, primarily in the timber industry and trade. Considerable attention was paid to cultural life. The article gives practical examples of Jewish life.

¹ HANCEWICZE [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://moreshet.pl/he/node/167>. Дата доступа : 13.11.2016.

ДАДАТАК

Дыяграма. Дынаміка дэмаграфіі Ганцавіч у аспекце яўрэйскай прысутнасці (1900–1939 гг.).

Складзена аўтарам на аснове дадзеных: THE CENTRAL DATABASE OF SHOAH VICTIMS' NAMES [Электронны рэсурс]. Режим доступа : <http://yvng.yadvashem.org>. Дата доступа : 13.11.2016; Герасіменія В. Ганцавічы: калі мы сталі мястэчкам? // Ганцавіцкі краязнаўча-інфармацыйны партал [Электронны рэсурс]. Режим доступа : http://www.gants-region.info/publ/vitalij_gerasimenja/inshae/gancavichy_kali_my_stali_mjastehchkam/16-1-0-144. Дата доступа : 13.11.2016; Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Tom VIII. Województwo poleskie. Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1924. S. 38-39; Ганцавічы: // Ганцавіцкі краязнаўча-інфармацыйны партал [Электронны рэсурс]. Режим доступа : <http://www.gants-region.info/index/0-79>. Дата доступа : 13.11.2016; HANCEWICZE [Электронны рэсурс]. Режим доступа : <http://moreshet.pl/he/node/167>. Дата доступа : 13.11.2016; HANCEWICZE // Wirtualny sztetl [Электронны рэсурс]. Режим доступа : <http://www.sztetl.org.pl/pl/article/hancewicz/5,historia/>. Дата доступа : 13.11.2016.

Выразна відаць павелічэнне колькасці насельніцтва Ганцавіч у цэлым і яўрэяў у прыватнасці, а таксама суадносіны апошніх з агульнай лічбай месцічаў і ў параўнанні з хрысціянскай часткай.

Парламентские выборы 1928 года в Западной Беларуси: ход, итоги

Польские парламентские выборы 1928 года были третьими выборами во Второй Польской Республики. В современной западной и отечественной историографии данные выборы считаются последними свободными выборами во Второй Речи Посполитой. Несмотря на победу проправительственного Беспартийного блока сотрудничества с правительством (далее – ББСП), который получил в Сейме 28,12% мест и в Сенате 43,24% от общего количества мест, оппозиционные партии также получили значительное количество мест.

Среди всех политических сил (список партийного представительства в общепольском разрезе доходил до 34 партий и блоков) ББСП был создан как политический инструмент в поддержку правительства Пилсудского, провозгласив себя патриотическим, беспартийным, проправительственным формированием. Данному блоку противостояли другие польские партии: левые: Польская социалистическая партия (далее – ППС), Коммунистическая партия Польши (далее – КПП), Польская народная Партия «Освобождение» (далее – ПНП «Освобождение»), Польское стронництволюдове (далее – ПСЛ), Стронництво Людове (далее – СЛ); правые: Общественно-народный союз (далее – ОНС); центристы: Польская народная партия «Пяст» (далее – ПНП «Пяст»), Христианские демократы (далее – ХД), Народная рабочая партия (далее – НРП), Блок национальных меньшинств (далее – БНМ).

Несмотря на колоссальное административное давление, использование современных тому времени агитационных ресурсов (прежде всего СМИ), судебный запрет на списки целых партий, использование бюджетных средств на поддержку проправительственного партийного блока, оппозиционные партии были еще в состоянии проводить пропагандистскую работу, выдвигать кандидатов и, пожалуй, важнейшим фактором, стало отсутствие фальсификации при подсчете результатов голосования.

В ходе голосования приняло участие менее половины имевших право голоса, что явилось одним из самых низких показателей в истории страны (меньше будет только в 1935 году).

Для польских политических партий выборы начинались еще в 1927 году со сбора подписей в поддержку выдвинутых ими кандидатов. Так, в Государственном архиве Гродненской области сохранились подписные листы в поддержку выдвигаемых кандидатов в Сейм

от «Белорусской рабоче-крестьянской Громады» свои подписи за поставили 266 человек¹.

Подобную процедуру прошли все партии, которые стремились попасть в Сейм: таких партий на территории Гродненщины было около 20. Согласно отчетам полиции накануне выборов предпочтения у избирателей к политическим париям в Гродно распределились следующим образом: «Беспартийный блок сотрудничества с правительством – пользуется большим авторитетом на территории региона и г. Гродно; Организацию Польских социал-демократов поддерживают оппозиционные правительству силы; ПНП «Пяст» – имеет большое влияние среди крестьянства (до 1000 сторонников); ППС имеет значительное влияние среди рабочих Гродно, Озер, Скиделя; имеет влияние в рабочих союзах г. Гродно (до 6000 приверженцев); ТБШ имеет большое влияние у местного населения – 130 кружков и 14000 сторонников; «Палей-Сион» имеет большое влияние на рабочих-евреев в городе и повете (до 3000 сторонников)»².

Вместе с тем некоторые партии приняли слабое участие в избирательной кампании. Например, фактически действовавшие только на территории Гродненщины, НРП и Всепольская монархическая организация.

Глядя на лишь небольшое количество партий приведенных выше и отстаивающих свои интересы, развернулась довольно острая борьба за голоса избирателей.

Это отразилось на методах проведения предвыборной агитации. В отчете для избиркома г. Гродно, написанном начальником коменды полиции г. Гродно отмечалось: «Во время мессы (19.02.1928) ксендз Секлюцкий читал программу и обращение к католикам голосовать в пользу Польского католического блока, который стоит под номером 25; угрожая, что в противном случае это будет считаться смертным грехом. Ксендз отметил также, что все остальные партии не верующие и от имени епископа он просит голосовать за блок «25». Как свидетельствует урядник 11 отделения Казимир Кузьняк, один из присутствующих публично не согласился с мнением ксендза. Тогда ксендз пригласил его к себе, послав в то же время за полицией для составления протокола о богохульстве. Большинство прихожан было недовольно таким оборотом дела, и стали распространяться слухи о продажности церкви и ее руководства из-за жажды власти»³.

Вот еще несколько документов подобного характера: «20.02.28 года состоялось собрание членов Польского католического блока (в г. Гродно) присутствовали делегаты из Гродненского, Августовского,

¹ Государственный архив Гродненской области (ГАГО). Ф. 17. Оп.1. Д. 74.

² Там же. Д. 170

³ Там же. Д. 8

Сувальского поветов в составе 43 человек; приехали также делегаты главного отделения партии из Варшавы во главе с Добрыньским. После официального собрания был дан обед у ксендза Секлюцкого. Во время обеда вышеназванный ксендз заявлял, что Пилсудский всего-то и создал лишь отдельные части польской армии и больше ничего хорошего для Польши он не сделал. Ксендз называл маршала убийцей, говорил, что кредиты, выданные польскому правительству США, были пущены на агитацию и предвыборную поддержку проправительственного блока (имелось в виду ББСП)».

Фаворита в этой «гонке» узнать было не трудно; достаточно было развернуть номер какой-либо газеты – практически в каждом из них, а ближе к выборам – на первых полосах – располагались призывы и программные тезисы «блока №1». И это не удивительно – ведь блок лично возглавлял и поддерживал Ю. Пилсудский, а значит и весь государственный аппарат работал на победу «первого блока».

Массовая агитация шла не только на страницах газет, массовым тиражом печатались и распространялись листовки с программами и призывами политического характера. Так, по данным полиции за февраль 1928 года в Гродно только представителями «блока 25» было роздано 50 тысяч листовок и другой литературы¹.

Интересно, что на территории Гродненщины некоторую активность проявляли небольшие правые партии. В частности, НРП выставила собственный список кандидатов в депутаты сейма только в округе №5 (Белосток). В состав списка вошли 10 местных деятелей НРП, широкая пропагандистская работа с населением не проводилась. В результате выборов за список НРП проголосовало 776 человек, что составило 0,6% от общего количества проголосовавших².

Всепольская монархическая организация (далее – ВМО) в 1928 году проводила свою деятельность на территории 5 (Белосток) и 6 (Гродно) избирательных округов. В округе № 5 (Белосток), монархисты выставили список кандидатов из 6 фамилий. На выборах в Сенат организация выдвинула список из 7 кандидатур во главе с Я. Глинским. В избирательном округе № 6 (Гродно) монархисты свой список не выдвигали. В период февраля 1928 г. шла интенсивная агитация на территории 3 избирательных (за исключением Гродно) округов воеводства³.

За несколько дней до выборов ситуация в избирательной кампании на Гродненщине была следующей:

¹ ГАГО. Ф. 17. Оп.1. Д. 9.

² Majecki H. Nurt narodowy w ruchu robotniczym w województwie Białostockim w latach 1919 – 1930 // Ruch robotniczy na Białostocczyźnie. Warszawa, 1987. S. 88–89.

³ Majecki H. Monarchiści na Białostocczyźnie w okresie międzywojennym // Białostocczyzna. 1992. № 4. S. 56.

ББСП (№ 1) - поддержка до 50% населения повета и до 30% г. Гродно;

Польский католический блок (№ 25) - поддержка до 7 тысяч человек;

ППС (№ 2) - поддержка до 6 тысяч человек

Еще две партии могли претендовать на получение мандатов в Сейм – ПСЛ «Освобождение» (№3) и Блок национальных меньшинств (№18).

Предпринятые меры безопасности и организации позволили провести выборы в сейм на довольно высоком уровне. В Гродно обошлось без каких-либо значимых происшествий и нарушений. По данным статистики избиркома, в г. Гродно проголосовало около 60% избирателей, в повете эта цифра была меньше и составила 30-50%. По данным СМИ поляков проголосовало до 80%, евреев до 55 %.

Состоявшиеся выборы расположили партии в следующем порядке (данные по 6 избирательному округу):

ББСП (№ 1) - 41,3 %;

Польский католический блок (№ 25) - 20,5 %;

«Блок «Рабочее-христианское единство» (№ 13) - 13,7 %

Блок национальных меньшинств (№ 18) – 10,5 %

ППС (№ 2) – 9%.

Согласно этим данным от Гродно в Сейм прошли 4 депутата: 3 от ББСП и 1 от ПКБ.

Не менее остро проходили выборы и в других регионах Беларуси. Необходимо отметить, что выборы 1928 г. проходили в условиях раскола белорусского движения на радикальный лагерь (КПЗБ, близкое к ней ТБШ) и умеренный (БХД, полонофилы и др.). Поскольку КПЗБ не имела возможности действовать легально, то ее выдвиженцы шли по так называемым рабоче - крестьянским спискам, за которые было отдано 26% голосов. БНМ (в т. л. БХД и БСС) получил всего 11%. 35 тыс. голосов в Лидском округе собрал список «Белорусских крестьян и пахарей», который провел в Сейм 3 человека.

В Новогрудке мандаты поделились между избирательными номерами – 1 и 39 – по 3. В Лиде из 7 депутатских кресел 4 заняли представители «1», а также избирательных блоков 41 и 25 (католический блок совместно с НПН «Пяст»)¹.

Всего в сейм прошли 11 белорусов, в сенат - 2 (для сравнения, украинцы добились соответственно 46 и 11 мест). 4 посла и 2 сенатора объединились в БПК, а 5 членов Сейма сплотились в прокоммунистический клуб «Змаганне».

Отметим, что избирательная кампания 1928 г. на Брестчине

¹ Мсціслаўскі Л. Партыійная сістэма Беларусі (працяг). Режим доступа: http://arche.by/by/35/30/5165/29.htm?st-full_text=5 Дата доступа: 05.07.2011.

также вызвала раскол даже в среде коммунистов. Пружанский райком КПЗБ, недовольный решением партии поддержать украинский Сельроб, выставил собственный список – «Белорусское культурное крестьянско-рабочее объединение», которое в итоге набрало в Брестском избирательном округе 5,7% голосов (в то время как поддержанный КПЗБ Сельроб – 31,3 %; на Пинщине Сельроб получил поддержку 10,3% избирателей).

На белорусских послов власти оказывали давление, подозревая последних в связях с коммунистами. Например, вскоре после выборов был арестован сенатор Рагуля.

Почти сразу после выборов БПК и УПК (26 послов, в основном членов Украинского национал-демократического объединения (далее – УНДО) объединились в одну фракцию, где белорусский и украинский клубы создавали две автономные части. Однако уже в ноябре 1928 г. УБПК распался - вышли из него белорусы, недовольные стремлением украинцев к радикализации деятельности.

«Змаганне» шло на выборы в составе леворадикального блока, в который входили также КПП, Союз крестьянской левицы «Самопомощь», ППС-левица и украинская партия Сельроб-левица.

Союзничество в рамках блока предусматривала работу всех его участников на пользу той организации, чьи шансы на победу в том или ином округе выглядели более реальными. Потому в Брестской и Гродненской округах местные белорусские леворадикалы работали на пользу соответственно Сельроба-левицы (список № 19) и Рабоче-крестьянского единства (список № 13, фактически КПП). На эти списки были зарегистрированы и белорусские кандидаты. Однако множество разных однородных списков в одном округе создавала леворадикальным силам много трудностей. На практике не всегда легко вдавалась убедить сторонников той или иной партии или организации в необходимости снятия собственного списка на пользу другого. Так, в 1928 г. в Кобринском повете на выборах в Сейм 17 825 человек (54,3%) проголосовали за список левой украинской партии «Сельроблевица» (№19). Была и «Сельроб десница» (№8), которая также выставила свои списки и набрала в этом повете 2 769 голосов (8,4%). Без вопросов победила «Сельроблевица» и в Дрогичинском повете - 11 270 голосов (49,6%), плюс 698 (3,1%) набрала другая часть «Сельроба». В Брестском повете поддержка Сельроба составила 13 331 (30,1%) голосов, а 1 161 человек (2,6%) были за «Сельробдесницу»¹. В Пинске из 5 мандатов «первый блок» получил 2, блок 18 – 1, БНМ – 1, Стронництво Хлопске – 1².

Кроме ББСП, определенными влияниями в северо-восточных

¹ Месціслаўскі Л. Партыяная сістэма Беларусі (працяг).

² Statystyka Wyborow do Seimu i Senatu 4/11 III 1928. Warszawa, 1930.

воеводствах обладали польские левые партии. Однако ППС, ПНП «Освобождение» и СХ пошли на выборы значительно ослабленными. Снижение их влияния объяснялась отсутствием прогресса в проведении земельной реформы и ростом влияния на белорусских крестьян организаций с более радикальной социальной программой. Успех в выборах польским левым партиям могло принести только объединение сил, но каждая из партий пошла на выборы самостоятельно, что предопределила их неудачу в выборах.

Еврейская общественность к санационному режиму Ю. Пилсудского, установленному в Польше в 1926 г., отнеслась неоднозначно. Накануне выборов в польский парламент 1928 г. различные еврейские политические партии и организации имели полярные точки зрения в отношении проводимого правительством страны курса.

Большинство еврейских политических партий и организаций, принимали участие в создании БНМ, при этом решающую роль играли сионисты. В состав БНМ вошли представители «Сионистской организации в Польше» из центральных и восточных воеводств страны, ортодоксальной сионистской партии «Мизрахи», «Всемирной сионистской партии труда». Именно они в ходе выборов получили наибольшую поддержку со стороны еврейского населения. Кроме того, БНМ поддерживали «Центральный ремесленный союз», группы хасидов и такназываемых фолкистов из Вильно и некоторые другие небольшие еврейские группы и организации.

Члены «Сионистской организации в Польше» из Галиции при поддержке профессиональных союзов выставили на выборах собственный список кандидатов – «Объединение национальных еврейских организаций».

В 1928 г. руководство консервативного «Союза Израиля» отказалось участвовать в выборах по спискам БНМ, как это было в 1922 г., и создало «Общевеерский национальный блок избирателей», поддержанный правящими кругами. К нему присоединились различные еврейские купеческие и ремесленные организации, а так же часть членов «Еврейской народной партии в Польше» (фолкистов). Некоторые члены «Союза Израиля» (Элиаш Киришбаум) появились даже среди депутатов правительственного списка («Беспартийного блока сотрудничества с правительством») – беспрецедентное событие в политической действительности Польши 20-х гг. XX века.

Бунд вместе с другими социалистическими организациями уже в январе 1927 г. огласил резолюцию, открыто осуждавшую реакционный характер системы санации. На выборах 1928 г., как и на предыдущих в 1922 г., Бунд снова выступил отдельным списком. ППС старалась призвать Бунд к совместным действиям, но это произошло

только в Белостоке. Между Бундом и сионистами шла борьба за голоса членов партии «Поалей Цион» левая, которые в большинстве случаев поддерживали сионистов.

Таким образом, еврейские политические партии и организации разделились на сторонников правительства и на оппозиционеров.

По результатам выборов 1928 г. от БНМ в сейм прошли семь, а в сенат пять еврейских депутатов. «Объединение национальных еврейских организаций» смогло провести шесть своих кандидатов в сейм и одного в сенат. «Союз Израиля» не сумел занять ни одного места в парламенте, но по избирательным спискам «Беспартийного блока сотрудничества с правительством» в сенат прошёл Лазарь Дал, а в сейм Элиаш Киршбаум.

Бунд на выборах мандатов не получил, но собрал 80 300 голосов из 556 тысяч голосов, отданных за списки евреев, и находился на третьем месте после «Объединения национальных еврейских организаций» и «Общевеерским национальным блоком избирателей».

Результатом выборов стала победа ББСП. Он получил наибольшее число мест (125 из 444 в сейме и 48 из 111 в Сенате) Вместе с тем остальные партии разного толка суммарно получили большинство. Выборы показали постепенное увеличение фрагментации польских избирателей; устойчивое и значительное увеличение доли этнических меньшинств в голосовании; быстрый рост Польской социалистической партии, как основной движущей силы среди остальных польских левых партий (социалисты смогли увеличить свое представительство с 41 до 63 мест); не способность ББСП к созданию прочного проправительственного оплота в парламенте страны. Выборы принесли тяжелое поражение национал-демократам: они получили 37 мест, вместо прежних 100.

Несмотря на то, что противникам санации не удалось предотвратить победу ББСП, результаты выборов вынудили санационное правительство к проведению решительных мер по борьбе с оппозицией.

Выборы 1928 г. в Западной Беларуси проходили в более сложных условиях, чем предыдущие в 1922 г. Более активно вмешивалась в избирательные дела местная администрация, которая поддерживала список ББСП. Воеводы выдавали циркуляры старостам, в которых обязывали последних принять активное участие в выборах на стороне правительства. В предвыборный период в Западной Беларуси были арестованный около 600 человек.

Большого успеха в 4-х северо-восточных воеводствах Польши достиг ББСП, который получил на этих территориях 22 депутатских и 10 сенаторских мандатов. ПНП «Освобождение» и ППС по сравнению

извыборами 1922 г. потерпели полное поражение, получив только 2 и 3 мандата соответственно. На территории двух округов в Полесском воеводстве относительно хороших итогов достигли обе части украинского Сельроба, получившие вместе 3 мандата.

БНМ сумел провести 3 послов по Свентянскому округу и получили 1 дополнительный мандат из государственного списка. «Змаганне» провело 3 послов в Новогрудском избирательном округе.

Список Я. Станкевича получил 2 мандата в Лидском округе, в значительной степени благодаря аннулированию тут всех остальных белорусских списков.

От Сельроба-левицы в Брестском округе в сейм прошел белорус И. Греческий.

В сенат белорусам удалось добыть только 2 мандаты, оба от БНМ. Кроме этого, по списку ББСП прошли 4 посла (якобы белорусского происхождения), но они ничем не проявили себя в поддержку белорусского национального движения¹.

Следует отметить, что в целом число еврейских кандидатов, прошедших в парламент в 1928 г. было гораздо меньше, чем на предыдущих выборах. Для сравнения на выборах в парламент Польши в 1922 г. еврейским политическим партиям только по спискам БНМ удалось провести 17 депутатов в сейм и 8 в сенат. Распад единого политического фронта польского еврейства ослабил его, и его влияние пошло на убыль.

В октябре 1929 года левые партии и центр заключили союз под названием «Центролев», располагавший 180 местами, и тем самым стали в Сейме относительным большинством. Возникла борьба между исполнительной властью и оппозиционными партиями, овладевшими парламентом. Пилсудский разрешил этот конфликт, арестовав 88 депутатов Сейма от «Центролева» и заключили их в Брест-литовскую крепость, где их подвергли унижениям и пыткам. Эта политика устрашения привела к цели².

The article covers the election campaign of 1928 in Western Belarus.

¹ Sejm i Senat 1928-1933: podręcznik zawierający wyniki wyborów w województwach, okręgach i powiatach, podobizny posłów sejmowych i senatorów, statystyki i mapy poglądowe. Режим доступа: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=97608> Дата доступа: 14.08.2011.

² Випперман Вольфганг. Европейский фашизм в сравнении (1922 – 1982). Режим доступа: <http://modernproblems.org.ru/hisrory/132-vipperman.html?start=21> Дата доступа: 25.03.2011;

Польская партизанская деятельность в Западной Беларуси в 1939–1941 гг.

Проблема польской партизанской деятельности в Западной Беларуси в 1939–1941 гг. относится к разряду вопросов, которые получили освещение относительно недавно – в 90-е годы XX ст. До этого советская историография всякие проявления вооруженной антисоветской деятельности трактовала как бандитизм и по политическим мотивам замалчивала деятельность польского подполья и партизанских групп в Западной Беларуси в годы Второй мировой войны. По этим же причинам этот вопрос не затрагивала и польская историография времен Польской народной республики. У истоков изучения феномена польской партизанской деятельности в Западной Беларуси в 1939–1941 гг. стоял польский исследователь Томаш Стшембош. В качестве основных критериев возможной классификации партизанских отрядов того времени Стшембош предложил следующие: момент возникновения партизанского отряда, продолжительность его существования, активность, вид проводимых операций, связь с местным населением и влияние на него и т.п. В соответствии с этими критериями все польские партизанские формирования в Западной Беларуси в 1939–1941 гг. он разделил на семь видов, включив сюда «послесентябрьские» отряды, «группы выживания», «партизан по просту», «послесентябрьские группы, превратившиеся в группы выживания», партизанские отряды, созданные подпольем, группы «полупартизанские, полубандитские» и «бандитские».¹ Включение последнего вида в этот перечень учёный аргументировал тем, что материалы НКВД-НКГБ или воспоминания современников порой не позволяют отличить партизанскую группу от бандитской, поскольку все в той или иной степени существовали за счёт населения. Ситуацию могли бы прояснить мотивы деятельности, но сегодня их узнать практически невозможно. Нельзя не заметить, что данная аргументация содержит противоречие: автор признавал признаком партизанской деятельности политический мотив, и, вместе с тем, к партизанам причисляет тех, у кого такого мотива не выявлено. Предположим, что на основе новых данных у «бандитской» группы выявятся политические мотивы, то она, согласно разработанной классификации, перейдёт в другой вид и перестанет быть «бандитской».

¹ Strzembosch T. Opór wobec okupacji sowieckiej w Zachodniej Białorusi (1939–1941) // Studia z dziejów okupacji sowieckiej w Zachodniej Białorusi (1939–1941). Warszawa, 1997. S. 214–216.

Поэтому в целом соглашаясь с такого рода классификацией, выделение «бандитских» групп в качестве одного из видов партизанских формирований и отнесение их к субъектам сопротивления автором данной статьи представляется нецелесообразным.

Польская партизанская деятельность в Западной Беларуси в 1939 г. стала продолжением военных действий отдельными отрядами и группами Войска Польского, решивших бороться дальше или дожидаться с оружием в руках прихода союзников. Большинство этих отрядов было разгромлено до конца 1939 г., но некоторые просуществовали дольше, вплоть до нападения Германии на Советский Союз. Ряды партизан пополнялись людьми, жаждущими мести или стремящимися избежать репрессий за довоенное положение или конспиративную деятельность, призыва в Красную Армию. Некоторые партизанские отряды были созданы подпольем. Так или иначе, большинство активных групп на протяжении 1939–1941 гг. в разной степени имело связь с подпольем.

В зависимости от природных условий и национального состава населения партизанские отряды и группы на территории Западной Беларуси распределялись неравномерно. На Виленщине близость литовской границы не содействовала продолжительному существованию польских партизанских отрядов. Совсем немного известно о партизанской деятельности на территории Полесья. 25–27 сентября 1939 г. в Дивине Кобринского повета находился отряд из 50 человек под командованием старосты Кобринского повета Косовского и какого-то офицера из 83 полка пехоты. В каком направлении двинулся отряд и что с ним произошло позже осталось неизвестным.¹ Приблизительно в это же время вступил в бой с советскими солдатами в местности Королевский Мост отряд польской кавалерии, действовавший в Беловежской пуще. В ходе боя погибло около 30 красноармейцев. Более подробная информация об этом отряде опять же отсутствует. Известно, только, что в начале ноября 1939 г. какой-то отряд в количестве 40–50 человек расформировался недалеко от Пружан в деревне Клепачи. По мнению Чеслава Холуба, многие солдаты отряда были родом из этой местности, потому что, как информировал его Антони Шумчак, ещё перед Рождеством к нему обращалось несколько человек по поводу спрятанного в его постройках оружия и амуниции.² В этом месте, однако, следует обратить внимание на информацию, которую сообщает Стшембош: «С партизанской базы на болотах (1939 г., отряд Домбровского) высылались патрули по оружию в составе 1+5 санками или же на лыжах очень далеко: вплоть до

¹ Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). Ф. 4. Оп. 21. Д. 1683. Л. 101.

² Hołub Cz. Polesie // Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939-1941. Warszawa, 1995. S. 271.

Пружан, на край Беловежской пущи, в Кнышинскую пущу по законное или спрятанное оружие, о котором знали солдаты из отряда. ...Отряд опирался на конспиративную сеть, которая должна была быть очень широкой, поскольку группы, выходившие из Ятвяжских болот, проходили вдоль р. Бебжи на юг, возле д. Тштяны поворачивали на восток и добирались до Кнышинской пущи и дальше, вплоть до Пружан».¹ А задержанный советскими пограничниками 22 декабря 1939 г. во время перехода советско-литовской границы Богуслав Карась из отряда подполковника Домбровского показал, что в отряде были офицеры и солдаты, ранее действовавшие в Беловежской и Рудницкой пущах.² Так что, действительно, некоторые члены отряда, о которых пишет Холуб, могли оказаться в отряде подполковника Домбровского на Августовщине.

В октябре 1939 г. в Ружанской пуще возле Косова действовала партизанская группа бывших полицейских во главе с подпоручиком Петрусиньским. Группа насчитывала 15 человек. Задержанные органами НКВД члены группы Собчак и Малишевский признали, что партизаны якобы убили 19 человек. 19 октября 1939 г. отряд имел столкновение с красноармейцами.³

Кроме этих нескольких примеров периода сентября-октября 1939 г. в доступных на сегодняшний день источниках мы не находим примеров польской партизанской деятельности на Полесье.

Отряд подполковника Ежи Домбровского, то по всей видимости, был распущен в ноябре 1939 г., но часть его членов продолжала партизанскую деятельность в составе отрядов Бурского и Станкевича, о которых речь пойдёт ниже. Косвенным свидетельством этого может быть то, что отряд Станкевича получил от крестьянина д. Гженды 42 винтовки, 2 тяжелых пулемёта, 12 гранат, 4 пистолета, 6 пулемётных лент, зенитную пулемётную установку и т.п., которые последний прятал с момента разоружения полка Домбровского.⁴ В апреле 1940 г. в скидельских лесах был разбит отряд подполковника связи Юзефа Домбровского, псевдоним «Тыка». На территории между Желудком и Щучином вплоть до прихода немцев просуществовал отряд Яна Скорба, псевдоним «Пущик». В состав этого отряда первоначально входили Леон Летовт, Хенрик Яхнович, Градовский, Крупович, Ян Лях, Станислав Лях, Аброшко, Чеслав Ровбо, Витольд Анюкевич, Станислав Поделиньский, Антони Кучиньский и дру-

¹ Strzembosz T. Saga o «Łupaszce» ppłk Jerzym Dąbrowskim, 1889-1941. Warszawa, 1996. S. 272–273.

² НАРБ. Ф.4. Оп. 21. Д. 2083. Л. 21.

³ НАРБ. Ф. 4. Оп. 21. Д. 1683. Л. 234.

⁴ НАРБ. Ф. 4. Оп. 21. Д. 2435. Л. 37.

гие. Отряд дислоцировался в лесу между деревнями Микулишки, Бершты, Зуброво и Якубовичи. Кроме палаточного лагеря, укрытия существовали в д. Углы, Кулёвцы, Лютишки. Скорб порой скрывался в доме своего отца в Рынковцах и у тёщи в Углах. С целью борьбы с вывозом населения было принято решение сжигать мосты и убивать лошадей. Предполагалось создать для этого специальную группу, но Скорб настоял на том, что это нецелесообразно, поскольку это может делать каждый в конкретной ситуации. Трудно сказать, насколько подобное решение было проявлением наивности партизан, а насколько показания Летовта, в которых содержится эта информация, были продиктованы стремлением угадать желания следователей из НКВД или подсказаны ими. В ночь с 26 на 27 июня 1940 г. группа Яна Скорба в Висилишковском районе Барановичской области была атакована сотрудниками НКВД. Было арестовано 15 человек. Скорбу и его заместителю Леону Летовту удалось скрыться. Позже Летовт был арестован.¹ Скорбу удалось избежать ареста, и позже он стал одним из наиболее известных офицеров Новогрудского округа Армии Крайовой.

В Налибокской пуще до середины 1940 г. действовал отряд майора Домбровского, а потом им командовал капрал Лонгин Домбровский и Павел Говорко. Небольших и недолго действующих отрядов было много. 7 декабря 1940 г. в Налибокской пуще сотрудниками НКВД были захвачены с оружием Станислав Воропай, его сын Витольд Воропай и Альберт Полешук. По-видимому, в это же время были задержаны члены группы Павла Говорко – Геновефа и Михал Дубицкие. По советским агентурным данным, Говорко якобы убил Антония Воропая по подозрению в сотрудничестве с НКВД. В отместку Павел Воропай убил Говорко. На 10 декабря 1940 г. Павел Воропай и Томаш Форботко из группы Говорко продолжали скрываться.²

19 октября 1940 г. сотрудники НКВД получили информацию о том, что в лесу возле Брузгов, на стыке Гродненского и Соколовского районов находится партизанский отряд под руководством Яна Ковнацкого. Во время прочесывания леса оперативной группой началась перестрелка. В результате два поляка были убиты, четверо попали в плен. Были убиты Ян Ковнацкий из д. Юраши и Вацлав Шкилондзь из д. Жуки, в плен попали Антони Хабиньский из Радевич, Эдвард Поплевко из Юрашей, Влодзимеж Мисута из Новосельц и Эдвард Радуха.³ Арестованные сознались в том, что собирались перейти через границу на немецкую территорию.

¹ НАРБ. Ф. 4. Оп. 21. Д. 2078. Л. 28; Архив УКГБ по Гродненской области. П. 8282. Т. 2. Л. 60, 61, 67, 68, 163.

² НАРБ. Ф. 4. Оп. 21. Д. 2081. Л. 100.

³ Wnuk R. Za pierwszego Sowietą. Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypos-

Под Ломжей до середины октября 1939 г. действовал отряд поручика Адама Лемпицкого. Партизанской базой с осени 1939 г. стало урочище Кобельно среди бебжанских болот на стыке Едвабновского и Моньковского районов Белостокской области. Сначала здесь укрывались солдаты польской армии, а ранней весной 1940 г. это место занял отряд, связанный с подпольем. Он не имел постоянного состава, а только руководство. В ночное время пополнялся людьми, прятавшимися от репрессий, а днём они возвращались в деревни. Руководил отрядом поручик (или капитан) Александр Бурский, псевдонимы «Гжмот», «Шуляк» (по одним данным эти псевдонимы принадлежали Бурскому, по другим – «Шуляк» был преемником Бурского), который в конце 1939 г. стал во главе организации, созданной в этой местности ксендзами Марьяном Шумовским и Станиславом Цудником. Определенное время Бурский, по-видимому, был связан с гродненской Польской организацией войсковой (ПОВ), а с весны 1940 г. – с Союзом вооруженной борьбы (СВБ). 23 марта 1940 г. он был арестован, но через день ему удалось выломать решетку в окне помещения временного заключения в Едвабно и бежать из-под стражи. После побега Бурский с частью людей основал партизанский отряд, а руководство районом передал «Шуляку» (псевдоним нерасшифрован – С.С.) Штаб отряда находился в лесничовке Войславовича и в шалашах на краю урочища. По воспоминаниям одного из участников, в отряде порой собиралось 100–200 человек. Отряд собирал и покупал оружие, заготавливал продукты и медикаменты. По воскресеньям проводились сборы, где солдат готовили к вооруженной борьбе. В зоне деятельности отряда были взяты на учет лошади, военные материалы, продукты питания, необходимые во время восстания. Весной-летом 1940 г. партизаны совершили несколько террористических актов: в д. Моцаже убили председателя сельского совета Лапиньского, в ночь с 10 на 11 мая 1940 г. в Бужине убили председателя сельского совета Станислава Бриля, 5 июня около д. Менчки расстреляли советского активиста, директора еврейской школы Лейбу Гузовского. После этой акции на след одного из участников напали сотрудники НКВД. Он открыл огонь и погиб в перестрелке. В ночь с 16 на 17 июня 1940 г. в Едвабно и окрестностях было арестовано около 40 человек, в том числе ксендзы Шумовский и Цудник. По мнению членов СВБ, аресты были произведены не без помощи бывшего секретаря гмины, а на тот момент работника райисполкома Тадеуша Келчевского. Узнав об этом, партизаны приняли решение рассредоточиться. В лагере осталось около 30–40 человек. Один из членов отряда Бронислав Стефанин, как утверждают сотрудники НКВД, оставил отряд и сдался. 22 июня 1940 г. засадой были захвачены Станислав Веселовский, Вацлав Мативаевский *spolitej* (wrzesień 1939 - czerwiec 1941). Warszawa, 2007. S. 219.

и Хенрик Домбровский, которые показали местонахождение отряда. В это время, подозревая измену, большая часть отряда передислоцировалась в Августовские леса. Осталось около 20 человек. Именно они и были окружены 23 июня 1940 г. сотрудниками НКВД и красноармейцами. Участие в операции приняло около 500 человек. Захваченные врасплох партизаны начали беспорядочно отстреливаться. Бурский бросил своих подчинённых и сумел скрыться. Скрылся также лесник Антони Войславович, увлекая за собой сына Дионизия и дочь Юзефу. Окружённые с трёх сторон партизаны заняли оборону при лесничевке и в лагере, на так называемых, Клинах и Бжозовой Гжондце. Бой длился около часа. Жена Войславовича Анна и Ядвига Ляуданьская приняли участие в бою и обе погибли. Среди погибших были подпоручик Адам Мицкевич, подхорунжий Хенрик Усецкий, псевдоним «Будрис», старший сержант Антони Одынец, псевдоним «Гром», Пшибыляк и еще три нераспознанных человека. Подпоручик Якуб Хмодзиньский, Адам Хоминьский, капрал Казимеж Куркус, Болеслав Паровский, Антони Педжицкий, Юзеф Занецкий и Луция Холминьская попали в плен. Бурскому, Войславовичу, Ежи Тарнацкому, Бурнусу, Феликсу Моцарскому, а возможно и еще кому-нибудь, удалось уйти. Согласно советским данным, со стороны атакующих потерь не было, однако, звучит это не совсем убедительно. По свидетельству Боравского, советская сторона потеряла 36 человек убитыми и около 90 ранеными, но эти данные, скорее всего, завышены. На бюро Белостокского обкома КП(б) 8-9 июля 1940 г. начальник областного управления НКВД Гладков назвал количество участников, по видимому, этой организации в 1500 человек. По его словам, на базе отряда было захвачено «...150 копченых окороков, 3 машины, 6 коров, 2 коня, велосипеды. Все это им возило население, но никто доносить не хотел».¹ Были захвачены две полевые сумки с документами, принадлежавшими Бурскому. На основании этих документов сотрудники НКВД установили, что в рядах организации было зарегистрировано 435 членов, в том числе 6 офицеров, 57 подофицеров, 370 рядовых. В составе организации были две женщины. В руки НКВД также попал список 22 комендантов пляцуков. Начались аресты. По состоянию на 29 июня 1940 г. было арестовано 53 человека.² В начале июля 1940 г. был арестован Францишек Карвовский из Хылин, который указал еще один тайник со списками организации. К сентябрю 1940 г. сотрудники НКВД располагали данными на 425 участников организации, 180 из которых были аре-

¹ Государственный архив общественных организаций Гродненской области (ГАОО-ГО). Ф. 6195. Оп. 1. Д. 49. Л. 118–119.

² *Polskie podziemie na terenach Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w latach 1939–1941*: w 2 t. Warszawa; Moskwa, 2001. S. 324.

стованы. Те, кому удалось уйти, опять создали партизанские группы, кружившие по окoliце и совершавшие террористические акции по отношению к представителям советской власти и активистам. 24 августа 1940 г. одна из таких групп была настигнута сотрудниками НКВД. Были убиты Ян Цивиньский, псевдоним «Малы Крук» и Болеслав Моцарский, псевдоним «Съливка», из д. Конты. В плен попали Александр Хылинский, Антони Польковский, Болеслав Роговский, псевдоним «Яскулка» из д. Конты и Францишек Рыдзевский из Хростова. Однако решить проблему с этими группами традиционными методами оказалось довольно сложно, поэтому была выбрана другая тактика. В связи с предстоящими 15 декабря 1940 г. выборами, была объявлена амнистия. В результате этого в Едвабновском районе с повинной в период с 10 ноября 1940 г. по 12 января 1941 г. явились 106 участников подполья. Из них было завербовано 25 агентов. Дальнейшая судьба этих людей неизвестна. Александр Бурский перешел через границу на территорию Германии.¹

На территории Граевского повета одна из первых партизанских групп возникла после того, как в конце февраля 1940 г. капрал Мечислав Бауц (по другим источникам Буц или Буча) в Райгроде бросил гранату в клуб, в котором были организованы танцы с целью привлечения местного населения к сотрудничеству с советской властью. После этого он скрылся на Ятвяжских болотах, и к нему присоединилось ещё несколько человек, которые спасались от репрессий. На Червоном Багне действовал отряд Орловского, который состоял из жителей Граева и окolic. Со временем они вошли в состав отряда Антония Полубиньского. В июне 1940 г. дом Брониславы Ожеховской, в котором находился капрал Бауц, был окружён сотрудниками НКВД. В перестрелке Бауц был ранен и арестован. Подозрения о доносе в НКВД пали на Станислава Кмитиньского, который был схвачен летом 1940 г. членами СВБ и повешен. Бауц был убит советскими конвоирами под Червеном, во время эвакуации заключённых летом 1941 г.²

В Августовском районе Белостокской области имела партизанские отряды «Польская армия освобождения». Первыми партизанами на этой территории стали участники раскрытой НКВД орга-

¹ Strzembosz T. Opór wobec okupacji sowieckiej w Zachodniej Białorusi (1939–1941). S. 206–219; Strzembosz T. Partyzantka polska na północno-wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej 1939-1941 (Wileńskie, Nowogródzkie, Grodzieńskie) // Kwartalnik Historyczny. 1992. Nr 4. S. 93–123; «W czterdziestym nas Matko, na Sybir zeszali ...». Polska a Pojsja 1939-1942. Wybór i opracowanie J.T.Gross, J.Grudzińska-Gross. Warszawa, 1989. S. 327–337; НАРБ. Ф. 4. Оп. 21. Д. 2077. Л.319–327; НАРБ. Ф. 4. Оп. 21. Д. 2078. Л. 231–232; Архив УКГБ по Гродненской области. П. 12818. № 94291. Л. 13–61.

² Wnuk R. Za pierwszego Sowietu. Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 - czerwiec 1941). S. 255.

низации, которая по-разному называется в источниках: «Польская повстанческая организация», «Польская повстанческая армия», «Легион смерти» или «Польская организация войсковая». На той же территории действовала партизанская группа Бронислава Сквороньского, а в северо-восточной части Августовского повета – группа Игнация Павелки из Язева. Со временем все они вошли в отряд Эдварда Станкевича, псевдоним «Давер». После Станкевича отряд возглавил Антони Полубиньский. В южной части Августовского повета с конца 1939 г. действовала партизанская группа Валентия Клевядло, но о ней практически ничего неизвестно. 8 ноября 1939 г. боевики «Польской армии освобождения» убили организатора августовской кожевенной артели. 1 апреля 1940 г. был убит сотрудник районного отдела милиции Альфонс Валила, 15 апреля – интендант 33 артиллерийского полка Красной Армии Нехлюдов. Внуковским и Повелко был убит милиционер Вишневецкий из д. Могельница, Внуковским и Вронко – председатель Баргловского сельского совета Дерновский. Репко и Максымовский убили заведующего Дембовской мельницей Воробьева.¹ В д. Барглов был убит председатель колхоза Правдик, в д. Могельница – Феллер, бывший секретарь Яминской волости, в июне в Долистове Старом – комсомолец Казимеж Валушко. Последний был убит группой Влодзимежа Кухарского в составе Микуты, Станислава Шумского и Хростовского. Группа Кухарского в августе 1940 г. подчинилась Полубиньскому и Августовскому обводу СВБ. 10 июля 1940 г. войсками НКВД был атакован лагерь группы Полубиньского. Было захвачено 8 человек, в том числе 3 – тяжело ранеными. В руки органов безопасности попали списки участников организации в 36 населенных пунктах Белостокской области, устав организации и другие документы. Всего было арестовано 58 человек, среди них офицеры и подофицеры, укрывающиеся с первых дней советской власти. Возможно, это были солдаты отряда подполковника Е. Домбровского, псевдоним «Лупашка».

На основании показаний арестованных было установлено еще три штаба отрядов, размещенных в лесах. Полубиньский в это время находился в Сувалках по приглашению Гроховского, который рекомендовал себя представителем подпольной организации. На самом деле он оказался посланником полковника Дьяченко, бывшего офицера царской армии, пытавшегося использовать польское подполье в интересах немецкой разведки. После возвращения Полубиньский встретился с Эдвардом Станкевичем, Яном Органистой и Казимежем Дзедзюховичем и обсудил с ними эту проблему. В условиях преследования со стороны органов НКВД, Станкевич в Сувалках согласил-

¹ Архив УКГБ по Гродненской области. № 9525. Т.1. Из показаний Смоленского Станислава. Л.18.

ся на сотрудничество с Дьяченко в обмен на предоставление оружия, денег и укрытия на зиму 1940–1941 гг., но при этом скрыл принадлежность отряда и организации к СВБ. Дьяченко в ответ потребовал проведения разведки на советской территории и совершения террористических акций в отношении сотрудников советского аппарата. Санкция на сотрудничество с немцами, насколько это позволяла безопасность организации и только до весны 1941 г., якобы была дана представителем варшавского руководства СВБ офицером «Вильком». В то же время комендант Белостокского округа СВБ Иглевский, о чём говорилось выше, на допросе утверждал, что после того, как узнал, что Станкевич сотрудничает с немцами, прервал с ним отношения. 25 августа в Пенъчикове за сотрудничество с советскими властями был убит Станислав Вевюрка. 15 сентября 1940 г. В. Внуковский, И. Павелко, Я. Вронко, Т. Лозовский, П. Максимовский, Б. Карпио, Ф. Загурский, С. Вайтвайтыс и С. Смоленский вошли в здание, в котором проходило собрание молодёжи колхоза имени Ворошилова в д. Нетта около Августова, и открыли огонь по собравшимся колхозникам. Они выполняли вынесенный приговор председателю колхоза Годлевскому и местным активистам – Станиславу Куницкому и Яну Зулину.¹ В результате один человек был убит, а четверо ранено. В ночь с 23 на 24 сентября 1940 г. в д. Дренство Станкевич и Полубиньский были настигнуты оперативной группой НКВД. Во время перестрелки Станкевич был тяжело ранен. Хотя обоим удалось скрыться, через несколько дней «Давер» умер. Поветовым комендантом вместо него стал Полубиньский. 24 октября 1940 г. у д. Новины Августовского района отряд Полубиньского в количестве 15 человек был окружён сотрудниками НКВД. В перестрелке погибли Ропелевский и Яблонский. Леон Ленковский, Александр Знарковский и Бронислав Карпио были захвачены ранеными в плен. В ноябре 1940 г. был убит председатель сельского совета в Барглове Зярновский. У него в кармане партизаны нашли доносы, написанные тайным сотрудником НКВД Брониславом Сенько. Однако до нападения Германии на СССР акция в отношении Сенько проведена не была. В этом же месяце был убит активист, член ВКП(б) Егор Юревич. Решение о ликвидации того или иного человека, который представлял угрозу организации, согласно требованиям Полубиньского, мог выносить своеобразный суд, состоящий из трёх человек – коменданта и двух членов пляцувки. Ни командир отряда, ни его члены такого рода решений принимать не имели права. С декабря 1940 г. по 15 марта 1941 г. отряд Полубиньского в количестве 21 человека находился на немецкой территории. 15 марта 1941 г. 14 человек из этого отряда перешли германо-советскую границу. После перехода границы они

¹ Там же.

должны были действовать пятью группами. В группу Полубиньского вошли Владислав Чих, Мирослав Кумарек, Казимеж Павелко и Станислав Твардовский. Они должны были произвести разведку на участке Гонёндз-Осовец-Белосток. Вацлав Внуковский и Францишек Цецюх должны были проводить разведку на линии Гродно-Белосток-Барановичи-Лида. Хенрик Цецюх и Ян Вронко должны были сконцентрироваться на Гродно, Ян Органиста и Александр Магера должны были проводить разведку в районе Гродно-Соколка-Беласток, Вацлав Чих, Бронислав Колган и Пётр Ягловский должны были работать в районе Гродно и Сопоткино. Помимо этого участники группы должны были найти в Гродно квартиру для радиостанции и создать контактные разведывательные пункты. На дороге Гродно - Августов отряд столкнулся с советским пограничным нарядом. Было задержано пять человек: А. Полубинский, Я. Органиста, К. Павелко, Б. Колган и Цецюх. 19 апреля были убиты еще три человека. Для выявления остальных принимались меры.¹

В апреле 1940 г. органы НКВД прилагали усилия для ликвидации группы в Клецком и Ляховичском районах Барановичской области. Она состояла из белорусов, членов подпольной организации «Сплошная католическая Польша». Их задачей, согласно документам НКВД, являлось убийство работников советской власти, военных и активистов, разрушение железной дороги, поджоги колхозных и совхозных построек.²

17 апреля 1940 г. оперативная группа Радуньского РОМ наткнулась на вооружённое сопротивление со стороны группы, в составе которой был хозяин хутора Провожа Заболотского сельского совета Шмигер Осип (Юзеф) и его сыновья. В ходе перестрелки был убит милиционер Имперович и ранен оперуполномоченный Шабурин И.Ф. Был обнаружен ряд укрытий на чердаках и в погребе на расстоянии 50 м от дома. В лесу, в 75 м от дома, был обнаружен наблюдательный пункт с 8-10-метровой лестницей.³

В Белостокской области наиболее активные террористические действия проводили члены «Батальонов смерти стрелцов кресовых» (БССК). Члены группы Славомира Пугача и Станислава Двораковского из этой организации, по всей видимости, ночью с 30 на 31 мар-

¹ Архив УКГБ по Гродненской области. № 9525. Т.1. Л. 13–329; № 9525. Т.3. Л. 11–188; № 9525. Т. 4. Л. 69–118; № 106939, 18240. Л. 46–48, 116–117; П. 12528. Л. 70; НАРБ. Ф. 4. Оп. 21. Д. 1683. Л. 281–282; Д. 2078. Л. 184–185; Д. 2079. Л. 119–123; Д. 2080. Л. 135–137; Д. 2081. Л. 219; Д. 2429. Л. 109–111; Д. 2430. Л. 139; Д. 2435. Л. 48; Д. 2436. Л. 1–108; Д. 2437. Л.2; Strzembosz T. Konspiracja na ziemi augustowskiej pod okupacją radziecką (1939-1941) // Przegląd historyczny. 1992. Т. LXXXIII. Z. 4. S. 675–698.

² Государственный архив Брестской области (ГАБО). Ф. 7580. Оп.1. Д. 32. Л. 53; НАРБ. Ф. 4. Оп. 21. Д. 2077. Л. 155–157.

³ НАРБ. Ф. 4. Оп. 21. Д. 1941. Л.13.

та 1940 г. бросили две гранаты в дом милиционера Врублевского в д. Остружна. Погибла жена Врублевского Бронислава и был ранен его тринадцатилетний сын. 13 мая 1940 г. в Браньском районе был убит милиционер Ярмухович. 3 июня 1940 г. в окрестностях Цехановца Чеслав Костро легко ранил из пистолета почтальона Чеслава Врубля. 8 июня Костро был арестован. В этот же день члены БССК убили депутата в д. Кулешки. 13 июня в д. Вноры-Пажохи был обстрелян Станислав Боньчук, проживавший в доме ушедшего на территорию Генерал-губернаторства ксендза Левандовского, и уполномоченный Лапского РОМ Янковский. Дочь Боньчука узнала в одном из стрелявших укрывавшегося с апреля 1940 г. Юзефа Кулешу. Оперативная группа НКВД и два взвода солдат Красной Армии прочесали близлежащее болото и задержали Юзефа Роговского и Яна Духновского. Кулеша сумел сбежать, но позже явился с повинной, хоть своего участия в обстреле выше указанных лиц не признал. 13 июня в Браньском районе был застрелен активист Александр Мясковский. 15 июня между железнодорожными станциями Рациборы и Шепетово боевики из БССК убили милиционера Соколова и ранили Якубовского. У Соколова был отобран револьвер и тетрадь со списком местного «преступного элемента». 24 июня был убит милиционер из Лап Келбаса и ранен милиционер Андрейчук. 4 июля 1940 г. возле деревни Лиза Нова попали в засаду и были схвачены боевики Станислав Двораковский и Павел Гонсовский. Не взирая на противодействие органов НКВД, террористическая активность БССК не прекращалась. 8 августа 1940 г. в д. Шатынки недалеко от Чижева районный комендант БССК Юзеф Заремба привёл в исполнение смертный приговор в отношении активиста Вацлава Будишевского и Л.Т. Фаша. 23 августа Антони Мочидловский убил депутата Верховного совета БССР Бонасюка. В этом же месяце были убиты депутаты сельских советов Станислав Вишневский, Игнацы Кармерик и Кригер. Скорее всего, членами «Батальонов смерти» в сентябре в Шпакове возле Монец были обстреляны и ранены депутат и кандидат в члены коммунистической партии Павел Нурт и Ян Каминьский. Каминьский узнал некоторых нападавших и трое из них были арестованы: Пётр Бурта, Станислав Ярговский и Юлиан Врубель. 4 октября в д. Смейки в результате действий группы под руководством Антония Бжозовского был ранен депутат сельского совета Александр Вышиньский. В этом отряде среди прочих были Виктор Хойницкий и Славомир Пугач. Для ликвидации группы БССК под руководством Пугача и Двороковского, сотрудники НКВД взяли в качестве заложников отца, брата и сестру Славомира Пугача. Он сдался и назвал 22-х участников организации. Но террористические акты

не утихли. 27 ноября 1940 г. был убит советский агент-внутренник «Свой» – Гералтовский Эугениуш из д. Галаше-Пуца Замбровского района, который разрабатывал группу «Батальонов смерти» под руководством Чеслава Рогалевского. С 3 по 14 декабря 1940 г. органам НКВД удалось ликвидировать группу из 9 человек во главе с Яном Голошевским. В её составе были Бронислав Рогалевский, Вацлав Шепетовский, Хенрик Мочидловский, Збигнев Мочидловский, Франц и Антони Кулеша, Теофиль Шепетовский и Янина Голашевская. Ликвидированные группы по всей видимости были только частью более крупного объединения под руководством поручика Антония Бжозовского, остатки которого в количестве 12 человек продолжали действовать. 26 декабря 1940 г. во время проведения операции по задержанию сотрудниками НКВД был убит Юзеф Заремба. 13 января 1941 г. в расположенной недалеко от Лап д. Домброва братья Антони и Эугениуш Красовские обстреляли милиционеров, которые решили обыскать их телегу. В результате погиб начальник районного отделения милиции А.В. Козак и милиционер И.М. Лукашевич. Оперативник Д.Л. Бородич был ранен. В это же время одна из групп в Бельском районе убила лейтенанта Красной Армии И.И. Сопилина. Однако и ответные удары НКВД были довольно ощутимы. 26 февраля в д. Ступылки-Шиманы оперативная группа НКВД окружила дом, в котором укрывались боевики БССК А. Мочидловский и К. Майковский. В ходе перестрелки оба были ранены и арестованы. Вместе с ними были арестованы М. Лесьневский и А. Войко, которые помогали им укрываться. В ходе операции погиб начальник районного отделения милиции в Лапах С.И. Зубачёв.¹ 8 марта 1941 г. около Чижева сотрудники НКВД обнаружили укрытие боевиков Станислава и Зигмунта Домбровских. Они были арестованы вместе с Яном Домбровским и его дочерью Анной, которые их укрывали. Поздней осенью 1940 г. сотрудники НКВД напали на след ксендза Модзелевского и он вынужден был перейти на нелегальное положение, вынашивая планы перехода на территорию Германии. «Банды имеют свои глубокопроникающие корни среди населения и его поддержку, поэтому так трудно их ликвидировать», – признавал в сентябре 1940 г. начальник Августовского районного отдела НКВД на совещании секретарей ЦК КП(б)Б в Минске.²

Согласно «Справке об антисоветской работе польских националистов в западных областях БССР» от 1 апреля 1941 г., с октября 1939 г. по август 1940 г. было совершено 93 террористических акта,

¹ ГАООГО. Ф. 6195. Оп. 1. Д. 189. Л. 12–16.

² Gnatowski M. Niepokorna Białostoczczyzna. Opór społeczny i polskie podziemie niepodległościowe w regionie białostockim w latach 1939–1941 w radzieckich źródłach. Białystok, 2001. S. 41.

во время которых было убито 54 и ранено 39 человек.¹ Террористическая деятельность партизан объяснялась соображениями безопасности организаций, личной мстостью, желанием посеять панику и запугать противника, продемонстрировать неизбежность расплаты за сотрудничество с советской властью. В справке о положении в приграничных районах Белостокской области полковой комиссар С.С. Бельченко 17 сентября 1940 г. писал, что «батрацкая и бедняцкая часть населения запугана бандитами и боится оказывать активную помощь в деле проведения всех хозяйственно-политических кампаний на селе».² В ноябре 1940 г. по Замбровскому району отказалось баллотироваться депутатами сельских советов 6 человек.³

Вместе с тем деятельность вооруженных групп и отрядов имела и другой эффект. Нелегалы, безжалостно преследуемые органами НКВД, не знали жалости к тем, кого они считали виноватыми. Многомесячная постоянная угроза и атмосфера преследования обуславливали нервозность действий и желание ликвидировать всякую опасность, которая исходила, в первую очередь, из ближайшего окружения. Жители в местах дислокации таких групп становились своеобразными заложниками. Оказывая помощь партизанам, они рисковали быть арестованными НКВД в качестве «бандпособников», отказывая в такой помощи – рисковали быть наказанными участниками подпольных и партизанских групп. Это формировало двусмысленное отношение к таким отрядам. Тем более, что последним не были чужды те рецидивы, которые неизбежно сопровождают партизанскую жизнь. Полубинский на допросе рассказывал, что в д. Рутковщина, к примеру, его отряд произвёл обыск почти во всех домах и извёз 11 полушубков. Ему вторил К. Павелко, который говорил, что после обыска в крестьянских домах забирались сало, хлеб, мука, мясо, сыр, овцы и др. К тому же вооруженные акции приводили к репрессиям против польского населения. Это вызывало тревогу в руководстве СВБ. Стремясь сохранить силы, летом 1940 г. Главным командованием СВБ рекомендовалось свести всякого рода вооруженные акции к минимуму. По показаниям Яна Органиста, участника отряда Станкевича и Полубинского, приехавший летом 1940 г. представитель СВБ упрекал Станкевича в неспособности руководить организацией, в отсутствии порядка, в том, что группа А. Полубинского занимается мародерством, грабежом, террором... Он предлагал даже отнять у Полубинского оружие.⁴ Комендант Бело-

¹ Polskie podziemie na terenach Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w latach 1939-1941. S. 594.

² НАРБ. Ф. 4. Оп. 21. Д. 2071. Л. 6.

³ ГАООГО. Ф. 6195. Оп. 1. Д. 350. Л. 351.

⁴ НАРБ. Ф. 4. Оп. 21. Д. 2436. Л. 66, 92, 108.

стокского округа СВБ А. Иглевский писал, что в конце июля 1940 г. разбил, или, по крайней мере, угрожал разбить отряд «Батальонов смерти», который хотел провокационно ударить на советский гарнизон в Гайновке.¹ Однако возможности контролировать действующие группы у командования СВБ были довольно ограничены. Поэтому террористические акты продолжались вплоть до прихода немцев.

Определить количество партизан довольно сложно. Из справки НКВД по состоянию на 8 декабря 1940 г. следует, что «с момента установления советской власти в западных областях БССР, кроме контрреволюционных повстанческих организаций..., было вскрыто и ликвидировано 28 вооруженных банд с общим количеством 415 бандитов и арестовано 230 человек бандпособников и укрывающихся. При ликвидации убито 42 бандита, 20 ранено. С нашей стороны убито 4 человека и ранено 7 человек оперативных работников НКВД и милиции.»² С мая 1940 г. ликвидировано 22 бандформирования. При ликвидации арестовано бандитов – 222, убито – 28, ранено – 17, бандпособников и укрывающихся – 160 человек. В Белостокской области из этого количества – 6 бандгрупп, арестовано и убито – 154 бандита. В Барановичской области – 9 бандгрупп. арестовано и убито – 58 человек».³ С 8 декабря 1940 г. по 1 января 1941 г. было ликвидировано еще две группы, 7 участников, 12 одиночек и участников ранее ликвидированных групп. На 1 января 1941 г. на учете в НКВД БССР было 3 группы с 18 людьми, которые активных действий не предпринимали: группа поручика Бжозовского из «Батальонов смерти» (11 человек) на территории Лапского района Белостокской области, группа Трамбовского и Галко (3 человека) в Соколковском районе Белостокской области, группа Павла Говорко (4 человека) на территории Ивенецкого района Барановичской области.⁴ Всего выявленных, убитых и арестованных партизан, т.н. «бандпособников» и укрывающихся, согласно этим данным, насчитывалось 1109 человек. Представление о числе участников партизанских отрядов и групп в последующее время в какой-то степени могут дать следующие данные: на 15 мая 1941 г. в западных областях БССР на нелегальном положении было 860 человек, чьи семьи в количестве 717 проживали на этой территории, 1111 человек убежало за границу, 1098 из кото-

¹ Strzembosz T. *Opór wobec okupacji sowieckiej w Zachodniej Białorusi (1939 – 1941)*. S. 174–175.

² Потери НКВД выглядят заниженными.

³ В этой статистике, возможно, не учтены группы, ликвидированные в сентябре-октябре 1939 г. Казалось бы, что после сентября 1939 г. и по май 1940 г. должно было быть ликвидировано больше, чем 6 групп. С другой стороны, на них приходилась почти половина участников от общего количества. Может поэтому органы НКВД активизировали свою деятельность с мая 1940 г.

⁴ НАРБ. Ф. 4. Оп. 21. Д. 2428. Л. 110–112.

рых оставили свои семьи на советской территории. Лидером по этим показателям выступала Белостокская область, в которой 495 человек пребывало на нелегальном положении, а 428 убежало за границу. Обсуждая эту проблему в докладе первому секретарю ЦК КП(б)Б П. Пономаренко, народный комиссар НКГБ БССР Л. Цанава писал, что «большой процент этого контингента падает на Белостокскую область и в основном относится за счёт враждебно настроенного в отношении советской власти польского населения».¹ Вместе с тем следует отметить, что не все нелегалы были партизанами, как и то, что не все партизаны были нелегалами. К тому же здесь не учтены погибшие или арестованные участники партизанских отрядов и групп. Оценивая общее количество польских подпольщиков и партизан в Западной Беларуси в 1939–1941 гг. в 8–10 тыс. человек, количество партизан за все время, по-видимому, следует оценивать в 1–2 тыс.

Таким образом, польские партизанские отряды и группы в 1939–1941 гг. действовали на всей территории Западной Беларуси, но активность и продолжительность этой деятельности зависели от местных условий. По числу участников первое место занимала Белостокская область, поскольку польское население здесь составляло большинство и на значительной территории образовывало этнически однородный анклав. Стремясь ликвидировать угрозу организациям, утолить жажду мести и посеять страх среди представителей и сторонников советской власти, многие из партизан осуществляли террористические акции. Такого рода деятельность затрудняла осуществление мероприятий советской власти, но не приветствовалась руководством подполья, потому что вызывала репрессии против польского населения и зачастую приводила к ликвидации организаций. Представители двух польских организаций («Польской армии освобождения» на уровне командиров партизанской группы и «Батальонов смерти стрелцов кресовых» на уровне руководства в Варшаве), располагавших партизанскими группами на Белосточчине, вопреки требованиям лондонского правительства соблюдать равноудалённую дистанцию от обоих оккупантов, вступили в контакт с немецкой разведкой. Поскольку на остальной территории такого рода факты не отмечены, а после нападения Германии на СССР и эти организации прекратили сотрудничество, это позволяет говорить о том, что в обоих случаях оно носило эпизодический характер и какой-либо серьёзной тенденции в польском подпольном и партизанском движении не представляло. Сами же эти контакты были в большей степени инициативой немецкой разведки, которая стремилась в условиях отсутствия в Западной Беларуси аналогичных укра-

¹ НАРБ. Ф. 4. Оп. 21. Д. 2431. Л. 88.

инскому или литовскому подполью белорусских организаций пополнить в свои руки польские структуры.

The article is analyzed Polish partisan activities in the Western Belarus in 1939–1941. The main purpose of the partisans was to hold out until the Allies came or before the uprising began. A lot of the partisans carried out active terrorist activities to eliminate the threat to the guerrilla's organizations. This activity prevented the implementation of Soviet policy, but wasn't welcomed by the top-leaders of underground movement due to repressions against the Poles.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Ежи Домбровский

Ян Скорб

Леон Летовт

Александр Бурский

Мечислав Бауц

**Белорусские студенты Украинской
сельскохозяйственной академии
в Подебрадах в ЧСР (1922–1935)**

2017–2018 годы – рубежные и значимые в историях как УНР, так и БНР. Прошло, фактически, сто лет, но многие вопросы всё также остаются без ответов. И хотя исследования национально-освободительных движений продолжаются, уже сейчас специалисты констатируют, что в рядах украинской регулярной армии 1917–1921 годов воевали и белорусы. Причем двое из них в своей военной карьере продвинулись на высшие посты руководства Армии УНР, еще девять имели офицерскую карьеру. Службу в Армии УНР выбрали по разным причинам. Кто-то видел возможность выжить, кто-то из национально-патриотических побуждений, зная, что аналогичные процессы национального становления происходят и в Беларуси. Следует отметить, что в украинской армии, если её сравнивать с другими войсками, которые воевали против большевиков, например, с армией Деникина, белорусы очень часто декларировали «белорускость». Согласно архивным документам, белорусы служили в украинской армии, начиная от казака, то есть обычного рядового с ружьем, и заканчивая генералами.

Между белорусами и украинцами, даже при наличии дискуссий относительно совместной украинско-белорусской границы или территориальных споров, никогда не было вооружённых конфликтов. Всегда говорилось, что необходимо отстаивать государственную независимость, нужно получить украинскую и белорусскую государственность, а потом цивилизованно решать вопросы.

Поэтому в отличие от поляков, в отличие от россиян – и «белых», и «красных», – в отличие даже от румын, которые придерживались нейтралитета, все же не было вооружённой борьбы с белорусами за землю, по крайней мере, с 1917 по 1921 год. Именно поэтому ни одна белорусская фамилия не имеет негативного окраса. Если мы говорим о генералитете, то два наиболее известных генерала - хорунжих Армии УНР: Белевич Иосиф и Александр Пороховщиков¹. Если же говорить о казачестве, то среди его имён: Григорий Спартак, Владимир Бортницкий и Даниил Герасимук (оба – 4 Киевская дивизия); писарь 4 Киевской дивизии – Александр Лисовский, деловод 4 Киевской дивизии – Михаил Малевич, фельдшер госпиталя 4 Киевской дивизии – Андрей Шафрановский. Старшина – Иван Щербов; хорун-

¹ Белорусская «Свобода» объявила белорусов в армии УНР.

жий пулемётной дивизии – Антон Белинский; подполковник – Николай Иванов.

Украинская Сельскохозяйственная академия в Подебрадах была создана в 1922 году усилиями украинских эсеров во главе с Никитой Шаповалом в ходе «Русской вспомогательной акции» чехословацкого руководства. В первый год работы Академии её ректорат получил около 600 заявлений с просьбой быть принятым(ой) в состав студентов. Как правило, заявления писали интернированные «уэнэровцы» в 1921-1922 годах (Польша, Румыния). Хотя стоит отметить, что среди белорусских студентов УСА были и «неуэнэровцы»; те, кто в силу различных обстоятельств, либо оказался за границей, либо «вышел» с войсками. Из первых 220 студентов Академии большинство были украинцами, но по просьбе Белорусской Рады в Праге и Кубанского Казачьего комитета были приняты также и их представители. Белорусы вначале получали общие стипендии с украинцами. Но со временем Министерство земледелия Чехословакии предоставило им отдельные стипендии в размере 450 чехословацких крон. (По курсу американского доллара к чехословацкой кроне в 1923-1933 годах 450 крон равнялось приблизительно 14 долларам (13 долларам 96 центам – О. З.)¹ Выплата стипендий прекратилась в 1928 году в связи со сворачиванием «Русской вспомогательной акции»). За все годы существования Академии (1922-1935) её курсы прослушало около 700 студентов агрономическо-лесного, инженерного и экономическо-кооперативного факультетов. 560 студентов получили дипломы. Например, инженерами стали 9 белорусов. Так, среди белорусов - «уэнэровцев» диплом получил упомянутый выше хорунжий пулемётной дивизии мозырчанин Антон Белинский и минчанин Александр Борткевич, старожировичанин Григорий Ефременко и «неуэнэровец» радощковичанин Николай Абрамчик.

Практически у каждого студента Подебрадской академии в личных делах (укр. «особових справах») присутствуют фотографии. К сожалению, у мозырчанина *Антон Яокифовича Белинского* фотографии и вовсе отсутствуют. Его «Curriculum vitae» само по себе скромное. Родился 17 января 1897 года в городе Мозыре Минской губернии. Окончил Мозырскую гимназию в 1916 году. Вначале обучался на факультете механизации Петербургского технологического института. Затем, «в ходе исторических событий», (Первая мировая война – О. З.), закончил 2-ю Петербургскую школу прапорщиков. В украинской армии, (уточним, вначале армии гетмана П. Скоропадского – О. З.) оказался в 1918 году, о чём написал в своих воспомина-

¹ Зубко О. Є. Створення та діяльність Українського Вищого Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923-1933 рр.) : дис... канд. іст. наук . Київ, 2010. С. 85–86.

ниях «На приграничье». Был интернированным в румынском лагере города Орадеа-Маре. Знал «немецкий и французский язык в размере курса гимназии». В Подебрадах закончил химико-технологический отдел инженерного факультета. Получил диплом в 1927 году. Архивные документы отмечают, что после 1927 года какая-либо иная информация о Белинском отсутствует¹.

По всей видимости, Антон Йокинович был человеком со здоровой толикой юмора, но с пошатнувшимся здоровьем. Известен такой эпизод из его жизни. В 1926 году редакция академической юмористической студенческой газеты «Подебрадки» взялась за новый номер. В частности, редакцией выискивались различные смешные ситуации или выражения из жизни Академии. И вот один из «сюжетов» и был подобран студентом Белинским. Ему все никак не давала покоя манера приёма больных академическим врачом Модестом Левицким. Любого больного-«подебрадца» Модест Филиппович встречал словами «Не болит ли вас ничего в груди?» И если слышал утвердительный ответ, то невозмутимо добавлял: «Ну вот, так и моя покойная жена жалелась на боли в груди, а потом раз – взяла и умерла»².

«Уэнэровец» - бобруйчанин *Александр Максимович Жихович* оставил о себе значительно больше информации. Родился 1 января 1900 года в г. Бобруйске Минской губернии «в семье Максима Романовича и Надежды Николаевны (в девичестве Любанской)»³. Православный. «Приналежності української». («Национальности украинской», так написано его рукой – О. З.). Военный врач, заместитель директора Киевского клинического госпиталя, руководитель «Летючого перев'язочного загону Військового міністерства Центральної Ради» (январь 1918 г.). «Помічник начальника Летючого перев'язочного загону Армії УНР (1919 г.), начальник Санітарної літучки 3-ї Залізної стрілецької дивізії» (1920-1921 г.)» Стоит отметить, что перевязочный отряд, которым командовал Жихович, базировался в Киеве на улице Лютеранской, дом 18. «Боевое крещение» отряд Жиховича принял во время так называемого Январского восстания и наступления на Киев полковника М. Муравьёва.

В «Curriculum vitae» Жихович писал: «Працюючи в Шпиталі,

¹ Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины в г. Киеве (ЦГАВОВУ). Ф. 3795. Оп. 1. Д. 715. Л. 4, 68.

² ЦГАВОВУ в г. Киеве. Ф. 3801. Оп. 1. Д. 308. Л. 15.

³ Коваль Р., Моренець В. «Подебрадський полк» Армії УНР: До історії Українських січових стрільців, Богданівського та Гордієнківського полків військ Центральної Ради, 1-ї Сірої, 1-ї Запорозької, 2-ї Волинської, 3-ї Залізної, 4-ї Київської, 5-ї Херсонської та 1-ї Кулеметної дивізій Армії УНР, Галицької армії, Вільного козацтва, повстансько-партизанського руху, Запорозької Січі Юхима Божка, Окремого чорноморського коша військ Директорії, ЛУН, УВО, ОУН, Карпатської Січі та дивізії «Галичина». Київ, 2015. С. 233.

студіював на 1-х Загальноосвітніх курсах при 1-й Київській Олександрівській Гімназії і в році 1918 витримав іспит за 8 клас при Київській Шкільній Окрузі. На Вищу Школу піти не міг, бо виїхав разом з Українською Армією (в складі її) в січні 1919 р. Весь час служив в передових частинах яко помішник Н-ка Літучого Перев'язочного Отряду і (потім в р. 1920) яко Н-к Санітарної Літучки 3-ї Залізної Стрілецької дивізії – до інтернування в листопаді 1920. В інтернації продовжував виконувати обов'язки лікарського помішника¹.

7 сентября 1922 года в Праге Александр Максимович женился на сестре милосердия Марии Илюк (буковинка, была интернирована в Калише как участница 1-го Могилёвского полка (Могилёв-Подольского – О. З.) 3-й Дивизии). Мария Илюк тоже была студенткой экономического отдела экономическо-кооперативного факультета УСА, но уволена из Академии в 1925 году из-за плохих успехов в учёбе.

В 1925 году Жихович пережил операцию – секвестротомию – удаление глубокого нарыва на тазовой кости. Нарывы беспокоили его ещё на протяжении двух лет. Из-за этого ему пришлось даже просить отсрочку одной из сессий. Но тем не менее, он закончил экономический отдел экономическо-кооперативного факультета. Дипломную работу по теме «Рынок, как фактор развития сельского хозяйства» защитил с оценкой «отлично» в 1927 году.

Последние известия о Жиховиче датируются 1928 годом. Работник Книгопечатного Акционерного Общества «УНИОН» в Ужгороде. После себя Жихович оставил воспоминания о лагерной жизни в Польше. Их название «Ночь печалей»..

Куровский Владимир Александрович – родом из города Черее Могилёвской губернии. (Ныне село Черее Чашницкого района Витебской области – О. З.). Дата рождения 28 апреля 1896 года. Национальность – белорус. Казак Армии УНР.

Гражданство Украины принял в городе Каменце-Подольском. Закончил в своё время коммерческую школу. О своей учёбе отмечал, «что по немецкому и французскому языку имел «четвёрки», тогда как за русский язык выше «тройки» не имел²». (В каком именно городе окончил коммерческую школу, Куровский, к сожалению, не указал. – О. З.) В 1920-м вступил казаком в Украинскую Армию. Вместе с ней был интернирован в польском Ланцуте. 5 августа 1924 года зачислен студентом лесничего отдела агрономическо-лесного факультета. Увы, Владимир Александрович Куровский не попал в состав тех, кто успешно защитил диплом. Последние данные о нём зафиксированы 1924 годом.

¹ ЦГАНОВУ в г. Киеве. Ф. 3795, Оп. 1. Д. 1070. Л. 30–31.

² ЦГАНОВУ в г. Киеве. Ф. 3795, Оп. 1. Д. 1342. Л. 6–7.

Представительницей Могилёвщины в Подебрадской академии была и *Марина Алексеевна Нестеренко (Нестеренкова)*. Сестра милосердия, подпольщица, общественный деятель; заведующая пунктом питания для беженцев на станции Соколовка (1915-1916 гг.). Переводчик Чрезвычайной украинской миссии при Главном управлении Генерального штаба УНР (1919 г.). Учитель высшей начальной школы и главный хранитель денег «Просвиты» местечка Смотрич Каменецкого уезда (сентябрь 1920 г.). Служащая Министерства Народного образования при Украинской гимназии в г. Тарнов (Польша) в ноябре 1920 г.

Дата рождения 30 сентября 1897 года. Национальность – белоруска. Княжеских кровей. Родилась в семье князя Алексея Оболенского и Елены из Клитеров. Её отец был либералом-демократом и ярким противником царского самодержавия. С детских лет Марина Алексеевна была знакома с русским писателем Львом Толстым, влиятельными родственниками царской семьи и даже с Григорием Распутиным.

В 1907 году пополнила ряды Мариинской женской гимназии города Могилёва (Беларусь), оттуда перевелась в Кембридж (Великобритания), где и закончила 4 класса в 1910 году. Затем училась в Москве в Дворянском институте благородных девиц имени Александра III. В 1914-1915 годах на собственные средства создала госпиталь и работала в нём сестрой милосердия. Первый раз замужем за князем Петром Кропоткиным. (Убит большевиками в Киеве в 1920 году. – О. З.)

Февральская революция настигает Марину Александровну в Киеве и именно здесь она примыкает к украинскому национально-освободительному движению¹.

С декабря 1918 года Марина Нестеренко – работник департаменте импорта Министерства торговли и промышленности УНР. Как переводчик торговой миссии побывала в Венгрии, Австрии и Чехословакии в январе 1919 года. В Каменце-Подольском работала при Генеральном штабе Армии УНР связной «з повстанцями». Затем, перейдя фронт, заболела тифом и вернулась в Киев.

После ликвидации дипломатической торговой миссии работала в Варшаве в Чрезвычайной Украинской миссии. Интернирована в городе Калише, где 6 сентября 1924 года вышла во второй раз замуж

¹ Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Подебрадський полк» Армії УНР: До історії Українських січових стрільців, Богданівського та Гордієнківського полків військ Центральної Ради, 1-ї Сірої, 1-ї Запорозької, 2-ї Волинської, 3-ї Залізної, 4-ї Київської, 5-ї Херсонської та 1-ї Кулеметної дивізій Армії УНР, Галицької армії, Вільного козацтва, повстансько-партизанського руху, Запорозької Січі Юхима Божка, Окремого чорноморського коша військ Директорії, ЛУН, УВО, ОУН, Карпатської Січі та дивізії «Галичина» Т. 2. Київ, 2017. С. 206–207.

за Афанасия Нестеренка. С 24 ноября 1924 года – в эмиграции в ЧСР. Родив второго сына, стала студенткой кооперативного отделения экономическо-кооперативного факультета УСА (приказ о зачислении датирован 16 декабрём 1925 г.). Дипломную работу по теме: «Роль государства, самоуправления при кооперировании в агрокультурном улучшении» защитила с оценкой «отлично». Её научным руководителем был известный украинский профессор Александр Мыцюк.

К сожалению, в личном деле Нестеренко диплома не обнаружено. Но зато есть посмертное упоминание о том, «что как человек, Марина Алексеевна была решительной правдолюбкой с широкой душой и добрым сердцем»/ Умерла в 1948 году в Филадельфии (США)¹.

На август нынешнего года, «обработаны» пока личные дела украинских и белорусских студентов УСА от буквы А до буквы К. Работа продолжается.

This publication describes the biographies of four Belarusians – students of the Ukrainian Agricultural Academy in Podebrady in 1922–1935 in Czechoslovakia.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Владимир
Куровский

Александр
Жихович

Марина
Нестеренко

¹ П.Ф. Марина Нестеренко. (Посмертна згадка) // Наше життя (Філадельфія). Ч. 2. Рік V. 1948. Лютий. С. 4.

**Международное сотрудничество религиозных
организаций западного региона Беларуси
на примере Православной Церкви**

На сегодняшний момент в структуре Белорусского Экзархата отсутствует отдел международных связей БПЦ. Их направления формируются согласно общей структуре РПЦ. Международные связи Белорусской Православной Церкви достаточно обширны. Представители Белорусского Экзархата участвуют во всех международных встречах, которые проводятся Московской Патриархией. Принимают и в Беларуси представителей иных конфессии. Так с 7 по 10 мая 2012 г. Проходил официальный визит архиепископа Кирилла Василя (Общество Иисуса), секретаря Конгрегации по делам Восточных Церквей (Ватикан) в Беларусь. Данный визит осуществлялся по инициативе архиепископа Клаудио Гуджеротти, Апостольского Нунция в Беларуси и по приглашению Министерства иностранных дел Республики Беларусь.

Прошедший визит вызвал со стороны Белорусской Православной Церкви глубокую озабоченность и настороженность именно возможностью создания греко-католических иерархических структур во главе с епископом на территории Беларуси, о чем архиепископ Кирилл Василь был проинформирован Высокопреосвященным Филаретом, Митрополитом Минским и Слуцким, Патриаршим Экзархом всея Беларуси, во время личной встречи с ним 10 мая 2012 г. в Минском епархиальном управлении.

Позицию Белорусской Православной Церкви Патриарший Экзарх представил на основе всеправославного мнения по униатскому вопросу, осуждающей унию и не рассматривающей ее как путь к межцерковному единству. Им были сделаны ссылки на документы, принятые на совместных совещаниях во Фрайзинге (Германия, 6-16 июня 1990 года), Аричче (Италия, 10-15 июня 1991 года) и Баламан-де (Ливан, 23 июня 1993 года), которые осудили унию.

Высокопреосвященный Филарет, Митрополит Минский и Слуцкий, Патриарший Экзарх всея Беларуси, направил соответствующие письма Святейшему Кириллу, Патриарху Московскому и всея Руси, и кардиналу монсеньору Курту Коху, Президенту Папского совета по содействию христианскому единству. В письме к последнему было сказано, что отношения между Православной Церковью и Римско-Католической на протяжении всей истории Республики Беларусь (с 1991 г.) складывались положительно и являли собой при-

мер для межконфессиональных и межрелигиозных отношений в странах бывшего СССР. Одной из главных причин такой позитивной динамики являлось отсутствие «униатского вопроса».

26 июня 2012 г. Высокопреосвященный Гурий, архиепископ Новогрудский и Лидский, Управляющий делами Белорусской Православной Церкви, по просьбе монсеньора Клаудио Гуджеротти, архиепископа Равелло, Апостольского Нунция в Республике Беларусь, встретился с ним. В ходе встречи, последний, проинформировал архиепископа Гурия, что в настоящее время в Ватикане отсутствуют проекты по учреждению каких-либо иерархических структур греко-католиков на территории Республики Беларусь.

28 июня 2012 г. на имя Высокопреосвященного Филарета, Митрополита Минского и Слуцкого, Патриаршего Экзарха всея Беларуси, кардинал монсеньор Курт Кох, Президент Папского совета по содействию христианскому единству, направил письмо-ответ, в котором он сообщил, что «Святой Престол твердо привержен сохранению и укреплению братского духа, существующего в Беларуси между Католической и Православной Церквями». Все вопросы пастьерского окормления греко-католиков в Беларуси будут решаться Ватиканом «принимая во внимание благополучие верующих, существующую атмосферу экуменического братства, историческое наследие и чувствительность по отношению к поместным ситуациям»¹.

Одной из форм международного сотрудничества является приглашение представителей церквей других стран на церковные праздники. 18 сентября 2016 года, в день памяти преподобномученика Афанасия Брестского, в Афанасиевском храме одноименного мужского монастыря города Бреста состоялось соборное архиерейское богослужение.

Перед началом Литургии от Симеоновского кафедрального собора к Афанасиевскому монастырю проследовал крестный ход во главе с епископом Брестским и Кобринским Иоанном. В шествии участвовали многочисленные брестчане и паломники из других регионов.

Божественную литургию в обители совершили: митрополит Ровенский и Острожский Варфоломей (Украинская Православная Церковь); архиепископ Гродненский и Волковысский Артемий; архиепископ Белостокский и Гданьский Иаков (Польская Православная Церковь); архиепископ Владимир-Волынский и Ковельский Владимир (Украинская Православная Церковь); архиепископ Городницкий Александр (Украинская Православная Цер-

¹ Журнал заседаний Синода Белорусского Экзархата. 2012. № 165.

ковь); епископ Могилевский и Мстиславский Софроний; епископ Брестский и Кобринский Иоанн; епископ Гомельский и Жлобинский Стефан; епископ Борисовский и Марьиногорский Вениамин; епископ Львовский и Галицкий Филарет (Украинская Православная Церковь); епископ Слуцкий и Солигорский Антоний; епископ Лидский и Сморгонский Порфирий; епископ Золотоношский Иоанн (Украинская Православная Церковь); епископ Вяземский и Ггаринский Сергей.

Архиереям сослужили клирики Брестской епархии и гости в священном сане. Участие в богослужении принял секретарь Слуцкого епархиального управления протоиерей Николай Лабынько.

Богослужение посетили заместитель председателя Брестского областного исполнительного комитета Леонид Цуприк, председатель Брестского городского Совета депутатов Николай Красовский, начальник отдела по делам религий и национальностей Брестского облисполкома Александр Цырельчук, представители дипломатического корпуса и другие почетные гости.

По окончании Литургии со словами приветствия к молящимся обратился владыка Иоанн. «Сегодня для нашей Берестейской земли – вторая Пасха», – сказал епископ. Поблагодарив собратьев-архипастырей за совместную молитву, Его Преосвященство подчеркнул: «Мы едины в Православии, во Христе и в Церкви».

Далее всех приветствовал митрополит Ровенский Варфоломей. «Каждый, кто последует святому преподобномученику Афанасию, обретает в его лице мудрого, доброго помощника и молитвенника. А нам так нужна помощь святых угодников Божиих, ведь наша цель – идти ко спасению. Я рад, что здесь такая многочисленная паства и что она хранит верность Святому Православию. Я от души поздравляю всех и прошу вас, братья и сестры: держитесь святой православной веры! Вне Церкви нет спасения. Будьте примером для всех других людей, которые колеблются, сомневаются, чтобы они вернулись в лоно Церкви. Мы имеем пример угодника Божиего – святого Афанасия, который своей жизнью и мученической кончиной стал не только вдохновителем тех людей, которые стояли за веру православную, но и помощником и молитвенником для нас», – сказал владыка.

Заместитель губернатора Брестской области Леонид Цуприк, который присутствовал на мероприятии, в своем обращении отметил: «По уже сложившейся доброй традиции каждый год мы чтим на Брестчине память преподобномученика Афанасия, нашего покровителя. Его жизнь неразрывно связана с Брестчиной и Пинщиной. Его действия неразрывно связаны с историей Украины, России,

Литвы и Польши. 20 лет прошло с момента основания монастыря на месте мученической кончины святого Афанасия. Годы жизни святого были непримиримой борьбой за веру отцов, он бескомпромиссно защищал чистоту своей веры. Но историческая справедливость восстановлена, и сегодня мы говорим: его жизнь – подвиг. И этот подвиг будет примером для подражания потомкам, примером теплой любви к родной Беларуси, в основе которой – православная культура».

После богослужения архиереи и почетные гости возложили цветы к памятнику преподобномученику Афанасию и пропели величание святому¹.

11 мая 2013 года архиепископ Гродненский и Волковысский Артемий (Кищенко) принял участие в торжествах, посвященных дню памяти святого мученика младенца Гавриила Белостокского. Торжества проходили в женском монастыре Рождества Пресвятой Богородицы в деревне Зверки под городом Заблудов (Республика Польша). Богослужения в монастырском храме мученика Гавриила Белостокского длились всю ночь с 10 на 11 мая. Вторую Литургию возглавил архиепископ Белостокский и Гданьский Иаков в сослужении архиепископа Артемия и викария Белостокской епархии епископа Супрасльского Григория. В польской поездке владыку Артемия сопровождали протоиерей Анатолий Ненартович и диакон Андрей Ноздрин. За Божественной литургией в Зверках молились также представители Объединения молодежи Белорусской Православной Церкви. Молодые минчане были самой многочисленной группой паломников на торжествах².

Одной из форм международного сотрудничества можно назвать участие православного духовенства западного региона Беларуси в международных форумах и конференциях. 1 – 26 октября 2013 года по благословению Преосвященнейшего Иоанна епископа Брестского и Кобринского представители Брестской епархии иерей Валерий Роговой (клирик Свято-Симеоновского храма г.Каменца) и протоиерей Геннадий Сорока (руководитель миссионерского отдела, клирик Свято-Симеоновского собора г.Бреста) приняли участие в VI Всеукраинской конференции глав и представителей епархиальных молодежных отделов УПЦ, проходившей в Балаклаве. В рамках форума участникам была предложена духовно-образовательная программа, нацеленная на стимуляцию повышения качества работы молодёжных образований Украинской Православной Церкви.

На торжественном открытии конференции приветственное сло-

¹ Текущий архив Брестской православной епархии.

² Текущий архив Гродненской православной епархии. Материалы пресс-службы.

во Высокопреосвященнейшего Лазаря Митрополита Симферопольского и Крымского зачитал помощник благочинного Севастопольского округа церквей протоиерей Стефан Сломчинский.

Прозвучали также обращения председателя отдела по делам молодежи при Священном Синоде УПЦ, председателя попечительного совета Всеукраинского апологетического центра во имя свт. Иоанна Златоуста, Преосвященнейшего Ионы епископа Обуховского, первого заместителя председателя отдела по делам молодежи при Священном Синоде УПЦ архимандрита Иоасафа (Перетятко).

В ходе работы VI Всеукраинской конференции проводилось обсуждение итогов деятельности Синодального отдела УПЦ по работе с молодежью и работы в епархиях за прошедшее время, а также Синодальных и межепархиальных молодежных проектов.

Протоиерей Геннадий Сорока, представивший Брестскую епархию, зачитал доклад на тему «Методические наработки Брестской епархии в работе со специальным контингентом», который привлёк высокую степень внимания со стороны участников.

Прозвучали также доклады участников конференции на следующие темы: «Формирование зависимого типа личности», «Молодежные субкультуры», «Освещение инициатив и событий православного молодежного движения в интернете. Форма и методы ведения интернет дискуссий», «Работа с грантодающими фондами. Механизмы получения гранта» «Духовная и душевная помощь наркозависимым на примере реабилитационного центра с. Косачевка», «Тюрьменое служение» и другие.

По завершении презентации проектов ценными подарками были награждены священники и молодёжные лидеры, проявившие наибольшую активность в работе по итогам прошедшего полугодия. Первых пять призовых мест награждались видеопроектором, видеокамерой, профессиональным диктофоном, спортивным инвентарём.

За время конференции участники имели возможность познакомиться с тонкостями работы тех или иных проектов, вдохновиться на достижение более высоких результатов молодёжного служения¹.

6 января 2013 года в рамках XXI Международных Рождественских образовательных чтений состоялся круглый стол «Экологическая деятельность в церковном социальном служении: опыт и потенциал». Встреча проходила в большом конференц-зале Отдела внешних церковных связей Московского Патриархата под председательством архиепископа Гродненского и Волковысского Артемия.

¹ Текущий архив Брестской православной епархии. Материалы пресс-службы.

В заседании круглого стола приняли участие 25 человек – священнослужители и миряне Русской Православной Церкви, занимающиеся практической экологической работой, представители государственных, научных и общественных организаций. В ходе встречи были заслушаны 14 докладов и сообщений, посвященные актуальным экологическим проблемам и развитию церковной экологической работы. Обсуждался проект документа «О позиции Русской Православной Церкви по актуальным проблемам экологии» и перспективы развития экологической деятельности Церкви. Был обобщен опыт экологических проектов церковных организаций в России, Беларуси, Молдове и Армении. В ходе заседания и последовавшей за ним дискуссии участники круглого стола выработали рекомендации по дальнейшему развитию экологической деятельности Русской Православной Церкви¹.

Особое место в международном сотрудничестве в последние годы занимают совещания архиереев епархий Русской Православной Церкви, расположенных в зоне украинско-российско-белорусского приграничья. 4 февраля 2013 года по благословению Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Кирилла в Храме Христа Спасителя в г. Москва состоялось второе совещание архиереев епархий Русской Православной Церкви, расположенных в зоне украинско-российско-белорусского приграничья.

Первое совещание архиереев приграничных епархий России, Украины и Беларуси состоялось 3 февраля 2011 года в рамках Архиерейского Собора Русской Православной Церкви.

В заседании под председательством митрополита Волоколамского Илариона, главы Отдела внешних церковных связей, участвовало 30 архиереев Русской Православной Церкви. От Белорусского Экзархата присутствовали: архиепископ Витебский и Оршанский Димитрий, архиепископ Пинский и Лунинецкий Стефан, архиепископ Полоцкий и Глубокский Феодосий, епископ Могилевский и Мстиславский Софроний, епископ Брестский и Кобринский Иоанн; епископ Гомельский и Жлобинский Стефан, епископ Туровский и Мозырский Леонид.

В своем докладе митрополит Волоколамский Иларион подвел итоги межепархиального сотрудничества в российско-украинско-белорусском приграничье за 2011-2012 годы. В частности, были затронуты вопросы духовного образования и просвещения, миссионерства и работы с молодежью, организации паломничества и совместного празднования церковных дат, а также взаимодействия

¹ Журнал заседаний Синода Белорусского Экзархата. 2013. № 1.

с государственными и общественными организациями, организациями культурных мероприятий и фестивалей.

Затем последовало обсуждение актуальных вопросов развития сотрудничества епархий Русской Православной Церкви, находящихся в российско-украинско-белорусском приграничье.

По итогам обсуждения участниками совещания был принят проект решения, который направлен на утверждение Святейшему Патриарху Московскому и всея Руси Кириллу¹.

Участвовали представители православных епархий западного региона Беларуси в праздновании юбилейных дат далеко за пределами Беларуси. В соответствии с решением Синода Белорусского Экзархата для участия в торжествах 1025-летия Крещения Руси в США был направлен преподаватель Минских духовных школ архимандрит Никодим (Генералов) в сопровождении игумена Еρμοге-на, насельника Свято-Успенского Жировичского монастыря.

27-28 июля представители Белорусской Православной Церкви встретились с архиепископом Наро-Фоминским Юстинианом, управляющим Патриаршими приходами в США и приняли участие в праздничной Божественной литургии в Свято-Владимирском храме-памятнике г.Джексона, которую возглавил митрополит Восточно-Американский и Нью-Йоркский Иларион – Первоиерарх Русской Зарубежной Церкви.

Глава Белорусской Православной Церкви Митрополит Минский и Слуцкий Филарет направил приветственный адрес участникам торжеств, который был оглашен после Божественной литургии.

С 30 июля по 3 августа представители Белорусского Экзархата посетили монастырь святого Антония Великого в штате Аризона, собор в честь иконы Божией Матери «Всех Скорбящих Радость» и Свято-Никольский патриарший храм в г. Сан-Франциско².

С 25 июня по 1 июля 2013 года по благословению архиепископа Гродненского и Волковысского Артемия состоялся визит священнослужителей Гродненской епархии в Сербию. Это уже не первое посещение сербских святынь православными христианами Гродненщины традиции взаимного общения и посещения сложились на протяжении с конца 90-х гг. XX века, в течение которых международный фестиваль православных песнопений «Коложский Благовест» посещают православные хоры из Сербии, а певчие Гродненщины участвуют в проводимом в сербском городе Нише международном фестивале духовной музыки «Музички Едикт».

¹ Журнал заседаний Синода Белорусского Экзархата. 2013. № 4.

² Журнал заседаний Синода Белорусского Экзархата. 2013. № 16.

III Фестиваль «Музички Едикт» в 2013 году собрал 17 коллективов из различных стран мира, а хор духовенства Гродненской епархии уже вторично принимал в нем участие (впервые – на I Фестивале в 2009 году). Хор священнослужителей Гродненской епархии под руководством протоиерея Андрея Бондаренко выступил в день закрытия фестиваля, 27 июня. Зал вместимостью 450 человек был заполнен публикой. В исполнении гродненского хора прозвучали песнопения священника В. Зиновьева, А. Архангельского, П. Динева, священника А. Бондаренко. В заключение хор преподнес музыкальный подарок хозяевам фестиваля, исполнив сербскую песню времен Первой мировой войны «Тамо далеко», при первых же звуках которой зал зааплодировал.

28 июня хор священнослужителей Гродненской епархии выехал из Ниша в город Крушевац, где торжественно отмечался Видовдан (День святого великомученика царя Лазаря и всех мучеников Сербских). В храме Крушеваца хранится частица мощей святого великомученика царя Лазаря. Божественную литургию в сослужении священников Гродненской епархии совершил Преосвященный Андрей, епископ Ремесианский, викарий Белградской епархии. По окончании Литургии был совершен крестный ход с молебном у памятника в честь битвы на Косовом поле. Во время крестного хода хор священнослужителей Гродненской епархии исполнил величание великомученику царю Лазарю, чью частицу мощей и икону несли представители вооруженных сил Сербии.

После крестного хода и молебна в амфитеатре церковного дома священнослужителями Гродненской епархии был дан концерт, по окончании которого состоялась братская трапеза. Затем коллектив отбыл в побратим Гродно – город Кралево, где в зале городской администрации состоялся большой вечерний концерт хора священнослужителей.

29 июня делегация из Гродно направилась в Белград, где вечером, по окончании всенощного бдения, прошло выступление священников из Гродно в Патриаршем храме, во время которого присутствовал Святейший Ириней, Патриарх Сербский.

30 июня в Патриаршем Свято-Михайловском соборе состоялась Божественная литургия, которую в сослужении священников Гродненской епархии совершил Предстоятель Сербской Православной Церкви Патриарх Ириней. Пели хор Первого Белградского певческого общества (регент Светлана Вилич-Морунова) и хора священнослужителей Гродненской епархии. Во время проповеди Святейший Владыка Ириней говорил о важности соборного служения верующих из разных Поместных Церквей, произносил здравицу

за Русскую Православную Церковь, за Белорусскую Православную Церковь и ее Первосвященителя – Митрополита Филарета. По окончании Литургии прошел небольшой концерт, тепло принятый белградцами. После этого состоялось посещение Сербской Патриархии, где гродненское духовенство было радушно встречено Патриархом Иринеем¹.

20-21 июля 2016 года по благословению Блаженнейшего Саввы, митрополита Варшавского и всея Польши, в стенах ставропигиального мужского монастыря святого Онуфрия в Яблочине (Польша) состоялась XVII встреча псаломщиков и регентов Польской Православной Церкви. В представительном форуме приняли участие дирижер архиерейского хора Покровского кафедрального собора города Гродно диакон Димитрий Шепелев и регент хора Юлия Шепелева.

С Гродненской епархией у организаторов установился тесный контакт, и гости из Гродно приезжают на встречу псаломщиков и регентов Польской Православной Церкви уже третий год подряд.

Во время двухдневной встречи мастера церковного пения и регентского искусства из Польши, Болгарии, Украины, Румынии, Сербии и Беларуси работали как в теоретическом, так и в практическом направлении.

Собравшимся было предложено для ознакомления творчество двух церковных композиторов: митрополита Волоколамского Илариона и протоиерея Петра Гуткевича (Польская Православная Церковь). Кроме этого, был проанализирован опыт практической реализации образцов песнопений из Супрасльского Ирмологийона (XVI век).

С творчеством митрополита Илариона слушателей форума знакомили диакон Димитрий и матушка Юлия Шепелевы. Помимо этого, у Юлии Шепелевой состоялся продолжительный диалог с участниками встречи по поводу проблем подбора репертуара для малого и неполного состава хора, а также практикум по методам вокальной работы с певчими и основам охраны певческого голоса.

XVII встречу псаломщиков и регентов Польской Православной Церкви завершил традиционный концерт-спекла, на котором были показаны результаты двухдневной работы по освоению предложенного материала. По окончании концерта был составлен предварительный план встречи на следующий, 2017 год².

Посещали епархии и зарубежные делегации. 2-3 сентября 2015 года состоялся визит в Беларусь представителей Польского Экуменического Совета во главе с Председателем совета, архиеписко-

¹ Текущий архив Гродненской православной епархии. Материалы пресс-службы.

² Текущий архив Гродненской православной епархии. Материалы пресс-службы.

пом Вроцлавским и Щецинским Иеремией. Программа визита делегации включала посещение ряда приходов Гродненской епархии и Успенского Жировичского мужского монастыря. 2 сентября делегация посетила приходы города Волковыска, деревню Сынковичи и Успенский Жировичский монастырь. 3 сентября архиепископ Иеремия и сопровождавшие его лица ознакомились с церковной жизнью в городах Слоним, Мосты, Скидель, а также посетили храмы города Гродно¹.

Особое место в международном сотрудничестве занимают паломничества.

По благословению Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Кирилла паломническая группа Русской Православной Церкви во главе с митрополитом Рязанским и Михайловским Вениамином приняла участие в престольном празднике Русского Пантелеимонова монастыря на Святой Горе Афон.

В соответствии с Определением Священного Синода Русской Православной Церкви от 30 мая 2014 года паломническую группу возглавил митрополит Рязанский и Михайловский Вениамин. В ее состав вошли епископ Брестский и Кобринский Иоанн, викарий Киевской епархии епископ Обуховский Иона, представитель Патриарха Московского и всея Руси при Патриархе Болгарском архимандрит Филипп (Васильцев) и священник Даниил Бойков, клирик Рязанской епархии. В пятницу 8 августа, накануне престольного торжества, в главном храме Пантелеимонова монастыря было совершено всенощное бдение, а в самый день праздника – соборная Божественная литургия. Праздничную службу возглавил митрополит Рязанский и Михайловский Вениамин в сослужении епископов Брестского и Кобринского Иоанна, епископа Обуховского Ионы, представителей монастырей Святой Горы, братии обители в священном сане. За Литургией молился епископ Ровеньковский и Свердловский Пантелеимон. На богослужении присутствовали губернатор Афона Арестис Космироглу и генеральный консул Российской Федерации в Салониках А.А. Попов. По окончании Божественной литургии состоялся крестный ход вокруг главного храма обители, по завершении которого митрополит Вениамин огласил поздравление Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Кирилла архимандриту Иеремии, игумену Пантелеимонова монастыря на Святой Горе Афон. Также было оглашено поздравление митрополита Волоколамского Илариона, председателя Отдела внешних церковных связей Московского Патриархата. Паломники поклонились святыням Иверского монастыря и монастыря Филофей. В Иверском

¹ Журнал заседаний Синода Белорусского Экзархата. 2015. № 54.

монастыре паломники были приняты игуменом архимандритом Мефодием. Далее делегация Русской Православной Церкви была принята в Карее Протом Святой Горы Афон иеромонахом Симеоном Дионисиатским и членами Священной Епископии. Иеромонах Кирион, представитель Пантелеимонова монастыря в Священной Епископии, рассказал гостям об особенностях деятельности органов управления Святой Горы Афон и показал здание Протата¹.

В октябре 2013 года по благословению епископа Брестского и Кобринского Иоанна духовенство Жабинковского благочиния совершило паломничество по святым местам Польши. 21 октября паломники посетили Свято-Троицкий храм в Гайновке и встретились с настоятелем храма протоиереем Михаилом Нигеревичем, директором международного фестиваля «Гайновские дни церковной музыки», который рассказал о социальной деятельности прихода – организации постоянного пребывания престарелых и дневного пребывания молодых людей, страдающих заболеваниями нервной системы. По пути в Белосток священнослужители посетили Свято-Рождество-Богородичный женский монастырь в селении Зверки, где поклонились частице мощей младенца-мученика Гавриила Белостокского и Красностокской иконе Божией Матери. В Свято-Никольском кафедральном соборе Белостока духовенство совершило молебное пение с акафистом святому Гавриилу Белостокскому у раки с его мощами. После обзорной экскурсии по городу паломники посетили храм «Агия София» (уменьшенную копию храма святой Софии в Константинополе) и храм Святого Духа – самый большой православный храм Польши. В Благовещенском соборе Супрасльского монастыря священнослужители поклонились Супрасльской чудотворной иконе Божией Матери. Ночлег для паломников в Беловеже организовал настоятель местного Свято-Никольского храма протоиерей Сергей Корх. Утром следующего дня клирики познакомились с приходской жизнью Свято-Никольского храма и побеседовали с настоятелем о жизни православных верующих среди католического большинства².

С 6 по 10 августа 2013 года группа представителей Белорусской Православной Церкви совершила образовательный визит в Польшу по маршруту Белосток – Варшава – Августов – Суwalkи.

В каждом городе участники поездки знакомились с организацией работы ведомств и приютов для пострадавших от домашнего насилия, узнавали об особенностях работы с жертвами и агрессорами. В программу визита вошло посещение государственных, обще-

¹ Журнал заседаний Синода Белорусского Экзархата. 2014. № 42.

² Текущий архив Брестской православной епархии. Материалы пресс-службы.

ственных и религиозных организаций, занимающихся проблемой насилия в семье. В частности, белорусские делегаты посетили Кризисный центр при Центре поддержке семьи в Белостоке, где узнали о польском опыте работы с агрессорами, особенно в тюрьмах, а также осмотрели приют для пострадавших от насилия в семье; православный благотворительный центр поддержки семьи «Eleos», где обратили особое внимание на работу с волонтерами, в том числе со студентами. Конструктивный диалог, позволивший объективно оценить польское законодательство в сфере противодействия домашнему насилию и его профилактики, а также взаимодействие государственных и негосударственных структур, состоялся в Министерстве труда и социальной политики Польши.

Представители Экзархата ознакомились также с деятельностью общественной организации «За женские права» (CenterforWomen'sRights).

Белорусская сторона надеется в будущем отправить своих специалистов на краткую стажировку в Специализированный центр поддержки жертв домашнего насилия при районном Центре поддержки семьи в Сувалках.

В свою очередь, белорусы делились своим опытом организации социальной работы и противодействия домашнему насилию с польскими коллегами. В поездке приняли участие сотрудники Союза сестричеств милосердия Белорусского Экзархата (исполнительный секретарь Елена Зенкевич и пресс-секретарь Антонина Банько), руководитель отдела образования и катехизации Минской епархии протоиерей Александр Шимбалеv, помощник ректора Института теологии имени святых Мефодия и Кирилла Белорусского государственного университета Елена Шимбалева, а также руководители епархиальных отделов социального служения: протоиерей Олег Шульгин (Минская епархия), протоиерей Григорий Беляцкий (Гродненская епархия) и протоиерей Сергей Чирун (Брестская епархия).

Особый интерес у польской стороны вызвал опыт сотрудников Кризисного центра помощи женщинам и детям, пострадавшим от домашнего насилия, опекаемого сестричеством в честь преподобной Евфросинии Полоцкой (г. Лида). В деловом визите приняли участие духовник сестричества протоиерей Алексей Глинский, старшая сестра Жанна Воронис, руководитель центра психолог Ольга Горшанова, сотрудник центра Юрий Горшанов.

Большое внимание уделяется работе с молодежью. 7-9 ноября 2014 года по благословению Патриаршего Экзарха всея Беларуси митрополита Минского и Заславского Павла в городе Гродно был

проведен молодежный форум «Quovadis?» – интеллектуальная площадка для обсуждения насущных вопросов, которые волнуют современную молодежь. Форум проходил уже в четвертый раз, неизменно собирая множество молодых людей из различных стран Восточной Европы. По словам организаторов, во время сложных политических противоречий между государствами важна сама по себе возможность встречи молодых христиан из Украины, России, Беларуси, Польши и других стран. В 2014 году форум посвящался теме «Ценности в эпоху перемен».

«Конечно, изменения происходят всегда, но сегодня много людей выступающих в рамках нашего форума говорили об ощущении интенсивности и глобальности изменений, происходящих в мире. Скажем, принципы общества потребления, где главная ценность выражается в категориях «что я могу купить» и «что я купил», всё глубже входят в наше сознание. Или вот простой пример – проблема так называемых спайсов. Еще год назад мы ничего об этом не слышали. И это один из сигналов перемены в обществе, свидетельствующий о том, что люди ищут смысл, а находят его заместитель», – прокомментировал выбор темы один из организаторов форума, заместитель председателя Синодального отдела по делам молодежи Белорусской Православной Церкви Евгений Лобанов¹.

Форум «Quo vadis?» прошел на базе санатория «Купалинка». Его гостями стали, в частности, председатель Синодального отдела по делам молодежи Украинской Православной Церкви епископ Обуховский Иона и председатель Синодального отдела по делам молодежи Белорусской Православной Церкви протоиерей Иоанн Задорожин.

7 ноября с участниками встретился архиепископ Гродненский и Волковысский Артемий. Между иерархом и молодыми людьми состоялся живой неформальный диалог.

В программу форума вошли выступления и дискуссии, беседы, работа в группах, презентации проектов и инициатив, интеллектуальное кафе, концерт. Последний день форума «Quo vadis?» был ознаменован Божественной литургией в Борисо-Глебском (Коложском) храме (XII век) – одном из самых древних сохранившихся храмов Беларуси².

Таким образом, в начале XXI века международные связи Православной Церкви в западных регионах Беларуси были направлены на расширение сотрудничества со странами-соседями, расширя-

¹ Текущий архив Гродненской православной епархии. Материалы пресс-службы.

² Там же.

ется география паломничества, увеличивается число молодежных программ.

The article analyzes the directions of international cooperation of religious organizations on the example of the Orthodox Church of the Western region of Belarus. At present, the Belarusian Exarchate has no international relations department of the BPC. Their directions are formed according to the general structure of the ROC. International relations are quite extensive. Orthodox believers participate in international meetings, organize soy events, in which, as a rule, representatives of dioceses who border on the western regions of Belarus participate.

Асноўныя тэндэнцыі ў вывучэнні Першага усебеларускага з'езда ў айчыннай гістарыяграфіі

Рэвалюцыйныя падзеі 1917 г. адрознілі надзею беларускага народа на дзяржаўнае самавызначэнне. І ў гэтым сэнсе Першы Усебеларускі з'езд з'явіўся галоўнай падзеяй станаўлення беларускай дзяржаўнасці, вяршыняй у развіцці яго нацыянальна-дэмакратычнай плыні. Менавіта ў гэты перыяд былі вызначаны асноўныя прынцыпы і агульны напрамак будучага дзяржаўнага будаўніцтва. Таксама створаны падмурак мадэлі сучаснай беларускай рэспублікі.

Даследаванне гісторыі Першага Усебеларускага з'езда адбывалася ў некалькіх накірунках.

Першапачаткова падзеі, звязаныя з Усебеларускім з'ездам, знайшлі адлюстраванне ва ўспамінах яго арганізатараў і ўдзельнікаў. Як прадстаўнікоў беларускіх нацыянальных партый – П. Крэчэўскага¹, Я. Канчара², А. Цвікевіча (А. Галынца)³, М. Касцевіча (М. Краўцова)⁴, Я. Варонкі⁵, А. Прушынскага (А. Гаруна, А. Новадворскага)⁶, Зм. Жылуновіча (Ц. Гартнага)⁷, К. Езавітава⁸, Ф. Турука⁹, так і іх праціўнікаў з ліку бальшавікоў – В. Кнорыны¹⁰,

¹ Кречевский П. Кто был на 1-м Всебелорусском съезде // Варта. 1918. № 1. С. 34–35. Ён жа Беларусь у мінулым і сучасным // Закежная Беларусь: 36. Гісторыі, культуры і эканомікі. Кн.1. Прага, 1926. С. 52. Ён жа Мандаты БНР // Спадчына. 1993. № 1. С. 2–3.

² Канчер Е. Из истории общественных, национальных и революционных движений белорусов // Неман. 1993. № 1. С. 138–164.

³ Цвикеви́ч А. Краткий очерк возникновения Белорусской Народной Республики. Киев, 1918. С. 9. Галынец А. [Цвікевіч А.] Чатыры гады: 1918–25. III. 1922 // Спадчына. 1996. № 3. С. 140–141.

⁴ Касцевіч М. [Краўцоў М.] Разгон (Успамін). 20 гадоў назад (Успамін пра Усебеларускі з'езд 1917 г.) Прадмова і падрыхтоўка да друку А. Гесь // Спадчына. 1996. № 1. С. 181–195. Ён жа Усебеларускі з'езд 1917 г. (рэферат, чытаны ў Лодзі для афіцэраў Беларускіх Вайсковых Аддэлаў і служачых Беларускай Вайскавай Камісіі 27 кастрычніка 1920 г.) / Прадмова і публікацыя В. Скалабана // Наша Ніва. 1997. № 30. 20 кастрычніка. С. 6, 11.

⁵ Варонка Я. Беларускі рух ад 1917 да 1920 году. Коўна, 1920.

⁶ Гарун А. [Новадворскі А., Прушынскі А.] Зцяжкім возам на гнілой грэблі // Літаратура і мастацтва. 1991. 8 лістапада. Ён жа Беларускі кангрэс: матэрыялы і дакументы // Роднае слова. 1997. № 8. С. 200–207.

⁷ Жылуновіч З. [Гартны Ц.] Беларускія секцыі РКП і стварэнне Беларускай Савецкай Рэспублікі // Полымя. 1928. № 10. С. 77.

⁸ Езавітаў К. Першы Усебеларускі кангрэс // Беларуская мінуўшчына. 1993. № 1. С. 24–29.

⁹ Турок Ф. Белорусское движение: Очерк истории национального и революционного движения белорусов. Москва, 1921.

¹⁰ Кнорын В. Камуністычная партыя на Беларусі // Беларусь: Нарысы гісторыі, культуры і рэвалюцыйнага руху. Мінск, 1924. С. 215–221.

А. Чарвякова¹ і інш. Да гэтых прац можна ставіцца па-рознаму. З аднаго боку, яны ўтрымліваюць сведчанні, што называецца “з першых рук”, з іншага – характар мемуараў і паказанняў арыштаваных падчас сталінскіх рэпрэсій робяць іх суб’ектыўнымі.

У савецкай гістарыяграфіі Першы Усебеларускі з’езд разглядаўся толькі ў рэчышчы контррэвалюцыйнай барацьбы з апазіцыяй. І гэта натуральна. Асэнсаванне рэвалюцыйных падзей 1917 г. ішло выключна ў рамках афіцыйных савецкіх дакументаў і матэрыялаў і перыядычнага друку. Савецкія гісторыкі не мелі рэальнай магчымасці пераадолець ідэалагічную і палітычную дагматычнасць. Па гэтай прычыне працы па гісторыі Кастрычніцкай рэвалюцыі былі аднабаковымі і суб’ектыўнымі і аб Першым Усебеларускім з’ездзе, калі і ўспаміналася, дык ускосна.

Сярод даследаванняў гэтага напрамку можна вылучыць між іншым працы Н. Каменскай², С. Маргунскага³, Н. Завалеева⁴, У. Гняўко⁵, а таксама калектыўныя даследаванні па Кастрычніцкай рэвалюцыі⁶.

Падабенства поглядаў, адзінства думак даюць магчымасць прывесці наступную трактоўку 1-га Усебеларускага з’езда. Па-першае, прадстаўнікі ўсіх нацыянальных партый і арганізацый названы ворагамі Савецкай улады. Па-другое, імкненне ўтварыць сваю нацыянальную краіну падаецца не інакш як фальшывай рэкламай з мэтай схавання здрадніцтва свайго народа, якое выразілася ў абароне буржуазнага ладу. Па-трэцяе, сам з’езд меў антысавецкі характар. Па-чацвертае, ён не адлюстроўваў памкненняў рэвалюцыйна настроеннай часткі працоўных з-за невялікага прадстаўніцтва большавікоў. На думку аўтараў, два апошнія фактары паўплывалі на разгон з’езду.

Пасля XX з’езда КПСС (1956 г.) становішча змянілася – узмацніўся акцэнт на навуковае вывучэнне гісторыі нацыянальных рухаў і палітычных партый, праблем нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва, у тым ліку і беларускага нацыянальнага руху. Даследчык І. Ігнаценка першым ажыццявіў прарыў у гэтым на-

¹ Чарвякоў А. За Савецкую Беларусь. Мінск, 1927.

² Каменская Н. Первые социалистические преобразования в Белоруссии (25 октября 1917 г. – июль 1919 г.). Минск, 1957. Она же. Великий Октябрь в Белоруссии. Минск, 1977.

³ Маргунский С. Создание и упрочение белорусской государственности. 1917–1922. Минск, 1958.

⁴ Завалеев Н. Рабочий класс Белоруссии в борьбе за социализм. 1917–1932. Минск, 1967.

⁵ Гневко В. Под знаменем революции: Борьба трудящихся Белоруссии за установление Советской власти. Минск, 1977.

⁶ Победа Советской власти в Белоруссии. Минск, 1967. 507 с.

прамку. У манаграфіі «Беднейшее крестьянство – союзник пролетариата в борьбе за победу Октябрьской революции в Белоруссии (1917–1918)»¹ ён упершыню ў айчыннай гістарыяграфіі вылучыў шэраг дагэтуль нявывучаных пытанняў. Гэта прычыны склікання і барацьба беларускіх нацыянальных партый паміж сабой, з аднаго боку, і з бальшавікамі, з другога. Кастрычніцкія падзеі ў цэлым, і Усебеларускі з'езд, у прыватнасці, аўтар разглядае ў святле сяланскага руху. У выніку прыходзіць да высновы, што правал у планах беларускіх дзеячаў быў заканамерны па той прычыне, што яны не мелі шырокай сацыяльнай базы.

У гэтым жа рэчышчы Першы Усебеларускі з'езд разглядалі і дысертанты І.Ігнаценка – Е. Саўчук², С. Рудовіч³, гісторыкі В. Круталевіч⁴, М. Сташкевіч⁵.

Пасляперабудовачныя часы, прыняцце 27 ліпеня 1990 г. Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце Беларусі (БССР), дыскусіі па пытаннях нацыянальнага адраджэння, магчымасць доступа да першакрыніц адкрылі новыя магчымасці ў даследаванні раней забароненай тэматыкі, садзейнічалі больш аб'ектыўнаму падыходу да разгляду так званых «белых плямаў». Для айчыннай гістарыяграфіі гэтага перыяду ўласціва цікавасць да былых ворагаў Савецкай улады. Некаторыя даследчыкі перагледзелі свае погляды, што садзейнічыла больш шырокай і разнастайнай трактоўцы Першага Усебеларускага з'езда.

У працах гэтага перыяду назіраецца пераасэнсаванне падзей, звязаных з Першым Усебеларускім з'ездам. У даследаваннях В. Круталевіча⁶, І. Ігнаценкі⁷, У. Ладyseва, П. Брыгадзіна⁸, С. Рудовіча⁹,

¹ Игнатенко И. М. Беднейшее крестьянство – союзник пролетариата в борьбе за победу Октябрьской революции в Белоруссии (1917–1918). Минск, 1962.

² Савчук Е. Борьба советской власти против контрреволюционной деятельности буржуазных националистов (октябрь 1917 – декабрь 1918): Автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. Минск, 1971.

³ Рудович С. Белорусское национальное движение в период между Февральской буржуазно-демократической и Великой Октябрьской социалистической революциями: Автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. Минск, 1987.

⁴ Круталевич В. Рождение Белорусской Советской Республики / На пути к провозглашению республики. Октябрь 1917 – декабрь 1918. Минск, 1975.

⁵ Сташкевич М. Непазбежнае банкруцтва: 3 гісторыі палітычнага краху нацыяналістычных партый у Беларусі 1917–1925 гг. Мінск, 1974.

⁶ Круталевич В. История Беларуси: становление национальной державности (1917–1922 гг.). Минск, 1999.

⁷ Игнатенко И. Октябрьская революция и самоопределение Белоруссии. Минск, 1992.

⁸ Ладyseў У., Брыгадзін П. На пераломе эпох: станаўленне беларускай дзяржаўнасці (1917–1920). Мінск, 1999.

⁹ Рудовіч С. Час выбару: Праблема самавызначэння Беларусі ў 1917 годзе. Мінск, 2001.

М. Касцюка¹, М. Сташкевіча², Р. Лазько³; і інш. даследаванне адбываецца ў рэчышчы трох напрамкаў:

1. Станаўленне беларускай дзяржаўнасці;
2. Фарміраванне аднапартыйнай сістэмы;
3. Нацыянальная палітыка бальшавікоў.

З шэрагу прац навейшага часу неабходна выдзеліць даследаванне А. Рэзніка «Первый всебелорусский съезд (декабрь 1917 года)» – першую і пакуль што адзіную працу, спецыяльна прысвечаную Першаму Усебеларускаму з'езду. Аўтар абагульняе шырокія матэрыялы па дадзенай праблематыцы і прапануе навуковую канцэпцыю з'езда як суцэльнай з'явы беларускага грамадска-палітычнага руху ў пераломную эпоху рэвалюцый і грамадзянскай вайны. Даследчык прапануе і сваю перыядызацыю ў даследаванні гісторыі з'езда – ад «спрошчанай характарыстыкі, адмоўнай пераважна, (у 1930 – 1950-е гг.), да больш складанай і разгорнутай ацэнкі (у 1970 – 1980-я гг.). Пачынаючы з 1990-х, можна казаць аб тэндэнцыі перабольшваць значэнне з'езда ў гісторыі беларускага народа»⁴.

Нельга не адзначыць і калектыўную працу «Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст.»⁵, выдадзеную ў 2011 г. Упершыню ў беларускай гістарыяграфіі раскрыты гістарычныя перадумовы і заканамернасці працэсу нацыянальнага самавызначэння беларускага народа. Адлюстраваны шлях ад узнікнення ідэі дзяржаўнасці да фарміравання нацыянальнага самавызначэння – ад выпявання ідэі дзяржаўнасці і станаўлення нацыянальнага руху ў перыяд, калі беларускія землі знаходзіліся ў складзе Расійскай імперыі. Асветлены гістарычныя формы развіцця беларускай дзяржаўнасці, якія склаліся ў 1918–1939 гг.

Што, між іншым, цікавіла даследчыкаў найбольшым чынам?

Па-першае, гэта пытанне, звязанае з крыніцавай базай.

Трэба адзначыць, што большасць дакументацыі, перш за ўсё пратаколаў паседжанняў з'езду, страчана. З успамінаў К. Езавітава таксама вядома, што ўсе матэрыялы з'езда знаходзіліся ў Т. Грыба, але дзе яны падзеліся, невядома⁶.

Па сведках гісторыка В. Скалабана стэнаграма Усебеларуска-

¹ Касцюк М. Бальшавіцкая сістэма ўлады на Беларусі. Мінск, 2000.

² Сташкевіч М. На злome часу: да пытання аб беларускай дзяржаўнасці // Маладосць. 1989. № 8. С. 150–163.

³ Лазько Р. Самавызначэнне, прыпыненае гвалтам (Да пытання аб разгоне Усебеларускага з'езда 1917 года) // Беларускі гістарычны часопіс. 2016. № 1. С. 5-12.

⁴ Резник А. Первый всебелорусский съезд (декабрь 1917). Минск, 2007. С. 5

⁵ Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. У 2 кн. Кн.1 / А.А. Каваленя [і інш.]. Мінск, 2011.

⁶ Езавітаў К. Першы Усебеларускі кангрэс / Прадмова У. Міхнюка, Я. Паўлава // Беларуская мінуўшчына. 1993. № 1. С. 25.

га з'езда вялася, бо яшчэ 3 снежня 1917 г. газета «Беларуская Рада» змясціла аб'яву аб патрэбе дзвюх стэнаграфістаў¹.

В. Скалабан упэўнены, што ў беларускім перыядычным друку снежня 1917 г. з'езд асвятляўся даволі шырока, але даследчык аддае прэарытэт справаздычы капітана Я. Ярушэвіча, якая была змешчана ў газеце «Беларуская Рада» пад назвай «Усебеларускі з'езд». Некаторыя дакументы былі знойдзены ў архіве Беларускай Народнай Рэспублікі, які доўгі час захоўваўся ў партыйным архіве КПБ (зараз Нацыянальны архіў РБ), у прыватнасці, арыгіналы пратаколаў ваеннай секцыі і фракцыі левых².

Гісторык С. Рудовіч у сваіх даследаваннях выкарыстоўвае дакументы, якія знаходзіліся ў Дзяржаўным архіве Літвы і былі апублікаваны з каментарыямі С. Шупы, а таксама падборку матэрыялаў, апублікаваных на эміграцыі Я. Запруднікаў³. Усе гэтыя сведчанні хоць і праліваюць святло на азначаныя падзеі, але не даюць магчымасці ўявіць поўную і разгорнутую карціну. Вось чаму даследчыкі шмат увагі надаюць мемуарнай літаратуры.

Па—другое, колькасць удзельнікаў Першага Усебеларускага з'езда.

Так, Я. Канчар называе лічбу – 1915, Я. Варонка – 1900, Т. Грыб, Ад. Станкевіч, Ф. Турук, А. Гарун, К. Езавітаў, А. Чарвякоў зыходзяцца на 1872–х дэлагатах. Колькасць удзельнікаў з правам рашаючага голаса адпаведна Я. Канчара – 1175, усе астатнія называюць лічбу ў 1167.

Па—трэцяе, пытанне, звязанае з легетымнасцю і назвай.

З пазіцый Савецкай улады з'езд быў першапачаткова легальным. Больш за то, урад Леніна санкцыянаваў выдачу грашовай дапамогі для яго арганізацыі у памеры 50 тысяч руб. Меркавалася, што беларусы правядут штосьці накшталт ухваляючай маніфестацыі – як «з'езд працоўных Усхода». І гэты факт не выклікае сумнення. Тым не менш, у даследаванні Н. Каменскай праходзіць думка, што Усебеларускі кангрэс быў скліканы без ведама прадстаўнікоў Савецкай улады. У той жа час вядома, што менавіта СНК выдзяліў сродкі на яго правядзенне. А гісторык

¹ Усебеларускі з'езд 1917 года: сведчанне сучасніка / Падрыхтаваў да друку В. Скалабан // Беларускі гістарычны часопіс. 1993. № 1. С. 64.

² Усебеларускі з'езд 1917 года: сведчанне сучасніка / Падрыхтаваў да друку В. Скалабан // Беларускі гістарычны часопіс. 1993. № 1. С. 65.

³ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі / Укладанне, падрыхтоўка тэксту, уступны артыкул, каментары, пераклады, паказальнікі, кампютарны набор, макет С. Шупы. Т. 1. Кн. 1. Вільня; Нью-Ёрк; Менск; Прага, 1998. С. 15–38; Запруднік Я. Да першага Усебеларускага з'езду 1917 году: Дакументы і матэрыялы // Запісы (Мюнхен). Кн. 2. 1963. С. 181–204; Кн. 3. 1964. С. 131–176; Кн. 4. 1966. С. 217–247.

У. Гняўко ўпэўнены, што з'езд быў скліканы з мэтай захопу ўлады. Дарэчы, відавочны і той факт, што большасць даследчыкаў называюць гэтую падзею не з'ездам, а кангрэсам, што ў значнай ступені прыніжае яго значэнне. Не ўсе даследчыкі згодны лічыць з'езд «усебеларускім».

Устаянае ў айчыннай гістарыяграфіі вызначэнне з'езду як «Усебеларускі» А. Рэзнік падвяргае сумневу. І для гэтага ёсць шэраг падстаў. У разуменні аўтара вызначэнню «Усебеларускі» павінны адпавядаць наступныя крытэры:

значная колькасць дэлегатаў з'езда, абраных народам;

прадстаўніцтвадэлегатаў не толькі беларускай нацыянальнасці, але – і ў належнай меры – нацыянальных меншасцяў;

годнае прадстаўніцтва вядучых палітычных партый і арганізацый, якія карыстаюцца даверам беларускага насельніцтва;

шырокая падтрымка з'езду з боку народных мас¹.

Аўтар сцвярджае, што шматкроць агучаная колькасць дэлегатаў (1872 чалавекі, з іх 1167 з правам рашаючага голасу) не прэтэндуе на выключнасць. У якасці доказу прыводзіць звесткі розных аўтараў, у выніку чаго лічба вагаецца ад 300 да 1900².

Не менш важным аргументам не ў карысць вызначэння «Усебеларускі» А. Рэзнік лічыць і той факт, што дэлегаты на з'езд не выбіраліся, а запрашаліся ці выклікаліся³.

З'езд быў прадстаўлены ў асноўным сялянамі пад кіраўніцтвам Беларускага абласнога камітэта (БАК) – русафільскай эсэраўскай арганізацыі, якая стаяла на пазіцыях абласніцтва. На думку даследчыка, з'езд не выказваў ні волі беларускіх рабочых, якія распачалі ўваходзіць у прафсаюзы, ні беларускіх сялян, якія сталі арганізоўвацца ў Саветы (3 % ад агульнага складу з'езда). Бальшавікоў налічвалася не больш за 30 чалавек⁴.

Нельга таксама сцвярджаць і той факт, што з'езд карыстаўся шырокай падтрымкай народных мас. Хоць бы па той прычыне, што па выніках выбараў у Устаноўчы Сход па чатырох акругах (Мінскага, Віцебскага, Магілёўскага і Заходняга фронту) беларускія нацыянальныя арганізацыі атрымалі ўсяго 0,3 % галасоў усіх выбаршчыкаў, у той час як бальшавікі – больш за палову галасоў⁵.

Усё гэта дае аўтару падставу сцвярджаць, што з'езд прыняў характар не столькі Усебеларускі (з шырокім прадстаўніцтвам усіх

¹ Резник А. Первый всебелорусский съезд (декабрь 1917). Минск. 2007. С. 31.

² Там же. С. 32.

³ Там же. С. 33.

⁴ Там же. С. 34.

⁵ Резник А. Первый всебелорусский съезд (декабрь 1917). Минск. 2007. С. 36.

нацый Беларусі), а пераважна вузканацыянальны, абмежаваны характар. Гэта быў з'езд у першую чаргу беларусаў, а не ўсіх народаў Беларусі. Зноў жа з'езд, створаны зусім не самай уплывовай часткай беларускага грамадства, і дзе нераўнамерна і няпоўна былі прадстаўлены найважнейшыя пласты і партыі гэтага грамадства. Па гэтых прычынах з'езд наўрад ці можа называцца Усебеларускім. На думку, А. Рэзніка, тэрмін «Усебеларускі» з'яўляецца не цалкам адпаведным рэчаіснасці.

Больш мэтазгодным аўтар прапануе ўжываць наступныя вызначэнні:

- «так званы Усебеларускі з'езд»
- «з'езд, за якім у апошні час замацавалася назва Усебеларускі»
- «Беларускі з'езд (снежань 1917 года)»¹.

І, наканец, па-чацвертае, што ў большай ступені цікавіць даследчыкаў, як можна ахарактарызаваць заканчэнне з'езда.

Аднастайнай ацэнкі няма. Даследчыкі М. Сташкевіч і Р. Платонаў робяць акцэнт на трох характарыстыках, якія, на іх думку, найбольш відавочна адлюстравалі гэтую палеміку:

- «роспуск» – у СНК Заходняй вобласці,
- «разгон» – у Савета Усебеларускага з'езда,
- «закрыццё» – у паведамленнях прэсы.

Але самі аўтары называюць гэтую акцыю гвалтоўным разгонам, прычынай чаму, на іх погляд, паслужыла непрызнанне ўдзельнікамі з'езду існуючых органаў Савецкай улады на тэрыторыі Беларусі².

Такім чынам, у даследаванні пытанняў, звязаных з Першым Усебеларускім з'ездам, у айчыннай гістарыяграфіі можна вылучыць два перыяды – савецкі і пасляперабудовачны. Негатыўнае стаўленне, характэрнае для першага, было заменена на больш памяркоўны і разнастайны падыход да разгляду падзей беларускага нацыянальнага руху.

This article is about history of Belarusian national movement in 1917 in works of belarusian historicals. It is described, in particular, the First Belarusian Congress – one of the main events in the becoming of stateness.

¹ Там же. С. 39.

² Платонов Р., Сташкевич Н. Тернистый путь к свободе // Неман. 1992. № 10. С. 132.

**Матэрыялы Расійскага дзяржаўнага архіва
сацыяльна-палітычнай гісторыі як крыніцы па
гісторыі Заходняй Беларусі 1921–1939 гг.**

Істотнае ўдасканаленне айчынной гістарыяграфіі гісторыі Заходняй Беларусі 1921–1939 гг. на працягу 1990–2000-х гадоў з пункту гледжання крыніцазнаўства адбывалася за кошт увядзення ва ўжытак дакументаў айчынных архіваў, якія раней знаходзіліся на сакрэтным захаванні і ў сувязі з лібералізацыяй айчыннага архівавядства сталі даступнымі для вывучэння, а таксама матэрыялаў польскіх архіваў, у якіх актыўна працавалі беларускія гісторыкі. Аднак пазбаўленымі іх ўвагі засталіся расійскія архівы, у першую чаргу відавочна з-за арганізацыйна-фінансавых цяжкасцей, з-за чаго адпаведныя масівы дакументальных крыніц не былі інтэграваны ў навукова-даследчыцкі працэс вывучэння гісторыі Заходняй Беларусі 1921–1939 гг. Таму на сучасным этапе развіцця айчынной гістарыяграфіі заходнебеларускай гісторыі актуалізацыю набываюць дакументы архіваў Расійскай Федэрацыі, якія павінны садзейнічаць істотнаму ўдакладненню разнастайных фактаў заходнебеларускай тэматыкі. У першую чаргу гэта тычыцца Расійскага дзяржаўнага архіва сацыяльна-палітычнай гісторыі (РДзАСПГ), які ў розныя гады меў назвы Архіў Камінтэрна, Цэнтральны партыйны архіў Інстытута марксізма-ленінізма пры ЦК КПСС і інш. Знаёмства з фондамі і дакументамі гэтай установы, велізарная колькасць якіх не атрымала ўвагі з боку гісторыкаў, дазваляе істотна пашырыць крыніцавую базу гісторыі Заходняй Беларусі 1921–1939 гг., значна ўдакладніць яе разнастайныя аспекты, асабліва праблематыку камуністычнага руху. Гэта тычыцца матэрыялаў вопісу Цэнтральнага бюро літоўска-беларускіх арганізацый фонда ЦК КПСС (Ф. 17. Воп. 63), Камуністычнага ўніверсітэта нацыянальных меншасцей Захаду (КУНМЗ) (Ф. 529. Воп. 1–4), Кампартыі Заходняй Беларусі (Ф. 495. Воп. 129), Камуністычнай партыі Польшчы (Ф. 495. Воп. 124) і яе Прадстаўніцтва пры Выканкаме Камінтэрна (Ф. 495. Воп. 123) і інш.

Неабходна адзначыць, што не губляюць сваёй актуальнасці матэрыялы вопісу 162 “Протоколы засяданняў Політбюро ЦК ВКП(б). «Особая папка»” фонда 17 ЦК КПСС, часткова апублікаваныя ў выглядзе асобнага зборніка.¹ Прынцыпова неабходна дадаць, што на-

¹ Матэрыялы асобой папки Політбюро ЦК РКП(б) – ВКП(б) по вопросу советско-польских отношений. 1923 – 1945. Москва, 1997.

званыя матэрыялы ўяўляюць сабой не арыгіналы поўных пратаколаў пасяджэнняў Палітбюро ЦК УКП(б), а іх копіі, адпаведным чынам апрацаваныя, што відавочна зніжае іх рэпрэзентатыўныя магчымасці, але не пазбаўляе высокай ступені навукова-даследчыцкай прываблівасці.¹

Асабліва актуальнай і перспектыўнай для далейшага навуковага асэнсавання з'яўляецца тэма арганізацыі беларуска-літоўскага супрацоўніцтва ў наладжванні антыпольскага змагання ў 1919–1923 гг. Недастаткова даследаваная, гэтая тэма мае крыніцавы падмурак для паглыбленага асэнсавання на падставе ўважлівага вывучэння фондаў Цэнтральнага бюро літоўска-беларускіх арганізацый Расійскай камуністычнай партыі бальшавікоў (РКП(б)). У вопісе 63 фонда ЦК КПСС утрымліваюцца 132 адзінкі захавання за 1918–1923 гг. Аснову матэрыялаў складаюць пратаколы ўсерасійскіх, абласных, губернскіх канферэнцый камуністаў Літвы і Беларусі, пасяджэнняў бюро Літоўска-Беларускіх секцый пры ЦК РКП(б), абласных, губернскіх і павятовых камітэтаў бальшавіцкай партыі, цыркуляры, даклады, справаздачы і перапіска з кампартыямі Літвы і Беларусі, з аддзелаў ЦК партыі, партыйнымі, савецкімі, вайсковымі арганізацыямі. Дакументы раскрываюць партыўную, агітацыйна-прапагандыскую, культурна-асветніцкую, выдавецкую дзейнасць беларуска-літоўскіх секцый РКП(б), дзейнасць па падрыхтоўцы і расстаноўцы кадраў, змяшчаюць інфармацыю аб колькасці беларускага і літоўскага насельніцтва на тэрыторыі РСФСР па губерніях, ілюструюць асаблівасці і канкрэтыку фінансавання-гаспадарчых пытанняў. Асабліва прыцягваюць увагу рознага кшталту спісы выхадцаў з беларуска-польска-літоўскага памежжа, якія разглядаліся ў якасці кандыдатаў на партыйна-дзяржаўныя пасады, кіраўнікоў, арганізатараў і ўдзельнікаў антыпольскай барацьбы, а таксама арыгіналы афіцыйных дакументаў у выглядзе мандатаў, пасведчанняў, рэгістрацыйных карткаў беларусаў і літоўцаў – членаў і кандыдатаў РКП(б).²

¹ Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). Ф. 17. Оп. 162. Д. 1. Протоколы №№9-90 заседаний Политбюро ЦК РКП(б) за 31 мая 1923 г. – 15 мая 1924 г. Копии. 55 л.; РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 162. Д. 2. Протоколы №№1/1-оп-94/73-оп заседаний Политбюро ЦК РКП(б) за 3 июня 1924 г. – 10 декабря 1925 г. Копии. 207 л.; РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 162. Д. 3. Протоколы №№1/1-оп-56/43-оп заседаний Политбюро ЦК РКП(б) за 7 января – 30 сентября 1926 г. Копии. 126 л.

² РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 63. Д. 1. Переписка Центрального Бюро Литовско-Белорусских секций при ЦК с компартиями Литвы и Белоруссии, с отделами ЦК и др. о командировании на нелегальную работу в Литву и Белоруссию, об отправке беженцев-литовцев на родину, об обмене заложниками; анкеты, списки литовцев-членов РКП(б) и др. Август 1918 г. – Январь 1921 г. 207 л.; РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 63. Д. 4. Отчеты, доклады Центрального Бюро Литовско-Белорусских секций при ЦК РКП(б) о партийной,

Так, напрыклад, архіўныя справы захоўваюць цэлыя спісы па некалькі дзясяткаў і нават сотняў чалавек, у асноўным чырвонаармейцаў, якія аказаліся запатрабаваныя ЦК ЛітБел. У прыватнасці, датаваная вераснем 1919 г. – студзенем 1921 г. архіўная справа паказвае вялікую зацікаўленасць правядзення адпаведных антыпольскіх мерапрыемстваў, змяшчае ліст В. Міцкевіча-Капсукаса ва ўлікова-размеркавальны аддзел ЦК РКП(б): “Ввиду крайней необходимости в партийных работниках для освобождения Литвы и Белоруссии из под польской оккупации прошу откомандировать в распоряжение последнего следующих лиц...”. Да ліста дадаецца спіс з 16 чалавек з беларускімі, літоўскімі і польскімі прозвішчамі.¹ Наступны спіс са 157 чырвонаармейцаў з указаннем вайсковых частак і месца нараджэння, часу ўступлення ў партыю. Паводле дакумента, фігуранты гэтага спіса – ураджэнцы Гродзенскага, Лідскага, Ваўкавыскага, Шаўлінскага, Вількамірскага і іншых паветаў беларуска-польска-літоўскага этнакультурнага памежжа. Як правіла, у спісах пераважалі асобы з беларускімі прозвішчамі, у прыватнасці, у чарговым спісе з 21 чалавека, у якім дадаткова ўказана родная мова, 13 чалавек паказалі роднай беларускую мову.²

Сярод інфармацыі, якая ўтрымліваецца ў дакументах вопісу Літоўска-Беларускіх бюро, прысутнічаюць звесткі аб разнастайнай дзейнасці па вырашэнні арганізацыйна-кадравых пытанняў, каардынацыі дзеянняў разнастайных партыйных і дзяржаўных савецкіх органаў у рэчышчы беларуска-літоўскага супрацоўніцтва вядомых дзеячаў літоўскага камуністычнага руху, такіх як А. Ангараціс, В. Міцкевіч-Капсукас, В. Сербента, Федаровіч і інш.³

Арганізацыйна-кадравыя аспекты дзейнасці Літоўска-Беларускіх секцый РКП(б) асабліваю цікавасць уяўляюць для навуковага асэнсавання ўзаемаадносін паміж камуністычнымі беларускімі і

агитационно-пропагандистской, культурно-просветительской, издательской деятельности бюро, о работе литовских совпартшкол, литовского подотдела Наркомнаца и др. Октябрь 1919 г. – Октябрь 1921 г. 67 л.; РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 63. Д. 5. Переписка Бюро Литовско-Белорусских секций ЦК РКП(б) с отделами ЦК, партийными, советскими организациями и отдельными лицами о перемещении работников, посылке на учебу; списки членов и кандидатов РКП(б) 35 стрелковой дивизии, уроженцев Литвы и Белоруссии; мандаты и удостоверения, выданные Бюро и др. Январь 1919 г. – Декабрь 1920 г. 373 л.; РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 63. Д. 16. Регистрационные, личные карточки, анкеты на членов РКП(б) уроженцев Литвы и Белоруссии, удостоверения, мандаты, отзывы на отдельных лиц; списки членов РКП(б), мобилизованных на партийную работу в Литву и Белоруссию и др. Сентябрь 1919 г. – Январь 1921 г. 356 л.

¹ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 63. Д. 16. Л. 23.

² Там жа. Л. 17–21, 24.

³ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 63. Д. 1; РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 63. Д. 4; РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 63. Д. 5; РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 63. Д. 16.

літоўскімі грамадска-палітычнымі сіламі па арганізацыі антыпольскага змагання ў 1919–1923 гг. У гэтым сэнсе неабходна мець на ўвазе мэтанакіраванае жаданне савецкіх партыйна-дзяржаўных дзеячаў штучна ўзмацняць кадры літоўскага руху за кошт прадстаўнікоў іншых этнасаў, у першую чаргу беларусаў, якіх з-за меўшых яшчэ тады месца традыцый выяўлення свайго этнічнага паходжання як літоўцаў-беларусаў лёгка запісвалі ў літоўцаў балцкага паходжання. Відавочна, што многія з былых беларусаў, якія на побытовым узроўні валодалі элементарнымі навыкамі маўлення па-літоўску, сталі з цягам часу прадстаўнікамі адпаведнай грамадска-палітычнай плыні. У прыватнасці, як пацвярджанне гэтага можна прывесці прыклад У. Міхайлоўскага, 1889 года нараджэння, г. Сувалкі, які ў анкеце для членаў і кандыдатаў у члены РКП(б) сваю нацыянальнасць красамоўна назваў “літовец-беларус”.¹ Справадліва выклікаюць сумненні адносна літоўскасці многіх іншых фігурантаў справаў, прозвішчы, імёны і імёны па бацьку якіх з’яўляюцца відавочна не літоўскімі, а хутчэй беларускімі. Напрыклад, нацыянальнасць і родная мова ўраджэнца Свянцянскага ўезда Віленскай губерні Кіпрыяна Пятровіча Басяка 1886 г. нараджэння паказаны як “літовец” і “літоўская”.² Гэта тычыцца і В. Сярбенты, асабістая анкета якога падае яго дадзеныя па ўсходнеславянскай традыцыі “Сербента (Тайра) Виталий Андреевич 1895 г. рожд., Литва, Сувалк. губ. Марыямпольск. уезда, гмина Гудель, дер. Рековяшки”, але “литовец” і “родной язык – литовский”.³ Магчыма і нядзіўна, што з цягам часу, скарыстаўшыся магчымасцю, В. Сярбента вырашыў вярнуцца ў звыклы для яго этнакультурны асяродак, прыехаў у Беларусь і займаў у БССР высокія партыйна-навуковыя пасады.⁴

Пра адпаведную практыку верагодна мэтанакіраванай этнічнай трансфармацыі з-за патрэб бальшавіцкай справы можна гаварыць і ў дачыненні да этнічных палякаў, якія па заданні партыі пераўтвараліся ў літоўцаў. Так, паводле М. Арэхвы з’явіўся “молодой литовский коммунист П. Банулявичус. Что он тогда был в Вильнюс из Литвы это точно. Но по национальности он был поляк.”⁵

¹ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 63. Д. 16. Л. 35.

² РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 63. Д. 1. Л. 25.

³ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 63. Д. 16. Л. 31об.

⁴ Энциклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 6. Кн. 1 : Пузыны – Усяя. Мінск, 2001. С. 292.

⁵ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). Ф. 1440. Оп. 3. Д. 1103. Рецензии на работы В.С. Клейна, С.А. Ваупшасова, И.Г. Новикова (документальная повесть о В.З. Хоружей), Максима Горьцкого (“Виленские коммунары”), А. Синилова, А.И. Дробинского (“От Гомеля до Эстремадуры” о Н.Н. Дворникове), А.Ф. Хацкевича (о поль-

Вялікае значэнне ў крыніцавай структуры заходнебеларускай тэматыкі маюць матэрыялы Камуністычнага ўніверсітэта нацыянальных меншасцей Захаду ў Маскве (Ф. 529. Воп. 1–4), у якім была наладжана падрыхтоўка кадраў дзяржаўных і партыйных органаў, а таксама ўдзельнікаў камуністычнага падполля Заходняй Беларусі. Існавалі асобныя нацыянальныя сектары, у тым ліку беларускі, польскі, яўрэйскі і літоўскі.

Актуальнасць і навуковая значнасць адпаведных дакументаў пацвярджаецца адсутнасцю манаграфічнага даследавання па гісторыі Беларускага сектара КУНМЗ. Сярод вялікага масіва дакументаў прыцягваюць увагу справаздачы, даклады аб рабоце Беларускага сектара, пратаколы студэнцкіх сходаў, спісы выкладчыкаў і студэнтаў з указаннем асноўных біяграфічных звестак, інфармацыя пра арганізацыю вучэбнай і ідэнапалітычнай работы, пра паспяховасць і прафесійную прыгоднасць навучэнцаў¹.

Знаёмства з дадзенымі дакументамі дазваляе скласці сістэмнае ўяўленне адносна дзейнасці КУНМЗ і яго Беларускага сектара па падрыхтоўцы патрэбных спецыялістаў, пачынаючы ад арганізацыі ўступнай кампаніі па прыёме ва ўстанову, забеспячэння матэрыяльна-тэхнічных умоў навучання і побыту студэнтаў, пражывання і працы выкладчыкаў, арганізацыйных і вучэбна-метадычных аспектаў, палітыка-прапагандысцкіх прыярытэтаў вучэбна-выхаваўчай дзейнасці ўстановы. У прыватнасці, фонды ўтрымліваюць правілы і ўмовы прыёму ў КУНМЗ на 1928–1929 навучальны год, у якіх прыведзены звесткі пра асноўныя падыходы да набору ва ўстанову, так званую “развёрстку”, паводле якой прымаліся заявы па нацыянальных сектарах ад адпаведных рэгіёнаў краіны (на Беларускі сектар прымаліся кандыдаты ад партарганізацый: ЦК УКП(б), Смаленскай, Вялікалукскай, Бранскай, а таксама Сібраймаку). Крыніцы вызначаюць пэўны аб’ём ведаў па асобных прадметах, патрэбных для паступлення, у ских интернационалистах), В.П. Ласковича (о С.С. Панковой), Г.М. Муха-Мухновского (“Пути-дороги”), А. Омеляновича “Зауэр 1149” (о провокаторе Я. Стрельчуке на польском языке) и другие. 1959–1973. Л. 9.

¹ РГАСПИ. Ф. 529. Оп. 1. Д. 232. Отчеты, доклады о работе Белорусского сектора КУНМЗ и протоколы студенческих собраний (подлинники и копии). 13.02.1924 – 30.11.1924. 72 л.; РГАСПИ. Ф. 529. О. 1. Д. 233. Списки студентов Белорусского сектора КУНМЗ с отметками об успеваемости (подлинники). 14.06.1924 – 19.06.1924. 5 л.; РГАСПИ. Ф. 529. О. 1. Д. 234. Протоколы приемной комиссии и студенческих собраний Белорусского сектора КУНМЗ. Списки студентов и отчеты о работе сектора (подлинники и копии). 08.02.1925 – 28.12.1925. 59 л.; РГАСПИ. Ф. 529. О. 1. Д. 235. Протоколы заседаний мандатной комиссии по утверждению характеристик на студентов Белорусского сектора КУНМЗ, характеристики и списки студентов (подлинники и копии). 11.06.1926 – 15.10.1926. 35 л.

тым ліку па гісторыі партыі і Камінтэрна, нацыянальнага рабоча-га руху і СССР, хіміі, матэматыцы, фізічнай геаграфіі, рускай і роднай мовах і інш.¹

Апрача гэтага, прыцягваюць ўвагу шматлікія звесткі пра супрацоўнікаў і выкладчыкаў Беларускага сектара, сярод якіх у розныя гады знаходзім А. Ангараўска, Г. Гарэцкага, П. Горына-Каляду, У. Дубоўку, М. Кудзельку (Міхася Чарота), Ф. Турука, П. Зяньковіча, Паўлюкевіча і інш.² Тут дарэчы будзе адзначыць слабое забеспячэнне кадрамі выкладчыкаў літоўскага сектара, у прыватнасці ў 1928 г. з-за выбарання аднаго з яго супрацоўнікаў Федаровіча (відавочна беларуса) на пасаду вызваленага сакратара Баўманскага райкама партыі літоўскі сектар апынуўся на мяжы “поўнага развалу”.³ Пры гэтым варта асабліва адзначыць інфармацыю пра тое, што выкладанне адбывалася на родных мовах навучэнцаў, “вследствие чего непосредственное⁴ наблюдение за работой преподавателей крайне затруднено, предметные комиссии играют совершенно исключительную роль, являясь единственным средством объединения разноречивых преподавателей и контроля над их работой”.⁵ Натуральна, што на Белсектары выкладанне прадметаў і вядзенне дакументаводства ажыццяўлялася на беларускай мове. Неабходна адзначыць, што пры арганізацыі вучэбна-выхаваўчага працэсу кіраўніцтва Белсектара вялікую ўвагу надавала пастаноўцы нацыянальна-культурнай беларускай справы, аб гэтым, як сведчаць матэрыялы архіва, клапаціліся самі навучэнцы Белсектара. Так, 4 красавіка 1925 г. у час агульнага сходу групы “А” I курса Беларускага сектара КУНМЗ сумесна з выкладчыкамі была ўхвалена неабходнасць больш пільнай увагі да беларусізацыі навучання і выхавання.⁶

Паколькі на Белсектары атрымлівалі адукацыі выхадцы з Беларусі – прадстаўнікі розных этнічных груп, то дакументы ўтрымліваюць змястоўную інфармацыю як пра арганізацыю этнакультурнага жыцця, так і пра канфліктныя выпадкі на міжэтнічнай глебе. Так, на агульным сходзе Белсектара 26 чэрвеня 1925 г. апрача іншых пытанняў разглядалася заява студэнткі Лібман, якая

¹ РГАСПИ. Ф. 529. Оп. 1. Д. 46. Правила, условия приёма КУМНЗ на 1928–1929 уч. год, развёрстка, запросы и заявления поступающих. Подлинники и копии. 04.04.1928 – 15.09.1928. 58 л.

² РГАСПИ. Ф. 529. Оп. 1. Д. 9. Переписка ректората КУМНЗ с ЦК РКП(б), с советскими учреждениями и разными лицами по вопросам приёма студентов и укомплектования преподавательского состава университета. 18.01.1922 – 04.12.1924. 73 л.; РГАСПИ. Ф. 529. О. 1. Д. 232.

³ РГАСПИ. Ф. 529. Оп. 1. Д. 9. 54.

⁴ Тут і далей падкрэслена алоўкам у дакуменце.

⁵ РГАСПИ. Ф. 529. Оп. 1. Д. 9. Л. 55об.

⁶ Там жа. Д. 234. Л. 6.

скардзілася на тое, што студэнты-беларусы “...относятся к ней не по товарищески, а со взглядами как к еврейке. Вообще отношение ко мне со стороны студентов юдофобское и обращение ко мне самое грубое. ...некоторые т.т. обращаются к тов. Либман с шутками, а тов. Либман принимает их за антисемитизм”¹.

Што тычыцца непасрэдна заходнебеларускай тэматыкі, то яна вельмі часта праяўляла сябе тым, што многія ўдзельнікі рэвалюцыйнага руху пасля вяртання з Заходняй Беларусі атрымлівалі накіраванне ў КУНМЗ, і наадварот, выпускнікі ўстановы накіроўваліся на працу ў камуністычнае падполле “крэсаў”. Навучэнцы Белсектара, многія з якіх былі выхадцамі з Заходняй Беларусі, цікавіліся становішчам на радзіме, выступалі на мітынгх, сходах, актыўна ўдзельнічалі ў абмеркаванні заходнебеларускіх рэалій, хадайнічалі перад рознымі інстанцыямі аб арганізацыі адпаведных кампаній. Так, напрыклад, у 1924 г. “студэнты-закардоньнікі з тав. прывітаньнем” Ласевіч, Карповіч, Дрозд, Дробыш, Дабравольскі, Васілевіч звярнуліся ў ЦК КПЗБ з просьбай “дапамагчы нашаму таварышу Юрэчка вырвацца з панскіх лапаў праз абмен разам з дэпутатам Баранам і інш. таварышамі. ...Мы ведаем т. Юрэчку як шчырага працаўніка, стойкага рэвалюцыянера, якім ён сябе і выявіў”².

Прыцягвае ўвагу, у прыватнасці, інфармацыя аб адным з кіраўнікоў рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі Л. Родзевічу, які ў 1924 г. быў студэнтаў 1 курса Белсектара КУНМЗ і па просьбе студэнцкай тройкі разам з іншымі аднагрупнікамі па спісе атрымаў ад выкладчыка кароткую характарыстыку аб яго вучэбных поспехах. У матэрыялах фонда знаходзім інфармацыю аб ім ад лектара гісторыі Ф. Турука, які наступным чынам характарызаваў свайго вучня: “успевает, недостаточно активен, самостоятельную работу выполняет”³.

Больш змястоўнымі і разгорнутымі былі характарыстыкі на членаў партыі, якія складаліся рознымі інстанцыямі КУНМЗа. Ілюстрацыяй можа быць дакумент пад назвай “Список членов и кандидатов РКП(б) второго курса Белсектора Ком-го Ун-та Нац. Мен. Запада с указанием характеристики академич. проверки в 1923/1924 уч. году”. Адпаведная характарыстыка была складзена т.зв. “кружковой тройкой” у час акадэмічнай праверкі па выніках навучальнага года:

1. ВАЛЕТКО Иван Тимофеевич. Чл. с 1918 г. Успешность вполне удовлетворительная, активен, способен в парт. отношении. Обязан-

¹ Там жа. Л. 11.

² Там жа. Д. 233. Л 5.

³ Там жа. Л. 2.

ности рядового члена выполняет вполне хорошо. Руководил политкружком на курсе, хороший коллективист и товарищ, дисциплинирован, настойчивое и серьезное отношение к парт. работе.

2. КРАВЧЕНКО Илья Петрович. Канд. с 1922 г. Успешность удовлетворительная, активен, способен, вполне усидчив. Парт. работу выполняет, дисциплинирован. Уравновешен. Усидчив. Хороший коллективист, парт. работу выполняет с должным вниманием.

3. КОХАНОВИЧ Арсений Матвеевич. Чл. с 1919 г. Успешность хорошая, активен, способности есть, средняя усидчивость, аккуратное выполнение парт. работы, дисциплинирован вполне, коммунистическая психология здоровая, партийную работу выполняет с выдержанностью.

4. ВОРОНИЧ Андрей Фомич. Чл. с 1920 г. Успешность удовлетворительная, активен, способен, достаточная усидчивость, партийную работу выполняет – партийный организатор, дисциплинирован, хороший коллективист, выдержанно выполняет партийную работу.

5. РОМАШ Антон Федорович. Чл. с 1920 г. Успешность удовлетворительная, активен, средне способен, достаточная усидчивость, парт. работу выполняет по заданиям, дисциплинирован, но вследствие нервности допускается нетактичность, хороший товарищ, выполняет парт. работу настойчиво.

6. ЧЕРНУШЕВИЧ Митрофан Иванович. Чл. с 1918 г. Успешность удовлетворительная, активен, способен, усидчив, парт. работу выполняет активно, дисциплинирован, вполне оформившаяся коммунистическая психология, работу партии ведет аккуратно и настойчиво.

7. САДОВСКИЙ Василий Федорович. Чл. с 1923 г. Успешность удовлетворительная, активен, способен, усидчивость непостоянная, парт. работу выполняет, дисциплинирован, коллективист, уклонов не наблюдается, аккуратно проводит партийную работу.

8. МОРОЗ Куприян Иванович. Канд. с 1923 г. Успеваемость удовлетворительная. Не вполне активен, способность средняя, усидчивость достаточная, как рядовой кандидат работу партии выполняет по заданиям парткружка. Дисциплинирован, уживчив, хороший товарищ. Выполняет аккуратно парт. работу.¹

Натуральна, што для даследчыкаў гісторыі рэвалюцыйнага руху Заходняй Беларусі асабліва прыцягвальным бачыцца фонд 495, дзе прадстаўлены вопісы з матэрыяламі па гісторыі камуністычнага руху ў Польшчы і ў якім апрача іншых знаходзім вопіс 129 «Компартия Западной Белоруссии. 1921–1938 гг.» Па стане на 10 лістапада 1956 г. у гэты вопіс было ўнесена 709 спраў, у тым ліку дзве т.зв.

¹ Тамсама. Л. 4.

“літарных”. Паводле апісання вопісу, 23 жніўня 1961 г. 631 справа была перададзена ў Беларускае філіял Інстытута Маркса-Энгельса-Леніна (Інстытут гісторыі партыі пры ЦК КПБ), дзе выдавочна складала з цягам часу аснову фонда 242п сучаснага Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь.

На бягучы момант вопіс КПЗБ у РДзАСПГ змяшчае семдзесят спраў, якія несумненна выклікаюць вялікую цікавасць самім фактам іх астаўлення ў Маскве. Так, сярод адзінак захавання вопісу, назвы і змест якіх дастаткова традыцыйна адлюстроўваюць розныя бакі арганізацыйна-палітычнай бальшавіцка-камінтэрнаўскай дзейнасці КПЗБ¹, знаходзім дакументы, якія дазваляюць істотна ўдакладніць найважнейшыя тэмы заходнебеларускага нацыянальна-вызваленчага руху, асобныя гістарычныя факты якіх савецкая гістарыяграфія перакруціла з ног на галаву. Так, напрыклад, паказваючы дзеянні камуністаў-беларусаў па адстойванні нацыянальных беларускіх інтарэсаў ва ўмовах акупаванай Польшчай Заходняй Беларусі, савецкія гісторыкі называлі іх раскольнікамі і здраднікамі, а гісторыя адпаведнай нацыянальнай фракцыі ў КПЗБ – “сэцэсі”, якая паўстала восенню 1924 г., і сёння яшчэ не атрымала свайго прадметнага аб’ектуўнага даследавання.² Дзеячы гэтай нацыянальнай фракцыі ў КПЗБ рашуча адмаўлялі кіраўніцтва КПП і польскіх камуністаў рэвалюцыйна-вызваленчым рухам Заходняй Беларусі, у якасці галоўнай задачы бачылі неадкладную неабходнасць стварэння незалежнай ад Варшавы, беларускай не толькі па назве, а па сутнасці Кампартыі Заходняй Беларусі, небезпадстаўна выкрываючы іх шавіністычныя імперскія памкненні: “Нужно было дать отпор этому трудно скрываемому польскому шовинизму и империализму, который не может утерпеть даже до революции и отравляет мысли революционеров нашего края”.³

Як сведчаць выяўленыя дакументы, прадстаўнікі названай нацыянальнай фракцыі яшчэ нават летам 1925 г. не гублялі надзеі

¹ РГАСПИ. Ф. 495. Оп. 129. Д. 102. Документальный материал общества политэмигрантов Западной Белоруссии (2-й экз.). 03.01.1926. 49 л.; РГАСПИ. Ф. 495. Оп. 129. Д. 107. Резолюция 3 конференции КП Западной Белоруссии. 1926. 39 л.; РГАСПИ. Ф. 495. Оп. 129. Д. 121. Постановления, проекты постановлений Политсекретариата ИККИ (1-й экз.). 01.1927. 6 л.; РГАСПИ. Ф. 495. Оп. 129. Д. 123. Воззвание ИККИ о расколе в КП Западной Белоруссии. 1927. 4 л.

² Савіч А.А. “Сэцэсія” ў КПЗБ у айчынай гістарыяграфіі // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Сер. гуманіт. і грамад. навук. Філасофія і логіка. Гісторыя. Псіхалогія. Права. Педагогіка. 2007. № 3. С. 23–31; Савіч А.А. Нацыянальна-вызваленчы рух у Заходняй Беларусі (1921–1939 гады) : гістарыяграфія праблемы: манаграфія. Брэст, 2012. С. 193–194.

³ РГАСПИ. Ф. 495. Оп. 129. Д. 71. Объяснительная записка, письмо временного ЦК КП Западной Белоруссии (2-й экз.). 30.06.1925. Л. 8.

аднавіць адносіны супрацоўніцтва з Камінтэрнам, нягледзячы на тое, што яго Выканкам у пачатку вясны 1925 г., відавочна пад ціскам польскіх камуністаў і прапольску арыентаваных функцынераў КПЗБ, рашуча асудзіў іх дзеянні як раскольніцкія¹. Так, удзельнікі т.зв. “сэцэсі”, якія, як паказвае дакумент, стварылі часовы ЦК КПЗБ, на шляху да прымірэння з кампартыяй і Камінтэрнам 30 чэрвеня 1925 г. звярнуліся з тлумачальнай запіскай у Выканкам Камінтэрна, ЦК РКП(б) і ЦК КПБ, у якой даводзілі сваю пазіцыю. Сярод іншага, знаходзім там выказванне аб лаяльным стаўленні групкі да вышэйшага бальшавіцка-камінтэрнаўскага кіраўніцтва. Ад Выканкама Камінтэрна, ЦК РКП(б) і ЦК КПБ “раскольнікі” чакалі справядлівага і ўзважанага арбітражнага рашэння, якое не адбылося з-за дэструктыўных паводзін польскіх функцынераў: “Мы ждалі ешчэ в январе, что наш представитель будет вызван в Москву, что там мирно, по партийному будет разрешен наш начавшийся спор. Но, к сожалению, вышло нечто другое. Один из тех тупоголовых эмиссаров, против деятельности которых мы выступили, привёз нам после III Съезда (III з’езд КПП, адбыўся ў студзені 1925 г., рашуча асудзіў “сэцэсію” як раскольніцкую групку і заклікаў з ёй змагацца ўсімі сіламі і сродкамі. – А.С.) приказ довольно строго об исключении нашем из партии и о принудительном выселении нас из Западной Белоруссии”.²

Але найбольш важнымі і актуальнымі з улікам адсутнасці ў гістарычнай навуцы адпаведных звестак з’яўляюцца падрабязнасці недабразычлівых адносін польскіх эмісараў да беларусаў і дзеяння камуністаў-палякаў, якія падрывалі камуністычны рух Польшчы. “Объяснительная записка временного Ц.К. К.П.З.Б.” адназначна паказвае мэтанакіраванасць дзеянняў “польскага шавінізму” па шальмаванні і дыскрэдытацыі беларускіх камуністаў і беларускага нацыянальна-вызваленчага руху. Польскія камуністы ў сваім імкненні не дапусціць усталявання беларускага ўплыву на “крэсах” не грэбавалі відавочна дэструктыўнымі для ўсяго камуністычнага руху прыёмамі, у тым ліку не дазвалялі друкаваць беларускія ўлёткі, забаранялі распаўсюджваць літаратуру беларускіх выдавецтваў, стрымлівалі арганізацыю падпольных друкарняў КПЗБ і нават разбуралі іх³. (Дадзеная інфармацыя пацвярджаецца і дакументамі Нацыянальнага архіва Рэспублікі

¹ Борьба трудящихся Западной Белоруссии за свое социальное и национальное освобождение и воссоединение с БССР: Документы и материалы. В 2 томах. Т. 1. 1921–1929. Минск, 1962. С. 263–264, 276.

² РГАСПИ. Ф. 495. Оп. 129. Д. 71. Л. 1, 20.

³ Там жа. Л. 15–16.

Беларусь).¹ Дакумент падкрэслівае настойлівае жаданне польскіх камуністаў як мага больш трывала кантраляваць Заходнюю Беларусь, стрымліваючы пры гэтым найбольш радыкальныя крокі беларусіх камуністаў, якія б падарвалі польскі ўплыў на “крэсах”.

Велізарны пласт разнастайных дакументаў фонда 495 па гісторыі Камуністычнай партыі Польшчы і яе Прадстаўніцтва пры Выканкаме Камінтэрна маюць адпаведна вопісы 124 і 123.

Дакументы Прадстаўніцтва КПП пры Выканкаме Камінтэрна ахопліваюць перыяд 1921–1938 гг. і прадстаўлены 258 адзінкамі захавання. У іх змешчаны пратаколы пасяджэнняў прадстаўніцтва па арганізацыйных пытаннях, фінансавыя справаздачы па гадах, даведкі і пасведчанні, выдадзеныя супрацоўнікам прадстаўніцтва і палітэмігрантам, якія пражывалі ў СССР, паведамленні аб з’ездах і пленумах КПП, аб унутрыпартыйнай і фракцыйнай барацьбе, тэзісы і даклады па розных пытаннях дзейнасці КПП і яго прадстаўніцтва пры Выканкаме Камінтэрна, яго перапіска з Камінтэрнам, ЦК РКП(б) і Польскім бюро РКП(б), губкамамі, МОПРам, Прафінтэрнам, Сялянскім Інтэрнацыяналам, ДПУ, МЗС, іншымі савецкімі міністэрствамі і ведамствамі. Дакументы адлюстроўваюць інфармацыю аб пераводзе членаў КПП у РКП(б), аб прызнанні палітэмігрантамі асоб, якія прыехалі з Польшчы, аб накіраванні на падпольную працу ў Польшчу, лячэнне і вучобу, аб аказанні матэрыяльнай дапамогі сям’ям палітзняволеных, перапіска з рэдакцыямі газет і выдавецтваў аб выданні матэрыялаў і артыкулаў і інш. Акрамя гэтага, у вопісе змешчаны матэрыялы ў выглядзе справаздач, паведамленняў, зводак аб эканамічным і палітычным становішчы Польшчы, аб падзеях грамадска-палітычнага жыцця, правядзенні масавых кампаній і інш.

Заходнебеларуская тэматыка непасрэдна адлюстравана ў перапісцы Прадстаўніцтва КПП з Прадстаўніцтвам КПЗБ пры КПП па розных пытаннях, якая, у прыватнасці, паведамляе аб пераводзе членаў КПЗБ у УКП(б), аб прызнанні палітэмігрантамі прыбыўшых з Заходняй Беларусі (Справа 143), перапіска прадстаўніцтва КПП з прадстаўніцтвам КПЗБ па гаспадарчых і фінансавых пытаннях (справы 159 і 220), аб дзейнасці арганізацый КПЗБ (справа 245). У справе асэнсавання арганізацыі і ходу шматлікіх праверак і чыстак, якія папярэднічалі рэпрэсіям, вялікае значэнне маюць матэрыялы ў выглядзе дакладных запісак і заключэнняў, статыстычных звестак Прадстаўніцтва КПП аб праверцы палітэмігрантаў з Заходняй

¹ НАРБ. Фонд 242п. Оп. 2. Д. 12. Переписка секретного отдела Центрального Бюро КП(б) Белоруссии с (уполномоченным отдела в Бресте) о положении в Брестской организации КП(б)Б (17.02. – 17.07.1921 г.). Л. 22–23.

Беларусі (справы 228, 235, 248), матэрыялы на былых удзельніках партызанскага руху (справа 249).

Насцярожанасць і трывога ідзе ад матэрыялаў прадстаўніцтва сярэдзіны 1930-х гадоў аб актыўнай перасылцы і разглядзе на ўзроўні розных інстанцый асабістых матэрыялаў дзеячаў беларускага руху ў Польшчы. Такім, у прыватнасці, з'яўляецца “Решение комиссии по проверке студентов КУНМЗа Представительства ЦК КПЗБ тт. Глебова, Мотылевой при участии зав. Белсектором КУНМЗа т. Конокотина и т. Петрова от 28.I.-36 г. Ольшевская Ольга – Считать проверенной. Оставить в КУНМЗе”. І ў гэтай жа справе маем тэкст тэлеграмы – “молнии”: “Минск ЦК КПББ Кавцевичу. Юрку (А. Альшэўскі, адзін з кіраўнікоў рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі. – А.С.) задержите до особого распоряжения связи оформлением тчк Подробности письмом Кима Москва Моховая 16 Идельчик”. “В связи с разработкой дела ЯСИНСКОГО “Стах” (верагодна, С. Будзінскі, адзін з кіраўнікоў рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі. – А.С.), просьба прислать нам дополнительно его дело... 21.VIII-36 г. Мотылева”¹. Відавочна, што апошнія дзве з прыведзеных вытрымак справы з'яўляюцца красамоўнай ілюстрацыяй ажыццяўлення правэркі адпаведных асобаў, якая скончылася трагічна: як вядома А. Альшэўскі і С. Будзінскі ў 1937 г. былі расстраляны па абвінавачанні ў варожай дзейнасці.

Недастатковая ўвага айчынных гісторыкаў да пытанняў агульнапольскага рэвалюцыйнага руху патрабуе пільнага погляду на пытанні функцыянавання верхніх эшалонаў польскага камуністычнага руху, які, як было адзначана вышэй, акрамя дэклараваных прыярытэтаў пралетарскага інтэрнацыяналізму, яскрава выяўляў прапольскія нацыянальна-патрыятычныя памкненні. Польскія камуністы шырока выкарыстоўвалі свае арганізацыйныя магчымасці, звязаныя з існаваннем польскай секцыі ў Камінтэрне і магчымасцю патрэбнай пастаноўкі адпаведных пытанняў непасрэдна ў Маскве. Як паказваюць матэрыялы РДзАСПГ, кантралюючы сітуацыю ў БССР і Заходняй Беларусі праз Польсекцыю і Прадстаўніцтва КПП пры Выканкаме Камінтэрна, Цэнтральны камітэт па справах палітэмігрантаў пры ЦК МОПРа, польскія функцыянеры неаднойчы мэтанакіравана падвяргалі апале ўдзельнікаў беларускага, у тым ліку камуністычнага руху, якія былі заўважаны ў кантактах з прадстаўнікамі беларускага нацыянальна-

¹ РГАСПИ. Ф. 495. Оп. 123. Д. 228. Переписка Представительства КПП при ИККИ с Представительством КПЗБ и КПЗУ о переводе в ВКП(б), о признании политэмигрантами лиц, прибывших из Западной Белоруссии, о проверке студентов Белорусского сектора КУНМЗа, о помощи семьям коммунистов, находящихся в польских тюрьмах и по др. вопросам. 7 января 1936 г. – 28 ноября 1936 г. Л. 24, 41, 46.

вызваленчага руху.¹ Многія члены КПЗБ не атрымлівалі вельмі патрэбнай ім у сярэдзіне 1930-х гадоў салідарнай падтрымкі з боку аднапартыйцаў па розных прычынах. “Отказать в признании политэмигрантами: 1) СТАТКЕВИЧУ Андрею Васильевичу, который несмотря на то, что сравнительно долго работал в КПЗБ (с 1928 г.) и около года просидел в тюрьме, по своей работе заслуг для признания полит. эмигрантом не имеет. 2) ГУРСКОМУ Антону Ивановичу, который несмотря на то, что отсидел в польских тюрьмах 7½ лет, плохо держался при аресте в 1928 г., проявил себя как недисциплинированный член партии и революционный деятель, за что исключен из рядов КПЗБ».²

Значна асвятляюць дакументы архіва і працэдуру шматлікіх праверак і чыстак, якім падвяргаліся рэвалюцыянеры пасля вяртання з заходнебеларускага падполля. Вусныя і пісьмовыя справаздачы, апытанні і допыты, вочныя стаўкі, абвінавачванні з выкрыццём памылак і шкодных, амаральных паводзін у партыйнай дзейнасці і асабістым жыцці і побыце як у СССР, так і ў падполлі, пры арышце, у час следства і знаходжання ў польскай турме асабліва ўзмацніліся ў 1930-я гг. Удзельнікі гэтых драматычных сцэн супрацьстаяння ўдзельнікаў “разборак” вымушаны былі, з аднаго боку, даказваць сваю невінаватасць, маючы на ўвазе, што прынцыпова важна, сваіх саратнікаў, якія, даючы паказанні на карысць абвінавачванага, могуць быць абвінавачваны ўслед за ім у пакрыванні здрады; з другога боку, ва ўмовах паступовага і няўхільнага ўзрастання напружанасці і падазронасці партыі і адпаведных структуры контрразведвальнага характару для нівілявання “правакацыі”, якая ахапіла арганізацыі КПЗБ у сярэдзіне 1930-х гадоў, абавязаны былі праяўляць “класавую свядомасць і пільнасць”. Яркай ілюстрацыяй складанага працэса ўзаемаадносін абвінавачаных і выкрывальнікаў з’яўляецца справа па праверцы Прадстаўніцтвам і Палітбюро ЦК КПП членаў КПЗБ Каўнера і М.М. Словіка.³

У час такіх праверак па лініі розных інстанцый накіроўваліся запыты з просьбай прадставіць дакументальнае пацвярджэнне адпаведных фактаў, якія адбываліся нават у пачатку 1920-х гадоў. У прыватнасці, Л. Аранштам, які ў 1923–1926 гг. знаходзіўся ў камандзіроўцы ў Заходняй Беларусі па лініі “актыўнай разведкі”,

¹ РГАСПИ. Ф. 495. Оп. 123. Д. 228; Там жа. Д. 248. Докладная записка, заключения и статистические сведения Представительства КПП при ИККИ о проверке политэмигрантов из Западной Белоруссии. 1 марта 1937 г. – 26 июня 1937 г. 41 л.

² РГАСПИ. Ф. 495. Оп. 123. Д. 228. Л. 84.

³ РГАСПИ. Ф. 495. Оп. 123. Д. 229. Постановление комиссии Представительства и Политбюро ЦК КПП по делу членов КПЗБ Ковнера (Яшки), Леонтьева (Словіка) и др., с приложениями. 19.04.1936. 43 л.

фігуруе ў справе аб прававерцы палітэмігрантаў у 1937 г. як адказны сакратар ЦК па справах палітэмігрантаў пры выканкаме МО-Пра і аўтар ліста ў Беларускае аддзяленне названай арганізацыі ад 4 снежня 1924 г. У ім Л. Аранштам, на падставе паведамленняў літоўскай і польскай секцыі Камінтэрна, выкрывае беларускіх партызан як крэатуру беларускіх нацыяналістаў, створаную пры падтрымцы літоўскіх уладаў, кіраўнікі гэтых атрадаў – белагвардзейцы, вельмі блізкія літоўскай ахранцы. Дакумент звяртае ўвагу на тое, што “...положение с партизанами настолько запутано, в особенности в западной Белоруссии, многие из этих партизан действовали против нас... Одновременно необходимо поставить в известность соответствующие органы для учреждения за всеми прибывшими партизанами САМОГО СТРОГОГО НАДЗОРА...”¹

Асабліва гэта тычылася дзейнасці БРА і яе членаў, якія ў пачатку 1930-х гадоў атрымалі статус галоўнай крыніцы нацыянала-апартунізму ў шэрагах КПЗБ. У 1937 г. інфармацыя аб іх была ў чарговы раз запатрабавана для новага вітка рэпрэсій, а персанальныя дакументы Л. Родзевіча, А. Капуцкага, С. Клінцэвіча і інш. выклікалі ўвагу ў адказных асоб адпаведных органаў.²

У матэрыялах архіва знаходзім выніковыя звесткі статыстыкі і аналітыкі аб прававерцы ў СССР эміграцыі з Польшчы на 1 сакавіка 1937 г., якая для многіх фігурантаў мела трагічныя наступствы. Так, сярод прававераных па КПЗБ 1988 асоб, 146 чалавек было прызначана да высылкі з падтрымкай сувязі з партыяй, без сувязі з партыяй – 971, арыштавана – 151, справы па 208 накіраваны ў адпаведныя органы, памерла – 18 і г.д.³ Больш падрабязная карціна прадстаўлена ў выглядзе аналітычнай інфармацыі «Общие вводы о политэмиграции из Западной Белоруссии» ад 30 чэрвеня 1937 г. пад грыфам “сакрэтна”, падрыхтаванай Глебавым (Я.І. Шаломаў), паводле якой “К числу сомнительных и подозрительных отнесены по следующим причинам и следующее количество (сюда входят не арестованные органами НКВД). а) Имевшие связь с белорусскими националистическими контрреволюционными деятелями, в том числе и по их инициативе, приехавшие в СССР – 187 чел. б) Бывшие ученики белорусских гимназий в Польше, присланные в СССР наци-

¹ РГАСПИ. Ф. 495. Оп. 123. Д. 249. Докладная записка и заключения, составленные Представительством КПП и Представительством КПЗБ на бывших участников партизанского движения на территории Западной Белоруссии в 1923-1925 гг., с приложениями. 22.03.1937–05.04.1937. Л. 30.

² РГАСПИ. Ф. 495. Оп. 123. Д. 254. Списки документов КПП, КПЗУ и КПЗБ, присланных в Представительство КПП при ИККИ, коды и шифры для переписки с ЦК КПП, КПЗУ и КПЗБ. 03.01.1937 – 13.06.1937. Л. 53.

³ РГАСПИ. Ф. 495. Оп. 123. Д. 248. Л. 1.

оналистами контрреволюц. – 68 чел. в) Сыпачи, т.е. лица выдававшие коммунистов во время ареста или следствия в Польше – 46 чел. г) Подозреваемые в контрреволюцион. шпионско-троцкистской деятельности – 4 чел. д) сомнительные и подозрительные по различным причинам – 169 чел.”¹

Прыведзеныя дадзеныя, найперш, акцэнтуюць увагу на дзеячах беларускага нацыянальнага руху, як найбольш небяспечных для савецкай улады, але, ад сябе дадамо, і ў дачыненні да акупацыйных намераў Польшчы. Нігілізм у дачыненні да беларускіх нацыянальна арыентаваных дзеячаў узмацняецца наступнай інфармацыяй аб спосабах перакідкі неблаганадзейных элементаў у СССР. “Наиболее широким каналом, через который враждебные элементы проникали в компартию и в СССР, были национальные белорусские организации, белорусская легальная радикальная пресса и белорусские гимназии в Польше. ...Установлено, что многих из посылаемых в СССР белорусские националисты даже не прикрывали личиной «преследования в Польше», а просто посылали в СССР под предлогом «продолжать учебу». Агенты польской контрразведки и сотрудничавшие с ней белорусские националисты проникали в белорусские гимназии, вели идеологическую обработку учащейся молодежи и поддававшихся их обработке проталкивали в компартию и комсомол, а также и в СССР. С этой целью в свое время существовала даже ...так наз. «польская дорога», через которую бывшие послы и работники т.н. нац. центра сами направляли этих людей в СССР. Следует отметить, что руководство КПЗБ не только не проверяло отправляемых в СССР людей, участвовавших в Польше в нац-освободительном движении, а передоверило это дело бывшему «нац. центру» и дало ему полномочия решать вопрос об отправке в СССР лиц, связанных с нац. движением. Как впоследствии органами НКВД БССР установлено, эта т.н. «польская дорога» была целиком в руках польской контрразведки”. Аўтар гэтага дакумента не стрымаўся ад магчымасці ўзмацніць “злачыннасць” “беларускіх буржуазных нацыяналістаў” іх сувяззю і падтрымкай з боку нацдэмаў у БССР, з дапамогай якіх яны ўладкоўваліся на працу, вучобу, прасоўваліся на больш адказныя пасады ў БССР.²

Як паказваюць матэрыялы справы, падрыхтоўка такога кшталту дакументаў грунтавалася на атрыманых яшчэ ў першай палове 1930-х гадоў звестках, калі прадстаўнікі беларускай навукова-культурнай інтэлігенцыі падпадалі пад прыцэл пільных таварышаў за іх сувязь з беларускімі дзеячамі. Так, Леў Буран, які ў 1934 г. у

¹ Там же. Л. 12–13.

² Там же. Л. 13–14.

“Маскве работает аспирантом КУНМЗа... будучи в крае, в свое время работал по линии нац.-освободительного движения. Будучи в СССР, БУРАН, насколько известно, поддерживал тесную связь с бывшими послами Сейма, прибывшими впоследствии в СССР и осужденных теперь за контрреволюционную деятельность. ...БУРАН проходит по следственным материалам вышеуказанной нацдемовской группы и в лучшем случае, если сам может и не принимал активного участия в контрреволюционной работе, то вне всякого сомнения многое знал о контрреволюционной деятельности Дворчанина и др. и это скрыл. ...мы решили БУРАНА с аспирантуры КУНМЗа снять и считаем также необходимым поставить вопрос о его партийности”. Аўтарка гэтай запіскі ў Польшку секцыю Выканкама Камінтэрна ад 13 сакавіка 1934 г. “Елена” (“Езерская”, сапр. Р. Вольф), рэпрэсаваная і растрэляная ў 1937 г., напэўна добра разумела наступствы такога хадайніцтва, аднак на той момант яна была сярод тых, хто прымаў кадравыя рашэнні і “чысціў” шэрагі “моцна засмечанай дробнабуржуазнымі элементамі” КПЗБ. А наступствы па такой справе не маглі быць іншымі, як у дачыненні да І. Кузміча, які 11 верасня 1933 г. быў арыштаваны ў Мінску “вместе с контрреволюционной группой как их агент в КПЗБ».¹

Такім чынам, фонды Расійскага дзяржаўнага архіва сацыяльна-палітычнай гісторыі ўтрымліваюць велізарную колькасць дакументаў, якія з’яўляюцца змястоўнымі крыніцамі па гісторыі Заходняй Беларусі 1921–1939 гг. Знаёмства з дакументамі розных фондаў РДЗАСПГ дазваляе зрабіць выснову аб высокай ступені іх рэпрэзентатывнасці адносна навуковага асэнсавання палітыкі бальшавіцка-камінтэрнаўскага кіраўніцтва ў дачыненні Заходняй Беларусі, гісторыі яе рэвалюцыйнага руху, пытанняў падрыхтоўкі кадраў, арганізацыі і функцыянавання камуністычнага руху, у тым ліку матэрыяльна-фінансавых аспектаў, па праблемах ўзаемаадносін у ім розных нацыянальна арыентаваных партыйных арганізацый, палітычных дыскусій і фракцыйнай барацьбы. Асабліваю актуальнасць маюць дакументы, якія садзейнічаюць стварэнню сістэмнай карціны арганізацыі і ажыццяўлення шматлікіх праверак і чыстак, якім падвяргаліся члены КПЗБ на розных узроўнях партыйных і дзяржаўных органаў.

The article presents the source-research possibilities of documents of

¹ РГАСПИ. Ф. 495. Оп. 123. Д. 206. Переписка Представительства КПП при ИККИ с Представительством КПЗБ о переводе членов КПЗБ в ВКП(б), об устройстве политэмигрантов из Западной Белоруссии и студентов Белорусского сектора КУПМЗ на работу, о присылке материалов 13 пленума ИККИ и 6 съезда КПП и по др. вопросам. 01.01.1934–22.12.1934. Л. 19, 27, 28.

the Russian state archive of sociopolitical history, which was little studied by Belarusian historians as sources for studying the history of Western Belarus in 1921-1939. The funds and inventories of the Central Bureau of the Lithuanian-Belarusian Organizations, the Central Committee of the CPSU, the Communist University of the National Minorities of the West (KUNMZ), the Communist Party of Western Belarus, the Communist Party of Poland and its Delegation to the Executive Committee of the Comintern have a scientific relevance and relevance. Familiarization with the documents of these funds and inventories, their use in the process of scientific reconstruction and interpretation provides a deeper and more adequate understanding of the organization of the anti-Polish struggle on the territory of the Belarusian-Lithuanian-Polish borderlands, various aspects of training personnel for the West-Belarusian communist underground through KUNMZ. Of particular importance are the materials of the 495 Fund, which contain the documents of the Polish and West Belarussian Communist Parties, the Polish section of the Executive Committee of the Comintern, which essentially clarify the organizational, material and financial aspects of the communist movement in Western Belarus

ПУБЛІКАЦЫІ

Аляксандр Горны (Гродна)

Алесь Сальцэвіч – невядомы дзеяч беларускай меншасці ў Латвіі ў міжваенны перыяд*

Вывучэнне лёсаў “маленькіх людзей” беларускага нацыянальнага руху, якія дзейнічалі ў розных лакальных асяродках і супольнасцях, на сённяшні дзень з’яўляецца адным з прыярытэтных накірункаў даследаванняў па навейшай гісторыі Беларусі. Калі персанальная гісторыя многіх лідараў беларускага руху ў XX стагоддзі прадстаўлена дастаткова шырока выданнямі збораў твораў і навуковых даследаванняў, то прасапаграфія беларускіх актывістаў на лакальным узроўні яшчэ чакае грунтоўнага вывучэння з выкарыстаннем значнага масіву дакументаў і матэрыялаў. Вялікае значэнне для раскрыцця гэтай тэмы будзе мець увядзенне ў навуковы зварот як мага больш эга-дакументаў беларускіх дзеячоў (лісты, аўтабіяграфіі, дзённікі, мемуары), якія адлюстроўваюць унутраны свет чалавека, яго перажыванні, думкі, сацыяльнае асяроддзе. Падобныя дакументы даюць магчымасць адказаць на многія пытанні, у тым ліку прасачыць, якім чынам той ці іншы актывіст далучыўся да беларускага нацыянальнага руху.

Пры вывучэнні прасапаграфіі беларускага руху ў міжваенны перыяд нельга пакідаць без увагі некаторыя лакальныя асяродкі, якія існавалі за межамі БССР і Заходняй Беларусі. Да такіх асяродкаў, безумоўна, трэба аднесці міжваенную Латгалію, дзе мясцовыя беларускія актывісты разам з невялікай колькасцю эмігрантаў праводзілі дастаткова арганізаваную і шырокую дзейнасць у культурна-асветніцкім і адукацыйным накірунках. Нягледзячы на відавочную навуковую навізну, толькі апошнім часам гісторыя беларускага нацыянальнага руху ў міжваеннай Латвіі зрабілася прадметам асобных даследаванняў як беларускіх, так і замежных даследчыкаў¹. Аднак па-ранейшаму ў гэтай тэме заста-

*Публікацыя падрыхтавана ў рамках гранта Беларускага рэспубліканскага фонда фундаментальных даследаванняў № Г17М-153 “Культурнае жыццё беларускай дыяспары ў краінах Еўропы і Амерыкі ў міжваенны перыяд”

¹Екабсон Э. Белорусы в Латвии в 1918–1940 гг. // Беларуская дыяспара як пасярэдніца ў дыялогу цывілізацый. Беларусіка=Albaruthenica. Кн. 17. Мінск, 2001. С. 47–71; Гжыбоўскі Е. Савецкая рэчаіснасць на бачынах беларускай газеты ў Латвіі “Голас бе-

еще шмат “белых плямаў”, звязаных, у першую чаргу, з недахопам і раскіданасцю дакументальных крыніц. У прыватнасці, архіўныя матэрыялы аб рознабаковай дзейнасці беларускай меншасці ў Латвіі ў міжваенны перыяд захоўваюцца ў дакументасховішчах пяці краін (Латвія, Літва, Польшча, Беларусь, Расія), што стварае пэўныя цяжкасці для верыфікацыі гэтых дакументаў і ўвядзення іх у навуковы зварот. Маладаследаванымі застаюцца біяграфіі беларускіх актывістаў міжваеннай Латвіі, хаця пэўныя крокі ў гэтым накірунку былі зроблены беларускімі гісторыкамі¹.

У рэчышчы вывучэння персанальнай гісторыі беларускіх дзеячоў міжваеннай Латвіі вялікую інфармацыйную вартасць маюць дакументы “беларускіх” фондаў Цэнтральнага дзяржаўнага архіва Літвы ў Вільнюсе, якія адносна нядаўна – у 2012 г. – былі пастаўлены на архіўны ўлік². Напрыклад, у фондзе 368 “Калекцыя дакументаў рэдакцый беларускіх газет” захоўваецца частка архіву рэдакцыі ковенскага беларускага часопіса “Крывіч” (1923–1927 гг.), выдаўцом і рэдактарам якога з’яўляўся В. Ластоўскі. Сярод рэдакцыйных дакументаў значную частку складае асабістая перапіска Ластоўскага з беларускімі і замежнымі інтэлектуаламі, грамадска-палітычнымі дзеячамі, гісторыкамі і культуразнаўцамі. Да былога старшыні ўраду Беларускай Народнай Рэспублікі накіроўвалі свае лісты Т. Грыб, І. Дварчанін, А. Шлюбскі, Я. Ляцкі, А. Савіч, Ф. Грышкевіч і інш. У той жа час за парадамі да Ластоўскага звярталіся не толькі вядомыя навукоўцы і палітыкі, але і людзі, якія толькі пачыналі свой шлях у беларускі нацыянальны рух. Сярод такіх маладых актывістаў трэба звярнуць увагу на дзеяча беларускай меншасці ў Латвіі Алеся Сальцэвіча, які, прынамсі, у 1926 г. накіраваў шэраг лістоў да В. Ластоўскага ў Коўна. Гістарычнай каштоўнасцю можна лічыць падрабязную аўтабіяграфію, якую Сальцэвіч змясціў у адным са сваіх апошніх лістоў³. Падобны тып крыніцы вельмі рэдка сустракаецца ў эга-дакументах лакальных

лапыса” (1925–1929 г.) // „Światła masz tyle w sobie...”. Ze studiów wschodniosłowiańskich. Lublin, 2015. S. 207–222; Грыбоўскі Ю. З гісторыі беларускага руху ў Латвіі ў міжваенны і ваенны перыяды // Запісы Беларускага інстытута навукі і мастацтва. 2016. Т. 38. С. 457–480; Grzybowski Jerzy. Stosunki polsko-białoruskie na Łotwie w latach 1920–1940 // Dialog kultur czy zarzewie konfliktów? Problematyka mniejszości narodowych i etnicznych w Europie. Olsztyn, 2017. S. 33–48; Крыўскія руны. Вып. II: Беларускі культурны мацярык у Латвіі / Уклад. М. Казлоўскага, С. Панізнікі. Мінск, 2017.

¹ Сахарава В., Сахараў С. Выбраныя творы. Мінск, 2015; Грыбоўскі Ю. “Латвійскі” перыяд дзейнасці Мікалая Дзямідава (1922–1942) // Беларускі гістарычны агляд. 2016. Т. 23. Сш. 1–2. С. 41–71.

² 2012 metai. Nauji dokumentai fonduose [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: http://www.archyvai.lt/lt/nauji/2012_metai_lcva.html

³ Lietuvos centrinių valstybės archyvas (LCVA). F. 368. Ap. 1. B. 36. Apk. 11–12.

актывістаў, што значна перашкаджае аналізу іх жыцця, паходжан-
ня і дзейнасці.

У міжваеннай Латвіі Алесь Сальцэвіч не належыў да лідарскай
кагорты мясцовага беларускага руху і не ўваходзіў у кіруючыя ор-
ганы беларускіх палітычных і культурна-асветніцкіх арганізацый.
На 1926 г. ён працаваў звычайным адміністратарам у рэдакцыі
газеты “Голас беларуса”. Аналізуючы гістарычную літаратуру па
тэме, можна сцвердзіць, што яго імя малавядома нават вузкаму
колу спецыялістаў-гісторыкаў. Фактычна, яго лісты да Ластоўскага
з віленскага архіва з’яўляюцца на сённяшні час пакуль адзінымі
сведчаннямі аб яго жыцці і дзейнасці.

Як бачна са зместу лістоў, Сальцэвіч з’яўляўся паслядоўным
прыхільнікам Ластоўскага, больш таго, апошні быў для яго
амаль кумірам. Ён быў знаёмы з многімі надрукаванымі творамі
Ластоўскага, у тым ліку – з матэрыяламі часопіса “Крывіч”, дзе
знаходзіў інтэлектуальную падтрымку сваім ідэям і думкам. У ад-
ным з лістоў Сальцэвіч падкрэсліў: “Я бачу ў Вас (Ластоўскім – А.Г.)
запраўднага крывіча, не мяняючага дзеля матэрыяльнага
становішча сваі погляды, наагул – не таргаша, якія цяперака ў нас
маюцца”¹. Больш таго, Сальцэвіч актыўна падтрымліваў “крыўскую
тэорыю” Ластоўскага, што выяўляецца ў актыўным выкарыстанні ў
лістах слоў “крывіч”, “крывіцкі” замест “беларус”, “беларускі”².

Спрабуючы ахарактарызаваць адрасату беларускае грамадска-
палітычнае жыццё ў Латвіі, Алесь Сальцэвіч дастаткова крытычна
ставіўся да дзейнасці тагачаснага лідара беларускай меншасці ў гэ-
тай краіне К. Езавітава. Ён крытыкаваў яго за змену палітычных
поглядаў, сувязі з камуністамі, і нават за “дэспатычны характар”³.
Сам Сальцэвіч жадаў прыняць значны ўдзел у беларускім руху
ў Латвіі і дзяліўся з Ластоўскім сваімі планами на гэты конт. Ад-
ным з такіх планаў было адчыніць у Латвіі “крыўскую” бібліятэку-
чытальню на 1000 тамоў⁴. Хутчэй за ўсё, гэтая ідэя так і засталася
на стадыі праекта.

Сярод лістоў Сальцэвіча можна таксама сустрэць яго заяву на імя
Ластоўскага на ўступленне ў сябры нейкай “Сувязі нацыянальна-
дзяржаўнага адраджэння Беларусі (Крывіі)”⁵. У наяўных на
сённяшні час публікацыях і крыніцах па гісторыі беларускага на-
цыянальнага руху і беларускай дыяспары ў міжваенны перыяд

¹ Там жа. Арк. 1.

² Напрыклад, беларускі аддзел пры Міністэрстве адукацыі Латвіі Сальцэвіч называў
“крыўскім аддзелам”. LCVA. F. 368. Ар. 1. В. 36. Арк. 8.

³ Там жа. Арк. 7.

⁴ Там жа. Арк. 8.

⁵ Там жа. Арк. 9.

адсутнічаюць звесткі аб падобнай арганізацыі, што, аднак, не выключае магчымасці яе існавання ў коле тагачасных беларускіх эмігрантаў. У наступным лісце Сальцэвіч даслаў для патрэб “Сувязі” сваю аўтабіяграфію, якая друкуецца ніжэй з захаваннем аўтарскай лексікі і арфаграфіі¹.

У дадзеным дакуменце прадстаўлены нарыс жыцця маладога беларускага актывіста з 1904 па 1926 гг. З дапамогай аўтабіяграфіі можна прасачыць сацыяльнае паходжанне Алеся Сальцэвіча, яго спробы атрымаць адукацыю ў розных установах, першыя кантакты з беларускімі арганізацыямі і інш. Асабліваю ўвагу неабходна звярнуць на тую частку аўтабіяграфіі, дзе аўтар характарызаваў акалічнасці фарміравання ўласнай беларускай свядомасці і далучэння да беларускага руху. Паказальным у гэтым плане выглядае асаблівы акцэнт Сальцэвіча на канфлікт “бацькоў-дзяцей”, які ўзнікаў у тыя часы ў маладой генерацыі пры з’яўленні беларускай ідэнтычнасці (“Бацькі мае, хоць і яўныя беларусы, але гэта ня могуць зразумець. Мне шмат дасталося ад іх, а так сама й радні, за тое, што я крывіч, не хаваю свае крыўскае /беларускае/ паходжаньне”).

Апублікаваная аўтабіяграфія Алеся Сальцэвіча адлюстроўвае цікавыя акалічнасці фарміравання новага пакалення беларускіх дзеячоў, якія прыйшлі ў беларускі рух у міжваенны перыяд. У дакуменце таксама прысутнічае пэўная інфармацыя аб шэрагу беларускіх арганізацый у Латвіі і іх дзеячах. Аўтабіяграфія будзе карысна не толькі даследчыкам гісторыі беларускай дыяспары і культуразнаўцам, але і гісторыкам, якія займаюцца вывучэннем тэарэтычных праблем развіцця беларускага нацыянальнага руху ў XX ст.

Дакумент I

Поўнае мае імя будзе - Алесь Іванаў сын Сальцэвіч. Арадзіўся ў 1904 годзе ў г. Дзьвінску /12.XII/. Бацька мой былы мешчанін, па прафэсіі – шофёр.

Сам бацька паходзіць з сялян Ілукштанскага павету Скрудалінскай воласьці. Навуку я пачаў у 1910 годзе. Падгатовіўшы, ў 1912 годзе, мяне аддалі ў школу. У школе я адразу, па іспытам, уступіў на другое аддзяленьне пачатковае школы да вучыцеля А. Кляменьцява, якога ў той час вучні празвалі “чуеш”, якая назова за ім захавался па сёньняшні дзень, за яго крыўскае паходжаньня. Бацька якраз у той час служыў у графа Плятэра ў маёнтку. Мяне прывязлі з маёнтку, нанялі кватэру ў горадзе й я вучыўся.

¹ LCVA. F. 368. Ар. 1. В. 36. Арк. 11–12.

Вучыўся добра, але доўга ня прыйшлося, бо застала вайна. У часе вайны бацька служыў у праўленьні шасэйных дарог Віленскага во-
кругу: яго камандзіравалі туды-сюды й мы, ўся сям’я, павіны былі
ездзіць з тылу. За час з 1915 года па 1917 год пабывалі ў Карача-
ве ў Вітабску, ст. Забалотін, вёска Барышнікі, ў Масквы, ў Рэжы-
цах, ў Корсаўцы й зноў у Рэжыцы й толькі у 1918 годзе, пры немцах
звярнуліся да Дзвінску. Вучыцца за гэты час, можна сказаць, ня-
прышлося, калі ня лічыць уступленьня ў Вітабску ў рэальную шко-
лу, ў Корсаўцы – ў 4 клясу гарадзкой; ў першай прабы ў 3 месяцы, ў
другой 1 месяц. Толькі ў Рэжыцах уступіўшы ў Гандлёвую школу
сумеў поўны год правучыцца й скончыць поўны курс клясы. З 1918
па 1922 годы не вучыўся. У гэты час я ужо “працаваў”, ў Рэжыцах
трымаў газэтны кіоск у карантыне для бежанцаў, у Дзвінску на
электрычнае станцыі вучням. Гэты час скарыстаў і на падгатоўку
па агульнае асьветы. У 1922 годзе падаў заяву а прыняцьці слу-
хачом Дзвінскіх Аднагадовых Вучыцельскіх курсаў, кіраўніку
гэных курсаў А. Якубецкаму¹. У 1923 годзе курсы скончыў, але
пасьведчаньня ня атрымаў бо ня было папер аб адукацыі. Пась-
ля сканчання гэных курсаў паехаў у Рыгу й уступіў на двухгадо-
выя вучыцельскія курсы, дзе скончыў 1 курс, курс агульнае ась-
веты, атрымаўшы адукацыю сярэднія школы. На гэтым часова
спынілася мая адукацыя.

З роднымі звычаямі, песнямі, байкамі, якія бачыў й чуў ад
свайго дзеда, Міхала, пазнаёміўся /дужа/ рана; памятаю, як я
“сядзеў” вярхом на дзеду й як ён йграў мне на скрыпачцы род-
ныя матывы, якія мне цяпер жыва ўстаюць па памяці. Цяпер ча-
ста я ўспамінаю дзеда й шкадую, што ён памёр, бо каб ён быў, то я
шмат ад яго запісей зрабіўбы; й песняў й баек ён ведаў бязлічнае
мноства. За ягоную ігру на скрыпачцыяго паважалі й ведалі уся
Ілукшчына й Браслаўшчына, скуль ён паходзіў. Ён быў самародны
паэта-кампазітар. Ад яго я ўпервыя чуў родную мову, з якой падчас
сьмяяўся пад уплывам бацькоў. Бацькі мае, хоць і яўныя белару-
сы, але гэта ня могуць зразумець. Мне шмат дасталося ад іх, а так
сама й радні, за тое, што я крывіч, не хаваю свае крыўскае /белару-
скае/ паходжаньне.

З крыўскім /беларускім/ рухам ўпервыя азнаёміўся ў 1922 го-
дзе, ўступіўшы ў т-ва “Бацькаўшчына”². Потым прыймаў удзел у
ініцыятыўнай групы па стварэньню “Туртка беларускае моладзі”

¹ Якубецкі Андрэй (1892 – ?) – Беларускі грамадска-палітычны дзеяч, педагог. З 1922 г. пражываў у Латвіі, выкладаў у Дзвінскай беларускай гімназіі.

² “Бацькаўшчына” – беларускае культурна-асветніцкае таварыства, створаная ў красавіку 1921 г. у Дзвінску.

пад стар. П. Мядзёлка¹, быў сябром “Беларускага сокала”, 45, 1га Беларуска скаўтскага атраду. А так сама прыймаў удзел у стварэнні Рыскай “Беларускай хаткі”. Быў ініціатарам з П. Масальскім² стварэння “аб’яднання крыўскай моладзі памяці М. Багдановіча”. Быў у нас ужо апрацаваны статут, перакладзены на латыскую мову дзеля зацвержання, быў і гэрб апрацаваны, але ня прыйшлося нам мроі, лятуцення прывясыці ў жыццё, застаноўка была за малым – грашмі... У 1925 годзе ўвайшоў у склад рэдакцыі першае крыўскае газеты ў Латвіі “Голас Беларуса”³.

На гэтым, часова, спыняецца мая “curriculum vitae”.

25.III.26

Дзвінск

Алесь Сальцэвіч

The publication reveals aspects of the life and activities of an unknown Belarusian activist in inter-war Latvia Ales Salcievich. Salcievich's autobiography is published, which shows interesting features of the formation of a new generation of Belarusian figures.

¹ Мядзёлка Паўліна (1893–1974) – беларуская артыстка, педагог, дзеяч культурна-асветніцкага руху. У 1922 – 1924 гг. жыла ў Дзвінску, выкладала ў беларускай гімназіі.

² Масальскі Пётр (1905–1985) – беларускі паэт (псеўд. Пятро Сокал), актыўны дзеяч беларускай меншасці ў міжваеннай Латвіі.

³ “Голас беларуса” – беларуская газета, выдавалася ў Рызе ў 1925 – 1930 гг. Рэдактар-выдавец К. Езавітаў.

**Беларуская сялянска-работніцкая грамада ў
дакументах Архіва актаў новых (Польшча)**

Беларуская сялянска-работніцкая грамада – буйнейшая палітычная партыя рэвалюцыйна-вызваленчага характару, якая ў міжваенны час дзейнічала ў Заходняй Беларусі ў 1925–1927 г. Праграмныя патрабаванні ўключалі дэмакратычныя і сацыяльна-эканамічныя пераўтварэнні, якія адлюстроўвалі ў першую чаргу інтарэсы беларускага сялянскага насельніцтва. Хуткі кольскасны рост партыі выклікаў вялікую заклапочанасць польскіх улад, якія ў выніку вырашылі ліквідаваць арганізацыю шляхам арышту і суду над больш 400 яе актыўнымі членамі.

Нягледзячы на значнасць БСРГ ў нацыянальна-вызваленчай барацьбе беларускага насельніцтва Заходняй Беларусі можна сцвярджаць, што за часы суверэннай беларускай гістарыяграфіі тэматыка дзейнасці БСРГ знаходзілася на перыферыі гістарычных ведаў і зацікаўлення гісторыкаў і грамадства. У поўнай меры гэта датычыцца і крыніцазнаўчага аспекту пытання. Асобныя аспекты дзейнасці Грамады былі разгледжаны на V міжнароднай навуковай канферэнцыі “Беларуска сялянска-работніцкая Грамада ў кантэксце нацыянальнага Адраджэння XIX–XX ст.” даклады і дыскусіі якой апублікаваны ў 12 томе Гістарычнага альманаху¹. Але ў выдадзеных ў апошнія гады абагульняючых працах і зборніках дакументаў гісторыя БСРГ закранаецца толькі ўскосна². Так у двухтомным выданні «Рижский мир в судьбе белорусского народа. 1921–1953 гг.» Грамадзе прысвечана не больш за старонку³. Характэрным таксама з’яўляецца вельмі слабае выкарыстанне дакументальных матэрыялаў, якія захоўваюцца ў архівах Рэспублікі Польшча. Прадстаўленая публікацыя мае галоўную задачу – увесці ў навуковы зварот шэраг дакументаў Архіва Актаў Новых у Варшаве (Польшча), якія раней не публікаваліся і даюць уяўленне аб адносінах польскіх улад да БСРГ і яе лідэраў.

Першы прадстаўлены дакумент – аналітычная запіска падрыхтаваная польскімі ўладамі аб Беларускай сялянска-работніцкай грамадзе. Дакумент цікавы ў першую чаргу асвятленнем расколу ў беларускім руху і ўзнікненнем Грамады, а таксама выяўленнем сувязі БСРГ з СССР, іншымі беларускімі

¹ Гістарычны альманах. 2006. Т. 12.

² Польша – Беларусь (1921–1953): сборник документов и материалов. Минск, 2012.

³ Рижский мир в судьбе белорусского народа, 1921–1953 гг. Кн. 1. Минск, 2014. С. 397–398.

агранізацыямі і камуністычным рухам у Заходняй Беларусі. Дэталёва аналізуюцца праграма партыі, арганізацыйная структура і метады дзейнасці. Дакумент датуецца прыблізна другой паловай 1926 г. і адлюстроўвае ацэнку пагрозы БСРГ для польскай дзяржаўнасці. Факты і ацэнкі прапнавання ў крыніцы патрабуюць крытычнага аналізу. Польская адміністрацыя імкнуліся падкрэсліць інспіраванасць стварэння БСРГ з Савецкай Расіі. Згодна аналітыцы польскіх улад раскол ў Беларуска-пасольскім клубе адбыўся па лініі рэвалюцыянеры-сацыялісты супраць тых, што стаяў на нацыянальных пазіцыях і імкнуўся легальнымі дэмакратычнымі метадамі атрымаць ад ураду правы для беларусаў. Сам раскол наступіў у выніку націску з Савецкай Беларусі. Цікавым з’яўляецца спасылка на распаўсюджанні ДПУ Полацку ад 1925 г. у якім ідзе мова аб неабходнасці кантактаў і ўзгаднення дзейнасці партызанскіх фарміраванняў (у тэксце дакумента – “тэарыстычныя аддзелы” – А.Ц.) у Заходняй Беларусі з структурамі БСРГ. Крыніцы дадзенай інфармацыі ў дакуменце адсутнічаюць. Сувязь БСРГ з КПЗБ, МОПРАМ, Незалежнай сялянскай партыяй і атрыманне фінансавай і іншай дапамогі ад СССР праходзіць чырвонай ніткай у аналітычнай запісцы. Легальны статус партыйных структур адзначаўся як адна з галоўных прычын хуткага росту партыйнай арганізацыі, да якой далучаліся нават асобы памяткуных палітычных поглядаў. Асабліва звярталася ўвага на падрыхтоўку БСРГ узброенага паўстання ў Заходняй Беларусі¹. У дакуменце згадваюцца наступныя асобы, якія, паводле ўладаў, уваходзілі ў Цэнтральны камітэт Грамады: Б. Тарашкевіч – старшыня; Антон Луцкевіч – намеснік старшыні, Радаслаў Астроўскі – дырэктар беларускай гімназіі ў Вільні – скарбнік, Максім Бурсевіч – сакратар, а таксама члены – пасол Рак-Міхайлоўскі, пасол Пётр Мятла, пасол Валошын і пасол Сабалеўскі, Ян Савіцкі, старшыня Беларускага нацыянальнага камітэту ў Вільні і Уладзімір Самойла.

Другі дакумент, а менавіта вытрымкі з другога судовага прысуду Б. Тарашкевіча пасля справы Грамады і вызвалення з турмы праз памілаванне прэзідэнтам Польшчы. Тэкст прысуду змяшчае інфармацыю аб абставінах арышту Тарашкевіча, яго сувязі з Беларуска-цэнтральным сялянска-работніцкім выбарчым камітэтам “Змаганне” і Я. Грэцкім і М. Верамеем. Матэрыялы судовай справы адлюстроўваюць палітычныя погляды лідэра БСРГ, якія выразаюць эвалюцыянавалі ў бок ленінізму і савецкай

¹ Archiwum Akt Nowych (AAN). Ministertwo Spraw Zagranicznych, Departament polityczno-ekonomiczny, Wydział Wschodni. Syg. 6703. Арк. 660–668.

мадэлі сацыялізму¹. Зразумела, што падобныя адназначныя сцвярджэнні адлюстраваныя ў вердыкце Суду патрабуюць навуковай верыфікацыі.

Польскія ўлады адсочвалі сітуацыю з беларускім пытаннем не толькі ў Заходняй Беларусі, але і ў Савецкай Беларусі. Польскае консульства занатоўвала і дасылала ў Варшаву інфармацыю аб рэакцыі савецкай беларускай дзяржавы на працэс “грамадоўцаў”. Так інтарэс уяўляе атрыкул змешчаны ў “Савецкай Беларусі” пад назвай “Абвінавачанне Грамады ў камунізме і змовы з СССР” дзе прадстаўлены своеасаблівы адказ савецкіх улад на абвінавачанні ў падтрымцы БСРГ. У прыватнасці ў артыкуле абвяргаліся тэзісы супрацоўніцтва Грамады з савецкімі ўладамі і сцвярджаецца, што магчымыя партызанскія выступленні выкліканы адываюцца не дзякуючы заклікам кіраўнікоў Грамады, а прыгнечаным станам беларускага насельніцтва ў Польшчы. Сам жа акт абвінавачання БСРГ называецца фантастычным і пабудаваны на сведчаннях правакатараў Гурына, Бабіча і іншых².

Характэрна, што польскія ўлады адсочвалі лёс былых грамадоўцаў, якія былі абменены і адпраўлены ў Савецкую Беларусь. У прыватнасці у фондзе Міністэрства замежных спраў у Архіве Актаў Новых захоўваецца паведамленне з Генеральнага консульства Польшчы ў Мінску дзе паведамлялася аб арышце ў БССР былых паслоў Грамады – Рак-Міхайлоўскага, Мятлы, Валошына, Дварчаніна і іншых у сувязі з абвінавачаннямі ў шкодніцтве і шпіянажы на карысць Польшчы. Саветнік Б. Ялавецкі падкрэсліваў, што цяжка адразу выявіць фактычную прычыну арышту гэтых яшчэ нядаўна “правераных таварышаў”, якія займалі ў дзяржаўнай іерархі Савецкай Беларусі вельмі адказныя пасады. У якасці верагоднай прычыны арышту называлася тое, што гэтыя дзеячы “звыкліся да заходнееўрапейскіх адносін, павінны былі ў сваёй працы і поглядах не цалкам салідарызавацца з афіцыйнай думкай партыйных фактараў, а можа нават “асмеліліся” даць гэтаму нейкі канкрэтны выраз, паддаючы крытыцы нацыянальную палітыку партыі, за што іх бязлітасна ліквідавалі”³.

Асаблівую цікавасць уяўляюць дакументы з фонду Міністэрства ўнутраных спраў Польшчы, у якіх утрымліваюцца характарыстыкі сенатараў і паслоў ад беларускай меншасці. Прыведзеная інфармацыя можа дапоўніць і ўдакладніць біяграфыі

¹ AAN. Ambasada RP w Paryżu. Syg. 221. Арк. 17–21.

² AAN. Ambasada RP w Moskwie. Syg. 187. Арк. 1–3.

³ AAN. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Departament Polityczno-Ekonomiczny, Wydział Wschodni. Syg. 5290 Арк. 4–5.

вядомых дзеячаў, класці іх асабісты партрэт. Матэрыялы змяшчаюць не толькі палітычныя біяграфыўдзельнікаў беларускага і камуністычнага руху, але і іх асабістыя рысы, характарыстыку ўзаемаадносін з іншымі беларускімі групамі і асобамі. Польшкія службы прыводзяць часам непахвальныя характарыстыкі, называючы сенатара Б. Рагулю алкаголікам, пасла І. Дварчаніна аматарам азартных гульняў, таварыства жанчын і ўзліянняў. Згодна крыніцам, Ф. Валынец здзекваўся над цяжка параненым салдатам, а Ф. Ярэмч быў настолькі палітычна блізарукі, што кідаўся ад “Саюзу Міхаіла Архангела” да падтрымкі бальшавікоў¹. Гэтыя і іншыя дакументальныя звесткі патрабуюць крытычнага аналізу і пераправеркі.

Вялікую цікаваць таксама выклікае наступны дакумент з фонду “Палякі на ўсходніх землях Рэчы Паспалітай і на тэрыторыі СССР у 1918–1939 гг.”, дзе змяшчаецца копія матэрыялаў справы пад назвай “Спіс правакатараў, сведкаў і іншых асоб, якія выступалі ў рамках працэсу “Беларускай сялянска-работніцкай Грамады”. Арыгінал справы паходзіць з былога Цэнтральнага дзяржаўнага асобага архіву СССР з фонду “Дакументальныя матэрыялы дзейнасці разведкі буржуазнай Польшчы супраць СССР” і змяшчае інфармацыю аб правакатарах, сведках і іншых асобах, якія былі прыцягнуты ў 1927 г. польскімі ўладамі да судовага працэсу па справе Грамады. Датуецца справа вераснем 1953 г. і была падрыхтавана для савецкіх службаў Галоўным упраўленнем інфармацыі Міністэрства нацыянальнай абароны ПНР. На пачатку 1927 г. польскія ўлады прыступілі да ліквідацыі Грамады і арыштавалі яе лідараў і найбольш значных дзеячаў. Падрыхтаваны Акт абінавачання ўключаў 56 асоб. Акрамя асоб, якія былі абвінавачаны падчас следства былі выкліканы 421 сведка і 8 беглых – разам 485 чалавек. У пасляваенны час улады ужо народнай Польшчы склалі спіс асоб сярод гэтых 485, якія сваімі сведчанямі шкодзілі справе Грамады” і яе членам². Усяго ў дадзены спіс патрапіла 274 асобы. Сярод іх аўтарамі дакументу былі пазначаны: 162 асобы якія праходзілі як сведкі; 54 – якія даносілі і відавочна далі абвінаваўчыя паказанні; 37 з’яўляліся членамі Грамады, 8 старшын яе арганізацыйных структур і 3 сакратары; 81 чалавек быў звязаны ці з’яўляўся сябрам КПЗБ, сярод якіх былі члены і сакратары ЦК КПЗБ: Бабіч Аляксандр (Ян Більскі), Ян Богдан (“Трак”), Штрумпф (Струмпф) Юзэф (“Леан (Лявон)”). 11 чалавек

¹ AAN. Ministerstwo spraw wewnętrznych. Syg. V/32. Арк. 92; Там жа. Syg. V/33. Арк. 377, 378, 386, 387, 389–391.

² AAN. Polacy na ziemiach wschodnich RP i na terenie ZSRR w latach 1918-1939. Wykaz prowokatorów, świadków i innych osób występujących w ramach procesu organizacji „Białoruska Chłopsko-Robotnicza Hromada”. Syg. 2230. Арк. 1–17.

належалі да Саюзу камуністычнай моладзі. 15 чалавек з’яўляліся канфідэнтамі паліцыі; 4 асобы – правакатары, яшчэ 5 пазначаны як разведчыкі паліцыі, Корпусу аховы памежжа ці следчай управы. 6 чалавек былі звязаны з савецкай разведкай; 3 збеглі ў СССР і былі накіраваны назад у Польшчу для вядзення рэвалюцыйнай працы. У спісе прысутнічаюць вядомыя палітычныя дзеячы: Аляксандр Бабіч, Міхаіл Гурын, Радаслаў Астроўскі, Сымон Рак-Міхайлоўскі, Юрый Сабалеўскі, Сільвестр Ваявудскі. Пра апошняга пазначана, што ён валодаў інфармацыяй аб супрацоўніцтве Тарашкевіча і Рак-Міхайлоўскага з “двуйкай” у 1920 г. і шантажаваў іх гэтым.

Паколькі дакумент быў падрыхтаваны ў 1953 г. узнікае пытанне, ці былі наступствы для асоб, якія патрапілі ў гэты спіс і засталіся жывы пасля Другой сусветнай вайны. Характэрна, што ў дакуменце насупраць некаторых прозвішчаў стаяць рукапісныя адзнакі ў выглядзе “галачкі”. Гэта Аляксандр Бабіч, Ізраэль Бярэзін, Ян Богдан, Міхаіл Гурын, Вітольд Маліноўскі, Антоній Лось. На сённяшні дзень цяжка растлумачыць калі з’явіліся гэтыя адзнакі ў дакуменце і што яны павінны былі значыць. Калі першыя чатыры асобы былі звязаны з КПЗБ, то В. Маліноўскі пазначаны як разведчык Корпусу аховы памежжа, а А. Лось – канфідэнт паліцыі ў Глыбокім.

Такім чынам прадстаўленыя дакументы дазваляць пашырыць веды аб стварэнні і дзейнасці Беларускай сялянска-работніцкай грамады і дапоўняць дыскусію па асноўных праблемных пытаннях яе гісторыі.

Дакумент I

Сакрэтна

БЕЛАРУСКАЯ СЯЛЯНСКА-РАБОТНИЦКАЯ ГРАМАДА

У канцы чэрвеня 1925 г. беларускія паслы Тарашкевіч¹, Рак-Міхайлоўскі², Мятла³ і Валашын⁴ паведамілі старшыню Беларускага Пасольскага Клубу⁵, што свараюць фракцыю пад назвай “Беларуская сялянска-работніцкая грамада”.

Галоўная прычына расколу з’яўляліся ідэалагічныя

¹ Браніслаў Тарашкевіч (1892–1938) – беларускі грамадска-палітычны дзеяч, член КПЗБ, кіраўнік БСРГ.

² Сымон Рак-Міхайлоўскі (1885–1938) – беларускі грамадска-палітычны дзеяч. Пасол Сейму Другой Рэчы Паспалітай.

³ Пётр Мятла (1890–1936) – беларускі грамадска-палітычны дзеяч Заходняй Беларусі. Член Камуністычнай Партыі Заходняй Беларусі.

⁴ Павел Валашын (1891–1937) – беларускі грамадска-палітычны дзеяч. Член БСРГ і КПЗБ.

⁵ Беларускі пасольскі клуб – беларуская фракцыя ў парламенце Польшчы ў 1922–1927 і 1928–1930 гг.

разыходжанні з астатняй часткай клубу ў справе сацыяльнай і нацыянальнай палітыкі. У якасці фармальнай прычыны была выкарыстана розніца поглядаў адносна тактыкі клубу ў сувязі з разглядам у Сейме закону аб зямельнай рэформе.

Для асвятлення прычын расколу важнай з’яўляецца заява пасла Тарашкевіча, надрукаваная ў 28 нумары часопіса “Барацьба” ад 11.8.1925 г., у якім чытаем:

“Мы лічымся рэвалюцыянерамі сацыялістамі і інтэрнацыялістамі, падчас калі нашы калегі з Беларускага Клубу стаяць на нацыянальных пазіцыях.

Яны далей агучваюць лозунгі аўтаноміі Беларусі і маюць ілюзіі, што выгандлююць ад польскага ўраду нацыянальныя ільготы. Мы гэтых ілюзіяў не маем. Канчаткова мы вылечыліся ад падобных ілюзіяў і надзей на справядлівасць “дэмакратычнага ўраду”.

Лічым, што ў хуткім часе павінну наступіць вельмі глыбокія грамадскія змены, каб апаганены ў Польшчы лозунг “вольныя з вольнымі – роўныя з роўнымі” зноў вярнуў сваю вартасць.

Мы перакананы, што саюз работнікаў і беларуска-польскіх сялян створыць сілу, якія давядзе да перамогі нашых грамадскіх і нацыянальных лозунгаў. А менавіта: рэвалюцыйны работніцка-сялянскі ўрад, незалежнасць Беларусі ў цесным саюзе з народамі, якія здабылі новую грамадскую структуру. У Сейме будзем супрацоўнічаць з групамі, якія шчыра рэпрэзентуюць рэвалюцыйную ідэалогію”.

Гэтая заява адкрыла істотнае аблічча новай “Партыі”, бо згадкі пра “саюз незалежнай Беларусі з народамі, якія здабылі новую грамадскую структуру” прадугледжвае імкненне да СССР, а сцвярджанне “аб супрацоўніцтве з групамі, якія шчыра рэпрэзентуюць рэвалюцыйную ідэалогію” выразна сведчыць аб характэрных будучай дзейнасці сцэсіяністаў.

Не менш цікавым з’яўляецца асвятленне прычын расколу пададзенае ў друкаваным органе Беларускай сялянска-работніцкай грамады, часопісе “Беларуская ніва”.

Чытаем там: “Выразным было перакананне, што беларускага пытання, як і ўвогуле нацыянальнага пытання, сучасная буржуазная дзяржава не ў стане вырашыць. Толькі перамога працуючых мас ў сусветнай барацьбе працы з капіталам можа запэўніць сусветнае вырашэнне нацыянальнага пытання, як гэта было зроблена ў СССР – толькі разам з працуючымі масамі гарадоў масы беднаты з вёсак здолеюць выказаць сваю волю і ўзяць ў свае рукі ўладу, якая дае ім права на землю, якую чакалі. Гэты новы ідэйны накірунак аб’яднаў найбольш актыўныя і радыкальныя элементы

з асяроддзя беларускіх паслоў, якія вышлі са складу Беларускага пасольскага клубу і стварылі сваю ўласную арганізацыю – Беларуска-сялянска-работніцкую грамаду. Выхад Грамады на шырокі шлях супрацоўніцтва двух найбольшых сіл свету: селяніна і рабочага, а акрамя гэтага сярод сусветнага імкнення працоўных да волі і ўлады – гэта ёсць найважнейшая падзея ў палітычным жыцці Заходняй Беларусі”.

Сецэсія ў лоне Беларускага клубу мела якабы наступіць пад націскам Цэнтральнага выканаўчага камітэту Савецкай Беларусі і на ўмовах, што ЦВК будзе выплочваць кіраўнікам Грамады субсідыі, а Грамада будзе на ўсходніх тэрыторыях Рэчы Паспалітай Польскай праводзіць камуністычную акцыю сярод мясцовага беларускага насельніцтва. Адкрытае ўступленне вышэйзгаданых паслоў да КПП¹, было прызнана неабгрунтаваным таму, што маглі яны працаваць пад тытулам легальнай палітычнай партыі.

Пацвярджэннем гэтага можа служыць распараджэнне ДПУ² ў Полацку ад 18.8.1925 г. Распараджэнне гэта ўтрымлівае загад, каб тэрарыстычныя аддзелы арганізаваныя на тэрыторыі Заходняй Беларусі вялі сваю работу ў кантакце з мясцовымі “Комячэйкамі” і “Беларускай сялянска-работніцкай грамадой”, якія паінфармаваны аба ўсім у свой час”.

Далей распараджэнне ўтрымлівае рэкамендацыю заангажавання ў тэрарыстычную акцыю да забеспячэння яе пазітыўнага выніку баявых дружин арганізаваных у Польшчы (Заходняй Беларусі) праз Беларуска-сялянска-работніцкую грамаду. Адначасова распараджэнне прадпісвае, каб тэрарыстычныя аддзелы дасылалі рапарты аб ходзе сваёй працы, праз спецыяльныя інфармацыйныя аддзелы Беларускай сялянска-работніцкай грамады, якія маюць непасрэдную сувязь з начальнікамі пагранічных аддзелаў (Пагранатрадаў) і пагранічнымі пляцоўкамі ДПУ”.

Свае намаганні лідэры Грамады накіравалі на асяродкі, дзе ўжо ў памярэдным перыядзе назіралася інтэнсіўная дзейнасць камуністаў у выглядзе Камуністычнай Партыі Заходняй Беларусі. Назіранне на працягу амаль года акцыі, якую праводзіла Грамада дае падставы да сцвярджэння, што з арганізацыйным развіццём і пашырэннем уплываў Грамады лакальныя арганізацыі КПЗБ, якія былі так актыўны раней і так старанна дакументавалі сваё існаванне, на тэрыторыях апанаваных Грамадой знікалі разам з праявамі сваёй дзейнасці.

Зараз можна сцвярджаць, што Камуністычная Партыя Заход-

¹ Камуністычная партыя Польшчы.

² Дзяржаўнае палітычнае ўпраўленне – палітычная спецслужба ў СССР.

ний Беларусі (секцыя Камуністычнай Партыі Польшчы) на тэрыторыях, дзе Грамада стварыла свае гурткі цалкам перастала праяўляць сваю дзейнасць.

Таксама з упэўненасцю можна сцвярджаць, што ў лакальныя арганізацыі Грамады ад самага пачатку яе легалізацыі ўступалі члены КПЗБ, а таксама ўсе адзінкі, якія былі вядомыя органам бяспекі, як скампрамітаваныя сваёй дзейнасцю ў інтарэсах камунізму. У Грамадзе адбывалася свядомае аб'яднанне камуністаў і камуністычнага элементу.

З'явай, якая характарызуе першы перыяд існавання Грамады (да канца мая 1926 г.) было правядзенне дзейнасці выключна канспірацыйнай, без імкнення масавай вярбоўкі членаў. Грамада аб'яднала толькі адзінкі вядомыя з палітычных перакананняў, калі можна так сказаць, заслужаных для камуністычнай ідэі. Такім чынам ствараліся кадры. Лакальныя аддэлы партыі, якія ствараліся як так званыя “кропкі апоры” – канспірацыйныя. Галоўныя намагінні накіраваны ў гэты час на арганізацыю агітацыйнага апарату. Створана сець агітацыйных пунктаў, якія імкнуліся маскіраваць пад відам легальных грамадскіх таварыстваў. Такім чынам ажыццяўлялася кіраванне акцыяй з мэтай пазнейшага поўнага апанавання гэтых таварыстваў.

Агітацыйную дзейнасць праводзілі паслы Грамады, аднак у вельмі асцярожнай форме, пазбягаючы публічных выступленняў, праз дзейнасць на нелегальных сходах, якія склікаліся ў выпадку прыезду пасла да асобных цэнтаў. Такім чынам вербаваліся давераныя асобы, якія далей дзейнічалі строга па інструкцыі выдаваных вусна пасламі і вялі агітацыю сярод сваіх знаёмых.

Палітычная праграма. У палітычнай праграме, абвешчанай ў №9 ад 1926 г. “Бюлеценю Беларускага сеймавага работніцка-сялянскага клубу Грамады” ў 2 параграфе партыя ставіла сваёй мэтай “аб'яднанне ўсіх беларускіх зямель ў незалежнай рэспубліцы пад уладамі сялян і рабочых”. У 7 параграфе абвяшчаўся лозунг сялянска-рабочага ўраду, падзел зямлі без выкупу паміж мясцовых сялян, скасаванне асадніцтва, разлажэнне падаткаў на класы, якія маюць шырокія сацыяльнае заканадаўства, памяншэнне арміі і ўвядзенне на яе месца народнай міліцыі, ліквідацыя Спецыяльных судоў, амністыі для палітычных вязняў. Грамада жадала народных судоў, якія павінны выбірацца мясцовым грамадствам і судоў прысяжных; патрабавала шырокіх нацыянальных правоў у адукацыі, адміністрацыі і самакіраванні. У 51 параграфе праграмы зазначана, што Грамада імкнецца да сваіх мэт шляхам легальнай канстытуцыйнай барацьбы і шанавання правоў.

Арганізацыя. У аргіназацыйным статусе Грамады, у згада-ным №12 з 1926 г. “Бюлеценю Беларускага сеймавага работніцка-сялянскага клубу Грамады” пададзена наступная арганізацыйная схема.

Члены Грамады, якія пражываюць ў адной ці ў некалькіх суседніх вёсках ствараюць партыйны “гурток”. На яго чале стаіць Камітэт, у склад якога ўваходзяць 3 асобы: “старшыня” – кіраўнік, скарбнік, сакратар. На чале павятовай арганізацыі – Павятовы камітэт, які складаецца з 3 асоб. У выпадку неабходнасці могуць узнікаць акруговыя арганізацыі, якія аб’ядноўваюць некалькі суседніх павеатаў. Усёй дзейнасцю аргіназацыі і Сеймавага клубу кіруе Цэнтральны камітэт. Выканаўчымі органамі з’яўляюцца: Цэнтральны сакратарыят арганізаваны ў чэрвені б.г. у Вільні, а таксама на ўзроўні павятовых камітэтаў – Выканаўчыя камітэты. (Выканкамы), да якіх належаць толькі найважнейшыя і найбольш вопытныя асобы ў арганізацыйных пытаннях.

Кожная лакальная арганізацыя (сельскія і гмінныя гурткі, павятовыя камітэты) падзяляліся на 3 секцыі: 1) палітычная; 2) культурна-асветніцкая; 3) моладзі і спорту. У шматлікіх гуртках таксама працавалі жаночыя секцыі.

Палітычная секцыя мае задачу агульнага кіраўніцтва працай у гуртках, выкананне загадаў партыйных улад, палітычнай агітацыі, збіранне скаргаў на дзейнасць афіцыйных улад і упраў і г.д; кіруе ёй старшыня арганізацыі.

Культурна-асветніцкая секцыя займаецца пашырэннем нацыянальнай самасвядомасці сярод членаў, збіранне ўзносаў, правядзеннем культурна-асветніцкай акцыі ў духу праграмы партыі; гэтай секцыяй кіруе скарбнік.

Секцыя моладзі і спорту займаецца арганізацыяй “спартыўных дружын” (апалчэння), выхаваннем палітычнай свядомасці моладзі, распаўсюджваннем выданняў і г.д.; на чале стаіць сакратар.

На кожную пасаду ў выканаўчым камітэце выбіраюцца 2 намеснікі, якім давяраецца асобны ўчастак працы, каб на выпадак рэпрэсій улад забяпечыць яго працу. Усе камітэты прадугледжваюць удзел у іх дэлегатаў Незалежнай сялянскай партыі¹ і мясцовых аддзелаў “МОПРу”².

На чале Цэнтральнага камітэту Грамады стаіць прэзідыум у складзе 5 асоб. Сучасны склад Цэнтральнага камітэту: па-

¹ Незалежная сялянская партыя – радыкальная сялянская арганізацыя, якая дзейнічала ў Польшчы ў 1924–1927 гг.

² Міжнародная арганізацыя дапамогі змагаарам рэвалюцыі. Распушчана ў Польшчы ў 1938 г. разам з Камуністычнай партыяй Польшчы.

сол Б. Тарашкевіч – старшыня, Антон Луцкевіч¹ – намеснік старшыні, Радаслаў Астроўскі² – дырэктар беларускай гімназіі ў Вільні – скарбнік, Максім Бурсевіч³ – сакратар, а таксама члены –пасол Рак-Міхайлоўскі, пасол Пётр Мятла, пасол Валошын і пасол Сабалеўскі⁴, Ян Савіцкі⁵, старшыня Беларускага нацыянальнага камітэту ў Вільні і Уладзімір Самойла⁶.

Арганізацыйная сець Грамады ўтрымлівае 4 акругі, якія кантралююць дзейнасць лакальных камітэтаў. Акруга 1 ахоплівае – Дзісенскі, Свянцянскі і Дунілаўскі паветы; Акруга 2 – Вілейскі, Ашмянскі і Валожынскі паветы; Акруга 3 – Лідскі, Баранавіцкі, Лунінецкі, Стаўбцоўскі, Пінскі і Брэсцкі паветы; Акруга 4 – Навагрудскі, Гродзенскі, Бельскі, Косаўскі, Пружанскі і Слоніmsкі паветы.

Павятовыя камітэты дзейнічаюць у Глыбокім, Вілейцы, Паставах, Гродне, Пінску, Вільні (гарадскі камітэт), арганізаваны камітэты ў Ашмянах, Браславе, Свянцянах, Лідзе, Нясвіжы, Валожыне, Стоўбцах, Ваўкавыску і Смаргоні.

На кіраўнікоў камітэтаў, гурткоў вярбуюцца солтысы, што палягчае скліканне і праходжанне нелегальных сходаў.

Ад чэрвеня б.г. назіраецца незвычайна хуткае развіццё арганізацыі. Як прызнае друк Грамады колькасць гурткоў напрыканцы верасня перавысіла 500, а колькасць членаў каля 20 тыс. Новыя гурткі паўстаюць амаль кожны дзень, асабліва гэта адзначаецца на тэрыторыі Беластоцкага ваяводства.

Такому незвычайнаму арганізацыйнаму развіццю Грамады спрыялі значныя грашовыя сродкі, якімі арганізацыя распараджаецца, а таксама вялікая колькасць агітатараў і інструктараў, якія до-

¹ Антон Луцкевіч (1884–1942) – беларускі палітычны і грамадскі дзеяч. У 1922 узначаліў у Вільні Беларускі цэнтральны выбарчы камітэт, распрацаваў тактыку і структуру Беларускага пасольскага клуба. Выступаў супраць рэвалюцыйных метадаў барацьбы.

² Радаслаў Астроўскі (1887–1976) – беларускі палітычны і грамадскі дзеяч, дырэктар Віленскай беларускай гімназіі (1924–1936).

³ Максім Бурсевіч (1890–1937 (1941)) – дзеяч беларускага нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі. У 1925 г. увайшоў у актыў Беларускага пасольскага клуба. З 1926 г. член БСРГ, кіраўнік яе Цэнтральнага сакратарыята. Арыштаваны польскімі ўладамі ў лютым 1927 г. На «працэсе 56-і» ў 1928 г. прыгавораны да 8 гадоў турмы. У 1931 г. быў абменены ў БССР.

⁴ Юрый Сабалеўскі (1889–1957) – беларускі палітычны і нацыянальны дзеяч, пасол на Сейм у Польшчы (1926–1928).

⁵ Іван (Ян) Савіцкі – беларускі нацыянальны дзеяч. Член Беларускага нацыянальнага камітэту ў Вільні.

⁶ Уладзімір Іванавіч Самойла (1878–1941) – беларускі публіцыст, літаратурны крытык, філосаф. У 1923–1927 гг. адзін з вядучых публіцыстаў заходнебеларускага друку вызваленчага кірунку.

бра аплочваюцца. Колькасць інструктараў на павет складаецца ад 3 да 10, у асноўным гэта раней вядомыя камуністычныя дзеячы.

Метады дзейнасці. Значнае развіццё арганізацыі абудзіла сярод членаў пачуццё ўласнай сілы і імкненне да адкрытых выступленняў так званай “адкрытай барацьбы”, якія апошнім часам усё часцей адзначаюцца. Агітараты імкнуцца выкарыстаць у сваіх мэтах балячкі вёскі на аграрным і падатковым фоне, падштурхоўваючы сялян да спрэчак з уладальнікамі маёнткаў і да супраціву прадпісанням улад. Спрэчкі аб сервітутах часта заканчваюцца рабаваннем і нападмі. Пазіцыя беларускага насельніцтва, разагітаванага рэвалюцыйнымі лозунгамі, становіцца ўсё больш дзёрзкай і наступальнай адносна ўлад, мясцовага польскага насельніцтва і асаднікаў. Лозунгі тэрору пачынаюць рэалізоўвацца; пачынаючы ад жніўня б.г. занатавана значная колькасць выпадкаў падпалу будынкаў і складоў, крадзяжу інвентара, нападаў, накіраваных супраць польскага насельніцтва. Распаўсюджваюцца таксама настроі аб хуткім набліжэнні збройнага выступлення супраць польскай улады. Пачала ўмацоўвацца сярод членаў Грамады ўпэўненасць у блізкім перавароце, аб чым сведчаць пацверджаныя факты правядзення ў скансалідаваных камітэтах выбараў так званых “народных камісараў”, якія маюць спецыяльныя заданні на выпадак адкрытага выступлення.

Таксама неабходна адзначыць вялікую зацікаўленасць Грамады апошнім часам у арганізацыі так званых “спартыўных гурткоў”, якія паўстаюць амаль пры кожнай значнай лакальнай арганізацыі; несумненна гэта сведчыць аб жаданні падрыхтоўкі элементаў прыдатных да баявых акцый у выпадку узброенага выступлення. Пацверджаным таксама з’яўляецца з’яўленне на тэрыторыі асобных павеатаў спецыяльных вайсковых інструктараў Грамады. У ваколіцах Гродна павінен знаходзіцца рэвалюцыйны аддзел, на чале якога 9 чалавек з былых афіцэраў расійскай арміі; гэты аддзел падтрымлівае пастаянны кантакт з арганізацыяй беларускіх стральцоў у Літве. Пацверджаны таксама выпадкі заангажавання членаў Грамады шпіянажы на карысць Саветаў.

Лідэры Грамады сістэматычна імкнуцца да апанавання беларускіх структур, якія маюць уплыў на насельніцтва; а таксама і самі ствараюць інстытуты з мэтай уздзеяння на масы, як Беларускі кааператыўны банк¹ і Беларускае выдавецкае таварыства².

¹ Беларускі кааператыўны банк – беларуская фінансавая структура ў Польшчы (1925–1938 г.). Была вязана з БСРГ і КПЗБ.

² Беларускае выдавецкае таварыства існавала ў Вільні ў 1913–1915 і 1919–1930 гг., вы-

Беларускі кааператыўны банк быў заснаваны з сродкаў, якія былі нібыта дастаўлены праз Камінтэрн. Яго заснавальнікамі фігуруюць знаныя дзеячы Грамады: Р. Астроўскі, А. Луцкевіч, паслы – Тарашкевіч, Мятла, Рак-Міхайлоўскі, Валашын. Банк выдае крэдыты толькі членам гурткоў, што ўзмацняе ўплыў на папулярнасць арганізацыі.

Беларускае выдавецкае таварыства аб'ядноўвае пад сваёй назвай шэраг прапагандысцкіх выдавецтваў. Вялікая колькасць брашур, кніжак і часопісаў, якія масава распаўсюджваюцца, пацвярджае, што Таварыства валодае значнымі сродкамі. Друкаваны орган Беларускай Грамады выдаецца ў Вільні пад назвай “Беларуская Ніва”, а таксама “Народная справа”. Рэдакцыя органу выдае матэрыялы пад двума назвамі ў сувязі з частымі канфіскацыямі. Органам Грамады з'яўляецца таксама “Бюлецень сеймавага клубу беларускай сялянска-работніцкай грамады” у якім перадрукоўваюцца ўсе інтэрпеляцыі, якія ўносяцца членамі Клубу. Акрамя таго Грамада выдае гумарыстычны часопіс “Маланка”, які высмейвае дзейнасць польскага ўраду, улад і польскага грамадства, а таксама рэлігійныя абраны. Усе выданні распаўсюджваюцца бясплатна.

Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні¹, які ад нядаўняга часу стаў агульнанацыянальным прадстаўніком, у бягучым годзе быў цалкам апанаваны прыхільнікамі Грамады, што было повадам для ўхілення ад удзелу у кіраўніцтве членаў іншых беларускіх груповак.

Таварыства беларускай школы дзейнічае згодна з лініяй палітычных перакананняў Грамады. Настаўніцкі персанал у большасці дапамагае Грамадзе і бярэ актыўны ўдзел у арганізацыйнай працы, атрымліваючы за то ўзнагароджанне. Культурна-асветніцкая праца вядзецца з пункту гледжання партыйнай прапаганды. Пры гуртках паўстаюць чытальні так званыя “хаты-чытальні”, колькасць якіх ужо дасягнула 70.

Жывую падтрымку аказвае Грамада аматарскім тэатральным кружкам, якія ў вялікай колькасці пастаюць пры гуртках. Кружкі даюць бясплатныя прадстаўленні, на якіх іграюць спектаклі або не зацверджаныя, або з устаўкамі накіраванымі супраць улад і польскага насельніцтва. Арганізуюцца дэкламацыі і спевы перанятых з бальшавіцкага рэпертуару.

На культурна-асветніцкія мэты Грамада павінна атрымліваць

давала і распаўсюджвала творы беларускай літаратуры.

¹ Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні – каардынацыйны прадстаўнічы орган беларускіх партый і арганізацый. Пасля стварэння ў 1926 г. БСРГ апынуўся пад яе ўплывам.

значныя сродкі непасрэдна з Інстытуту беларускай культуры ў Мінску.

Заботлівую ўвагу Грамада звяртае на моладзь. Беларуская гімназія ў Вільні¹, канцэсіянерам якой з’яўляецца Таварыства беларускай школы², з’яўляецца сядзібай варожана да Польскай дзяржавы выхавання моладзі. Вучні гімназіі, якія застаюцца ў матэрыяльнай залежнасці ад дырэктара школы, паддаюцца непасрэднай агітацыі на карысць Грамады; сведчаць аб тым шматлікія факты распаўсюджвання сярод моладзі антыдзяржаўнай літаратуры, як таксама непасрэднага ўдзелу ў камуністычнай акцыі.

“Саюз беларускіх студэнтаў у Вільні”³ цалкам апанаваны прыхільнікамі Грамады. Саюз выдае штомесячнік “Студэнцкая думка”, які па прычыне антыдзяржаўнага зместу неаднаразова быў канфіскаваны. У сувязі з адзначэннем Камсамолам міжнароднага свята моладзі “старшыны” пасятовых камітэтаў атрымалі інструкцыі, каб маладзёжныя секцыі арганізавалі ў гуртках гутаркі аб заслугах моладзі ў барацьбе за здабыццё сялянска-работніцкага ўраду. Выхаваўчы накірунак маладзёжных секцый прытрымліваецца правяраных узораў Камсамолу⁴.

Назіраецца таксама цікавасць Грамады прафесійным рухам гарадскіх работнікаў. У Вільні да Гарадскога камітэту Грамады належаць прадстаўнікі рабочых прафесійных арганізацый. Пры выбарах у Касу хворых Грамада падтрымала камуністычны спіс № 6 і ў сваім друку настройвае беларусаў, каб галасавалі за гэты спіс. На тэрыторыі Дзісенскага павету мясцовы Саюз рабочых будоўлі быў апанаваны Грамадой.

Апісаная вышэй дзейнасць Грамады не сутыкаецца амаль з ніякім супрацьстаяннем з боку іншых беларускіх групавак, якія не валодаюць ні такімі вялікімі матэрыяльнымі сродкамі, ні адпаведным пабудаваным агітацыйным апаратам. Можна сказаць, што Грамада зараз мае вялізарны ўплыў на шырокія масы беларускага сялянства. Гэтаму спрыяе і тая акалічнасць, што агітатары Грамады падкрэсліваюць легальны характар гэтай арганізацыі, а легальнасць часта праяўляецца ў паведамленні паліцыі аб арганізацыйных сходах.

¹ Віленская Беларуская гімназія – беларуская навучальная ўстанова, дзейнічала ў 1918–1944 г.

² Таварыства беларускай школы – культурна-асветная арганізацыя ў Заходняй Беларусі (1921–1936 г.).

³ Беларускі студэнцкі саюз – арганізацыя студэнтаў-беларусаў Універсітэта Стэфана Баторыя ў Вільні. Існаваў у 1920–1939 г.

⁴ Усесаюзны ленінскі камуністычны саюз моладзі – палітычная маладзёжная арганізацыя ў СССР.

У выніку сярод мас падтрымліваецца перакананне, што дзейнасць Грамады не ўтрымлівае антыдзяржаўных і крымінальных рыс, што ўплывае нават на далучэнне да Грамады асоб памяркоўных поглядаў.

Дакумент II

Вытрымкі з копіі

Вердыкт

Акруговы суд у Вільні, 8 крымінальны аддзел на судовым пасяджэнні вырашыў справу жыхара Вільні Браніслава Тарашкевіча, сына Адамі, 1.39 абвінавачанага ў тым, што ён дзейнічаў у памярэдным паразуменні з іншымі членамі камуністычнай змовы, рыхтаваў пры дапамозе насілля звяржэнне пабудаванага на аснове Кансытуцыі дзяржаўнага ладу Рэчы Паспалітай Польскай, а таксама адарванне ад яе часткі тэрыторыі з мэтай далучэння да Саюзу Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік, або ў дзейнасці прадугледжанай артыкулам 101, 1 часткі Крымінальнага кодэксу.

Пастанавіў:

жыхара Вільні Браніслава Тарашкевіча асудзіць на 8 год турмы, рэчавыя доказы: 1792 амерыканскія долары, 939 нямецкіх марак, 3 гульдэна 59 фенінгаў гданскіх і 1800 злотых канфіскаваць на карысць Скарбу дзяржавы, астатнія пакінуць пры актах справы. Вызваліць ад абвінавачання Тарашкевіча з артыкула 101 Крымінальнага кодэксу 1903 г.

абгрунтаванне:

выдаючы вышэйназваны прысуд, як адказ на сцвярджэнне акту абвінавачання, Акруговы суд пры разглядзе матэрыялу, які быў здабыты на следстве, спыніўся ў першую чаргу над двума праблемамі, ці абвінавачаны Тарашкевіч асуджаны правамоцным прысудам Апеляцыйнага суду ў Вільні 16.3.29 г. на 6 год турмы згодна часткі 1 артыкула 102 Крымінальнага кодэксу за камуністычную дзейнасць у беларускай палітычнай арганізацыі “Грамада”, як былы пасол ад яе, а потым 25.4.30 г. да часу вырашэння пытання памілавання і вызвалення з турмы рэскрыптам Пана Прэзідэнта ад 24.7.30 г., аднавіў сваю падрыўную дзейнасць згодна часткі 1 артыкула 102 Крымінальнага кодэксу 1903 г. – гэта па-першае, і па-другое, ці здзейсніў якія падрыхтоўчыя дзеянні згодна часткі 1 артыкула 101 Крымінальнага кодэксу. У адказе на першае пытанне з поўнай упэўненасцю можна сцвярджаць, што абвінавачаны Тарашкевіч і далей пад відам нацыянальна-беларускай дзейнасці не спыніў

падрыўной актыўнасці, чаму дае выраз у сваім палітычным крэда, якое падчас следства з агітацыйнай гаварлівасцю прамовіў. Аказваецца, што абвінавачаны Тарашкевіч лічыць сябе змагаром беларускай справы, імкнецца да атрымання незалежнасці Беларусі, як асобнага палітычнага ўтварэння, прычым выразна адзначае, што ў вызваленчых планах не выключае выкарыстанне гвалту, бо не верыць, што пры існуючай грамадскай і палітычнай структуры ў Польшчы, гэтыя намеры могуць быць рэалізаваны, і толькі гвалтоўнае звяржэнне гэтай структуры, смерць якой, як перажытку неабходна паскорыць, адкрые магчымасць нацыянальнага самаакрэслення Заходняй Беларусі, як то ёсць зараз, па думцы Тарашкевіча, з Усходняй Беларуссю пад пратэкцыяй Савецкай Расіі, да якой, як сцвярджае ставіцца пазітыўна з верай у шчырыя адносіны бальшавікоў да беларускага пытання. Там, у Саветах, адзначае з націскам, будуюцца будучыня Беларусі, там паўстае “Дом Беларускі”, Тарашкевіч кажа тое самае, што і ў 1926 г. у Сейме і на працэсе “Грамады” і зараз паўтарае. Заканчваючы сваю доўгую прамову, што дачычна каб ашчаслівіць увесь беларускі люд камуністычным ладам па ленінскай мадэлі, якога падтрымлівае, у апошнім слове абвінавачаны Тарашкевіч кажа, што паляк, беларус і русін сапраўды атрымаюць палітычную свабоду толькі калі будуць здольны скінуць грамадскія кайданы, якія звязваюць іх у сучасным капіталістычным ладзе. З падобнымі перакананнямі абвінавачаны Тарашкевіч прыступіў да выбарчай кампаніі ў Сейм і Сенат ў другой палове 1930 г.

У гэты перыяд засноўвае ў Вільні Беларуска-цэнтральны сялянска-работніцкі выбарчы камітэт “Змаганне” і ўзначальвае яго разам з Янам Грэцкім¹ і Мікалаем Верамеем², што бачна з прадстаўленай гродскаму старасце ў Вільні дэкларацыі ад 11.10.1930 г. Камітэт “Змаганне” распачаў выбарчую дзейнасць у так званым “антыфашысцкім” блоку, у склад якога ўвайшлі выразна падрыўныя групы, як: ППС³, Левіца і Адзінства Работніцка-Сялянская самапомач⁴. Агітацыя “Змагання” у выглядзе розных выданняў і адозв паказала зыходзячы з іх зместу выразныя камуністычныя тэндэнцыі. Падобная агітацыя не магла не звярнуць на сябе ўвагу ўлад бяспекі. Тарашкевіч, як і сам заяўляе, у час складання кандыдацкіх пасольскіх лістоў быў

¹ Іван (Ян) Грэцкі (1898–1937) – удзельнік нацыянальнага і рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі, пасол у Сейм, сакратар арганізацыі “Змаганне”.

² Мікалай Верамей (1898–1937) – беларускі грамадска-палітычны дзеяч, публіцыст. Член КПЗБ.

³ Польская сацыялістычная партыя. Існавала ў 1892 – 1948 г.

⁴ Аб’яднанне сялянскай лямцы «Самапомач» – рэвалюцыйна-дэмакратычная сялянская арганізацыя ў Польшчы, Заходняй Беларусі і Заходняй Украіне ў 1928 – 1931 г.

вымушаны з апаскі арышку пакінуць Вільню і выехаць да Гданьска. На месцы застаўся сакратар “Змагання” Верамей, які наведваючы Тарашкевіча ў Гданьску павінен быў так сябе паводзіць згода са словамі Тарашкевіча, каб яго найменш бачылі ў Вільні. Знаходзячыся ў канспірацыі на выбарчай тэрыторыі, Верамей працягваў выдаваць адозвы камуністычнага зместу за подпісам Тарашкевіча. Тлумачэнні абвінавачанага Тарашкевіча, што ён не з’яўляўся аўтарам адозв, якія выдазены пасля яго ад’езду ў Гданьск і Верамей зрабіў іх без яго згоды і ведама, падаецца хлуснёй пацверджанай Тарашкевічам акалічнасцю, што Верамей паразумеўся з ім у Гданьску толькі ў пытанні выдання адкрытага лісту з пратэстам супраць памілавання. Гэты пратэст, між іншым выразна падрыўны па сваім змесце, сведчыць, што паразуменне гэта наступіла і адносна выдання іншых адозваў, якія з’явіліся на выбарчай тэрыторыі, у іншым выпадку Тарашкевіч выступіў бы з пратэстам, чаго аднак не адбылося.

Неабходна адзначыць, што заўвагі абаронцы адваката Дурача, што злачынства было здзейснена ў Гданьску, не вытрымлівае крытыкі, бо адозвы гэтыя дасягнулі тэрыторыі Польшчы, а дзейнасць у “Змаганні” Тарашкевіч распачаў яшчэ будучы фізічна ў Вільні. Спадканне з выбітнымі камуністычнымі дзеячамі, то ў Гданьску – з Урублеўскім¹, то з Сахацкім² у Берліне, што Тарашкевіч называе выпадковым, сведчыць аб яго з німі кантакце па пытанню пашырэння сцен “Беларускага Дому” коштам Польшчы і беларусаў, якія пражываюць у ёй. Не з’яўляецца выпадковым знаходка ў Тарашкевіча, будаўніка Беларусі, падчас спынення яго падарожжа ў Берлін праз Тчэў, нататак і рахункаў, якія сведчаць, што на працягу 3-4 месяцаў выдаткаваў ён каля 80 тыс злотых, а пры сябе меў каля 20 тыс злотых наяўнымі. Таксама не з’яўляецца выпадковым, што ў Берліне ў той час, як гэта сцвярджаюць сведкі Васілеўскі і Бах, знаходзілася і Палітбюро КПП і сядзіба КПЗБ, адкуль ішлі ў Польшчу загады і камуністычныя грошы. Зразумела, што Тарашкевіч мог мець і свае грошы, аб якіх не павінен быў ні перад нікім рабіць справаздачу, але не ў такой суме, а ўсё яго тлумачэнні ў гэтым кірунку з’яўляюцца звычайнымі спробамі выкруціцца.

Не палягае найменшаму сумненню, што падобная палітычная пазіцыя Тарашкевіча, як і яго палітычная дзейнасць пасля вызвалення з турмы шляхам памілавання, пацвярджаюць, што застаўся

¹ Вацлаў Урублеўскі (1878–1934 г.) – дзеяч польскага і міжнароднага рабочага руху. Член ППС, ППС-Левіцы, адзін з арганізатараў КПП.

² Ежы Чашэйка-Сахацкі (1892–1933 г.) – польскі палітычны дзеяч сацыялістычнага і камуністычнага накірунку. Пасол на Сейм.

ён загаворшчыкам паводле часткі 1 артыкула 102 Крымінальнага кодэксу, які праводзіў антыдзяржаўную дзейнасць на тэрыторыі Віленшчыны імкнучыся адарваць паўночна-усходнія землі Рэчы Паспалітай і далучыць да Савецкай Расіі з папярэднім гвалтоўным звяржэнні ладу польскай дзяржавы, з гэтай мэтай знаходзячыся ў кантакце з Камуністычнай партыяй. Адпаведнай частцы 1 артыкула 102 Крымінальнага кодэксу 1903 г. з’яўляецца параграф 1 артыкула 97 новага Крымінальнага кодэксу, які неабходна выкарыстаць у справе. Адносна упартасці з якой абвінавачаны Тарашкевіч праводзіць сваю ганебную работу, нягледзячы на дараванае памілаванне за падобнае злачынства, 8 гадоў турэмнага зняволення з пазбаўленнем публічных і грамадзянскіх правоў на 10 год, з’яўляецца ў дадзеным выпадку карай, па меркавані Суду, супразмернай віне абвінавачанага Тарашкевіча. Па бвінавачанні згодна часткі 1 артыкула 101 Крымінальнага кодэксу 1903 г. неабходна прызнаць Тарашкевіча нявіноўным, бо судовое следства не дало дастатковых дадзеных для сцвярджэння, што абвінавачны Тарашкевіч для рэалізацыі сваіх здрадніцкіх мэт ужо паспеў зрабіць пэўную падрыхтоўку.

Дакумент III

*Генеральнае консульства Рэчы Паспалітай у Маскве
9 сакавіка 1928 г.*

Да Снадара Пасла Рэчы Паспалітай у Маскве

У сувязі з працэсам Грамады “Савецкая Беларусь” 9 сакавіка апублікавала артыкул пад назвай “Абвінавачанне Грамады ў камунізме і змовы з СССР” у якім атакуе польскі ўрад і суды, абвінавачваючы іх у тэндэнцыйнасці сцвярджэння, што Грамада вяла сваю палітычную дзейнасць адпаведна інструкцыям і за грошы СССР і ставіла сваёй мэтай узброенае паўстанне і далучэнне Заходняй Беларусі да БССР.

Паводле “Савецкай Беларусі” умовы, у якіх адбываецца працэс, горшыя за царскія часы, калі на тэрыторыі так званых “крэсаў усходніх” дзейнічалі расійскія законы з той толькі розніцай, што ў польскіх судах няма інстытуту прысяжных суддзяў і што прысуд выносіцца рашэннем урадавых суддзяў, якія ў сваіх рашэннях кіруюцца часта фармальнымі матывамі, бяручы пад увагу не вывады абароны, але толькі паказанні даносчыкаў і правакатараў “гэтага адзінага прадстаўніка грамадства ў польскім судзе” у выніку чаго працэс зводзіцца да звычайнай фармалістыкі – зачытвання розных актаў і абвясчэння прысуду, адрэдагаванага яшчэ перад пачаткам справы”.

Разглядаючы асобныя пунты акту абвінавачання, “Савецкая Беларусь” заяўляла, што абвінавачанне ў прапагандзе нянавісці да палякаў з’яўляецца наіўным і проста дзікім, бо не можа быць і размовы аб нянавісці ўсіх беларусаў да ўсіх палякаў, але толькі аб непрыняцці польскага рэжыму, які ўціскае горш за царскі.

“Чаму ў нас ў СССР, дзе польская меншасць карыстаецца з усіх правоў, няма нянавісці з боку палякаў адносна беларусаў?”

Адносна лозунгу адарвання ўсходніх ваяводстваў ад Польшчы “Савецкая Беларусь” указвае на пункт 51 праграмы Грамады, які абвясчае аб неабходнасці барацьбы легальнымі сродкамі і падкрэслівае, што калі нават і праяўляліся нейкія сепаратысцкія тэндэнцыі, то яны выкліканы ўціскам нацыянальных меншасцей у Польшчы, якія адрэзаны ад асноўнай масы свайго народу, знаходзяцца ў роспачы і вымушаны нават даходзіць да партызанскіх выступленняў, за якія, зразумела, кіраўнікі Грамады, суд над якімі адбываецца ў Польшчы, не могуць быць адказны.

Сведчанні правакарата Гурына¹, Бабіча² і іншых дазволілі паводле “Савецкай Беларусі” “польскім судовым уладам з міністрам Мейштовічам на чале пабудоваць фантастычны акт абвінавачання Грамады ў кантакце з Камуністычнай Партыяй Заходняй Беларусі і нават Камінтэрнам.

Перадрук за Экспрэсам Параным часткі акту абвінавачання, якая датычыцца абавязкаў членаў Грамады адносна савецкага ўраду, “Савецкая Беларусь” піша, што польская судовая працэдура не дазваляе нават захаваць надзею, каб матэрыял абвінавачання, сабраны дзякуючы даносчыкам і правакаратам, быў адкінуты, бо ў Польшчы даносчык і шпіён лічыцца судоб урадавай асобой, якая не можа падмануць пад прысягай, а з другога боку польскія кіруючыя колы маюць поўную магчымасць уплыву на ход працэсу, надаючы яму той ці іншы накірунак і вынік. Указвае на гэта, паводле “Савецкай Беларусі” таксама і працэс Каверды³, у якім польскі суд тэндэнцыйна абмежаваўся да асобы самога Каверды і адмовіўся прадставіць усяму свету змову манархістаў і расійскіх чарнасоценцаў, і адначасова і беларуска-польскіх членаў дэфензівы супраць савецкага прадстаўніка ў Варшаве і ўвогуле супраць Саветаў.

¹ Міхаіл Гурын-Маразоўскі (1891–1928) – беларускі палітычны дзеяч. Узяў курс на падрыхтоўку ў Заходняй Беларусі ўзброенага паўстання і далучэння да БССР, што выклікала раскол у КПЗБ (“Сэцэсія”) На працэсе над лідэрамі БСРГ даў паказанні супраць Б. Тарашкевіча і С. Рак-Міхайлоўскага.

² Аляксандр Бабіч – член КПЗБ. Быў арыштаваны польскімі ўладамі ў 1926 г. і пагadzіўся супрацоўнічаць з паліцыяй. Быў сведкам на працэсе Грамады.

³ Барыс Каверда (1907–1987 г.) – дзеяч рускай Белай эміграцыі беларускага паходжання. У 1927 г. здзейсніў забойства паўнамоцнага прадстаўніка СССР у Польшчы Пятра Войкава.

“Польскі суд насуперак здароваму сэнсу і патрабаванням элементарнай справядлівасці затушаваў справу, у той час калі правільна праведзены працэс Каверды выказаў бы магчыма ўдзел польскіх дзяржаўных колаў у забойстве нашага паўнамоцнага прадстаўніка ў Варшаве”.

“Польшча імкнецца ў працэсе супраць Грамады дапрадстаўлення змовы абвінавачаных з Савецкай Расіяй супраць Польшчы. Таму можам быць упэўнены, што пры вялізарнай тэндэнцыі насці польскага суду, які асабліва ў палітычных працэсах кіруецца (у тэксце відавочна памылкова напісана “не жаданнем” замест “жаданнем” – А.Ц.) не жаданнем арганізацыі працэсу з вынікамі пажаданымі для польскага ўраду – сённяшняга камедыя віленскага працэсу на Грамайой скончыцца так, як заканчваліся ў Польшчы ўсе палітычныя працэсы – шматгадовай катаргай абвінавачаных”.

Кіраўнік генеральнага консульства

В. Каланоўскі

Сакратар пасольства

Дакумент IV

Генеральнае консульства ў Мінску

Рэчы Паспалітай

13.01.1934 г.

Тайна

У пасольства Рэчы Паспалітай у Маскве

Арышт былых паслоў Грамады

Апошнім часам у Мінску з’явіліся чуткі аб арышце былых паслоў Грамады Рак-Міхайлоўскага, Мятлы, Валюшына, Дварчаніна і іншых у сувязі з абвінавачаннямі ў шкодніцтве і шпіянажы на карысць Польшчы. Трудна было паверыць гэтым чуткам, з увагай на то, што ўсе яны прыбылі ў СССР з Польшчы шляхам абмену, як правяраныя камуністычныя дзеячы. Акрамя таго, у беларускім друку (Звязда і Орка – так у тэксце) з 12 студзеня бягучага году гэтыя чуткі сталі пацверджаным фактам, калі ў рашэнні аб’яднанага пленуму ЦК і ЦКК КП(б)Б у справе вынікаў і бліжэйшых задач ленінскай нацыянальнай палітыкі ў БССР, акрамя мноства паведамленняў і абмеркавання ўзнікнення і развіцця нацдэмаўскага руху ўтрымліваецца сенсацыйны пункт аб выкрыцці і разгроме новай контррэвалюцыйнай арганізацыі. “Апошнія год-паўтары гэтай контррэвалюцыйнай арганізацыяй кіраваў так званы

“Беларускі нацыянальны цэнтр” (БНЦ)¹ ядром якога былі шпіёны і правакараты, перакінутыя замежную контрразведку пад выглядам пераследаваных рэвалюцыйных дзеячаў. Гэтыя людзі (Рак-Міхайлоўскі, Валашын, Капуцкі², Мятла, Гаўрылік³, Дварчанін⁴ і іншыя), бяручы ўдзел у якасці правакаратаў у нацыянальна-вызваленчым руху ў Заходняй Беларусі, з мэтай правакацыі і шкодніцтва, а таксама шпіянажу былі перакінуты ў БССР. Гэта новая арганізацыя, якая працягвала фактычна контррэвалюцыйную працу ўсіх раней дэмаскрыраваных і выкрытых нацдэмакратычных, шкодніцкіх, шпіёнскіх і іншых арганізацый у новых умовах, у сваёй раскладальніцкай інтэрвенцыйнай працы аб’ядналася з усімі нацыяналфашыстамі, правакатарамі і шпіёнамі, якія знаходзяцца за мяжой (Літвін, Астроўскі і іншыя – ў Польшчы, Езавітаў⁵, Пігулеўскі⁶, Варонка⁷ – ў Латвіі, Якаўюк⁸ – ў Літве)”.

Далей апавядаецца аб тым, што асобы, якія былі абменены ў

¹ Справа «Беларускага нацыянальнага цэнтра» (БНЦ) – сфабрыкаваная ДПУ справа абіснанні «контррэвалюцыйнай паўстанчай і шпіёнскай дыверсійнай арганізацыі» у другой палове 1933 г. Нібыта БНЦ была створана ў верасні 1932 г. М. Бурсевічам, П. Валашынам, Ф. Валынцом і іншымі беларускімі палітэмігрантамі, якія былі абменены з Польшчы ў СССР.

² Андрэй Капуцкі (1897–1934 г.) – беларускі грамадска-палітычны дзеяч, журналіст. Член КПЗБ. Удзельнічаў у забойстве М. Гурына-Маразоўскага. Арыштаваны па справе «Беларускага нацыянальнага цэнтра». У 1934 г. прыгавораны да расстрэлу.

³ Язэп Гаўрылік (1893–1937 г.) – беларускі грамадска-палітычны дзеяч, педагог, У 1928 г. абраны дэпутатам польскага Сейма. Старшыня арганізацыі «Змаганне». Арыштаваны ДПУ БССР у 1933 г. па справе «Беларускага нацыянальнага цэнтра». У 1934 г. паводле пастановы судовай калегіі АДПУ прыгавораны да расстрэлу, замененага 10 гадамі ссылак. У 1937 г. «тройка» НКВД прыгавораны да расстрэлу.

⁴ Ігнат Дварчанін (1895–1937 г.) – дзеяч беларускага нацыянальнага руху, паэт, літаратуразнаўца. Член БСРГ, пасол на Сейм, удзельнік беларускага пасольскага клубу «Змаганне». У 1930 г. арыштаваны польскімі ўладамі і асуджаны на 8 гадоў турмы. Вызвалены ў 1932 г. у выніку абмену палітзняволенымі паміж СССР і Польшчай. У 1933 г. арыштаваны НКВД па справе «Беларускага нацыянальнага цэнтра». Прыгавораны да вышэйшай меры пакарання, якую замянілі на 10 гадоў пазбаўлення волі. Паводле прыговору «тройкі» ў 1937 г. расстраляны.

⁵ Канстанцін Езавітаў (1893–1946 г.) – беларускі палітычны, грамадскі і ваенны дзеяч, публіцыст, перакладчык, педагог.

⁶ Уладзімір Пігулеўскі (1889–1958) – беларускі нацыянальны дзеяч, пісьменнік, драматург. У 1926–1934 г. загадваў беларускім аддзелам пры Міністэрстве адукацыі Латвіі.

⁷ Язэп Варонка (1891–1952 г.) – беларускі палітычны дзеяч. З 1917 г. дзеяч Беларускай сацыялістычнай грамады, міністр беларускіх спраў у Літве. У 1923 г. выехаў у Злучаныя Штаты.

⁸ Сымон Якаўюк (1881–1973 г.) – беларускі грамадска-палітычны дзеяч. Уваходзіў у Беларускі пасольскі клуб. Фігурант «працэсу 45-ці» ў Беластоку ў 1923 г. У 1923 г. Варшаўскі акруговы суд прыгавараны да чатырох гадоў катаргі. На пачатку 1924 той перабраўся ў Коўна (Літва). Прымаў удзел у палітычным жыцці беларускай эміграцыі, уваходзіў у Беларускае культурна-асветнае таварыства (Коўна).

паразуменні і рэшткамі былых дробнамяшчанскіх партый і цеснай сувязі з кулацкімі нацыяналістычнымі элементамі ў Савецкай Беларусі, вялі контррэвалюцыйную працу за грошы замежных контрразведак і мелі сувязь з фашысцкімі групамі Германіі і Польшчы для барацьбы супраць рабочых і сялян у БССР.

Цяжка адразу выявіць фактычную прычыну арышту гэтых яшчэ нядаўна “правяраных таварышаў”, якія займалі ў дзяржаўнай іерархі Савецкай Беларусі вельмі адказныя пасады. Так напрыклад, Рак-Міхайлоўскі быў дырэктарам мінскага Гістарычна-сацыялагічнага музея, Мятла займаў у Беларускай Акадэміі навук пасаду кіраўніка камісіі даследаванняў Заходняй Беларусі, час ад часу выступаючы з тэндэнцыйнымі публікацыямі аб Польшчы. У 1931 г. – годзе агалцелай прапаганды, якая была распачата камуністычнай партыяй на тэрыторыі нашых паўночна-ўсходніх ваяводстваў з масавымі нелегальнымі ўцёкамі ў СССР, – Мятла быў кіраўніком палітычнай асветы ў спецыяльным канцэнтрацыйным лагеры, створаным у Мінску для ўцекачоў з Польшчы.

Падаецца, што выпэйзгаданыя дзеячы, звыкліся ва ўсялякім выпадку да адносін заходнееўрапейскіх, павінны былі ў сваёй працы і поглядах не цалкам салідарызавацца з афіцыйнай думкай партыйных фактараў, а можа нават “асмеліліся” даць гэтаму нейкі канкрэтны выраз, паддаючы крытыцы нацыянальную палітыку партыі, за што іх бязлітасна ліквідавалі.

Кіраўнік Генеральнага консульства

Багдан Ялавецкі

Саветнік Пасольства

Дакумент V

Сенатар Барыс Рагуля

Нарадзіўся ў 1879 г. у вёсцы Ачукевічы, Любіцкая гміна Навагрудскага павету, сын Цімафея і Веры, праваслаўны, удавец, адукацыю атрымаў у духоўнай семінарыі ў Маладзечна, потым скончыў Настаўніцкі інстытут у Вільні стаў народным настаўнікам. Падчас расійскай рэвалюцыі ў 1905 г. Рагуля агітаваў сярод сялян супраць расійскага ўраду. Быў настаўнікам народнай школы ў Мінску. У час бальшавіцкай рэвалюцыі ўдзельнічаў у выступленнях з натоўпам салдат, зрываў знакі адрознення афіцэрам і праз агульную дзейнасць у той час праявіў схільнасць да камуністычных ідэй. Нейкі час працаваў у Мінску ў штабе Мяснікова, праводзячы акцыі на беларускіх землях як бальшавіцкі шпіён. Увогуле Рагуля працуючы правакатарам спрыяў заключэнню ў турму шэрагу беларускіх

дзеячаў, а таксама раскрыццю шэрагу канспірацыйных сустрэч. Дзякуючы дагавору, які быў заключаны паміж беларускімі эсэрамі і беларускімі бальшавікамі аб стварэнні агульнага фронту супраць Польшчы падчас выбараў у Сейм, у 1922 г. Рагуля быў вылучаны як кандыдат у блоку нацыянальных меншасцей, а потым быў абраны паслом. 4 сакавіка 1924 г. уступіў у французскую так званых “незалежных сацыялістаў”, якая ўзнікла ў Беларускай пасольскай клубе. 27 сакавіка 1924 г. быў абраны старшынёй Беларускай пасольскай клубе. Удзельнічаў у пасяджэнні беларускіх паслоў у справе аўтаноміі для беларускіх крэсаў. У 1924 г. у маі паводле інфармацыі, належаў да Віленскай рэвалюцыйнай камітэту, які меў задачу вядзенне планавай барацьбы з Польшчай. У жніўні 1924 г. удзельнічаў у надзвычайным канспірацыйным сходзе беларускіх паслоў дома былога дырэктара Астроўскага. У патрабаванні пракуратуры выдання праз суд беларускіх паслоў, сярод іх фігурыраваў Рагуля. Падчас каденцыі папярэдняга Сейму ў Навагрудскім ваяводстве Рагуля арганізаваў мітынг, на якім заклікаў сабраўшыхся беларусаў выступіць супраць асаднікаў, а таксама супраць уплаты падаткаў. Рагуля агульна вядомы як алкаголік.

За сваю дзейнасць у часы папярэдняга Сейму быў асуджаны Акруговым судом у Навагрудку, пазней аднак пасля выбараў па патрабаванні Сейму быў вызвалены. Радыкальны ў сваіх выступленнях пасол Рагуля не далучыўся аднак да Беларускай сялянска-работніцкай грамады, аднак разам з паслом Ярэмчам праводзіў дзейнасць Беларускай сялянска-работніцкай саюза, з якой змагаўся Мінск.

Пасол Ігнат Дварчанін

Пасол Дварчанін Ігнат, сын Сымона і Кацярыны, нарадзіўся ў Пагірах Навагрудскага павету, праваслаўны, беларус, па прафесіі настаўнік, былы афіцэр расійскай арміі, у 1919 і 1920 г. удзельнічаў у фарміраванні вайсковых аддзелаў Беларускай рэспублікі. Пасля заняцця Мінска савецкімі ўладамі Дварчанін эміграваў у Чэскую Прагу, дзе да 1926 г. навучаўся ва ўніверсітэце. У чэрвені 1926 г. прыбыў у Вільню і як сябар Астроўскага быў заангажаваны ў працу ў Беларускай сялянска-работніцкай грамады, а адначасова атрымаў пасаду настаўніка ў Беларускай гімназіі. У апошнія тыдні перад ліквідацыяй Грамады Дварчанін стаў адным з найбольш выбітных яе членаў. Пасля ліквідацыі Грамады перайшоў да працы ў Беларускай друку, выконваючы функцыі фактычна рэдактара. Падчас выбарчай акцыі ў 1928 г. браў удзел у дзейнасці Беларускай сялянска-работніцкай аб'яднання. Дварчанін па перакананнях палітычных з'яўляецца беларускім эсэрам, які належыць да той

групы, якая ў Берліне ў 1925 г. прыняла камуністычную праграму. У 1928 г. стаў членам Галоўнай управы Таварыства беларускай школы. Матэрыяліст, мае залежнасць ад азартных гульняў у карты і любіць знаходзіцца ў таварыстве жанчын, у сувязі з чым вылучае пэўныя суммы на ўзліванні. Пражывае ў Вільні, вул Піўная, 13.

У сучасны перыяд Дварчанін разам з беларускім дзеячам Марцінчыкам, звольненым з пасады інспектара Віленскай беларускай гімназіі, з'яўляецца лідэрам міжнароднай часткі Беларускай сялянска-работніцкай грамады, працуючы цалкам пад дырэктывамі Мінска. Пад гэтым відам праводзіць вострую барацьбу як на палітычным полі, так і асветы супраць Станкевіча, а таксама групы Радаслава Астроўскага, а нават і Антонія Луцкевіча.

Пасол Язэп Гаўрылік

Гаўрылік Язэп, сын Емельяна, нарадзіўся ў 1893 г. у в. Каладчына Вілейскага павету. Бацькі пражываюць у Курыньцу таго ж павету, дзе мелі дом, які згарэў у 1925 г.

Адукацыя – 4 класы гарадской школы, праваслаўны, жанаты на Вандзе Маліпанавне, якая была настаўніцай паланістыкі ў беларускай гімназіі ў Радашковічах. Маёнтку ніякага не мае, як і яго жонка.

Валодае здольнасцю прыцягваць людзей, ведаючы псіхалогію мясцовага селяніна, добры канспіратар, мае вялікі ўплыў на людзей, асабліва моладзь, як і на акружэнне. Будучы настаўнікам у беларускай гімназіі ў Радашковічах меў уплыў і на настаўнікаў. Былы сенатар Уласаў быў цалкам пад уплывам Гаўрыліка, які ім кіраваў.

Уплыў на Гаўрыліка мае толькі яго жонка Ванда, ахрышчаная яўрэйка, якая аднак на кожным кроку імкнецца падкрэсліць сваю польскасць. Падчас пражывання ў Радашковічах браў актыўны ўдзел у грамадскім беларускім руху арганізоўваючы чытанні і прадстаўленні. Паводле палітычных перакананняў – камуніст, нават выказваў думку, што толькі камуністычная партыя імкнецца выправіць грамадскі лад у свеце. Іншых партый не прызнае.

Падчас існавання Грамады, паколькі актыўнага ўдзелу адкрыта не прымаў, быў у цесным кантакце з Тарашкевічам і Міхалоўскім.

Ад часу выбарання паслом у сваім выбарчым участку бывае наездамі на некалькі дзён, астатні час праводзіць у Варшаве ўсям і сваёй жонкі.

Пасол Ян Станкевіч

Пасол Станкевіч, Ян, сын Яна і Ганны, нарадзіўся 26 лістапада 1891 г. у Арлянятах Ашмянскага павету, веравызнання рымска-

каталіцкага, жанаты, беларус, па прафесіі настаўнік, пражывае ў Вільні, вул. Тургельская, 22-9. З’яўляецца доўгагадовым беларускім дзеячам, на палітычным полі працуе ад 1920 г., належыць да выбітных беларускіх палітычных і культурна-асветніцкіх дзеячаў. Быў членам Беларускай нацыянальнай рады ў Мінску, а таксама членам Прэзідыуму Рады Віленшчыны і Навагрудчыны. З 1919 ад 1921 г. быў адным з галоўных арганізатараў і кіраўнікоў беларускіх настаўніцкіх курсаў на Віленшчыне, а таксама ў Мінску і Слуцку. Акрыўна садзейнічаў адкрыццю беларускай гімназіі ў Вільні разам з памерлым Іванам Луцкевічам і Кахановічам. З’яўляецца адным з фактычных заснавальнікаў Таварыства беларускай школы. У канцы 1927 г. і пачатку 1928 г. Ян Станкевіч быў настаўнікам беларускай мовы ў Віленскай праваслаўнай духоўнай семінарыі. У беларускіх выданнях працуе як публіцыст, а таксама працуе ў культурна-асветніцкіх выдавецтвах. Матэрыяліст і вельмі адданы прафесійнай працы. Маёнтку не валодае.

Пасля вяртання з навучання ва ўніверсітэце ў Чэскай Празе актыўна ўдзельнічаў у палітычнай дзейнасці як член Беларускага сялянскага саюзу. Рашуча выступаючы супраць пасла Ярэміча, як, па яго меркаванні, здрадніка беларускіх інтарэсаў. Пасол Станкевіч імкнуўся апанаваць Беларускі саюз і выдаліць пасла Ярэміча. Калі гэта не атрымалася, выйшаў з Саюзу і стварыў новую палітычную партыю пад назвай “Беларуская сялянская партыя”. На апошніх выбарах быў галоўным арганізатарам спісу Беларускіх сялян і работнікаў, які змагаўся з аднаго боку з Блокам нацыянальных меншасцей, а з другога – міжнародныя адгалінаванні БСРГ. Са спісу прайшоў у лідскай акрузе разам з паслом Валынцом, які аднак перайшоў у групу Дварчаніна. Станкевіч далей вядзе барацьбу на палітычным і культурным полі з названымі вышэй беларускімі групамі.

Незалежна ад палітычнай працы, пасол Станкевіч прымае ўдзел у грамадска-гаспадарчай дзейнасці. У 1928 г. заснаваў таварыства пад назвай “Беларускі гаспадарчы саюз”, які зараз ужо мае шэраг аддзяленняў у Віленскім і Навагрудскім ваяводствах. Арганізацыйную працу вядзе з апорай на адзінкі раней заангажаваныя ў акцыі былой Грамады.

У выніку пэўнага збынтэжання з боку былых грамадоўцаў Станкевіч імкнецца абапірацца ў сваёй дзейнасці не толькі на гміны, якія раней былі пад уплывамі Грамады, але і мае намер стварыць цэнтры беларускага руху і на тэрыторыі гмін, дзе раней увогуле рух беларускі не быў адзначаны.

19 красавіка 1928 г. пасол Станкевіч арганізаваў справаздач-

ны мітынг у Ашмянах. Характарызуючы ўзнікненне Беларускага клубу “Змаганне” адзначыў, што гэтае беларускае адгалінаванне паўстала на аснове старай Грамады і ў сваёй палітыцы і парламенцкай дзейнасці залежна ад інтэрнацыяналу, ці дакладней кажучу ад тактыкі камуністычнай фракцыі ў сучасным Сейме. Кажучы аб тактыцы Беларускай хадэцы, Станкевіч адзначыў, што гэты накірунак, ідучы разам без заўваг з украінцамі, становіцца залежным ад чужых уплываў і Ўкраінскага клубу.

Трэба адзначыць, што пасол Станкевіч падчас сваіх выступаў, а асабліва ў размове з асобамі набліжанымі да яго падкрэслівае, што галоўным пастулатам яго групы застаецца аўтаномія беларускіх зямель, толькі яна палепшыць матэрыяльнае становішча і культуру беларусаў.

Аналізуючы папярэднюю дзейнасць пасла на фоне Крэўскай, Куцэвіцкай і часткова Смаргоньскай гмін і ў Ашмянах неабходна зазначыць, што ўвогуле ўплывы мае нязначныя, адсутнічае ў яго моцная арганізацыя. Імкнецца праводзіць палітычную працу пад выглядам культурна-асветніцкай акцыі, бо сярод былых грамадоўцаў лічыцца віноўнікам разладу і рознагалоссяў, адсюль не мае магчымасць давесць сваю дзейнасць да больш пазітыўных вынікаў.

Пасол Флегонт Валынец

Нарадзіўся ў Вілейцы ў 1879 г., сын Ігната і Наталлі, праваслаўнага веравызнання, беларус, жанаты, пастаянна пражывае ў Вілейцы, вул. Каляёва, 14. Пасля заканчэння гарадской рускай школы ў Вілейцы ў 1899 г. пражываў у бацькоў і знаходзіўся на іх утрыманні. Перад прызывам да войска па неасцярожнасці зламаў нагу і таму ў войску не служыў. У 1900 г. паступіў на 8-месячныя настаўніцкія курсы ў Свянцяхах, пасля заканчэння якіх стаў вясковым настаўнікам, выконваючы абавязкі ў розных мясцовасцях Вілейскага павету. Сям’я яго складаецца з жонкі, двух непаўнагадовых дзяцей і цёшчы.

Акрамя згаданай сям’і Валынец мае тры браты, якія пражываюць у Вілейцы: Спірыдон, 70 год, без заняткаў. Дзмітрый, 58 год, працуе фурманам (яго дачка Ганна тры месяцы таму збегла ў СССР і зараз знаходзіцца ў Мінску; да ўцёку выконвала функцыі сакратаркі мясцовага гуртка ТБШ і адначасова была кіраўніком беларускай кнігарні ў Вілейцы), Мікалая, 56 год, рамізнiк, яго сын Мікалай ў 1926 г. быў у Савецкай Расіі, верагодна шукаў працу і вярнуўся назад.

Валынец валодае ў Вілейцы домам і адной дзесяцінай зямлі.

Прымаў актыўны ўдзел у расійскай рэвалюцыі ў 1905 і 1906 г., належаў да партыі расійскіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў, у выніку чаго быў звольнены з пасады настаўніка. З 1907 да 1914 г. працаваў у прыватным страхавым таварыстве Вілейскага павету. Падчас выбуху Сусветнай вайны як рэзервіст быў мабілізаваны ў войска і служыў у канцылярыі ў Мінску пісарам. У 1917 г. падчас Керэншчыны вярнуўся ў Вілейку, а ў тым жа годзе восенню падчас савецкай рэвалюцыі актыўна ўдзельнічаў на баку бальшавікоў, выконваючы функцыі камісара рэўкаму ў Вілейцы. Падчас нямецкай акупацыі ў 1918 г. займаўся канспірацыйнай працай, засноўваючы на тэрыторыі павету шэраг камуністычных ячэек. Пасля другога прыходу бальшавікоў у 1919 г. актыўна ўдзельнічаў у вербаванні моладзі ў Чырвоную Армію, заахвочваючы беларусаў да барацьбы з польскімі войскамі, адначасова з даверу ўлады выконваў нагляд на дзейнасцю мясцовага рэўкаму. Пасля заняцця гэтых тэрыторый польскімі войскамі вёў канспірацыйную працу да часу бальшавіцкага наступлення ў 1920 г., выконваў функцыі кіраўніка рэўкаму ў Вілейцы да моманта заняцця тэрыторыі другі раз палякамі восенню 1920 г., у гэты час быў арыштаваны палявой жандармерыяй і накіраваны ў турму ў Кракаў за актыўную барацьбу на баку Чырвонай Арміі і здзекі на раненымі польскімі салдатамі (меў месца наступны факт, на вул. Пілсудскага каля гатэля “Дагмара” ляжаў цяжка паранены польскі салдат, да якога падскочыў Валынец, ударыў яго нагой у галаву і гучна крыкнуў па-рускі: “так тебе и надо польская сволочь”), аднак пасля 6 месяцаў быў звольнены з турмы, бо яго варожай дзейнасці ніхто з мясцовага насельніцтва, нават лаляльня, не жадаў пацвердзіць перад пракурорам апасаючыся помсты. Пасля вяртання з турмы ў 1921 г. вёў канспірацыйную працу да 1926 г., афіцыйна гэты час быў без занятку. Паколькі жыў добра, маецця вялікае падазрэнне, што атрымаў ён сродкі на ўтрыманне з падрыўной працы. З моманту ўзнікнення БСРГ стаў на чале арганізацыі, засноўваючы павятовы камітэт БСРГ і арганізуючы шэраг гурткоў на тэрыторыі павету. Да гэтай працы заангажаваў свайго швагра Аляксандра Калядо і сваіх давераных супрацоўнікаў, як Качэргіна Яна, Субоча Валянціна, Усціновіча Ежы і Антонія, Золтко Дзмітрыя і шэраг іншых выбірных беларускіх дзеячаў усходняй арыентацыі. На падтрымку сепаратысцкага руху артымаў сродкі з СССР, за якімі высылаў у Мінск Антонія Усціновіча, а які, як было высветлена – прывёз яму 2000 долараў. Паколькі гэта быў малады чалавек, раскажаў аб сваёй місіі сваім родзічам, а ў выніку разнесліся чуткі аб гэтым факце. У выніку Валынец, апасаючыся непатрэб-

нага сведкі, выслаў яго ў СССР, дзе за разгалашванне партыйнай таямніцы быў пасаджаны ў турму ДПУ. З моманту ліквідацыі БСРГ Валынец стаў на чале Акруговай управы ТБШ у Вілейцы, вербуючы ўсіх выбітных дзеячаў былой Грамады ў гэтае таварыства і прызначаючы іх на кіруючыя пасады. Актыўна ўдзельнічае разам з сваімі таварышамі ў перадвыбарчым перыядзе да Сейму і Сенату, агітуючы за камуністычны спіс № 13. Убачыўшы, што спіс быў зняты з выбараў, вырашыў ісці ў кандыдаты з спісу д-ра Станкевіча толькі дзеля таго, каб стаць паслом. Разумеючы, што ўлады могуць з'арыентавацца адносна яго працы, на два тыдні перад выбарамі разам з шваграмі Калядо Аляксандрам і Пётрам уцёк ў СССР. Пасля атрымання пасольскага мандату невядомым шляхам выехаў з Мінска ў Варшаву, дзе прыняў пасольскую прысягу. Пасля прыбыцця ў Вілейку ўжо будучы паслом Валынец далей кіруе падрыўной дзейнасцю пад эгідай ТБШ, аднак афіцыйна не выступае. На чале Акружнай управы ТБШ у Вілейцы паставіў Качэргіна Яна, сакратаром прызначыў Усціновіча Ежы, які нядаўна быў пасаджаны ў турму за стварэнне баявой арганізацыі з мэтай знішчэння арганізацыі Стральца. Пасля выбараў абарваў кантакт з паслом Станкевічам і аб працы Валынца на яго карысць няма і размовы.

Зараз пасля закрыцця Акруговай управы ТБШ у Вілейцы, Валынец узначаліў арганізацыю беларускай кнігарні ў Вілейцы. Як было высветлена, адзін з яго блізкіх супрацоўнікаў, Міхаіл Апецёнак, быў накіраваны ў СССР і працуе ў савецкай разведцы і з гэтай мэтай прыходзіць на тэрыторыю Польшчы. У доме Валынца часта адбываюцца сходкі, на якіх бываюць выбітныя дзеячы былой Грамады, а зараз ТБШ, цесна звязаныя з КПЗБ.

Уся праца Валынца сцвярджае, што ён стаіць на чале падрыўнога руху на тэрыторыі Вілейскага павету.

Пасол Фабіян Ярэмч

Нарадзіўся ў 1891 г., сын селяніна з Гродзеншчыны, пасля заканчэння народнай школы і тэлеграфічных курсаў паступіў у электратэхнічную школу ў Пецярбургу. Пасля заканчэння школы Ярэмч пазнаёміўся з дзейнасцю сацыял-дэмакратаў, якія вялі дзейнасць сярод моладзі, а потым стаў членам партыі. Пасля прыезду ў Вільню ўладкаваўся на працу ў паштова-тэлеграфную ўправу і ў сувязі з слабым разуменнем палітычнай працы, пад націскам “чорнай сотні” перастаў быць членам сацыял-дэмакратычнай партыі, уступіўшы ў “Саюз Міхаіла Архангела”, які быў заснаваны Пурышкевічам. Ярэмч праз збліжэнне з псеўдабеларусам Саланевічам, рэдактарам беларускіх газет на рускай мове і якія фінансаваліся царскім

урадам, пачаў лічыць сябе беларусам і наведваць сходы Віленскага беларускага таварыства. У “Саюзе Міхаіла Архангела” Ярэміч быў харунжым і часта прымаў удзел у чарнасоценных маніфестацыях. Пасля пачатку вайны разарваў адносіны з “чорнай сотняй” і зноў стаў прыхільнікам рэвалюцыйнага руху. Падчас заняцця Вільні бальшавікамі, Ярэміч працаваў на таварнай станцыі ў Вільні, дзе прадэманстраваў не самыя добрыя маральныя якасці бяручыся за розныя справы з мэтай заробку. Антон Луцкевіч, як галоўны кіраўнік беларускага руху ў Вільні, бачучы ў асобе Ярэміча чалавека, якому можна навязаць сваю волю, вызначыў яго на пасаду старшыні Камітэту. На працягу 3 гадоў з невялікімі перапынкамі Ярэміч, знаходзіўся на гэтай пасадзе і прымаў актыўны і непасрэдны ўдзел у беларускай палітыцы. Абраны ў 1922 г. у Сейм са спісу Блоку нацыянальных меншасцей, належаў да Беларускага пасольскага клубу, неадразу востра выступаў супраць польскага ўраду. Пасля расколу ў Клубе і стварэння Беларускай сялянска-работніцкай грамады не ўступіў у згаданую партыю, аднак разам з паслом Рагуляй належаў да арганізатараў і лідэраў Беларускага сялянскага саюзу, які выдаваў часопіс “Сялянскага нiва” і знаходзіўся ў кантакце з Беларускай хрысціянскай дэмакратыяй і сенатарам Багдановічам. Прыхільнік Блоку нацыянальных меншасцяў, прыгнечаны, па яго думцы, у Польшчы, прыймаў удзел у Кангрэсе нацыянальных меншасцей. Падчас выбараў у Гарадскую раду Вільні разам з сенатарам Багдановічам выступаў сумесна з Расійскім народным аб’яднаннем. Падчас апошніх выбараў у Сейм быў адным з актыўных членаў Блоку нацыянальных меншасцей. Супраць яго выступае Мінск, у пэўнай ступені шукае падтрымкі ў Коўна, какетнічае з мясцовымі літоўцамі.

Дакумент VI

Галоўнае ўпраўленне інфармацыі МНА
Строга сакрэтна

Інфармацыя па справе арганізацыі “Грамада”

У 1926 г. узнікла і дзейнічала ў паўночна-ўсходніх ваяводствах нацыянальна-вызваленчая беларуская палітычная партыя пад назвай “Беларуская сялянска-работніцкая грамада”, усюды званая “Грамада”.

На чале партыі знаходзіліся дэпутаты Сейма, якія адкалоліся ад Беларускага Клубу ў Сейме, а менавіта: Тарашкевіч Браніслаў, Рак-Міхайлоўскі Сімон, Мятла Пётр, Валашын Павел, і Сабалеўскі Юры (апошні пазней вярнуўся да беларускай фракцыі ў Сейме).

На пачатку 1927 г. тагачасныя ўлады прыступілі да ліквідацыі

“Грамады” і арыштавалі яе лідараў і найбольш значных дзеячаў. Падрыхтаваны Акт абінавачання ўключаў 56 асоб. Повад, якімі скарысталіся ўлады для ліквідацыі арганізацыі – лозунгі, якія прапагандавала “Грамада”. Накшталт: перадачы зямлі сялянам без выкупу, змяншэнне або скасаванне падаткаў, стварэнне сялянска-рабочага ўраду. Польшкія ўлады палічылі гэтыя лозунгі антыдзяржаўнымі і камуністычнымі. Грамаду абінавацілі таксама ў імкненні адарваць Заходнюю Беларусь ад Польшчы. Праводзячы следства і допыты пракурор і іншыя паліцэйска-судовыя ўлады імкнуліся да такіх сведчанняў, якія б падцвярджалі што “Грамада” на самай справе выступала за адзначаныя лозунгі і, у выніку, члены “Грамады” падпадалі пад вызначаны артыкул крымінальнага кодэксу.

Акрамя асоб, якія былі абвінавачаны падчас следства былі выкліканы 421 сведка і 8 беглых – разам 485 чалавек. Ніжэй падаецца спіс асоб сярод гэтых 485, якія сваімі сведчаннямі шкодзілі справе “Грамады” і яе членам:

1. Александровіч Багран, сын Людвіка і Алены, н. 1896 г. пражываў у Вільні, вул. Зажэчэ, 28, працаваў Кам. Урада Вільні – сведка.

2. Алельяновіч Клеменс, сын Яна і Юліі, н. 1884 г., селянін, пражываў ў м. Гуле гміны Ласьняны Пастаўскага павета – сведка.

3. Анджэйковіч Генрык, сын Яна, н. 1882 г., уладар маёнтку, пражываў у Гарнастаявічах Валкавыскага павету – сведка.

4. Андзелеўка Ігнат, сын Дзяніса і Марыі, настаўнік агульнаадукацыйнай школы, пражываў у мястэчку Лучайка дзісенскага павету – член “Грамады”, лічыўся канфідэнтам паліцыі ў Глыбокім.

5. Аніськовіч Міхаіл, пражываў у вёсцы Купішы гміна Леанпаль Браслаўскага павету – сведка.

6. Антаневіч (Антановіч) Аляксей, сын Іпаліта і Марыі, н. 1899 г., гандляр, пражываў у Будславе, сведка, быў на ўслугах паліцыі; меў смяротны прысуд выдадзены камуністычнай партыяй.

7. Антусевіч Антон, с. Юзэфа, н. 1902, пражываў ў м. Галаткова гарнецкай гміны Гродзенскага павету – сведка.

8. Арцімёнак (Акцімёнак) Сімон, пражываў у в. Мазурына Мікалаеўскай гміны – сведка.

9. Авер’янаў Ануфрый, сын Пракопа і Марыі, н. 1902 г., пражываў у м. Пшэдолы Пліскай гміны Дзісенскага павету – сведка.

10. Бабіч Аляксандр (Більскі Ян), сын Антонія, столяр, пражываў у в. Новая Вёсь Нясвіжскага павету, былы функцыянер ЦК КПЗБ,

удзельнік III Канферэнцыі КПЗБ у Маскве – даносчык і сведка ў справе “Грамады”.

11. Бахір Аляксей, з в. Шаркаўшчызна Глыбоцкага павету – сведка.

12. Багеўска Пелагея з Глыбоцкага павету – сведка.

13. Барткевіч (Борткевіч) Станістаў з в. Скрыпшчызна Глыбоцкага павету – даваў паказанні супраць савецкага супрацоўніка разведкі.

14. Бедначык Ян, сын Анрэя і Марыі, н. 1900 г., кіраўнік пошты, пражываў у м. Казлоўчына Слонімскага павету – сведка.

15. Бярэзін (Берэзін) Ізраэль, член КПЗБ, арыштаваны за камуністычную дзейнасць у Лунінецкім павеце – даносіў.

16. Бесекерскі Венедыкт з Глыбоцкага павету – сведка.

17. Бязносік (Базносік) Уладзімір або Уладзіслаў, сын Яна і Агаты, н. 1902 г., пражываў ў Ваўкавыску, член КПЗБ ці Камуністычнага Саюзу Моладзі – арыштаваны за камуністычную дзейнасць – даносіў.

18. Беламызы Сімон, н. 1902 г., селянін, пражываў у в. Астроў гміны Дамброва Сакульскага павета – сведка.

19. Бярзунскі Казімір, сын Юзэфа, н. 1890 г., пастух, пражываў у Грушчанах Празоўскай гміны Валкавыскага павету – сведка.

20. Баброўскі Пётр, сны Антонія, н. 1895 г. пражываў у Моладаве Райчанскай гміны Наваградскага павету – сведка.

21. Баброўскі Уладзімір, сын Аляксандра – арыштаваны за супрацоўніцтва з савецкай разведкай, даносіў на членаў “Грамады”.

22. Богдан Ян, псеўданім “Трак”, член ЦК КПЗБ і кіраўнік акруговага камітэту КПЗБ у Беластоку – арыштаваны ў 1925 г. паліцыяй – даносіў.

23. Багдановіч Макар, тэхнік КПЗБ падраёну Сівіцы і член “Грамады” у Маладзечанскім павеце – даносіў.

24. Баярскі Аляксандр, сын Ежы, н. 1899 г. у Кіеве, пражываў у м. Беражкі гміны Зельва Валкавыскага павету, старшыня мясцовага гуртка “Грамады” – сведка і правакатар паліцыі ў справе “Грамады”.

25. Бандаровіч Макар, член КПЗБ, сярдзеў у турме ў Вілейцы – сведка і даносчык (магчыма гэта Багдановіч Макар).

26. Барук Ян, сын Якуба і Міхаліны, н. 1880 г. селянін, пражываў у асадзе Ліпавец Казлавецкай гміны Слонімскага павету – сведка.

27. Барушка Стэфан, сын Стэфана, н. 1901 г. пражываў у м.

Блудзень Бяроза-Картузскай гміны Пружанскага павету, былы сакратар падрайкаму КПЗБ у Блудню – даносчык.

28. Барысевіч Канстанцін, сын Ігната, н. 1895 г., селянін, пражываў у м. Кесялёўшчына Сержаньскай гміны Стаўбцоўскага павету – сведка.

29. Бажко Васіль, член КПЗБ з в. Марожкі Маладзечанскага павету, арыштаваны паліцыяй, прызнаўся ў камуністычнай дзейнасці.

30. Бублічэнка Рыгор, сакратар КПЗБ у Ганькавічах, арыштаваны – даносіў.

31. Будзейка Лявон, сын Васіля і Соф’і, н. 1908 г., селянін, пражываў у в. Кайсёркі Цырынскай гміны Навагрудскага павету – член “Грамады”.

32. Буевіч Антоні, сын Сільвестра і Марыі, н. 1874 г., вайт гміны Ясна Дзісенскага павету – сведка.

33. Буйко Аляксандр, сын Лукаша і Марыі, н. 1895 г., селянін, гандляр, пражываў у Сачаўлянах Рагатэнскай гміны Слонімскага павету – сведка.

34. Булей Міхаіл, сын Томаша, н. 1887 г., пражываў у в. Князякоўцы Лідскай гміны – сведка.

35. Бурдзецкі Юзэф, сын Яана і Караліны, н. 1885 г., шавец, пражываў у Слоніме, вул. Альберцінская, 38 – сведка.

36. Буш Адам, сын Эдмунда і Марыі, н. 1886 г., вайт м. Парафіянава Глыбоцкага павету – сведка.

37. Харэвіч Ян, сын Антонія і Юліі, н. 1874 г., вайт управы гміны ў Вілейцы – сведка.

38. Ціхан Ян, сын Лукаша, н. 1893 г., сакратар гміннай управы Карэлічы Навагрудскага павету – сведка.

39. Целяк Даніла, пражываў у в. Целякі, Пастаўскага павету, старшыня павятовага камітэту “Грамады” ў Паставах, пасля арышту сам здаў архіў “Грамады” паліцыі, пасля чаго ўцёк ў СССР, дзе быў арыштаваны як правакатар.

40. Цяслюк Міхаіл, сын Тэадора, н. 1906 г., пражываў у Малілоўцах Лыскоўскай гміны Валкавыскага павету, сакратар Саюзу Камуністычнай Моладзі – даносчык і сведка.

41. Цёлэк Віктар, сын Рыгора, н. 1891 г., сакратар гміннай управы ў Ліпнішках Лідскага павету – сведка.

42. Цыкорны Натан, партыйны псеўданім “Нахім”, тэхнік акруговага камітэту КПЗБ у Баранавічах – арыштаваны, даносіў.

43. Чапкоўскі Антоні, сын Яна і Казіміры, н. 1905 г. пражываў у Глыбокім, вул. Навалегіонава, 35? канатнік – сведка ў справе “Грамады”; канфідэнт паліцыі ў камуністычных справах.

44. Чаплееўскі Юзэф, сын Юзэфа, н. 1891 г., пражываў у Голышках Падароскай гміны Валкавыскага павету – сведка.

45. Чарноцкі Юзэф, сын Люцыяна-Баляслава, н. 1872 г., пражываў у Пружанах, вул. 3 мая, 7 – сведка.

46. Чарноцкі Міхаіл, сын Баляслава, н. 1880 г. пражываў у маёнтку Бяласоўшчына Пружанскага павету, ганаровы суддзя пры Акруговым Судзе ў Гродне – сведка, уваходзіў у склад суддзяў, якія разглядалі справы КПЗБ.

47. Чаховіч Вінцэнт, сакратар “Грамады” у в. Кнышэвічы, у паліцыі прызнаўся, што належаць да КПЗБ.

48. Чэлей (Чалей) Юзэф, сын Яна, н. 1875 г., вайтгміны Мяжэвічы Слонімскага павету – сведка.

49. Дагель Канстанцін, н. 1880 г., вайт гміны Ліпнішкі, пражываў у вёсцы Русакі гміны Ліпнішкі Лідскага павету – сведка.

50. Даён Абрам, псеўданім “Аркадзь” (Arkadiusz), член акруговага камітэту КПЗБ у Баранавічах, сядзеў у турме ў Слоніме – даносчык і сведка ў справе “Грамады”.

51. Даніловіч Анатоль, сын Стэфана і Таццяны (Калага), н. 1908 г. у Петраградзе, пражываў у в. Таргуны Дзісенскага павету – сведка.

52. Даніловіч Пётр, сын Міхала і Крысціны, н. 1904 г., пражываў у в. Тамашы Докшыцкай гміны Дзісенскага павету – член “Грамады” (канфідэнт паліцыі).

53. Давідзюк Надзея, пражывала ў Гродна – сведка.

54. Дабравольскі Уладзіслаў, сын Аляксандра і Казіміры, н. 1899 г., ляснічы, пражываў у Бакштах Радашковіцкай гміны Маладзечанскага павету – сведка.

55. Дубоўскі Уладзіслаў, пражываў у Гродна – сведка.

56. Дуцмах Лявон, пражываў у в. Астроў Сакульскага павету – сведка.

57. Дук Антоній, сын Ігната і Анэты, н. 1879 г., пражываў у в. Ломашы гміна Празарокі Дзісенскага павету – сведка.

58. Фецак Баляслаў, сын Яна, н. 1898 г. пражываў у м. Рута Бабінева Гарадзечанскай гміны Навагрудскага павету – сведка.

59. Федаровіч Марыян, сын Бернарда і Алены, н. 1898 г., асаднік у маёнтку Празарокі Дзісенскага павету – сведка.

60. Філіповіч Антоній (брат Васіля), пражываў у в. Цешына Язненскай гміны Дзісенскага павету – член “Грамады” – даносіў.

61. Філіповіч Васіль, пражываў у в. Цешына Язненскай гміны Дзісенскага павету – член “Грамады” – арыштаваны Корпусам

аховы памежжа, прызнаўся ў супрацоўніцтве з савецкай разведкай.

62. Філановіч Стэфан, пражываў у Верхалессі Шудзялаўскай гміны Сакульскага павету, член Стралецкага Саюзу, сведка ў справе “Грамады”.

63. Ганіч Міхаіл з Маладзечна – арыштаваны, прызнаўся ў дзейнасці ў КПЗБ.

64. Гаўрыльчык Якуб, пражываў у в. Кульгаі, Празарокскай гміны Дзісенскага павету, сведка ў справе “Грамады” (быў канфідэнтам паліцыі).

65. Гедройц Станіслаў, сын Браніслава і Людвіка, н. 1887 г., пражываў у Лаўскім Бродзе Забрэзскай гміны – сведка.

66. Гіенка Уладзіслаў, сын Яна і Ганны, пражываў у в. Скрыпшчына Празарокскай гміны Дзісенскага павету, н. 1890 г., каваль – сведка.

67. Геранін Ян (Гіранім або Гешанін), сын Стэфана, н. 1889 г. пражываў у Пратасах Якабінскіх Лушыцкай гміны Дзісенскага павету – сведка.

68. Глушын Францішак, сын Станіслава і Соф’і, н. 1896 г., пражываў у Рэпішчы Браслаўскага павету, сядзеў у турме ў Вільні, член “Грамады” – сведка.

69. Гатоўскі Рычард, сын Яна, н. 1905 г. у Слоніме, радавы 9 Аўтамабільнага батальёну сувязі ў Брэсце-над-Бугам – сведка.

70. Гавейна (Гавейка ?) Васіль, пражываў у в. Крупа Лыскоўскай гміны Ваўкавыскага павету, прыйшоў з павіннай ў паліцыю і прызнаўся, што нелегальна знаходзіўся ў СССР дзе хаваўся ад прызыву адкуль яго накіравалі ў Польшчу з заданнем весці рэвалюцыйную дзейнасць у Польшчы, пазней прызнаўся, што член КПЗБ.

□ 71. Гурын Міхаіл, сын Яна, пражываў у Вільні, вул. Панарска, 10, н. 1893 г., журналіст, рэнегат-правакатар у КПЗБ – даносчык.

72. Грошэк Баляслаў, сын Каспра або Грошка Васіля, сына Карпа, н. 1885 г., пражываў у маёнтку Ліноўка Пружанскага павета – сведка, інфарматар паліцыі.

73. Грудзінскі Віктар, сын Томаша, н. 1902 г., пражываў у м. Рось Ваўкавыскага павету, старшыня павятовай арганізацыі «Грамады» ў Ваўкавыску, селянін – сведка.

74. Грынь Тадэуш, сын Пятра, н. 1892 г., пражываў у м. Табола Верцелішскай гміны Гродзенскага павету – сведка.

75. Грышэл, старшыня “Грамады” у Таркаўшчыне Маладзечанскага павету, даваў паказанні супраць “Грамады”.

76. Гутоўскі Лявон, сын Ігната і Марыі, н. 1887 г., пражываў у Вілейцы, земскі камісар у Вілейцы – сведка.

77. Габейка Юзэф, пражываў у гміне Лебёды Лідскага павету – сведка.

78. Галіцкі Уладзіслаў, сын Канстанціна і Браніславы, н. 1907 г., пражываў у Докшыцах Дзісенскага павету – сведка.

79. Ганчарук Вінцэнт, сын Яна і Вінцэнты, н. 1899 г. пражываў у Хільмонах гміны Новы Двор Сакулскага павету – сведка.

80. Гапонік Францішэк, н. 1897 г., пражываў у Лазнісках Шудзялаўскай гміны Сакулскага павету – сведка.

81. Глебовіч Казімір, сын Стэфана і Марыі, н. 1884 г., вайт гміннай управы Валожына – сведка.

82. Гмырак Пелагея, пражывала у Стараселе Туміловіцкай гміны Дзісенскага павету – сведка.

83. Голуб Станіслаў, сын Францішка і Стэфаніі, н. 01.01.1902 г. у маёнтку Мёўка Ольскай гміны Вілейскага павету, пражываў у в. Сосенка Кастынёвіцкай гміны Вілейскага павету, радавы 86 палка, беларус, даваў паказанні супраць знаёмых камуністаў.

84. Гарадзёнак Елісей, сын Яна і Соф’і, пражываў у Дзедзіна Тумілаўскай гміны Дзісенскага павету – сведка.

85. Грыневіч Антон, сын Адама і Міхаліны, н. 1885 г., пражываў у в. Капцелі Празарокскай гміны Дзісенскага павету – член “Грамады”, сведка, з’яўляўся канфідэнтам паліцыі.

86. Гурэнчык Пётр, сын Рыгора, н. 1905 г., пражываў у Гарнастаявічах Паразоўскай гміны Ваўкавыскага павету – сведка.

87. Ігнацёнак Францішак, сын Міхаіла і Крысціны, н. 1873 г. пражываў у Скрыпчызне Празарокскай гміны – сведка.

88. Іваніценья, пражываў у в. Крышыловічы Краховіцкай гміны Лунінецкага павету, член КПЗБ, арыштаваны – прызнаўся і даносіў.

89. Якімчык Міхаіл ці Белавус Міхаіл, сын Конрада і Пауліны, н. 1884 г., пражываў у в. Касцёнава Чэмерскай гміны Слонімскага павету – сведка, відавочна інфарматар паліцыі.

90. Якімовіч Андрэй, пражываў у Кахцінцы Мікалаеўскай гміны Дзісенскага павету – сведка.

91. Янкоўскі Ян, сын Яна, н. 1898 г., пражываў у Ярэмічах Стаўбцоўскага павету – сведка, канфідэнт паліцыі ў справах КПЗБ.

92. Ермаковіч (Ярмаковіч) Уладзіслаў, сын Ігната і Кацярыны, н. 1903 г. пражываў у м. Віры Ваўкалацкай гміны Пастаўскага павету – сведка.

93. Ермолік Міхаіл, сын Даліэла і Марты, пражываў у в. Крупа Лыскоўскай гміны Ваўкавыскага павету – сам прыйшоў у паліцыю і прызнаўся, што збег у СССР з мэтай ухіліцца ад прызыву, адкуль яго накіравалі з заданнем правядзення рэвалюцыйнай працы ў Польшчы, пазней прызнаўся, што належаў да КПЗБ.

94. Елінэк Юзэф, сын Аляксандра, н. 1886 г., стараста ў Навагрудку – сведка.

95. Юхневіч Лювіг, сын Юзэфа і Юліяны, пражываў у Глыбокім – Рынку д. Алешкевіча – сведка.

96. Юшкевіч Андрэй, сын Яна і Алэлі, н. 1897 г., пражываў у Кахаінцы Мікалаеўскай гміны Дзісенскага павету – сведка.

97. Качка Канстанцін, пражываў у в. Качкі, Свіслацкай гміны Ваўкавыскага павету – сведка.

98. Кадушка Раман – сведка.

99. Капланская Блума, пражывала ў Бельску Падляскім – член КПЗБ, арыштавана, прызналася ў супрацоўніцтва з КПЗБ.

100. Капуста Юзэф, сын Юзэфа і Марыі, н. 1892 г., пражываў у Ралаўшчызне Язенскай гміны Дзісенскага павету – член “Грамады” – сведка.

101. Капуста Міхаіл, сын Юзэфа і Марыі, н. 1893 г., пражываў Іст. II-гі (?) Язенскай гміны Дзісенскага павету – член “Грамады” у Галенчыне – сведка.

102. Карэнік (Каранік) Яна, сын Міхаіла і Тэклі, н. 1895 г. (?), намеснік сакратара КПЗБ у м. Вішнёва, арыштаваны – даносіў.

103. Карпенка (Капенка) Антоній, сын Яна і Марыі, пражываў у Шутах Празарокскай гміны Дзісенскага павету – сведка.

104. Карпіновіч Міхаіл, пражываў у в. Марожкі Лебедзеўскай гміны Маладзечанскага павету – член КПЗБ, арыштаваны паліцыяй, прызнаўся ў камуністычнай дзейнасці.

105. Касперскі Ян, сын Яна і Алёны, пражываў у Глыбокім, вул. Сенкевіча, 20, столяр, сведка, канфідэнт паліцыі ў беларускім руху.

106. Кера, пражываў у в. Ласкія Глыбоцкага павету – сведка.

107. Кейзік Філіп, сын Адрэя і Ганны, н. 1877 г., пражываў у Жуперках Луцкай гміны Пастаўскага павету – сведка.

108. Кірылла Адэля, дачка Яна, н. 1903 г., пражывала у Ракітным Верцелішскай гміны Гродзенскага павету – сведка.

109. Кіслы Вінцэнт, член КПЗБ у Філіпінінтах, сядзеў у турме ў Вілейцы – даносіў.

110. Кішэня Ян, сын Канстанціна і Паўліны, н. 1908 г.,

111. Кішкель Аляксандр, сын Ігната і Ганны, н. 1903 г., пражываў у Навасёлках Індурскай гміны Гродзенскага павету, член акруго-

вага камітэту КПЗБ у Баранавічах, сядзеў у турме ў Слоніме, арыштаваны – даносіў.

112. Клімовіч Аляксандр, пражываў у в. Клімовічах Лідскага павету, у паліцыі даваў паказанні супраць “Грамады”. Публічна ці пісьмова паказанні даваць не жадаў, бо баяўся помсты.

113. Клышэйка Пётр, н. 1876 г., з м. Лупнішкі Лідскага павету – сведка.

114. Каляда Ян, пражываў у в. Зарэнбковічы Баранавіцкага павету, капрал 22 палку, член “Грамады”, у Самастойным інфармацыйным рэферате – IX Камандавання карпусоў акруг даў паказанні супраць “Грамады”.

115. Каўпак Міхаіл, сын Пятра і Анастасіі, н. 1901 г. у в. Чацэц Ліноўскай гміны Пружанскага павету і тамжа пражываў, член КПЗБ, даваў паказанні супраць “Грамады”.

116. Канапялка Якуб, пражываў у в. Ганькавічы Валожынскага павету, член “Грамады” і КПЗБ. Арыштаваны паліцыяй – даносіў на КПЗБ і “Грамаду”.

117. Канапялка Сяргей, сын Конрада і Юліяны, н. 1895 г. у в. Ганькавічы Лідскага павету, член КПЗБ і “Грамады”, арыштаваны паліцыяй, даваў паказанні супраць “Грамады”.

118. Карніловіч Сямён, пражываў у Дзядзіліна Туміловіцкай гміны Дзісенскага павету – сведка.

119. Корсак Уладзімір, пражываў у в. Марожкі Лебядзеўскай гміны Маладзечанскага павету, член Саюзу камуністычнай моладзі і “Грамады”, арыштаваны прызнаўся ў камуністычнай дзейнасці.

120. Касовіч (Касавец) Антоній, псеўданім “Троцкі”, сакратар падрайкаму Саюзу камуністычнай моладзі у Любінчыцах Косаўскага павету – даносіў.

121. Коўчык Сімон, сын Тэадора і Алены, н. 1895 г., пражываў у в. Агроднікі Лябёдскай гміны Лідскага павету, войт гміны Лябёды – сведка.

122. Казакевіч Вінцэнт, сын Рыгора і Паўліны, н. 1905 г., пражываў у в. Філіпіненцы Забрэзскай гміны Валожынскага павету – член КПЗБ і “Грамады”, сядзеў у турме ў Вілейцы – сведка і даносчык.

123. Козіч Марцін, сын Іахіма і Агаты, н. 1893 г. у в. Стрэльчыкі гміны Новы Двор Сакулскага павету і там пражываў, член “Грамады” – даносіў.

124. Козунь Міхаіл, сын Трафіма і Алены, н. 1877 г. у в. Шчонец Бярштоўскай гміны Гродзенскага павету і там пражываў – даносіў.

125. Кажух Аляксандр з в. Палілейкі Глыбоцкага павету – сведка.

126. Красінскі Станіслаў, сын Францішка, н. 1899 г. сакратар гміннай управы ў Карэлічах Навагрудскага павету – сведка.

127. Крупіца Юзэф, сын Міхала і Тэклі, н. 1908 г. у в. Воля Крупіца Арлянскай гміны Лідскага павету і там пражываў, член “Грамады” – сведка.

128. Крупіца Вінцэнт, сын Мікалая і Анастасіі, н. 1899 г. у в. Воля Крупіца Арлянскай гміны Лідскага павету, член “Грамады” – сведка.

129. Кшыштаф Мікалай, пражываў у в. Шчыты, Арлянскай гміны Бельск Падляскага павету, член КПЗБ, даносчык.

130. Качэўскі Вацлаў, сын Уладзіслава і Паўліны, н. 1882 г. вайт м. Празарокі Дзісенскага павету – сведка.

131. Кулеша Рыгор з Глыбоцкага павету – сведка.

132. Кулак-Акола Францішак, сын Антонія і Кацярыны, н. 1861 г., бурмістр Вілейкі – сведка.

133. Купцель Карп, пражываў у Арлі Бельск Падляскага павету, член “Грамады” – даносіў.

134. Курдзейка Аляксандр с. Філіпа і Агрыпіны, н. 1896 г. (?), пражываў у в. Дзядкі Парліпскай гміны Дзісенскага павету – сведка.

135. Кузьмич Максим, сын Мікалая і Агаты, н. 1899 г. пражываў у в. Кагукі Зухавіцкай гміны Стаўбцоўскага павету, былы член КПЗБ, сядзеў у турме ў Навагрудку – сведка, даносчык.

136. Кузняцоў Уладзімір (Курпскі), член КПЗБ у Слоніме або Гродне, партыйны псеўданім “Бабровіч” – даносіў.

137. Лах Дзміртый, сын Яна і Тэклі, н. 1899 г., пражываў у м. Сівіцы Маладзечанскага павету, член “Грамады”.

138. Леськец Тэадор, член падрайкаму КПЗБ і Сівіцы Маладзечанскага павету, член “Грамады”.

139. Лявіцкі Юзэф, н. 1908 г., пражываў у в. Астроў Сакулскага павету – відавочна інфарматар паліцыі.

140. Лявіцкі Лявон, член КПЗБ у Малым Запруддзі Валожынскага павету, сядзеў у турме ў Вілейцы – сведка і даносчык у справе “Грамады”.

141 г. Ліс Ян, сын Пятра і Еўфразіны, н. 1907 г., член КПЗБ, сакратар арганізацыі у в. Вотчына Бяніцкай гміны Маладзечанскага павету, сядзеў у турме у Вілейцы, арыштаваны, даносіў.

142. Лубчанскі Янкель, член КПЗБ – даносіў.

143. Лабуць Яна, пражываў у в. Запаснікі Глыбоцкага павету – сведка.

144. Лапіцкі Юзэф, пражываў у в. Хвойняны Свідзельскай гміны Гродзенскага павету, член КПЗБ – даносіў.

145. Ласоўскі Ян, з Глыбоцкага павету – сведка.

146. Латыш Філіп, пражываў у в. Крупа Лыскоўскай гміны Ваўкавыскага павету, здаўся ў паліцыю і прызнаўся, што ухіляўся ад прызыву ў СССР адкуль яго накіравалі ў Польшчу для вядзення рэвалюцыйнай працы⁴⁷

147. Латышонак Мікалай, сын Іларыя і Міхаліны, н. 1901 г. пражываў у Палілейках Луцкай гміны Пастаўскага павету – сведка.

148. Лавик Михаил, сын Стэфана і Соф’і, н. 1906 г., пражываў у м. Рось Ваўкавыскага павету, член КПЗБ або Саюзу камуністычнай моладзі ў Ваўкавыску – даносчык.

149. Лаўрынковіч Васіль, пражываў у Сцянках Туміловіцкай гміны Дзісенскага павету, сведка пазначаны ў акце абвінавачання пракурора, аднак яго паказанні невядомы.

150. Лапатта Лявон, сын Ісідора і Саламеі, н. 1883 г., войт м. Груздава Пастаўскага павету – сведка.

151. Лось Антоній – канфідэнт паліцыі ў Глыбокім.

152. Лукашэвіч Уладзімір, сын Міхаіла і Анісіі, н. 1875 г., пражываў у Вільні, вул. Вострабрамская, 9, настаўнік, член “Грамады”.

153. Лукевіч Юзэф – сведка, быў разведчыкам паліцыі ў Сакулцы.

154. Мацееўскі Мар’ян, сын Леапольда і Паўліны, н. 1891 г. – сведка, быў разведчыкам паліцыі ў Гродне.

155. Макар Казімір, сын Аляксандра н. 1880 г., пражываў у Такоўшчыне Шудзялаўскай гміны Сакулскага павету – сведка.

156. Маковіч Савелій, член падрайкаму КПЗБ у Сівіцы Маладзечанскага павету і член “Грамады” – арыштаваны паліцыяй, прызнаўся ў прыналежнасці да КПЗБ.

157. Мальчык Тэадор, пражываў у в. Лубішчыц Гродзенскага павету, член “Грамады”.

158. Маліноўскі Вітольд, сын Мечыслава і Марыі, пражываў у Будславе, н. 1893 г. – сведка, быў разведчыкам КАП.

159. Малютка Юзэф, сын Антонія і Казіміры, пражываў у Максімаўцы Радашковіцкай гміны Маладзечанскага павету, н. 1885 г. – сведка.

160. Марчук Антаніна з ваколіц Пінска, канфідэнтка паліцыі ў справе КПЗБ.

161. Мармыш Ігнат, сын Андрэя і Марыі, н. 1899 г. у в. Воля

Крупіца Арлянскай гміны Лідскага павету і там пражываў, беларус, член “Грамады”.

162. Матус Стэфан, сын Юзэфа, н. 1880 г. – сведка, быў разведчыкам следчай управы ў Беластоку.

163. Міцкевіч Стэфан, сын Эдварда, н. 1881 г., пражываў у Вільні, влу. Ягелонская, 10 – сведка.

164. Міцко Антоній, член КПЗБ у в. Марожкі Лебядзеўскай гміны Маладзечанскага павету, арыштаваны прызнаўся ў камуністычнай дзейнасці.

165. Мілешка Афанасій, сын Яна і Марыі, н. 1903 г. пражываў у в. Махілкі Свіслацкай гміны Ваўкавыскага павету – арыштаваны за камуністычную дзейнасць, прызнаўся ў прыналежнасці да КПЗБ.

166. Мініч Герасім, член КПЗБ – даносчык.

167. Мірко Міхаіл, сын Юзэфа, н. 1903 г., пражываў у Цераховічах Лыскоўскай гміны Ваўкавыскага павету – сведка.

168. Міралюбаў Уладзіслаў, сын Рыгора і Анастасіі, н. 1899 г., тэхнік раённага камітэту КПЗБ у Свіслачы – сведка.

169. Мадзялеўскі Антоній, сын Вінцэнта і Вікторыі, н. 1899 г., пражываў у Жільмонах гміны Новы Двор Сакулскага павету – сведка.

170. Мадзялеўскі Баляслаў, сын Фрацішка і Юліяны, н. 1898 г., пражываў у Хільмонах гміны Новы Двор Сакулскага павету – сведка.

171. Маладэцкі Юзэф – арыштаваны ў сувязі з ліквідацыяй КПЗБ у Навагрудку – даваў абвінаваччыя паказанні, даносіў.

172. Марацэвіч Аркадзь, сын Рафала і Соф’і, н. 1890 г. пражываў у Валожынскім павеце, уладальнік сталу замоў – сведка.

173. Мароз Ян, сын Юзэфа і Яўкініі, н. 1877 г. у Касценеве Чермерскай гміне Слонімскага павету, тамжа і пражываў, былы член “Грамады” – сведка.

174. Мароз Пётр, сын Васіля, н. 1898 г. (?), пражываў у в. Яжоны Шыдловіцкай гміны Слонімскага павету, відавочна член КПЗБ, сядзеў у турме ў Гродна – сведка.

175. Маразовіч Ян, сын Тэадора і Юліі, н. 1895 г., пражываў у Вільні, вул. Гетманская, 4-16, журналіст, член “Грамады”.

176. Морскі Канстанцін, член “Грамады” у Філіпінтах, даносіў на члена КПЗБ.

177. Мукасей Стэфан, сын Міхаіла, н. 1900 г., пражываў у Галаткова Гарнецкай гміны Гродзенскага павету, член “Грамады”.

178. Нетаровіч Станіслаў, сын Уладзіслава і Марыі, н. 1894 г., войт Варапаева Пастаўскага павету, сведка.

179. Нікіфароўскі Міхаіл, былы паручнік царскай арміі, пса-ломшчык царквы ў Празароках Глыбоцкага павету, член “Грамады” прызнаўся, што у 1919-1920 г. супрацоўнічаў з польскімі ўладамі з мэтай выкрыцця камуністаў.

180. Навіцкая Анастасія, н. 1906 г., пражываў у в. Сцёнгане Ліпнішскай гміны Лідскага павету, сведка.

181. Астроўскі Радаслаў, сын Казіміра і Эміліі, пражываў у Вільні, вул. Вастрабрамска, дырэктар Беларускай гімназіі ў Вільні, быў у арміі Дзянікіна, член “Грамады”.

182. Авечкін Пётр з в. Шаркаўшчызна Глыбоцкага павету, сведка.

183. Парфімовіч Ян, старшыня раённага камітэту КПЗБ у Міры – даносіў.

184. Пашкевіч Адам (Панкевіч) с. Адамі і Юліі, н. 1897 г., пражываў у м. Новая Брахаўшчызна каля Маладзечна, сведка.

185. Паўлюць Антоній, сын Спірыдона і Анастасіі, н. 1892 г., пражываў у Свілах Пліскай гміны Дзісенскага павету, афіцэр рэзерву, асаднік – сведка.

186. Пяткоўскі Станіслаў, сын Северына, н. 1884 г., пражываў у м. Гумнішчы Гарадзечанскай гміны Навагрудскага павету – сведка.

187. Пігель Ян, н. 1899 г., пражываў у в. Астроў Сакулскага павету – сведка.

188. Плаўсюк Васіль, сын Яна і Ганны, пражываў у Баранавічах, завулак Траугутта, 9, сакратар “Грамады”.

189. Посах Вінцэнт, псеўданім “Мак”, член “Грамады” у Лябедзеве Маладзечанскага павету, арыштаваны паліцыяй, прызнаўся ў прыналежнасці да КПЗБ.

190. Патрэба Стэфан, сын Емельяна і Марыі, н. 1901 г., пражываў у Пачарнейску Падароскай гміны Ваўкавыскага павету, сакратар “Грамады” ў сваёй вёсцы.

191. Прамыка Лявон, пражываў у в. Верхняя Рута Навагрудскага павету – даносіў на члена КПЗБ.

192. Пшепелка Андрэй з м. Аранчыц Пружанскага павету – сведка.

193. Пухалскі Вінцэнт, сын Бенедыкта і Караліны, н. 1902 г., пражываў у Туміловічах Дзісенскага павету, гмінная управа – сведка.

194. Пугач Мацей, сын Лукаша, н. 1898 г., пражываў у в. Міцкевічы Молчадзкай гміны Баранавіцкага павету, давай паказанні супраць члена “Грамады”.

195. Пул Аляксандр, н. 1899 г., пражываў у Верхалессі Шудзялаўскай гміны Сакулскага павету, падсолтыс – сведка.

196. Рачкоўскі Ян, сын Фляксандра і Алёны, н. 1897 г., пражываў у Пшэдолах Пліскай гміны Дзісенскага павету – сведка.

197. Радзівен (Радявен) Антоній з Ваўкавыскага павету – арыштаваны, прызнаўся ў камуністычнай дзейнасці.

198. Райчэль Соня, сакратарка раённага камітэту КПЗБ у Паставах – даносіла.

199. Рак-Міхайлоўскі Сымон, беларус – пасол у Сейм, лідэр “Грамады” – паводле сведчанняў рэнегата КПЗБ – Гурына Міхаіла – Рак-Міхайлоўскі служыў “польскай дэфензіве”, за што быў шантажаваны паслом Ваявудскім.

200. Рэдуха Павел, пражываў у в. Астроў Сакулскага павету – сведка.

201. Радкевіч Рыгор, член КПЗБ у Малым Запрудзі – даносіў.

202. Рагоўскі Ян, сын Аляксандра і Ганны, н. 1892 г., пражываў у Язна Дзісенскага павету, старшыня гуртка “Грамады” ў Язне – сведка.

203. Роліч – войт в. Пронкі Занараўскай гміны – сведка.

204. Раманчук Міхаіл, сын Вінцэнта і Ганны, н. 1897 г., член-скарбнік КПЗБ у Ваўкавыску, пражываў у в. Пачуйкі Гузевічскай гміны Гродзенскага павету – даносіў.

205. Расінскі Антоній з в. Бераставіца Беластоцкага павету – член КПЗБ, арыштаваны прызнаўся ў працы ў КПЗБ.

206. Ручко Ірэна, дачка Аляксандра і Агаты, н. 1887 г., пражывала ў Дзядзіна Тумілаўскай гміны Дзісенскага павету – сведка.

207. Рудз Васіль, сын Барталамея і Таццяны, н. 1898 г., пражываў у Шучэвічах Радошскай гміны Маладзечанскага павету – сведка.

208. Русак Аляксей, член КПЗБ у Сіньках Бянецкай гміны Маладзечанскага павету і член “Грамады”.

209. Сабатоўскі Баляслаў, сын Юзэфа, н. 1900 г., пражываў у Ракітна Верцелішскай гміны, Гродзенскага павету, вайсковы асаднік – сведка.

210. Сабіла Андрэй, сын Андрэя і Тэадоры, н. 1901 г., сакратар Саюзу камуністычнай моладзі і член “Грамады” у в. Сівіца Бянецкай гміны Маладзечанскага павету, сядзеў у турме ў Вілейцы – даносіў.

211. Сапач Пракоп, член КПЗБ у Вертхове Бянецкай гміны Маладзечанскага павету і член “Грамады”

212. Саўка Канстанцін, сын Рыгора і Апалоніі, н. 1908 г.,

пражываў у м Кульгае Празарокскай гміны Дзісенскага павету – сведка.

213. Січак Пётр, сын Іпаліта і Марыі, н. 1891 г. у Радаме, пражываў у маёнтку Казлоўшчына Слонімскага павету – сведка.

214. Січко Антоні з Грода – сведка.

215. Сялаўка Марыя, дачка Ігната, н. 1907 г., пражывала ў Цяцераўцы Вяліка Бераставіцкай гміны Гродзенскага павету, настаўніца, член КПЗБ – сведка, канфідэнтка паліцыі ў Гродна.

216. Семашкеві Сімон, скаратар раённага камітэту КПЗБ і гуртка “Грамады” ў Лябедзеве Маладзечанскага павету – даносіў.

217. Сямашка Антоній, сын Себасцьяна і Канстанцыі, вайт ф. Ляхаўшчызна Луцкай гміны Пастаўскага павету, н. 1887 г. – сведка.

218. Сяргееў Антоній з в. Кайшоўкі – член КПЗБ – даносіў.

219. Сяркевіч Францішак, сын Яна, н. 1896 г., пражываў у Сялявічах Мяжэвіцкай гміны Слонімскага павету, член “Грамады”.

220. Сіткевіч Ян, пражываў у в. Хайняны Свідзельскай гміны Гродзенскага павету, член Саюзу камуністычнай моладзі – даносіў.

221. Скалацкі (Сколецкі) Андрэй, н. 1902 г., пражываў у Цвеціна Язненскай гміны Дзісенскага павету, сын Пятра і Пелагеі – сведка, відавочна канфідэнт паліцыі.

222. Сліж Васіль – член “Грамады” у Філіпіненках.

223. Сліж Юзэф, сын Сімона, н. 1900 г., пражываў у м. Млалае Запруддзе Забрэзскай гміны Валожынскага павету, член КПЗБ, відавочна правакатар.

224. Смаркуш (Сморкаш) Вацлаў, н. 1903 г., пражываў у в. Астроў Дамброўскай гміны Сакулскага павету – сведка.

225. Смакіла Канстанцін, сын Рыгора і Марыі, н. 1890 г. у м. Малазуны Докшыцкай гміны Дзісенскага павету і тамжа пражываў, член “Грамады”.

226. Сабалеўскі Юрый, сын Аляксандра, н. 1889 г., пражываў у Стоўбцах, пасол у Сейм, член пасольскага клубу “Грамады” – сведка. Пасля ліквідацыі “Грамады” перайшоў да згодніцкай беларускай фракцыі ў Сейме.

227. Станкевіч Эдвард, сын Каэтана, н. 1904 г., пражываў у Ліпніках Гарадзечанскай гміны, дарожны наглядальнік Павятовага аддзелу ў Навагрудку – сведка.

228. Стэцік Стэфан, сын Стэфана і Таццяны, н. 1907 г. у Баравохіна, пражываў у Глыбокім, скарбнік “Грамады” ў Глыбокім.

229. Субоч Цімафей, сын Андрэя і Наталлі, н. 1904 г., пражываў у Гасьцілаўцах Лябёдскай гміны Лідскага павету – сведка.

230. Суднік Адам, сын Юзэфа, н. 1892 г., пражываў у ф. Міранка, працаваў у гміннай управе ў Міры Стаўбцоўскага павету – сведка.

231. Сулея Юзэф, сын Яна і Сафіі, пражываў у в. Чэмеры Слонімскага павету, гаявы – даваў паказанні супраць члена КПЗБ.

232. Сулзыцкі Якуб, член КПЗБ у Сіньках Бенецкай гміны Маладзечанскага павету і член “Грамады”.

233. Шаблоўска Эвеліна, дачка Антонія і Канстанцыі, н. 1903 г., пражывала ў Шаркаўшчызне Глыбоцкага павету, канфідэнтка паліцыі.

234. Шаблоўскі Аляксандр з Рубяжэвічаў Валожынскага павету або Навагрудак – інфарматар паліцыі.

235. Шаблоўскі Ян, сын Антонія, н. 1895 г., пражываў у Гарнастаявічах Празоўскай гміны Ваўкавыскага павету – сведка.

236. Шабуня Мікалай з Пружанскага павету – сведка.

237. Шакуль Мікалай, сын Мікіты і Агаты, н. 1887 г., член КПЗБ у м. Вішнёва Валожынскага павету, сядзеў і турме ў Вілейцы – сведка.

238. Шатабелка Віктар з Глыбоцкага павету – сведка.

239. Шаўлюк Надзея, член КПЗБ у Малым Запруддзі – арыштавана і прызналася ў прыналежнасці да КПЗБ.

240. Шаўлюк Пётр, сын Якуба і Ганы, н. 1903 г., член КПЗБ у Малым Запруддзі Валожынскага павету, сядзеў у турме ў Вілейцы – даносіў.

241. Шаўлюк Вінцнт, сын Паўла і Ганны, пражываў у Малым Запруддзі Забрэзскай гміны Валожынскага павету, сядзеў у турме ў Вілейцы, сакратар КПЗБ у Малым Запруддзі, давераная асоба “Грамады” ў Валожыне – даносіў.

242. Шчэнсяняк Ежы, сын Стэфана, н. 1897 г. у в. Паруе Свіслацкай гміны Ваўкавыскага павету, член “Грамады”.

243. Шрайбера Адольф, сын Яна і Альжбеты, пражываў у Слоніме, вул. Рыбацка, 21 – сведка.

244. Штрумпф (Струмпф) Юзэф, партыйны псеўданім “Леан (Лявон)”, сядзеў у турме ў Вільні, сакратар ЦК КПЗБ – даносіў.

245. Шульга Казімір з Празарокскай гміны Дзісенскага павету – сам прапанаваў стаць канфідэнтам паліцыі ў справе “Грамады” і савецкай разведкі. У выніку ўцёк у СССР.

246. Шульга Канстанцін, сын Адамі і Францішкі, н. 1885 г.,

пражываў у Скрыпшчызне Празарокскай гміны Дзісенскага павету – сведка.

247. Шушкевіч Надзея, дачка Вінцэнта, н. 1902 г., пражывала ў Гродна, вул. Артылерыйска, 12, была членам КПЗБ, сядзела ў турме – даносіла.

248. Шырковіч (Шыркавец) Ціхан, сын Юзэфа і Ганны, н. 1906 г., пражываў у в. Рачкі Падароскай гміны Ваўкавыскага павету – член КПЗБ або Саюзу камуністычнай моладзі – даносіў.

249. Тарасюк Аляксандр, сын Карпа і Сафіі, н. 1879 г., пражываў у Казлоўшчызне Слонімскага павету, настаўнік – сведка.

250. Тарашкевіч Браніслаў – беларускі пасол у Сейм, лідэр “Грамады” – пасодле сведчанняў Гурына Міхаіла, Тарашкевіч служыў у “польскай дэфензіве” і за то быў шантажаваны Ваявудскім (Ваяводскім).

251. Цярэшка Павел, сын Паўла, пражываў у м. Яглевічы, член Саюзу камуністычнай моладзі у Косаўскім павеце – даносіў.

252. Таўстыка Міхаіл, сын Юзэфа і Петранэлі, н. 1905 г., пражываў у в. Цярэшкі Крывіцкай гміны Вілейскага павету – сведка.

253. Троска Афанасій, давераная асоба ЦК “Грамады” ў Навагрудку, член раённага камітэту КПЗБ у Навагрудку – даносіў.

254. Трус Ян, сын Сімона і Марыі, н. 1897 г., сакратар КПЗБ у м. Вішнёва Валожынскага павету, сядзеў у турме ў Вілейцы.

255. Трацяк, пражываў у Кабыльніку Пастаўскага павету – сведка.

256. Туміловіч Ян – асуджаны Акруговым судом у Навагрудку за супрацоўніцтва з савецкай разведкай, выдаў паліцыі іншых супрацоўнікаў савецкай разведкі і камуністаў.

257. Турын (Турык, Турэк) Сдэфан, пражываў у в. Качкі Свіслацкай гміны Ваўкавыскага павету – арыштаваны прызнаўся ў дзейнасці ў КПЗБ.

258. Васілеўскі Казімір, сын Томаша і Юзэфы, н. 1886 г., вайт Шаркаўшчызны Дзісенскага павету – сведка.

259. Вашкевіч Аляксандр, сын Якуба і Зіновіі, н. 1900 г., пражываў у Беластоку, вул. Заставы, 81 – сведка. З 1926 г. канфідэнт паліцыі.

260. Вінцунскі Ізраэль, сын Мендзя і Сары, н. 1908 г., пражываў у Вільні, вул. Кача, 6, арыштаваны прызнаўся ў прыналежнасці да Саюзу камуністычнай моладзі.

261. Ваявудскі Сільвестр, сын Ксаверыя – камуністычны пасол у Сейме, былы афіцэр II аддзелу Генеральнага штабу падчас вайны 1918-1921 г., паводле сведчанняў рэнегата КПЗБ Гурына Міхаіла жа-

даючы мець добрую рэпутацыю ў Камінтэрне ў Маскве, шантажаваў Браніслава Тарашкевіча і Сімона Рак-Міхайлоўскага – таксама камуністаў. Ведаў яны былі на службе “дзуйкі” ў 1920 г. (?) і казаў ім так: “калі будзеце добра сведчыць аба мне, то і я вас не крану, калі скажыце нешта супраць мне, распавяду вашае дэфензіўскае мінулае”. Чым усё скончылася няма дадзеных.

262. Войтка Кірыл – член КПЗБ, сядзеў у турме у Вільні – сведка.

263. Войтаў Мікалай, сын Кульзмы і Ганны, н. 1905 г., пражываў у Зарэнкава Празарокскай гміны Дзісенскага павету – сведка – член “Грамады”.

264. Ваўпянскі Якуб, член КПЗБ у Слоніме ці Гродне – даносіў.

265. Высоцкі Якуб, сын Тэадора, н. 1901 г., пражываў у в. Зямка Стаўбцоўскай гміны і павету – старшыня мясцовага гуртка “Грамады”.

266. Высоцкі Казімір, сын Аляксандра і Саламеі, н. 1902 г., пражываў у маёнтку Пашкоўшчызна Крывіцай гміны Вілейскага павету – сведка.

267. Высоцкі Тэадор, сын Іпаліта і Марыі, н. 1902 г., пражываў у в. Сівіца Бянецкай гміны Маладзечанскага павету, сядзеў у турме ў Вілейцы, падраёны КПЗБ у Сівіцы, псеўданім “Волкаў” – даносіў.

268. Вышынскі Вацлаў, сын Станіслава і Марцэлі, н. 1879 г., пражываў у Беластоку, вул. Варшаўскай, 37 – ад 1905 г. член СКДПІЛ у Варшаве, 1918 г. – член вайскавай секцыі у КПП, да 1926 г. дзеяч КПП на Беласточчыне, старшыня акруговага камітэту Незалежнай сялянскай партыі ў Беластоку (з 1919 г. да 1926 г. быў правакатарам).

269. Забелла Аркадзь, сын Пятра і Тэклі, н. 1897 г., пражываў у в. Руднікі Празарокскай гміны Дзісенскага павету – сведка.

270. Замковіч Мікалай, сын Паўла, н. 1900 г., пражываў у Араньчыцах Пружанскага павету – сведка.

271. Зялёнка Васіль, сын Яна, н. 1894 г. у Бярэжках Зельвенскай гміны Ваўкавыскага павету і там пражываў – сведка, канфідэнт паліцыі.

272. Жалевіч Тэадор, сын Міхаіла і Антаніны, н. 1899 г. сядзеў у в. у Вілейцы, член падраёну КПЗБ у Сівіцы Маладзечанскага павету і член “Грамады” – даносіў.

273. Жахноўскі Лявон, сын Луцыяна і Ядвігі, н. 1893 г., в. в. гміны Лебядзева Маладзечанскага павету – сведка.

274. Жукевіч Юзэф, сын Паўла і Марыі, н. 1891 г., пражываў у Сакулцы – разведчык паліцыі ў Сакулцы, сведка.

Падрыхтавана 3 экзэмпляры.

Інфармацыю склаў: Старшы афіцэр інфармацыі I аддзелу VII аддзелу Галоўнага ўпраўлення інфармацыі Міністэрства нацыянальнай абароны Капітан Камінскі

Падцверджана:

Кіраўнік VII аддзелу Галоўнага ўпраўлення інфармацыі Міністэрства нацыянальнай абароны палк. Хальберштадт Ул.

The article is devoted to the introduction of a number of documents of the Central Archives of Modern Records in Warsaw for scientific use. The following documents are represented: the analytical memorandum of polish authorities about “Gramada”; the excerpt from the adjudication of B. Tarashkevich; the statement of Consulate General in Minsk about the articles on the judicial proceedings of the “Gramada” members and information about the arrest of the former “Gramada” members in BSSR; personal characteristics of belarusian politicians given by police as well as the list of instigators, witnesses and others involved in the judicial proceeding of “Gramada” in 1927 which as compiled by the Ministry of National Defence of Polish People’s Republic in 1953.

Звесткі пра аўтараў

Белазаровіч Віктар – кандыдат гістарычных навук, дацэнт, намеснік дэкана факультэта гісторыі, камунікацыі і турызму Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэту імя Янкі Купалы, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі, археалогіі і спецыяльных гістарычных дысцыплін Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэту імя Янкі Купалы

Гардзеў Ян – бакалаўр Інстытута гісторыі Ягелонскага ўніверсітэту ў Кракаве (Польшча)

Гарматны Віталь – кандыдат гістарычных навук, прарэктар па ідэалагічнай і выхаваўчай працы Інстытута парламентарызму і прадпрымальніцтва (г. Мінск)

Гецэвіч Андрэй – кандыдат гістарычных навук, дацэнт, кіраўнік аддзела кіравання выхаваўчай працы Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэту імя Янкі Купалы, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі, археалогіі і спецыяльных гістарычных дысцыплін Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэту імя Янкі Купалы.

Горны Аляксандр – кандыдат гістарычных навук, старшы выкладчык кафедры гісторыі Беларусі, археалогіі і спецыяльных гістарычных дысцыплін Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэту імя Янкі Купалы.

Дзмітрुक Алена – старшы выкладчык кафедры тэорыі дзяржавы і права Баранавіцкага дзяржаўнага ўніверсітэту ў 2006–2013 гг.

Зубко Вольга – кандыдат гістарычных навук, спецыяліст цэнтра міжнародных сувязяў і дзейнасці Вініцкага нацыянальнага аграрнага ўніверсітэту (Украіна).

Ільін Аляксандр – кандыдат фізіка-матэматычных навук, дацэнт кафедры вышэйшай матэматыцы і інфармацыйных тэхналогій Палескага дзяржаўнага ўніверсітэту, галоўны рэдактар часопіса “Гістарычная Брама: Гісторыя і культура Палесся”.

Крывуць Віталь – кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дацэнт кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін Баранавіцкага дзяржаўнага ўніверсітэту.

Кулевіч Інна – кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі права гродзенскага філіяла “БІП – Інстытут правазнаўства”.

Лугачова Таццяна – кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі, археалогіі і спецыяльных гістарычных дысцыплін Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэту імя Янкі Купалы.

Савіч Аляксандр – кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дацэнт кафедры гісторыі славянскіх народаў Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэту імя А.С. Пушкіна

Савіч Юліяна – магістрант кафедры гісторыі Беларусі, археалогіі і спецыяльных гістарычных дысцыплін Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.

Сілава Святлана – кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі, археалогіі і спецыяльных гістарычных дысцыплін Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.

Сільвановіч Станіслаў – кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры сацыяльна-гуманітарных навук Гродзенскага дзяржаўнага медыцынскага ўніверсітэту.

Сінкевіч Мікалай – супрацоўнік рэдакцыі газеты “Маяк” (г. Бяроза)

Сіткевіч Сяргей – кандыдат гістарычных навук, дацэнт, загадчык кафедры сацыяльна-гуманітарных навук Гродзенскага дзяржаўнага медыцынскага ўніверсітэту.

Сцяпанав Алена – старшы выкладчык кафедры сацыяльна-гуманітарных навук Гродзенскага дзяржаўнага медыцынскага ўніверсітэту.

Сыч Раман – магістр гістарычных навук, навуковы супрацоўнік Брэсцкага абласнога краязнаўчага музея

Трафімчык Анатоль - кандыдат гістарычных навук, кандыдат філалагічных навук, вучоны сакратар філіяла “Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы” Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі

Цымбал Аляксандр – кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дацэнт кафедры гісторыі, сусветнай культуры і турызму Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэту.

Ярмусік Эдмунд – доктар гістарычных навук, дацэнт, прафесар кафедры гісторыі Беларусі, археалогіі і спецыяльных гістарычных дысцыплін Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.

Ясуі Мічыхіра – доктар гісторыі, прафесар Прэфектуальнага каледжа ў Нагана (Японія)

Змест

Іван Іванавіч Коўкель

<i>Ян Гардзееў (Кракаў)</i>	
Прафесар Іван Коўкель: вехі жыцця і дзейнасці.....	4
<i>Эдмунд Ярмусік (Гродна)</i>	
Прафесар І.І. Коўкель у маёй памяці.....	7

Артыкулы

<i>Віктар Белазаровіч (Гродна)</i>	
Карэспандэнты штотыднёвіка аб значэнні «Нашай нівы».....	10
<i>Раман Сыч (Брэст)</i>	
Сімваліка арганізацыі “Беларуская сялянская партыя “Зялёны Дуб”.....	14
<i>Елена Дмитрук (Барановічы)</i>	
Организационно-правовая деятельность польских властей по подготовке и проведению выборов в сейм Виленской земли в 1922 г.....	25
<i>Сяргей Сіткевіч (Гродна)</i>	
<i>Алена Сцяпанавыч (Гродна)</i>	
Рэалізацыя палітыкі ваеннага асадніцтва на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў 20-я гады XX ст.....	42
<i>Віталь Гарматны (Мінск)</i>	
Мадэрнізацыя сельскай гаспадаркі Палескага ваяводства ў 1921–1939 гг.*.....	47
<i>Michihiro Yasui (Nagano)</i>	
“Fromada’s Day” in the Polish Sejm (Feb. 4, 1927). The Belarusian national movement under the early Sanacja Regime*.....	67
<i>Віталь Крывуць (Баранавічы)</i>	
Афіцыйная маладзёжная палітыка на тэрыторыі Заходняй Беларусі пасля разгрому Беларускай сялянска-работніцкай грамады.....	93
<i>Татьяна Лугачева (Гродно)</i>	
Участие МОПРа в кампании в защиту Белорусской крестьянско-рабочей громады.....	109
<i>Александр Ильин (Пинск)</i>	
<i>Николай Синкевич (Бережа)</i>	
Журналист-писатель и громадовец Владимир Гмыр.....	120

<i>Юліана Савіч (Гродно)</i> Формирование банковской системы Западной Беларуси в первой половине 1920-х годов.....	129
<i>Анатоль Трафімчык (Мінск)</i> Яўрэі ў заходнебеларускай мясцовасці “за польскім часам” (на прыкладзе Круговіцкай гміны Лунінецкага павета Палескага ваяводства).....	134
<i>Андрей Гецевич (Гродно)</i> Парламентские выборы 1928 года в Западной Беларуси: ход, итоги.....	142
<i>Станислав Сильванович (Гродно)</i> Польская партизанская деятельность в Западной Беларуси в 1939–1941 гг.	150
<i>Ольга Зубко (Винница)</i> Белорусские студенты Украинской сельскохозяйственной академии в Подебрадах в ЧСР (1922–1935).....	166
<i>Светлана Силова (Гродно)</i> Международное сотрудничество религиозных организаций западного региона Беларуси на примере Православной Церкви.....	172
<i>Інна Кулевіч (Гродна)</i> Асноўныя тэндэнцыі ў вывучэнні Першага усебеларускага з’езда ў айчынным гістарыяграфіі.....	186
<i>Аляксандр Савіч (Брэст)</i> Матэрыялы Расійскага дзяржаўнага архіва сацыяльна-палітычнай гісторыі як крыніцы па гісторыі Заходняй Беларусі 1921–1939 гг.	193

Публікацыі

<i>Аляксандр Горны (Гродна)</i> Алесь Сальцэвіч – неведомы дзеяч беларускай меншасці ў Латвіі ў міжваенны перыяд*.....	210
<i>Аляксандр Цымбал (Мінск)</i> Беларуская сялянска-работніцкая грамада ў дакументах Архіва актаў новых (Польшча).....	216
Звесткі пра аўтараў.....	262

Навуковае выданне

Гісторыя Беларусі ў XX стагоддзі.
Памяці прафесара Івана Коўкеля

History of Belarus in XX century.
In memory of the professor Ivan Koukel

Зборнік навуковых артыкулаў

Вёрстка *А.А. Рыжы*

Падпісана да друку 14.12.2017 г. Фармат 60х84/16.

Папера афсетная. Рызаграфія

Ум.друк.арк. 15,4. Ул.-выд.арк 15,2.

Наклад ас. Замова 112/17

Выдавец і паліграфічнае выкананне:

Таварыства з абмежаванай адказнасцю «ЮрСаПрынт».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў

№ 1/388 ад 01.07.2014 г.

Вул. Карла Маркса, 11, 230015, г. Гродна.

+375 152 77 18 20

+375 295 87 84 11